

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

EXPUNEREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU LA SESIUNEA SOLEMNĂ
COMUNĂ A COMITETULUI CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN,
CONSILIULUI NAȚIONAL AL FRONTULUI UNITĂȚII SOCIALISTE ȘI MARI
ADUNĂRI NAȚIONALE CONSACRATĂ SĂRBĂTORIRII A ȘASE DECENII DE
LA FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN, 1 DECEMBRIE 1978

SURPRINDEREA INAMICULUI LA 23 AUGUST 1944 ȘI CONDIȚIO-
NAREA EI SOCIAL-POLITICĂ

VASILE LIVEANU

ROMÂNIA ÎN 1866. COORDONATELE ȘTIINȚELOR ÎNTERNE ȘI ÎNTER-
NAȚIONALE

GR. CHIRIȚĂ

BIZANTINISTUL NICOLAE BANESCU (100 DE ANI DE LA NAȘTERE)

STELIAN BRUZEANU

SERBIA PE DRUMUL CUCERIRII INDEPENDENȚEI NAȚIONALE
(1804--1878)

NICOLAE CIACHIR

ÎN ÎNȚIMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES
INTERNĂȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

DIRECȚII ALE DEMOGRAFIEI ISTORICE ROMĂNEȘTI: TRANSHU-
MANȚA PASTORALĂ

CORNELIU BUGUR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ÎNȘEMNĂRI

RECENZII

INDEX BIBLIOGRAFIC

REVISTA REVISTELOR

12

TOMUL 31

1978

DECEMBRIE

EDITAT DE www.dacoromania.ro

REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export—Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71261-București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 31, Nr. 12
decembrie, 1978

S U M A R

- Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român. 1 decembrie 1978 2137
- VASILE LIVEANU, Surprinderea inamicului la 23 august 1944 și condiționarea ei social-politică 2169

★

- GRIGORE CHIRIȚĂ, România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale 2197

★

- STELIAN BREZEANU, Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere) 2221

★]

- NICOLAE CIACHIR, Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804—1878) 2235
- CONSTANTIN BUȘE, Mișcarea de eliberare socială și națională din Nicaragua (1909—1934) 2259

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- CORNELIU BUCUR, Direcții ale demografiei istorice românești: transhumanța pastorală 2285
- Puncte de vedere asupra lucrării lui Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă (Paul Cernovodeanu)* 2307

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea de comunicări științifice „București, străveche vatră de civilizație și cultură”; Sesiunea de comunicări științifice de la Curtea de Argeș (*Constantin Șerban*); A XI-a reuniune a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a următoarelor revoluții socialiste” (*Gheorghe I. Ioniță*); Cronica 2311

RECENZII

- MIRCEA IOSA, TRAIAN LUNGU, *Viața politică în România, 1899—1910*, Edit. politică, București, 1977, 294 p. (*Nicolae Huscaru*) 2315
- KEITH HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality. Andreiu Șaguna and the Rumanian of Transylvania 1846—1873*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1977, 332 p. (Harvard Historical Studies, 94) (*Alexandru Dușu*) 2317

- EMILIA MORELLI, *I dieci anni che fecero l'Italia*, Edit. Felice le Monnier, Firenze, 1977, 206 p. (*Ștefan Delureanu*) 2321
- I. P. MEDVEDEV, *Vizantinskii gumanizm. XIV—XV vv.*, Izd. Nauka, Leningrad, 1976, 256 p. (*Constanța Niculescu*) 2325

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie” „A. D. Xenopol”, Edit. Academiei R. S. România, Iași, t. XIV (1977), 735 p. (*Tudor M. Rățot*) 2329

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI:** AUGUSTIN DEAC, ION TOACA, *Lupta poporulul român împotriva cotropitorilor. 1916—1918*, Edit. militară, București, 1978, 358 p. (*Constantin Dobrescu*); * * * *Recherches sur l'histoire des institutions et du droit*, bulletin al Asociației de istorie comparată a instituțiilor și a dreptului din R. S. România, București, 1977—1978 (*Georgeta Penelea*); MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov Plotești)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 181 p. + XXVIII pl. (*George Trohani*); **ISTORIA UNIVERSALĂ:** WACLAWA SZELIŃSKA, JANINA TOMASZEWICZ, *Katalog dokumentow pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, vol. I (1148—1506), Cracovia, 1975, XIV + 397 p. (*Paul Mihail*); SPYRIDON G. FOCAS, *Grecii în navigația fluvială pe Dunărea de jos*. Traducere din limba română de Maria I. Markopoulou, Institutul de studii balcanice, Thessaloniki, 1975, 478 p. + 32 p. cu il. (*Nestor Camariano*); * * * *Les relations franco-allemandes (1933—1939)*, Editions du C.N.R.S., Paris, 1976, 424 p. (*Nicolae Dascălu*) 2335
- MIHAI BERZA** (1907—1978) 2345
- INDEX ALFABETIC (*Gelu Apostol*) 2347

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, N° 12
décembre, 1978

SOMMAIRE

- Exposé du camarade Nicolae Ceaușescu à la session solennelle commune du Comité Central du Parti Communiste Roumain, du Conseil National du Front de l'Unité Socialiste et de la Grande Assemblée Nationale, consacrée au 60e anniversaire de la constitution de l'Etat national unitaire roumain, 1er décembre 1978 2137
- VASILE LIVEANU La prise au dépourvu de l'ennemi le 23 août 1944 et ses causes social politiques 2169
- ★
- GRIGORE CHIRIȚĂ, La Roumanie en 1866. Coordonnées de la politique interne et internationale 2197
- ★
- STELIAN BREZEANU, Nicolae Bănescu — le byzantiniste (la 100-e anniversaire de sa naissance). 2221
- ★
- NICOLAE CIACHIR, La Serbie sur la voie de la conquête de l'indépendance nationale (1804—1878) 2235
- CONSTANTIN BUȘE, Le mouvement de la libération sociale et nationale de l'État de Nicaragua (1909—1934) 2259
- EN L'HONNEUR DU XV-E CONGRÈS INTERNATIONAL
DES SCIENCES HISTORIQUES
- CORNELIU BUCUR, Directions de la démographie historique roumaine: la transhumance pastorale 2285
- Points de vues sur l'ouvrage d'Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă* (Paul Cernovodeanu) 2307
- LA VIE SCIENTIFIQUE
- La Session de communications scientifiques „Bucarest — foyer très ancien de civilisation et de culture”. La Session de communications scientifiques de Curtea de Argeș (*Constantin Șerban*); La XI-e réunion de la Commission de problèmes „L'histoire du Grand Octobre et des conséquences de la révolution socialiste” (*Gheorghe I. Ioniță*); La Chronique 2311
- COMPTES RENDUS
- MIRCEA IOSA, TRAIAN LUNGU, *Viața politică în România 1899—1910*, (La Vie politique en Roumanie, 1899—1910), Editions politiques, Bucarest, 1974, 294 p. (*Nicolae Huscartu*) 2315

- KEITH HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality, Andreiu Saguna and the Rumanian of Transylvania 1846—1873*, Harvard, University Press, Cambridge-Massachusetts, 1977, 332 p. (Harvard Historical Studies, 94) (*Alexandru Dușu*) 2317
- EMILIA MORELLI, *I dieci ani che fecero l'Italia* (Les dix années qui ont fait l'Italie), Edit. Felice le Monnier, Firenze, 1977, 206 p. (*Ștefan Delureanu*) 2321
- I. P. MEDVEDEV, *Vizantiiskit gumanizm XIV—XV vv* (L'humanisme byzantin des XIV-XV-e siècles), Izd. Nauka, Leningrad, 1976, 256 p. (*Constanța Niculescu*) 2325

REVUE DES REVUES

- * * * „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Editions de l'Académie de R. S. de Roumanie, Jassy, t. XIV (1977), 735 p. (*Tudor M. Rățoi*) 2329

NOTES

- HISTOIRE DE LA ROUMANIE:** AUGUSTIN DEAC, ION TOACA, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor. 1916—1918* (La lutte du peuple roumain contre les envahisseurs) (1916—1918), Editions militaires, Bucarest, 1978, 358 p. (*Constantin Dobrescu*); * * * *Recherches sur l'histoire des institutions et du droit*, Bulletin al Asociației de istorie comparată a instituțiilor și dreptului din R. S. România, Bucarest, 1977—1978, 115 + 200 p. (*Georgeta Penelea*); MARIA COMȘA, *Cultura veche materială românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)* (L'ancienne culture matérielle roumaine. Les localités des VIII—X siècles de Bucov-Ploiești), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1978, 181 p. + XXVIII pl. (*George Trohan*); **HISTOIRE UNIVERSELLE:** WACLAWA SZELINSKA, Janina Tomaszewicz, *Katalog dokumentow pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, vol. I (1148—1506), Cracovia, 1975, XIV+397 p. (*Paul Mihail*); Spyridon G. Focas, *Grecii în navigația fluvială pe Dunărea de Jos* (Les Grecs dans la navigation fluviale sur le Bas Danube), Traduit du roumain par Maria I. Markopoulou, l'Institut des études balcaniques, Thessaloniki, 1975, 478 p. + 32 p. cu il. (*Nestor Camariano*); * * * *Les relations franco-allemandes (1933—1939)*, Editions du C.N.R.S., Paris, 1976, 424 p. (*Nicolae Dascălu*) 2335
- MIHAI BERZA** (1907—1978). 2345
- INDEX ALPHABETIQUE (*Gelu Apostol*) 2347

**EXPUNEREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU
LA SESIUNEA SOLEMNĂ COMUNĂ A COMITETULUI
CENTRAL AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN,
CONSILIULUI NAȚIONAL AL FRONTULUI UNITĂȚII
SOCIALISTE ȘI MARI ADUNĂRI NAȚIONALE
CONSACRATĂ SĂRBĂTORIRII A ȘASE DECENII
DE LA FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL
UNITAR ROMÂN.
1 DECEMBRIE 1978**

Stimați tovarăși,

În cadrul Sesiunii solemne comune a Comitetului Central al partidului, Marii Adunări Naționale și Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste sărbătorim, împreună cu întregul popor, împlinirea a 60 de ani de la unirea Transilvaniei cu România și făurirea statului național unitar român, care a marcat un moment crucial în destinele patriei noastre și a deschis perspective minunate viitorului independent al României.

Permiteți-mi, stimați tovarăși, să vă adresez, cu prilejul acestui jubileu, dumneavoastră, întregului nostru popor, din partea Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a Consiliului de Stat, a guvernului, precum și din partea mea personal, un salut cordial, felicitări călduroase și cele mai bune urări.

Aniversînd acest mare eveniment istoric, ne îndreptăm cu recunoștință gîndurile spre toți cei care, de-a lungul veacurilor, și-au închinat viața acestui ideal și aducem un vibrant omagiu maselor largi populare, militanților progresiști, care au fost adevărații făuritori ai statului național unitar român.

**UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA, CERINȚĂ LEGICĂ OBIECTIVĂ
A DEZVOLTĂRII ISTORICE, REZULTAT AL LUPTEI NECŪRMATE
A MASELOR LARGI POPULARE, A ÎNTREGULUI NOSTRU POPOR]**

Unirea de la 1918 a răspuns cerințelor și legilor obiective ale dezvoltării sociale, bazîndu-se pe realități fundamentale cum sînt originea și limba comună, identitatea de interese și aspirații ale întregului popor dornic să trăiască într-o singură țară. Românii au trăit secole de-a rîndul în formațiuni statale diferite, dar, în pofida acestei fărămițări, în conștiința lor a rămas mereu vie ideea unității, a apartenenței la același unic popor ,

Deși a durat puțin, unirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei într-un singur stat, sub domnia glorioasă a lui Mihai Viteazul, a devenit pentru generațiile ce s-au succedat un simbol și un îndemn la luptă necurmată pentru unitate și independență națională.

Ideea unității naționale a fost înscrisă pe frontispiciul tuturor mișcărilor sociale ale românilor în perioada istoriei moderne. Unitatea națională s-a afirmat ca un țel major al revoluției de la 1848 din toate cele trei principate românești. „**Noi — românii — spunea în 1849 Nicolae Bălcescu — nu vom putea fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic. Să ne concentrăm toată puterea, toate voințele într-un singur popor, într-o singură voință**”. Un moment hotărîtor pe drumul înfăptuirii statului național unitar român l-a constituit unirea Moldovei cu Țara Românească, la 24 ianuarie 1859, cînd au fost puse bazele statului român modern — România. Prin lupte și jertfe grele, poporul nostru a cucerit, în războiul din 1877, independența de stat a României.

Împrejurările istorice au făcut ca pe teritoriul locuit de români să se așeze, de-a lungul timpului, și populații de alte naționalități; la rîndul său, și populație românească s-a așezat pe teritoriul unor țări vecine.

O situație specială s-a creat în Transilvania, unde românii — care au constituit întotdeauna marea majoritate a populației — au trăit o lungă perioadă de timp sub dominație străină. Istoria arată că niciodată populația română din Transilvania nu s-a împăcat cu această realitate, ridicîndu-se mereu la luptă pentru dreptul său sacru la o viață liberă și independentă. De-a lungul timpului s-a dezvoltat o bogată tradiție de conviețuire frățească și de luptă comună pentru libertate socială și națională a românilor, maghiarilor, germanilor și altor naționalități. Clasele dominante, fără deosebire de naționalitate, au căutat întotdeauna să-i învrăjbească pe oamenii muncii de diferite naționalități pentru a-i putea exploata și asupra mai ușor.

Imperiul habsburgic, care stăpînea Transilvania, ca și alte teritorii străine, a promovat consecvent cunoscuta politică „*divide et impera*”, în speranța de a putea înăbuși aspirațiile popoarelor asuprite. Așa cum arăta însă Engels, în ianuarie 1848, imperiul habsburgic era „**un complex pestriț, rezultat din moșteniri și furtişaguri**”, „**un talmeș-balmeș organizat în care se învălmășese zece limbi și zece națiuni**”. La rîndul său, Karl Marx arăta că imperiul habsburgic „**este un bolnav incurabil**”, care „**se găsește în faza unei revoluții ce-l privește cu ochi îndrăzneți, drept în față**”.

Populația română din Transilvania, împreună cu masele aparținînd celorlalte naționalități, s-a ridicat în nenumărate rînduri împotriva dominației străine, pentru înlăturarea nedreptăților naționale și sociale. Istoria consemnează momente cu adevărat memorabile, cum au fost răscoala condusă de Gheorghe Doja, la care au participat țărani români, maghiari, germani și de alte naționalități, răscoala de la Bobilna, răscoalele secuilor, la care au participat și țărani români, marea răscoală țărănească din secolul al XVIII-lea în fruntea căreia s-au afat Horea, Cloșca și Crișan și nenumărate alte mișcări sociale și naționale. Masele populare românești și de naționalitate maghiară și germană din Transilvania au luptat, de asemenea, nu odată, împreună, sub conducerea unor mari domnitori români ca Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Petru Rareș, Mihai Viteazul și alții.

O uriașă amploare a cunoscut lupta de eliberare socială și națională din Transilvania, ca de altfel din toate țările române, în timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848. Din păcate, datorită faptului că unii revoluționari, atît români, cît și maghiari, n-au înțeles necesitatea imperioasă a unirii într-un singur front comun în lupta împotriva Imperiului habsburgic, revoluția a fost pînă la urmă înăbușită de oastea împăratului de la Viena sprijinită de trupele Imperiului țarist.

Urmărind învrăjbirea românilor și maghiarilor, ațîțarea unora împotriva celorlalți, curtea imperială habsburgică a recurs la numeroase manevre diversioniste. În acest sens, ea a inițiat pactul dualist care a dus la crearea imperiului austro-ungar, asociind clasele exploataatoare din Ungaria la dominația uriașei populații străine, ținută în robie în granițele acestei închisori a popoarelor. Prin crearea imperiului austro-ungar, Transilvania, care timp de peste 300 de ani s-a menținut ca principat autonom, a fost înglobată în Ungaria. Aceasta a accentuat și mai mult situația grea a românilor, lipsa lor de drepturi și libertăți și, totodată, lupta tuturor maselor asuprite împotriva puterii imperiale, pentru afirmarea drepturilor naționale legitime.

În pofida manevrelor imperiului austro-ungar opresor, istoria și-a urmat cursul inexorabil, demonstrînd că legile obiective ale dezvoltării sociale nu pot fi oprite de nimeni și de nimic.

Formarea națiunilor de sine stătătoare, a statelor naționale unitare s-a manifestat ca o necesitate logică, determinată de profunde cauze economice, sociale și politice. Factorul hotărîtor l-a constituit dezvoltarea forțelor de producție, a capitalismului. Revoluțiile burghezo-democratice au pus la ordinea zilei formarea statelor naționale independente, ca o condiție *sine qua non* a progresului economico-social. Referindu-se la acest proces, Lenin arăta că „numai un orb ar putea să nu vadă în acest lanț al evenimentelor trezirea unei serii întregi de mișcări naționale burghezo-democratice, a unor tendințe de a forma state naționale independente și unitare”.

Declanșarea primului război mondial imperialist, ascuțirea la maximum a contradicțiilor orînduirii capitaliste au determinat creșterea fără precedent a luptei popoarelor asuprite pentru eliberare și unitate națională. Un moment de însemnătate istorică l-a constituit victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, care a nimicit imperiul țarist și a inaugurat era lichidării dominației imperialismului și colonialismului, a eliberării popoarelor de asuprire și exploatare. Sub loviturile puternice ale luptei popoarelor s-a prăbușit și imperiul habsburgic, pe ruinele căruia s-au creat un șir de state naționale independente. În aceste împrejurări istorice s-a creat și statul național unitar român, s-a înfăptuit idealul secular al poporului nostru.

Se împlinea astfel previziunea lui Engels, care, încă în 1888, în scrisoarea adresată socialistului român Ioan Nădejde, arăta : „Căderea țarismului, nimicirea acestui vis rău care apasă peste Europa întreagă, iată, după, noi, cea dintîi condiție pentru dezvoltarea națiunilor din mijlocul și din răsăritul Europei. Dacă mîine despotismul din Petersburg ar cădea, poimîine nu ar mai fi în Europa nici o Austro-Ungarie....”

Prăbușirea imperiului țarist și a imperiului austro-ungar constituie evenimente epocale în istoria universală, a omenirii, care au dat un puternic impuls evoluției progresiste a societății, au dus la transformarea profundă a raporturilor internaționale. Apar de aceea cel puțin străinii, încercările unor istorici de a pune în discuție oportunitatea dispariției imperiilor absolutiste și a formării statelor naționale independente, de a susține așa-zisul caracter eliberator al imperiilor, de a prezenta politica lor de dominație și asuprire drept o politică progresistă. Dacă ar fi să acceptăm opiniile unor asemenea istorici, ar însemna să facem vinovate de starea de înapoiere în care se zbate o mare parte a omenirii înseși popoarele care au trăit sub jugul asupririi străine, și nu imperiile opresoare, nu pe colonialiști. Li se poate reproșa un singur lucru popoarelor : că nu au reușit să înlăture mai curînd pe colonialiști, să pună capăt dominației.

A pune sub semnul întrebării „justețea” sau „oportunitatea” constituirii unor state naționale înseamnă în esență a face apologia dominației și asupririi, a nega rolul revoluționar, progresist al luptei de eliberare a popoarelor. Aceasta înseamnă a nesocoti nu numai principiile socialismului științific, ci chiar cele mai elementare concepții burghezo-democratice. Asemenea poziții sînt cu atît mai de neînțeles astăzi, în epoca celei mai impetuase afirmări a voinței popoarelor de a scutura orice jug străin, de a se afirma ca națiuni libere, cu drepturi egale în marea familie a națiunilor lumii.

Istoria demonstrează justețea incontestabilă a luptei popoarelor pentru eliberarea și constituirea lor în entități proprii, în state naționale unitare, independente. Aceasta constituie calea dezvoltării economico-sociale rapide a fiecărui popor, precum și a instaurării în lume a unor raporturi noi, de colaborare egală între toate națiunile.

A încerca, de asemenea, contestarea justeței constituirii statelor naționale unitare pe considerent că acest proces s-a desfășurat sub conducerea burgheziei înseamnă a ignora realitatea istorică ce demonstrează rolul progresist jucat, într-o anumită perioadă istorică, de această clasă în dezvoltarea societății, în lichidarea orînduirii feudale, a statelor absolutiste.

În realizarea unității noastre naționale, fără îndoială că burghezia, cu toate limitele sale de clasă, a avut un rol de seamă, acționînd în sensul cerințelor obiective ale dezvoltării istorice. Totodată trebuie subliniat că rolul hotărîtor în înfăptuirea unirii l-au avut proletariatul, ce se afirma tot mai puternic pe arena politică a societății, mișcarea muncitorească și socialistă, precum și masele țărănimii — care legau de unire atît nădejdea eliberării naționale, cît și eliberării sociale. Puternice mărturii ale hotărîrii maselor populare din Transilvania de a se uni cu Țara au fost marile demonstrații politice de afirmare a dreptului la autodeterminare națională, constituirea consiliilor muncitorești și a gărzilor naționale care au preluat nutrea din mîinile autorităților habsburgice, sutele de mii de semnături pe mandatul delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, participarea la adunare a peste 100.000 de români. Au rămas întipărite cu litere de aur în marea carte a istoriei patriei aceste cuvinte ale Rezoluției de la Alba-Iulia : „Adunarea națională a tuturor Românilor din Transilvania și Banat . . . adunați prin reprezentanții lor îndreptă-

țiți la Alba-Iulia în ziua de 1 decembrie 1918, decreteează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România”.

Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că unirea nu a fost efectul unei întâmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor, ci rezultatul luptei hotărâtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități. Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decât să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor.

Istoricul act al unirii a găsit sprijin și în rîndul unor reprezentanți progresiști ai poporului maghiar, ca și al oamenilor muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare din Transilvania, interesați în lichidarea opresiunii naționale și sociale. Este semnificativ în acest sens manifestul publicat la Budapesta de proeminente personalități maghiare ca Ady Endre, Bártok Béla și alții în care se spunea : „Față de națiunile surori nu avem nici o pretenție. Și noi ne considerăm o națiune reînnoită, o forță acum eliberată ca și acei frați care se ridică fericiți la o viață proaspătă pe ruinele monarhiei. Ne trezim ușurați la conștiința faptului că nu mai sîntem forțați să fim stîlpii asupririi. Să trăim unul lângă altul în pace ca națiuni libere cu alte națiuni libere”. O poziție de puternică aprobare față de unire au manifestat și naționalitățile de origine germană din Transilvania și Banat. „Poporul săsesce, întemeiat pe dreptul de liberă dispunere, declară alipirea sa la regatul român și salută frățește poporul român și-l felicită din inimă pentru îndeplinirea idealului național” — se spunea în Rezoluția Adunării naționale a sașilor transilvăneni din 8 ianuarie 1919. „Numai unirea cu România — se afirma în documentele Congresului șvabilor din Banat — va putea să ofere garanții suficiente pentru existența și progresul nostru”.

După cum se știe, odată cu formarea statului național unitar român s-au creat și alte state independente în centrul și sud-estul Europei. A luat ființă, de asemenea, Republica Ungară independentă, ceea ce a permis înfăptuirea revoluției burghezo-democratice, iar apoi, instaurarea puterii revoluționare a Republicii sfaturilor. Trebuie să spunem că, din păcate, atît revoluția burgheză, cit și puterea sovietică instaurată în Ungaria în 1919, neînțelegînd pe deplin principiile dreptului popoarelor la autodeterminare, nu au recunoscut de la bun început caracterul legic și deci just al unirii Transilvaniei cu România. Abia mai târziu, conducătorul guvernului sovietelor revoluționare maghiare, Béla Kun, a înțeles necesitatea acestui proces obiectiv și a exprimat aprobarea revoluției maghiare față de formarea statului național unitar român. Într-o notă oficială adresată guvernului român la 30 aprilie 1919, Béla Kun scria : „Guvernul trecut n-a admis propunerile dumneavoastră, menținîndu-se pe baza așa-zisului drept istoric care își trage dreptul oprîmării viitoare din oprîmarea din trecut. În prima zi a venirii noastre la putere noi am renunțat la acest principiu. Am declarat în repetate rînduri în modul cel mai solemn că nu ne menținem pe principiul integrității teritoriale, iar acum vă aducem la

eunoștință acest lucru și în mod direct, anume că recunoaștem fără nici o rezervă toate pretențiunile dumneavoastră teritoriale naționale”. Această recunoaștere expresă și oficială a drepturilor istorice ale noului stat unitar național român avea o importanță deosebită, fiind de natură să ducă la așezarea raporturilor dintre cele două popoare, dintre România și Ungaria, pe baze noi, de prietenie și bună vecinătate, de colaborare și respect reciproc.

Din păcate, cercurile conducătoare ale României, guvernul burghezo-moșieresc nu au acționat în direcția stabilirii relațiilor de stat cu guvernul revoluționar al Ungariei ci, dimpotrivă, răspunzând chemării reacțiunii din Ungaria, au participat la intervenția puterilor imperialiste împotriva tinerei republici sovietice maghiare.

Trebuie să menționăm însă că proletariatul român, mișcarea revoluționară din țara noastră au adoptat o poziție justă și clară față de revoluția sovietelor maghiare, s-au ridicat hotărât împotriva intervenției, au condamnat-o cu toată fermitatea, solidarizându-se activ cu cauza oamenilor muncii din Ungaria. Militanți revoluționari români s-au înscris în Regimentul roșu internațional, organizat la Budapesta, luptând cu arma în mână în apărarea tinerei republici sovietice maghiare. După înfringerea republicii sfaturilor din Ungaria, numeroși militanți de seamă ai mișcării revoluționare ungare au găsit sprijin și adăpost în țara noastră, unde și-au continuat activitatea. Toate acestea au constituit manifestări vii ale spiritului profund internaționalist al clasei noastre muncitoare, al mișcării revoluționare și progresiste din România, fapt care demonstrează voința clasei muncitoare de a așeza relațiile dintre România și Ungaria pe o bază nouă, de egalitate și respect reciproc.

Evenimentele istorice demonstrează că proletariatul, forțele progresiste din România au înțeles clar faptul că numai prin răsturnarea claselor exploatare se pot crea condiții pentru lichidarea cu desăvârșire a vechii politici de dezbinare și învrăjpire, se pot stabili între cele două popoare relații noi, de bună înțelegere și conlucrare prietenească, în interesul propășirii lor materiale și sociale, al consolidării libertății și independenței lor naționale. Și, într-adevăr, după numai două decenii și jumătate, o dată cu răsturnarea regimurilor burghezo-moșierești, clasei muncitoare din cele două țări i-a revenit misiunea măreață de a instaura relații de tip nou dintre popoarele român și maghiar.

După realizarea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din România, precum și după eliberarea de sub jugul fascist a poporului maghiar — la care o contribuție de seamă a adus, alături de armatele sovietice, armata română — după victoria revoluției socialiste în cele două țări ale noastre, relațiile de prietenie și colaborare româno-maghiare s-au ridicat pe o treaptă superioară, au căpătat un conținut deosebit de profund. La baza raporturilor noastre stau prevederile Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală, precum și principiile socialismului, comunitatea orînduirii și a țelurilor supreme ale popoarelor celor două țări. A dispărut orice bază obiectivă de neînțelegeri și animozitate, popoarele noastre fiind animate de stimă și respect reciproc, de solidaritate internațională, de hotărîrea de a nu mai permite nimănui să ne opună unul altuia. Ca vecini și prieteni, sîntem și unii, și alții profund

interesați să colaborăm activ și să ne ajutăm reciproc în vederea accelerării progresului economic și social al ambelor țări. Numai strins unite, împreună cu celelalte țări socialiste, popoarele noastre își vor putea îndeplini idealurile de prosperitate și fericire, se vor putea afirma tot mai puternic în comunitatea lumii de azi ca națiuni libere, demne, stăpîne pe viața și pe viitorul lor. Revin, de aceea, partidelor noastre comuniste, statelor noastre socialiste nobila menire și înalta răspundere istorică în fața generațiilor de azi și de mine de a face totul pentru înflorirea continuă a prieteniei și solidarității româno-maghiare pe baza principiilor respectului deplin al independenței și integrității teritoriale, pentru întărirea conlucrării lor în slujba socialismului, progresului social și păcii. Doresc să declar că Partidul Comunist Român, guvernul țării noastre vor face totul ca raporturile dintre popoarele și țările noastre să se dezvolte neconținut, constituind un model de colaborare socialistă egală, înaintată.

**FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN, ETAPĂ NOUĂ,
SUPERIOARĂ ÎN DEZVOLTAREA ȚĂRII, ÎN INTENSIFICAREA
MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI REVOLUȚIONARE PENTRU PROGRES
ȘI O VIAȚĂ MAI BUNĂ, PENTRU APĂRAREA INDEPENDENȚEI
ȘI SUVERANITĂȚII ROMÂNIEI**

Dragi tovarăși,

Făurirea statului național unitar a determinat intrarea României într-o nouă etapă a dezvoltării, creînd premise pentru dezvoltarea mai intensă a forțelor de producție, pentru accelerarea progresului economic și cultural al țării. În același timp, aceasta a avut ca urmare creșterea forțelor proletariatului, ale mișcării muncitorești, revoluționare, intensificarea luptei democratice.

Datorită însă faptului că la cîrma țării s-au aflat în continuare clasele exploatare, care au folosit unirea pentru a-și consolida dominația de clasă, cursul evoluției sociale ulterioare nu a corespuns așteptărilor și speranțelor maselor populare, marile probleme ale societății românești nu și-au putut găsi o soluționare deplină, corespunzătoare intereselor maselor largi populare.

Reformele îndeplinite după unire au avut un caracter limitat și au fost în bună măsură anulate de legile antidemocratice ale guvernelor burghezo-moșierești. Adîncirea exploatării și asupririi maselor muncitoare, restrîngerea drepturilor și libertăților democratice au dus la intensificarea luptei revoluționare a proletariatului și a celorlalte forțe progresiste ale țării.

În noile condiții nu numai că n-a încetat, dar s-a accentuat pătrunderea capitalurilor străine în economia românească. O serie de capitaliști austrieci și maghiari și-au păstrat fabricile și alte proprietăți pe care le-au avut în Transilvania. Statisticile confirmă că în această perioadă economia românească se afla în proporție de aproape patruzeci la sută în mâinile monopolurilor străine. Toate acestea au facilitat amestecul puterilor imperialiste în treburile interne ale României, au adus grave știrbiri independenței și suveranității noastre naționale.

În același timp, urmărindu-și interesele de clasă, burghezia și moșierimea continuă politica de oprimare a forțelor revoluționare, progresiste, democratice și, în acest cadru, de discriminare națională și învrăjpire a

maselor de diferite naționalități, în scopul dominării și exploatării lor tot mai intense. Aceasta a făcut să crească avântul luptei revoluționare a proletariatului român și a celorlalte forțe progresiste ale țării. În condițiile radicalizării politice tot mai profunde a maselor muncitoare, în mai 1921 a fost făurit Partidul Comunist Român — eveniment de o deosebită însemnatate pentru evoluția ulterioară a societății românești. Făurirea Partidului Comunist Român a ridicat pe o treaptă superioară lupta pentru libertate și dreptate socială, împotriva exploatării și asupririi, pentru apărarea și întărirea independenței și suveranității naționale. Perioada dintre cele două războaie mondiale, caracterizată prin adîncirea continuă a contradicțiilor sociale, a fost jalوناتă de nenumărate bătălii ale clasei muncitoare, ale maselor largi populare, fără deosebire de naționalitate, conduse și organizate de Partidul Comunist Român. S-au înscris pe veci în luminoasa carte de aur a mișcării revoluționare din România luptele purtate sub conducerea Partidului Comunist Român, printre care grevele minerilor din 1929 din Valea Jiului, precum și luptele din anii 1931 și 1932, care au culminat cu eroicele bătălii revoluționare ale petroliștilor și ceferiștilor din ianuarie-februarie 1933, luptele de pe valea Mureșului, crearea Frontului Popular, victoriile în alegerile parțiale din 1936, accentuarea procesului de întărire a unității de luptă a maselor muncitoare.

O intensă activitate politică și organizatorică a desfășurat partidul nostru împotriva politicii de fascizare a țării și a pregătirii de război, pentru prietenie și colaborare cu Uniunea Sovietică. Lipsa de unitate a forțelor democratice a permis însă reacțiunii să instaureze dictatura militară-fascistă, să subordoneze țara Germaniei hitleriste. Cînd trupele Germaniei naziste au atacat Cehoslovacia, partidul și-a ridicat glasul cu putere condamînd acest act barbar, chemînd masele la lupta cu arma în mîna pentru apărarea independenței naționale a Cehoslovaciei. Partidul nostru a condamnat pactul de la Munchen, cerînd în mod ferm să se pună stavilă politicii agresive a Germaniei hitleriste. Luptele antifasciste conduse de partid au culminat cu marea demonstrație populară de la 1 Mai 1939, care a avut un puternic ecou în opinia publică din România, ca și peste hotare. În momentele de grea încercare ale rușinosului „Dictat de la Viena”, Partidul Comunist Român a organizat puternice manifestații de protest, chemînd poporul la lupta armată pentru apărarea integrității și suveranității patriei. Partidului i s-au alăturat organizațiile democratice, numeroase personalități de frunte ale vieții politice și culturale, masele muncitoare și cercurile progresiste ale populației de naționalitate maghiară din România. După cum se știe, MADOSZ-ul a condamnat cu fermitate „Dictatul de la Viena”, exprimînd adeziunea populației maghiare din Transilvania la statul național unitar român, hotărîrea ei de a lupta pentru apărarea suveranității și integrității României.

Partidul nostru a dus o luptă necurmată împotriva războiului antisovietic, a inițiat și organizat puternice mișcări de masă pentru sabotarea mașinii de război fasciste, acțiuni de partizani, a militat neobosit pentru unirea clasei muncitoare, a tuturor forțelor democratice și patriotice în vederea răsturnării guvernului de dictatură militară fascistă și ieșirii României din acest război nedrept.

Realizînd o largă unitate a tuturor forțelor patriotice naționale, întărind colaborarea cu forțele militare, în condițiile internaționale favo-

rabile create de victoriile obținute împotriva Germaniei de Uniunea Sovietică, de celelalte forțe ale coaliției antihitleriste, partidul nostru a organizat și înfăptuit în mod victorios insurecția națională antifascistă și antiimperialistă de la 23 august 1944. Poporul român s-a angajat, cu întreaga sa armată, cu toate forțele materiale și umane, alături de Armata Sovietică, de întreaga coaliție antifascistă, în războiul antihitlerist, dând jertfe grele pentru eliberarea deplină a țării, precum și pentru eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei, până la victoria finală asupra Germaniei naziste.

Eliberarea țării de sub jugul fascist și victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944 au marcat începutul unei epoci istorice noi în dezvoltarea societății românești, au deschis poporului român perspectiva făuririi unei vieți noi, demne și independente.

INFĂPTUIRILE ISTORICE DIN ANII CONSTRUCȚIEI SOCIALISTE, PROFUNDELE TRANSFORMĂRI REVOLUȚIONARE DIN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

Stimați tovarăși,

O dată cu trecerea la construirea socialismului au putut fi soluționate pînă la capăt marile probleme ale dezvoltării societății românești pe calea progresului economic și social, și-au găsit împlinire idealurile pentru care au luptat clasa muncitoare, forțele revoluționare, progresiste, cei mai buni fii ai poporului.

Într-o perioadă de mai puțin de trei decenii și jumătate, România a cunoscut uriașe transformări revoluționare, parcurgînd mai multe etape istorice; s-a instaurat puterea revoluționar-democratică, au fost răsturnate clasele exploatoare și a triumfat revoluția proletară, poporul a construit cu succes și a consolidat orînduirea socialistă, trecînd la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Înfăptuirea istorică cea mai de seamă a acestei perioade a fost lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om, atît la orașe, cît și la sate, trecerea mijloacelor de producție, a tuturor bogățiilor țării în mîinile poporului, care a devenit stăpîn pe averea socială, pe roadele muncii lui și își făurește în mod conștient propriul său viitor, liber, comunist.

Ca urmare a reformei agrare înfăptuite pe cale revoluționară, a naționalizării mijloacelor de producție din industrie, a cooperativizării agriculturii, întreaga economie a fost așezată pe temelii noi, s-au generalizat relațiile socialiste de producție în întreaga societate.

Socialismul a asigurat lichidarea stării grave de înapoiere moștenite de la regimul burghezo-moșieresc, a deschis calea progresului rapid al forțelor de producție, a asigurat făurirea unei noi baze tehnico-materiale a societății. Dintr-o țară cu un pronunțat caracter agrar, cu o industrie slab dezvoltată și o agricultură înapoiată, România a devenit o țară industrial-agrară cu o industrie puternică, bazată pe cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, cu o agricultură modernă în continuă dezvoltare, capabilă să satisfacă în condiții tot mai bune nevoile economiei, cerințele de consum ale maselor largi populare. Sub conducerea partidului, înfăptuind programele de dezvoltare economico-socială a țării, oamenii muncii din țara noastră, proprietarii și beneficiarii direcți ai întregii

avuții naționale, au sporit producția industrială a României, față de perioada antebelică, de circa 43 de ori, iar a agriculturii de circa 3 ori. De asemenea, venitul național a crescut față de 1938 de circa 13 ori, iar veniturile reale ale oamenilor muncii au sporit din 1950 până în acest an de aproape 6 ori.

Socialismul a asigurat exercitarea în fapt a celor mai largi drepturi și libertăți cetățenești, a creat o democrație nouă, de tip superior, care permite participarea muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, a tuturor categoriilor sociale la întreaga viață politică și socială, la elaborarea și înfăptuirea politicii interne și externe a țării, la guvernarea statului, la conducerea societății, la făurirea conștiinței a propriei sale istorii.

În acest cadru și-a găsit pentru prima oară rezolvarea justă, în spiritul ideologiei marxist-leniniste, problema națională, înfăptuindu-se deplină egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor patriei, fără deosebire de naționalitate. Pe baza politicii de dezvoltare intensă a mijloacelor de producție în toate județele țării, a asigurării instituțiilor de învățământ și cultură în limba maternă, naționalitățile conlocuitoare dispun de largi posibilități de afirmare în viața socială, de condiții egale de muncă, învățatură și viață spirituală, de dreptul de a se exprima în orice domeniu în limba maternă, beneficiind în mod egal de roadele construcției socialismului, ale muncii unite a întregului nostru popor.

Doresc să subliniez și cu acest prilej că tot ceea ce s-a realizat în regiunile țării locuite și de oameni ai muncii de alte naționalități, atât în trecut, dar mai ales în anii construcției socialismului, este rodul luptei și muncii comune, înfrățite a românilor, maghiarilor, germanilor, sîrbilor și celorlalte naționalități pentru progresul și prosperitatea patriei comune — România. Partidul și statul nostru socialist vor veghea permanent la aplicarea fermă în viață a principiilor socialismului științific în problema națională, la respectarea deplinei egalități în drepturi și crearea condițiilor menite să asigure participarea activă a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, ca fii demni și liberi ai patriei comune, la conducerea societății considerînd aceasta ca o parte componentă a operei de edificare a socialismului multilateral dezvoltat în România.

Eliberarea țării și construcția socialismului au pus capăt pentru totdeauna dominației imperialiste străine în România, asigurînd pentru prima oară, în mod plenar, independența și suveranitatea națională, pentru care au luptat și s-au jertfit înaintașii, dreptul poporului de a-și făuri viața așa cum dorește, de a fi pe deplin stăpîn pe destinele sale.

Puternica dezvoltare a țării este reflectată cu pregnanță și în profunde schimbări intervenite în suprastructura societății românești, în uriașul avînt pe care l-au cunoscut învățămîntul, știința și cultura. Putem spune că s-au creat toate condițiile pentru accesul larg al tuturor oamenilor muncii la comorile cunoașterii universale. S-au obținut succese de seamă în ridicarea conștiinței maselor, în educația socialistă a celor ce muncesc, în promovarea principiilor eticii noi, revoluționare, a concepției înaintate despre lume și viață a clasei muncitoare.

Iată tabloul succint al victoriilor istorice dobîndite de poporul nostru, sub conducerea partidului comunist, în decursul acestor 34 de ani care au trecut de la victoria insurecției naționale. Putem spune cu deplină satisfacție că în condițiile socialismului s-au asigurat consolidarea și creș-

terea fără precedent a forței statului nostru național unitar, realizarea adevăratei unități sociale și politice a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, a întregului nostru popor, pe baza aceluiași interese și aspirații supreme, a dreptului de a fi stăpîn pe destinele sale, de a-și făuri în mod conștient viitorul liber, socialist și comunist.

AMPLA ACTIVITATE CREATOARE A ÎNTREGULUI POPOR PENTRU ÎNFĂPTUIREA PREVEDERILOR CINCINALULUI, A HOTĂRÎRILOR CONGRESULUI AL XI-LEA ȘI CONFERINȚEI NAȚIONALE ALE PARTIDULUI

Dragi tovarăși,

Sărbătorim a 60-a aniversare a făuririi statului național unitar român în condițiile uriașului avînt revoluționar și al succeselor remarcabile obținute de poporul nostru în transpunerea în viață a mărețului program elaborat de Congresul al XI-lea al partidului.

În cei trei ani care au trecut din acest cincinal s-a asigurat dezvoltarea industriei noastre socialiste într-un ritm mediu anual de 11,2, la sută față de 10,2, la sută cît a fost prevăzut. Ca urmare, s-a obținut o producție industrială suplimentară de circa 60 miliarde lei, ceea ce ne dă siguranța că pe întregul cincinal vom putea depăși prevederile inițiale cu circa 100 miliarde lei. Ca urmare a promovării ferme a politicii de industrializare a tuturor regiunilor, de dezvoltare armonioasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării, încă 6 județe depășesc în acest an producția de 10 miliarde lei, numărul celor care îndeplinesc acest important obiectiv al Congresului al XI-lea ridicîndu-se la 31, față de 4, cîte erau în 1965. Și în agricultură, în ciuda unor condiții naturale mai puțin favorabile, am obținut în ultimii trei ani producții superioare, care depășesc cu mult recoltele din perioada corespunzătoare a cincinalului trecut. În acești trei ani am realizat un volum de investiții de circa 520 miliarde lei, aproape cît s-a realizat în întregul cincinal trecut. În prezent, 68 la sută din volumul fondurilor fixe ale economiei noastre sînt noi, datînd din ultimii 10 ani.

Pornind de la obiectivul major al trecerii de la acumularea cantitativă la o calitate nouă, superioară, stabilit de Conferința Națională a partidului, am adoptat măsuri pentru punerea de acord a mecanismului economic și financiar cu noul cadru organizatoric creat în ultimii ani. Am trecut la accentuarea autoconducerii muncitorești și autogestiunii întreprinderilor, la perfecționarea sistemului indicatorilor de plan, introducîndu-se producția netă ca indicator de bază și accentuîndu-se rolul indicatorului producției fizice și al eficienței economice. Experimentarea noului mecanism economico-financiar în cursul semestrului II al acestui an demonstrează justetea orientărilor stabilite de Conferința Națională și de plenara Comitetului Central al partidului din martie a.c.

Ca urmare a dezvoltării impetuoase a tuturor ramurilor economice, în acești trei ani produsul social a crescut cu 9 la sută, iar venitul național cu aproape 10 la sută. Aceasta a permis partidului și statului să adopte cunoscutele măsuri de ridicare mai accelerată a nivelului de trai al poporului, urmînd ca în anii 1979 și 1980 să aplicăm a doua etapă a majorărilor retribuțiilor, ceea ce va face ca la sfîrșitul cincinalului să se sporească retribuția tuturor categoriilor de oameni ai muncii cu peste 32 la sută, față de circa 20 la sută cît se prevăzuse la Congresul al XI-lea. Prin încheierea înainte de termen

a aplicării primei etape a acestui program, retribuția medie netă ajunge în acest an la circa 2000 lei lunar, adică cu aproape 25 la sută mai mult decât în 1975. Datorită majorării retribuției, cât și creșterii numărului locurilor de muncă, fondurile bănești ale personalului muncitor sînt în acest an cu 38 la sută mai mari decît în 1975. Față de acelașian, veniturile reale ale țărănimii cunosc o creștere de circa 20 la sută. În acești trei ani s-a perfecționat și extins sistemul general de pensii și s-a trecut la majorarea acestora, urmînd ca pînă la sfîrșitul cincinalului să crească în medie cu peste 23 la sută. Cheltuielile destinate alocațiilor pentru copii și ajutoarelor pentru familiile cu mulți copii vor crește în actualul cincinal cu aproape 48 la sută. Volumul cheltuielilor social-culturale de la bugetul de stat va spori pînă la sfîrșitul cincinalului cu circa 46 la sută. Au fost desființate impozitele pe retribuții, România numărîndu-se astfel printre primele țări în care oamenii muncii nu mai plătesc impozite pe veniturile realizate din muncă. Elocvent pentru ridicarea nivelului de trai este și faptul că volumul desfacerilor de mărfuri a sporit în acești trei ani, la produsele de bază, cu circa 30 la sută. Începînd cu acest an, am trecut la reducerea treptată a săptămîinii de lucru, măsură de care beneficiază deja un număr important de oameni ai muncii.

Măsurile adoptate de partid pentru creșterea nivelului de trai material și spiritual atestă în mod grăitor faptul că tot ce se făurește în țara noastră este destinat omului, satisfacerii cerințelor de viață ale celor ce muncesc, înfloririi multilaterale a personalității umane — țelul suprem al politicii partidului, esența societății socialiste pe care o edificăm în România.

Succesele obținute în înflorirea multilaterală a civilizației materiale și spirituale din țara noastră evidențiază justetea politicii de construcție a socialismului promovată de partidul și statul nostru, care aplică în mod creator legitățile generale la condițiile concrete ale României, realismul prevederilor planului cincinal, justetea hotărîrilor Congresului al XI-lea, a Programului partidului, forța partidului nostru comunist, ce își îndeplinește cu cinste rolul istoric în conducerea întregii societăți pe calea prosperității și progresului, a socialismului și comunismului.

Marile realizări obținute în toate domeniile de activitate sînt rodul muncii creatoare a minunatului nostru popor, a clasei noastre muncitoare, care își îndeplinește cu cinste misiunea istorică, rodul activității țărănimii, a intelectualității, a întregului nostru popor, constructor al socialismului. Ele demonstrează energia și elanul revoluționar cu care întregul popor urmează neabătut Partidul Comunist Român, politica sa, ce corespunde pe deplin aspirațiilor vitale ale tuturor celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, ale întregii națiuni, reprezintă interesele supreme de bunăstare și fericire, de libertate și independență ale patriei.

Pentru mărețele victorii obținute în industrie și agricultură, în celelalte ramuri ale economiei, în înflorirea științei și culturii, în construcția societății socialiste multilateral dezvoltate, doresc ca și cu prilejul acestui glorios jubileu al unității noastre naționale să adresez cele mai calde felicitări eroicei noastre clase muncitoare, harnicei noastre țărănime, intelectualității profund devotate poporului, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, împreună cu vii urări de noi și tot mai mari succese în munca și creația nobilă închinată măreției Republicii Socialiste România.

Stimați tovarăși,

Relevînd marile realizări din anii edificării socialismului, nu trebuie să uităm nici un moment că în desfășurarea acestui proces complex s-au comis și unele greșeli, s-au făcut simțite și unele lipsuri, neajunsuri, au trebuit înfruntate multe greutăți. După cum se știe, partidul nostru a acționat cu hotărîre pentru lichidarea lipsurilor și greșelilor, a combătut ferm abuzurile și ilegalitățile săvîrșite într-o anumită perioadă, luînd măsurile necesare pentru a se evita cu desăvîrșire repetarea lor. Putem spune că trăsătura caracteristică fundamentală a acestei epoci o constituie dezvoltarea accelerată a țării pe toate planurile, progresul neîntreput al economiei, științei și culturii, ridicarea nivelului de trai al întregului nostru popor.

Sîntem conștienți că mai avem multe de făcut pentru a asigura poporului nostru nivelul de viață și civilizație pe care și-l dorește și pe care-l merită pe deplin. Dispunem însă de toate condițiile ca, acționînd cu fermitate pentru îndeplinirea exemplară a politicii partidului, să asigurăm sporirea continuă a avuției socialiste, înaintarea tot mai fermă a țării noastre pe calea civilizației socialiste.

Realizările de pînă acum, planurile pe 1979 și 1980 asigură toate condițiile pentru îndeplinirea integrală a prevederilor cincinalului, inclusiv al programului suplimentar adoptat de Conferința Națională. Aceasta presupune, fără îndoială, eforturi susținute din partea întregului nostru popor, perfecționarea continuă a conducerii și organizării economiei, folosirea la maximum a mijloacelor de care dispunem, trecerea la o calitate nouă în toate domeniile de activitate.

Îndeplinirea prevederilor planului, impune luarea unor măsuri energice în întreaga economie pentru utilizarea deplină a capacităților de producție, folosirea maximă a mașinilor și utilajelor, valorificarea în modul cel mai rațional al forței de muncă. Este necesar, de asemenea, să se facă totul pentru respectarea riguroasă a termenelor de punere în funcțiune a noilor obiective și pentru realizarea la timp a parametrilor proiectați.

Dezvoltarea economiei în condiții superioare de eficiență și calitate impune măsuri tot mai hotărîte de aplicare a cuceririlor revoluției tehnico-științifice, de introducere rapidă în producție a tehnologiilor noi, moderne. Trebuie să acționăm cu toată fermitatea pentru stimularea continuă a gîndirii creatoare științifice și tehnice proprii, precum și pentru stimularea inițiativei maselor largi de oameni ai muncii în vederea modernizării continue a proceselor de producție.

O condiție importantă a dezvoltării economice a țării o constituie asigurarea bazei de materii prime, materiale și resurse energetice. Trebuie să intensificăm eforturile pentru identificarea, exploatarea și valorificarea resurselor proprii, precum și pentru gospodărirea rațională și folosirea cu maximă eficiență a tuturor materiilor prime și materialelor, pentru reducerea substanțială a consumurilor. Această sarcină este cu atît mai arzătoare, cu cît criza mondială de materii prime și energie pune în fața tuturor țărilor lumii, inclusiv a României, dificultăți din ce în ce mai mari, cărora nu le putem face față decît printr-un înalt și perseverent efort de raționalizare a consumurilor, de valorificare judicioasă a resurselor.

În fața economiei noastre stau, de asemenea, ca obiectiv central, creșterea mai rapidă a productivității muncii sociale și, în acest scop, introducerea largă a mecanizării și automatizării în toate întreprinderile, ridicarea continuă a gradului de calificare profesională și de cunoștințe științifice a cadrelor tehnice, al tuturor muncitorilor.

Și în agricultură se impun eforturi susținute pentru înfăptuirea programelor de creștere a producției vegetale și animale adoptate de conducerea partidului. Folosind în mod mai judicios pământul, valorificând tot mai intens baza tehnico-materială, aplicând pe scară largă cuceririle științei agrozootehnice, vom asigura o adevărată revoluție în dezvoltarea agriculturii românești, obținerea unor producții și recolte cu mult superioare față de cele realizate în prezent.

Una din problemele de importanță deosebită pentru dezvoltarea economică a țării noastre o constituie perfecționarea activității de comerț exterior, și în special creșterea și diversificarea continuă a exporturilor. Ministerele, centralele, întreprinderile trebuie să manifeste o grijă specială pentru asigurarea fondului de marfă planificat la export, în structura sortimentală și de calitatea corespunzătoare, pentru mai buna valorificare a produselor românești pe piața internațională. Se impun, de asemenea, măsuri hotărâte pentru limitarea importurilor la strictul necesar, valorificându-se la maximum resursele proprii.

Realizarea în cele mai bune condiții a obiectivelor planului cincinal va asigura creșterea forței economice a țării, îndeplinirea prevederilor programului de ridicare a bunăstării poporului și, totodată, va permite pregătirea temeinică a trecerii la viitorul plan cincinal — etapă superioară în înfăptuirea Programului Congresului al XI-lea de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

**ÎNȚĂRIREA STATULUI SOCIALIST, PERFECTIONAREA CONTINUĂ
A CADRULUI DEMOCRATIC DE PARTICIPARE A TUTUROR OAMENILOR MUNCII,
FĂRĂ DEOSEBIRE DE NAȚIONALITATE, LA CONDUCEREA SOCIETĂȚII**

Stimați tovarăși,

Partidul și statul nostru au desfășurat în ultimii ani o vastă și intensă activitate pentru realizarea concordanței între dezvoltarea forțelor de producție și caracterul relațiilor sociale, pentru ridicarea la un nivel tot mai înalt — pe baza cuceririlor științei moderne și a teoriei revoluționare a materialismului dialectic și istoric — a organizării și conducerii întregii societăți.

Pornind de la rolul ce revine statului în procesul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, acționăm permanent pentru perfecționarea continuă a activității sale, îmbinând armonios principiul centralismului democratic, al conducerii unitare, cu principiile autoconducerii și autogestunii, stimulând inițiativa unităților economice și administrative-teritoriale, valorificând tot mai intens gândirea și experiența oamenilor muncii.

Un obiectiv central al activității partidului l-a constituit lărgirea și perfecționarea continuă a cadrului organizatoric de conducere colectivă

a tuturor domeniilor de activitate — principiul fundamental al societății noastre socialiste — de participare directă, activă și efectivă a maselor muncitoare la conducerea întreprinderilor și instituțiilor, a tuturor unităților socialiste, a întregii societăți. Aceasta constituie o necesitate logică a construcției socialiste, esența însăși a noii noastre orânduiri. S-au adoptat măsuri de sporire a rolului și atribuțiilor consiliilor oamenilor muncii și adunărilor generale ale colectivelor în buna gospodărire în părții din avuția socialistă încredințată, au fost instituționalizate noi foruri și organisme democratice, cu caracter național, care asigură participarea directă a clasei muncitoare, țărânimii, intelectualității, a celorlalte categorii sociale la dezbateră și elaborarea politicii generale de construire a socialismului, a întregii politici interne și externe a României socialiste. În toate organismele de conducere colectivă, la toate nivelurile, circa 30 la sută sînt oameni ai muncii care lucrează nemijlocit în producție. Aceasta este o expresie grăitoare a creșterii rolului clasei noastre muncitoare în societate, a îndeplinirii în fapt a misiunii sale istorice de clasă conducătoare a poporului în opera de edificare a socialismului.

În concordanță cu evoluția generală a societății, precum și cu gradul conștiinței politice și cetățenești al maselor, s-au adus perfecționări legislației țării, întregul ansamblu al raporturilor sociale situîndu-se ferm pe baza legii, a legalității socialiste.

În ultimii ani s-au adoptat măsuri importante pentru perfecționarea activității organelor locale ale puterii și administrației de stat, pentru combaterea birocratismului și formalismului în muncă a acestora, pentru întărirea legăturii și conlucrării lor active cu masele de oameni ai muncii. Acțiuni importante s-au desfășurat, de asemenea, pentru simplificarea continuă a aparatului de stat și repartizarea rațională a forței de muncă între sfera productivă și cea administrativă, în vederea satisfacerii corespunzătoare a cerințelor societății.

O trăsătură definitorie a procesului de perfecționare a activității statului în etapa actuală o constituie trecerea unora dintre funcțiile sale pe seama maselor populare, a colectivelor de oameni ai muncii. În cadrul dezvoltării democrației socialiste, a crescut rolul organizațiilor de masă și obștești unite în Frontul Unității Socialiste în soluționarea problemelor economice, în viața socială, în activitatea cultural-educativă, în rezolvarea problemelor maselor populare. Atribuții însemnate au dobîndit comisiile Frontului Unității Socialiste de la sate și din cartiere. S-au perfecționat formele de exercitare a controlului colectiv al oamenilor muncii, în toate domeniile de activitate, asupra modului în care se înfăptuiesc legile țării, hotărîrile de partid și de stat.

Întîlnirile recente cu delegațiile clasei muncitoare și ale altor categorii de oameni ai muncii precum și cu reprezentanții forțelor armate și Ministerului de Interne constituie o expresie elocventă a faptului că toate problemele fundamentale ale politicii noastre interne și externe sînt elaborate și soluționate în strînsă legătură cu toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, cu întregul popor—adevăratul, singurul stăpîn și făuritor al destinului independent și liber al României socialiste.

O preocupare de prim ordin au constituit-o înfăptuirea în viață a a principiilor echității socialiste, asigurarea unei mai judicioase cointeresări materiale a oamenilor muncii. Prin ridicarea mai accentuată a

retribuțiilor mici, am asigurat înfăptuirea raportului de 1 la 5,5 — 6 între veniturile mici și cele mari, îndeplinind astfel hotărârile stabilite în acest sens de Congresul al XI-lea al partidului. Acționăm ferm pentru lichidarea oricăror căi și mijloace de înavuțire necinstită a unor cetățeni, a posibilităților de a trăi pe seama altora, pe seama societății, a manifestărilor de parazitism, a tuturor formelor de eludare a răspunderilor impuse de noile principii ale societății noastre.

Partidul nostru pune un accent deosebit pe educarea socialistă a maselor, pe însușirea concepției revoluționare despre lume și viață și lărgirea orizontului de cunoaștere și cultură al întregului popor. Acordăm o atenție deosebită activității politice și cultural-educative, folosind în acest scop toate mijloacele de care dispune societatea noastră. Festivalul național „Cîntarea României”, aflat în prezent la cea de a doua ediție, creează condiții largi de participare a maselor populare la viața spirituală, la făurirea culturii noastre noi. Sarcini sporite revin în activitatea politică, ideologică și cultural-educativă presei și radio-televiziunii, mijloacelor de propagandă, creației literar-artistice, chemate să-și sporească contribuția la buna informare a opiniei publice, la educarea socialistă a maselor, la cultivarea principiilor eticii și echității în întreaga viață socială.

Preocupîndu-se de dezvoltarea economico-socială a țării și de perfecționarea continuă a conducerii societății, partidul nostru acordă, totodată, cea mai mare atenție întăririi forțelor noastre armate, dotării lor cu tehnică militară, ridicării capacității de luptă și a nivelului politic, pregătirii întregului popor pentru a fi oricînd gata să asigure apărarea patriei, a cuceririlor socialismului, a independenței și suveranității României, a integrității statului nostru național unitar. Pornim de la principiul că forța statului nostru socialist rezidă în primul rînd în dezvoltarea economico-socială, în succesele construcției socialiste și comuniste, în afirmarea superiorității noii orînduirii, care întăresc capacitatea de luptă și voință a poporului de a apăra cuceririle socialismului, libertatea și independența. Acordăm, în același timp, toată atenția perfecționării activității organelor de securitate, miliție și procuratură, chemate să apere, în spiritul umanismului revoluționar, proprietatea socialistă, munca și liniștea întregului nostru popor.

Pornind de la cerința obiectivă a conducerii unitare a întregii societăți pe baza concepției revoluționare a socialismului științific, asigurăm întărirea continuă a rolului conducător al Partidului Comunist Român în întreaga operă de construcție a socialismului, sporirea forței sale de a uni și mobiliza masele la înfăptuirea Programului elaborat de Congresul al XI-lea. Partidul nostru se afirmă tot mai intens ca centrul vital al întregii vieți sociale, inspirîndu-se din experiența maselor largi populare și asigurînd desfășurarea dinamică a procesului de transformare revoluționară a societății românești. Creșterea rolului politic conducător al partidului nu înseamnă monopolizarea activității politice, ci, dimpotrivă, aceasta duce și trebuie să ducă la accentuarea participării întregului popor la viața politică a societății, la perfecționarea și diversificarea cadrului organizatoric de participare a tuturor categoriilor sociale la conducerea democratică a statului. Adîncirea democrației socialiste constituie o expresie elocventă a forței orînduirii noastre noi, a devotamentului profund

al întregului popor față de cauza construcției socialismului și comunismului în România.

Intrăm în cel de-al șaptelea deceniu de la constituirea statului nostru național unitar cu hotărârea fermă de a face totul pentru ca perioada ce urmează să se înscrie ca o treaptă nouă, superioară, pe calea dezvoltării multilaterale a patriei noastre, a ridicării României în rîndul țărilor cu un nivel de dezvoltare medie, a creșterii tot mai rapide a bunăstării materiale și spirituale a întregului popor.

În acest moment solemn vă chem, dragi tovarăși și prieteni, să facem totul ca jubileul statului nostru național unitar să se transforme într-o puternică manifestare a voinței tuturor celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, a întregului nostru popor, de a înălța tot mai strălucitor pe pămîntul României edificiul socialismului și comunismului — cea mai înaintată și mai dreaptă orînduire socială cunoscută de istorie !

**ROMÂNIA — DETAȘAMENT ACTIV AL LUPTEI PENTRU SOCIALISM,
PENTRU PACE ȘI COLABORARE ÎNTRE TOATE NAȚIUNILE LUMII**

Stimați tovarăși,

Acționînd pentru îndeplinirea în cele mai bune condiții a programului de edificare a socialismului și comunismului în România, ne îndeplinim o înaltă îndatorire față de propriul popor, și, totodată, ne aducem contribuția la victoria cauzei generale a socialismului, la întărirea forțelor progresului social și păcii în lume. Noi pornim de la convingerea că sporirea contribuției țării noastre la cauza destinderii și păcii — țeluri de însemnătate hotărîtoare pentru destinele omenirii — impune, în primul rînd, întărirea continuă a forței economice și politice proprii, înfăptuirea cu succes a programului de ridicare a bunăstării materiale și spirituale a întregului nostru popor.

Angajat cu toate forțele în vasta operă de construire a societății socialiste și comuniste, poporul român, ca, de altfel, toate popoarele, are nevoie, în mod vital, de liniște și pace. Iată de ce obiectivul central al politicii noastre externe îl constituie lupta neabătută împotriva oricăror pregătiri de război, împotriva cursei înarmărilor, pentru soluționarea problemelor complexe ale lumii de astăzi pe cale pașnică, prin tratative, pentru accentuarea cursului destinderii și instaurarea unei reale securități internaționale și a unei păci trainice în lume. În acest sens, îmbinăm eforturile pentru înfăptuirea Programului elaborat de Congresul al XI-lea al partidului cu lupta pentru abolirea vechii politici imperialiste de forță și dominație, pentru o politică nouă, de destindere și colaborare, pentru relații de egalitate și respect între toate națiunile, pentru o lume mai bună și mai dreaptă pe planeta noastră.

În politica externă a României pornim de la analiza materialist-dialectică și istorică a dezvoltării contemporane, care evidențiază existența în viața internațională a două tendințe diametral opuse. Pe de o parte, se afirmă tot mai puternic voința popoarelor de a se dezvolta libere, stăpîne pe bogățiile lor naționale, pe destinele proprii, de a-și făuri viața așa cum doresc, fără nici un amestec din afară, de a conlucra pe bază de deplină egalitate, într-un climat de securitate și pace. Pe de altă parte, are loc accentuarea politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste de forță

și dictat, de reîmpărțire a lumii în sfere de influență și dominație, ceea ce pune în primejdie independența și libertatea popoarelor, cursul destinderii, pacea și securitatea internațională. Se adîncesc contradicțiile economice, se agravează criza economică mondială, criza energetică, valutară, monetară, care produc mari perturbații în economia lumii și afectează raporturile dintre state, întregul climat internațional.

Analiza raportului de forțe internaționale, a marilor schimbări care au loc în lumea de astăzi arată că, în ciuda accentuării politicii imperia- liste de dominație, dictat și reîmpărțire a zonelor de influență, nu se poate spune că situația mondială evoluează în direcția unei confruntări militare inevitabile, a unui război mondial. Dimpotrivă, profundele schimbări so- ciale și naționale revoluționare care au loc în lume demonstrează că, acțio- nînd unite, forțele socialismului, progresului, popoarele pot preîntîmpina izbucnirea unui nou război mondial, pot asigura pacea trainică pe planeta noastră.

Noi considerăm că un rol hotărîtor în dezvoltarea tendințelor pozi- tive ale vieții internaționale revine țărilor socialiste, partidelor comuniste și muncitorești, altor forțe progresiste, democratice, a căror misiune isto- rică este realizarea unei lumi a dreptății sociale și naționale, a egalității între popoare, a colaborării rodnice, prietenești între toate națiunile lumii.

România acționează consecvent pentru dezvoltarea prieteniei, cola- borării și solidarității cu toate țările socialiste, militează pentru întărirea unității și conlucrării lor. Întărind permanent prietenia și colaborarea cu toate țările socialiste, noi nu am conceput și nu concepem lărgirea relațiilor cu o țară socialistă în dauna raporturilor cu altele, nu am contrapus și nu contrapunem prietenia cu o țară colaborării cu alte țări. Așa cum, dealtfel, în general nu contrapunem relațiile cu o țară relațiilor cu alte țări. Considerăm că trebuie să facem totul pentru dezvoltarea relațiilor de prie- tenie și colaborare cu toate statele socialiste și cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială.

Raporturile României cu țările socialiste, fără excepție se comple- tează într-un ansamblu unitar, la baza căruia stă politica noastră princi- pială, fermă și consecventă, îndreptată spre întărirea unității tuturor țărilor socialiste, spre creșterea forței și influenței socialismului în lume.

Desigur, condițiile istorice, naționale și sociale diferite în care se desfășoară construcția socialismului în țările noastre determină ca asupra unor probleme și modalități concrete de activitate să existe deosebiri de păreri. Considerăm însă că acestea nu trebuie să împietze în nici un caz bunele raporturi dintre popoarele și țările socialiste, prietenia și solidari- tatea lor.

Nu putem ignora faptul că între diferite țări socialiste există diver- gențe. Sintem profund îngrijorați că acestea degenerază uneori în acțiuni deosebit de grave, cum ar fi sprijinirea elementelor contrarevoluționare din unele țări, îndemnarea acestora de a se ridica împotriva guvernelor, acțiuni ce contravin în mod flagrant concepției noastre revoluționare despre lume și viață, normelor și principiilor de relații între țările socialiste, însuși dreptului internațional și Cartei Organizației Națiunilor Unite. Noi considerăm că este în interesul fiecărei țări socialiste, al cauzei socia- lismului în general, să se facă totul pentru depășirea divergențelor, pentru soluționarea lor pe calea discuțiilor, a tratativelor directe de la partid la

partid, de la țară la țară. Restabilirea unității țărilor socialiste ar avea o uriașă însemnătate pentru raporturile de forțe internațional, pentru creșterea influenței și prestigiului socialismului în lume.

De asemenea, apreciem că în scopul creșterii forței socialismului trebuie să se acționeze intens pentru perfecționarea continuă a raporturilor de colaborare economică dintre țările socialiste, promovîndu-se forme superioare de cooperare în producție și cercetarea științifică, adoptarea de programe pe termen lung. În cadrul colaborării și conlucrării dintre țările socialiste, un rol de cea mai mare însemnătate are, fără îndoială, afirmarea tot mai puternică a principiilor de egalitate, respect reciproc și într-ajutorare tovarășească ce trebuie să ofere lumii un model înaintat de raporturi internaționale. În acest spirit, România acordă o atenție deosebită dezvoltării colaborării în cadrul C.A.E.R., care, la ultima sesiune din acest an, de la București, a adoptat programe speciale de colaborare în domenii de importanță economică deosebită. Acționăm pentru intensificarea colaborării și cooperării cu țările membre C.A.E.R., în scopul apropierii și egalizării nivelului lor de dezvoltare, al accelerării înfloririi fiecărei economii naționale, al creșterii forței și prestigiului socialismului în lume. În același timp, România acționează susținut — așa cum am arătat mai înainte — pentru promovarea largă a relațiilor economice, tehnico-științifice și culturale cu toate țările socialiste. Vom face totul pentru ca relațiile noastre cu țările socialiste să devină tot mai bune, să se dezvolte neconținut.

**LUPTA PENTRU DEZARMARE, PENTRU ÎNCETAREA CURSEI
ÎNARMĂRILOR ȘI REDUCEREA CHELTUIELILOR MILITARE — OBIECTIV
ESEȚIAL AL POLITICII PARTIDULUI ȘI STATULUI NOSTRU**

Dragi tovarăși,

Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, care a avut loc zilele trecute la Moscova, reprezintă un eveniment internațional de mare importanță. Declarația adoptată în unanimitate dă o apreciere largă asupra situației mondiale contemporane și afirmă cu toată claritatea hotărîrea țărilor socialiste participante la consfătuire de a intensifica activitatea împotriva politicii imperialiste, colonialiste, de forță și dictat, de a acționa în strînsă solidaritate pentru soluționarea problemelor complexe ale lumii contemporane pe calea tratativelor pașnice, pentru dezarmare, și în primul rînd pentru dezarmare nucleară, pentru destindere și pace în Europa și în întreaga lume. După cum vă este cunoscut, țările socialiste semnate ale Declarației se angajează să acționeze cu toată hotărîrea pentru înfăptuirea în viață a documentelor semnate la Helsinki, pentru trecerea la măsuri concrete de dezarmare pe continentul nostru, pentru colaborare, securitate și pace în Europa.

Merită subliniat faptul că țările socialiste se pronunță ferm pentru respectul independenței și suveranității tuturor statelor, împotriva amestecului în treburile interne, declară cu toată fermitatea că: „În nici o regiune a lumii, țările socialiste nu caută să obțină privilegii, nu stăruie să obțină baze militare, nu vinează concesii. Pronunțîndu-se principial împotriva politicii imperialiste de creare a sferelor de influență, ele însele nu participă niciodată la lupta pentru astfel de sfere”.

În general se poate spune că, prin întregul ei conținut, Declarația dă expresie năzuințelor și voinței popoarelor noastre de a trăi în prietenie și pace cu toate popoarele lumii, fără deosebire de orînduire socială.

Iată de ce doresc să declar, cu toată răspunderea, în cadrul Sesiunii comune solemne a Comitetului Central, a Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și a Marii Adunări Naționale, așa cum am făcut-o și în fața plenarei Comitetului Central al partidului și la întîlnirile cu reprezentanții oamenilor muncii, că Declarația de la Moscova corespunde pe deplin voinței și intereselor întregului nostru popor, exprimă hotărîrea lui de a lupta cu toată fermitatea, în strînsă conlucrare cu țările socialiste, cu toate popoarele lumii, pentru destindere, colaborare și pace. Semnînd această Declarație, în numele organelor de partid și de stat, al poporului român, ne-am asumat răspunderea de a nu precupeți nici un efort pentru înlăptuirea în viață a politicii de dezarmare, de conlucrare egală și pașnică între toate națiunile lumii. Consider că toți cei prezenți aici, întregul nostru popor vor susține această poziție și vor face totul pentru realizarea ei în viață.

După cum vă este cunoscut, situația internațională, evenimentele ce au avut loc în cursul acestui an, cît și Consfătuirea țărilor participante la Tratatul de la Varșovia au suscitat o vie preocupare în rîndul oamenilor muncii, al întregului nostru popor. Pornind de la aceasta, am considerat necesar, în spiritul democrației noastre socialiste, ce caracterizează activitatea partidului și statului, să ne întîlnim cu reprezentanții clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, ai altor categorii sociale, ai armatei și Ministerului de Interne și să răspundem preocupărilor și întrebărilor întregului nostru popor. Considerăm că această preocupare constituie o expresie a creșterii puternice a conștiinței socialiste, a interesului clasei noastre muncitoare, al oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, față de activitatea politică internă și internațională a statului nostru, atestă cu putere faptul că orice probleme care privesc interesele țării, ale poporului nu pot fi adoptate fără consultarea și acordul deplin al organelor de partid și de stat supreme, al întregului nostru popor.

Am considerat, de asemenea, necesar să convocăm plenara Comitetului Central al partidului—forul suprem al partidului între congrese—pentru a dezbate activitatea delegației noastre la Consfătuirea de la Moscova. După cum este cunoscut, plenara Comitetului Central, ca și întîlnirile cu diferitele categorii de oameni ai muncii au aprobat în unanimitate semnarea Declarației și au dat o înaltă apreciere întregii activități a delegației noastre la consfătuire. Aceasta exprimă voința unanimă a partidului și poporului nostru de a acționa cu toată fermitatea pentru realizarea politicii de pace, destindere și independență pentru toate popoarele.

Pe bună dreptate s-a pus întrebarea dacă, ținînd seama de actuala situație internațională, de faptul că țările N.A.T.O. au hotărît, în luna mai, să intensifice cheltuielile pentru înarmare, nu va trece și România la măsuri de sporire a cheltuielilor militare. Așa cum am mai menționat, actuala situație internațională impune să acordăm toată atenția întăririi capacității de apărare a țării și, deci, să alocăm o parte importantă a venitului național, a avuției poporului nostru pentru dotarea corespunzătoare cu mijloace de luptă a armatei române. Considerăm însă că grija pentru întărirea capacității de apărare nu trebuie să afecteze cu nimic programul de dezvoltare economico-socială a țării, de ridicare a bunăstării materiale și spirituale

a întregului nostru popor. Iată de ce, răspunzînd preocupărilor oamenilor muncii, am declarat în fața Comitetului Central, a reprezentanților clasei muncitoare, ai celorlalte categorii de oameni ai muncii, ai armatei, în fața întregului nostru popor că nu ne-am luat nici un angajament și nu ne propunem să sporim cheltuielile militare peste cele prevăzute. Am afirmat cu toată claritatea că vom acționa cu fermitate pentru a se merge nu spre intensificarea cursei înarmărilor, ci spre reducerea acesteia, că vom face totul pentru a contribui la înfăptuirea în viață a măsurilor de dezarmare, și în primul rînd de dezarmare nucleară, la reducerea armatelor și a cheltuielilor militare.

Am dezaprobat nu odată hotărîrile țărilor N.A.T.O. din luna mai cu privire la sporirea suplimentară a cheltuielilor militare și care dau un puternic stimulent cursei înarmărilor. Considerăm că este necesar să se ceară țărilor N.A.T.O. să revină asupra acestor hotărîri. Considerăm că țările socialiste trebuie să spună un NU hotărît cursei înarmărilor, să facă totul pentru a se trece la reducerea cheltuielilor militare, care constituie o grea povară pentru toate popoarele, inclusiv pentru popoarele țărilor socialiste. Dacă toate popoarele lumii vor ridica hotărît glasul, avem ferma convingere că vor determina guvernele statelor care acționează în direcția înarmării să țină seama de voința popoarelor și să renunțe la cursa înarmărilor.

Pronunțîndu-ne ferm pentru reducerea cheltuielilor militare. adoptînd hotărîrea de a nu spori partea din venitul național alocat înarmărilor, pornind de la faptul că raportul de forțe pe plan internațional evoluează tot mai mult în favoarea popoarelor care acționează împotriva războiului, împotriva politicii de forță și dictat, pentru colaborare, pentru egalitate cu toate națiunile, pentru pace.

Este evident că dacă am alocă o parte mai mare din venitul național pentru cheltuieli militare, nu am mai putea înfăptui programul de dezvoltare economică și măsurile de creștere a nivelului de trai. Or, este știut că România are încă multe de făcut pentru a depăși stadiul de țară în curs de dezvoltare, pentru a-și asigura dezvoltarea puternică, economico-socială, pentru a făuri o bază trainică pentru societatea socialistă și comunistă. Iată de ce vom face totul pentru a asigura înfăptuirea programului Congresului al XI-lea al partidului. Este de înțeles că nerealizarea programului de dezvoltare economico-socială ar avea, în același timp, repercusiuni puternice asupra însăși capacității de apărare și de luptă a poporului și a armatei noastre. Este bine cunoscut că tocmai dezvoltarea economico-socială, realizarea cu succes a Programului elaborat de Congresul al XI-lea privind făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și ridicarea bunăstării materiale și spirituale a poporului contribuie la întărirea puternică a capacității de luptă și de apărare a țării. Cu cît sînt mai mari rezultatele în construcția socialistă, cu atît poporul nostru va fi mai hotărît să apere cu întreaga sa forță cuceririle revoluționare, independența și suveranitatea țării și, totodată, să-și facă datoria față de aliații săi în conformitate cu angajamentele asumate. Asigurăm încă odată Comitetul Central, Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste, Marea Adunare Națională că nu vom merge pe calea intensificării cheltuielilor militare. În același timp, doresc să declar cu toată răspunderea că în cazul agravării

situației internaționale vom discuta problema cheltuielilor militare în cadrul organelor de partid și de stat supreme, punind deschis în fața acestora, a întregului popor, dacă va apărea necesar, problema alocării a noi fonduri pentru nevoi militare — deoarece numai organele de partid și de stat, poporul sînt în măsură să hotărască asupra acestor aspecte esențiale ale politicii noastre generale.

Declar însă din nou că actuala situație internațională nu justifică cu nimic trecerea la adoptarea unor măsuri de sporire a cheltuielilor militare. Dimpotrivă, este necesar să facem totul pentru a asigura îndeplinirea programelor de dezvoltare economico-socială, de ridicare a bunăstării poporului, aceasta constituind chezașia victoriei socialismului, a colaborării și păcii !

Am declarat în fața Comitetului Central, a reprezentanților oamenilor muncii, a întregului popor, și reafirm din nou în fața sesiunii solemne, că nu am semnat nici un alt angajament și nici un alt document în afară de Declarația dată publicității. Am considerat și consider necesar să fac această precizare ținînd seama de preocupările poporului, de întrebările ce mi-au fost adresate în acest sens.

Am afirmat în fața Comitetului Central, a reprezentanților oamenilor muncii, a întregului popor, și reafirm acum cu toată claritatea, că nu vom semna niciodată un document care să angajeze țara, poporul, armata decît în conformitate cu Constituția și legile țării, cu aprobarea și voința întregului nostru popor. Declar și la această sesiune că nici președintele țării, nici secretarul general al partidului și nimeni altcineva nu poate semna angajamente în numele României decît pe baza aprobării organelor supreme de partid și de stat, cu respectarea strictă a Constituției, cu aprobarea deschisă a întregului nostru popor !

Consider, deasemenea, necesar să declar și în cadrul Sesiunii solemne comune a Comitetului Central, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale că România își va îndeplini angajamentele asumate prin Tratatul de la Varșovia în cazul unei agresiunii imperialiste în Europa împotriva statelor socialiste participante la acest Tratat. Este adevărat, ne pronunțăm cu toată fermitatea — și de altfel în Declarație se afirmă în mod expres această poziție a țărilor socialiste — pentru desființarea concomitentă a Pactului de la Varșovia și a Pactului N.A.T.O. Considerăm că politica de destindere și pace impune o activitate susținută pentru diminuarea activității pactelor militare și elaborarea unor măsuri concrete de desființare concomitentă a acestora. Avem deplina convingere că securitatea poporului nostru, a tuturor popoarelor, pacea, vor fi asigurate nu prin intensificarea cursei înarmărilor și întărirea blocurilor militare, ci prin diminuarea și desființarea blocurilor militare. Dar, fie că va exista sau nu Tratatul de la Varșovia, în conformitate cu tratatele de prietenie și asistență mutuală pe care le avem cu țările socialiste prietene, ne vom îndeplini întotdeauna obligația de a participa activ la respingerea oricărei agresiuni militare.

Este de la sine înțeles că acționăm și vom acționa în continuare pentru întărirea colaborării și solidarității dintre armatele noastre, pentru realizarea unei cooperări în pregătirea de luptă. Așa cum am afirmat însă nu odată, este necesar ca și pe plan militar relațiile de colaborare dintre țările socialiste membre ale Tratatului de la Varșovia să se bazeze pe prin-

cipiile socialismului, ale egalității în drepturi și respectului suveranității și independenței fiecărui stat și fiecărei armate. Este evident că trebuie să facem totul pentru întărirea capacității de apărare a fiecărei armate naționale; noi considerăm că, numai în strinsă legătură cu întregul popor, armata noastră își va putea îndeplini în bune condiții atât obligațiile față de patrie, față de cauza socialismului în țara noastră, cât și obligațiile internaționale.

Pornind de la răspunderea deplină a partidului și statului în fața poporului, este de înțeles că numai aceste organe sînt singurele în drept să poată angaja armata în orice fel de acțiuni. De aceea, răspunzînd numeroaselor întrebări ce mi s-au adresat, am considerat necesar să afirm cu toată claritatea, încă odată, că armata română va acționa întotdeauna numai la ordinele organelor supreme de partid și de stat, la chemarea poporului, că nu va putea primi niciodată ordine din afară.

Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al partidului a considerat necesar să răspundă cu toată claritatea preocupărilor și întrebărilor partidului, ale oamenilor muncii, pentru a înlătura orice fel de neînțelegeri atît în ce privește poporul nostru, cît și în ce privește aliații noștri.

Doresc încă odată în acest cadru solemn, să reafirm hotărîrea României, a întregului nostru popor de a nu precupeți nici un efort pentru înfăptuirea în viață a politicii de dezarmare, destindere și pace, de a întări colaborarea și solidaritatea cu statele participante la Tratatul de la Varșovia, cu toate țările socialiste, cu toate popoarele lumii, considerînd că nu este nimic mai important, mai presus decît asigurarea condițiilor pașnice pentru edificarea socialismului, decît asigurarea păcii trainice în întreaga lume!

PARTICIPAREA CONSTRUCTIVĂ A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA LA SOLUȚIONAREA MARILOR PROBLEME ALE LUMII CONTEMPORANE

Stimați tovarăși,

Doresc să mă refer deasemenea, la alte laturi ale activității internaționale a României. Țara noastră acționează ferm pentru întărirea colaborării și solidarității cu țările în curs de dezvoltare, cu țările nealinierte. Întreținem, în prezent, relații cu peste 100 de țări în curs de dezvoltare, colaborînd tot mai strîns cu ele pe tărîm economic, tehnico-științific și cultural, le sprijinim în formarea cadrelor, în valorificarea bogățiilor naționale, în dezvoltarea unei economii proprii — baza întăririi și apărării independenței lor. Intensificarea colaborării și conlucrării cu țările în curs de dezvoltare reprezintă o contribuție la întărirea luptei antiimperialiste și anticolonialiste, pentru apărarea suveranității popoarelor, pentru asigurarea dezvoltării lor libere, de sine stătătoare, pe calea progresului economic și social.

O importanță deosebită are faptul că noi și noi popoare din rîndul acestora se pronunță pentru organizarea societății pe baze socialiste, ceea ce demonstrează că în lumea de azi numai socialismul oferă posibilitatea depășirii rapide a stării de înapoiere economico-socială, a soluționării problemelor fundamentale de viață ale maselor populare. Întărîm în mod deosebit solidaritatea și colaborarea cu țările care optează pentru dezvoltarea pe calea socialistă, cum sînt, spre exemplu: Guineea, Congo, Angola, Mozambic,

Somalia, Etiopia, Algeria și altele. În același timp, considerăm necesar să intensificăm relațiile cu toate țările în curs de dezvoltare, pornind de la necesitatea de a nu se contrapune unele din aceste țări altora, ci de la necesitatea de a se face totul pentru întărirea solidarității dintre toate țările în curs de dezvoltare, aceasta constituind chezașia soluționării problemelor complexe ale subdezvoltării, asigurării independenței și făuririi noii ordini economice internaționale.

În spiritul coexistenței pașnice, extindem legăturile economice, tehnico-științifice și culturale cu țările capitaliste dezvoltate, cu toate țările lumii, fără deosebire de orînduire socială, participăm activ la diviziunea internațională a muncii, la schimbul mondial de valori.

La temelia relațiilor noastre cu toate țările așezăm statornic principiile deplinei egalități în drepturi, respectului independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, ale nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța, principii tot mai larg recunoscute pe plan internațional ca singurele în stare să asigure pacea, progresul și prosperitatea tuturor popoarelor și națiunilor.

O preocupare de prim ordin a politicii externe a României o constituie înfăptuirea securității în Europa, continentul pe care s-au acumulat cele mai adînci contradicții, unde există cea mai mare densitate de arme și trupe și unde se află față în față cele două blocuri militare opuse. După cum se știe, în perioada care a urmat Conferinței de la Helsinki s-au făcut o serie de pași în direcția normalizării raporturilor între statele europene, s-a intensificat colaborarea economică, științifică și culturală, au avut loc o serie de întîlniri între conducători de state și alți oameni politici, s-a ajuns la unele înțelegeri în diferite probleme. Rezultatele obținute nu sînt însă suficiente pentru a putea afirma cu toată răspunderea că obiectivul securității se înfăptuiește în mod corespunzător.

Trebuie să arătăm că în Europa persistă o serie de factori negativi care impietează asupra climatului politic general. Se manifestă forțe ce se opun în mod deschis cursului spre destindere s-au activizat cercuri reacționare, fasciste, revanșarde, naționalist-șovine și iredentiste, care încearcă să învenineze raporturile politice din Europa.

În ceea ce privește problema drepturilor omului, pe care unele cercuri occidentale încearcă să o folosească împotriva țărilor socialiste și ca mijloc de încordare politică, viața arată că socialismul soluționează într-un mod incomparabil superior, față de capitalism, problemele fundamentale ale maselor. Am în vedere lichidarea exploatării omului de către om, înfăptuirea egalității economice și sociale, asigurarea dreptului la muncă, la învățatură pentru toți oamenii muncii, fără deosebire de sex, naționalitate sau rasă, posibilitatea participării active la viața publică, la conducerea societății. Soluționarea acestor drepturi și libertăți fundamentale ale maselor muncitoare constituie în România o cucerire istorică a socialismului și vom face totul ca societatea pe care o edificăm să ofere permanent un înalt exemplu de grijă față de om, de adevărat umanism revoluționar.

Fenomenul cel mai grav în Europa îl constituie însă continuarea, în proporții nemaîntîlnite pînă în prezent, a cursei înarmărilor, acumularea de arme din ce în ce mai perfecționate, inclusiv nucleare, care împovărează tot mai greu popoarele și sporesc primejdiile la adresa securității

lor, constituind totodată, un factor de accentuare a crizei economice și instabilității internaționale.

Toate acestea ne îndreptătesc să afirmăm că în Europa continuă să existe cea mai complicată situație a vieții internaționale. Cu toate acestea, doresc să declar și cu acest prilej — așa cum am făcut-o și la recenta Consfătuire a țărilor participante la Tratatul de la Varșovia — că partidul nostru, pornind de la analiza științifică a evenimentelor actuale, consideră că desfășurarea acestora este în favoarea forțelor ce se pronunță pentru o politică de independență, colaborare, securitate și pace, pentru excluderea războiului și înfruntărilor armate din viața societății. Avem convingerea că stă în puterea popoarelor, a forțelor progresiste ca, acționînd unite, să împiedice un nou război mondial, să asigure o pace trainică atît în Europa, cît și în întreaga lume. Aceasta impune, desigur, unirea și conlucrarea tot mai strînsă a popoarelor pentru înlăturarea factorilor care împiedică destinderea. Se cuvine să ne punem permanent întrebarea : am făcut oare totul pentru destindere, pentru securitate ? Ce trebuie să mai facem pentru a răspunde imperioasei cerințe a popoarelor de a edifica o lume fără războaie și fără arme, o lume a colaborării și prieteniei între națiuni ?

După opinia partidului și statului nostru, pentru realizarea securității în Europa o importanță deosebită au dezvoltarea unei largi și neîngrădite colaborări între toate statele europene, înlăturarea barierelor și practicilor discriminatorii care afectează cooperarea intereuropeană. Se cer, de asemenea, intensificate eforturile pentru extinderea relațiilor culturale, pentru organizarea unor reuniuni în domeniul învățămîntului, științei și culturii, care pot contribui la mai buna cunoaștere reciprocă, la apropierea între toate popoarele.

În acest context aș dori să subliniez în mod deosebit evoluția pozitivă a relațiilor României cu toate statele europene. Doresc astfel să remarc cu satisfacție că în Balcani crește tot mai evident preocuparea comună a tuturor statelor în direcția intensificării colaborării pașnice, destinderii și păcii. Raporturile politice și atmosfera generală din această zonă a Europei nu oferă în prezent nici un motiv de îngrijorare deosebită. România a acționat și va acționa în continuare, împreună cu celelalte state balcanice, pentru transformarea acestei regiuni într-o zonă a păcii, buneii vecinătăți, încrederii și colaborării reciproc avantajoase, în interesul tuturor popoarelor noastre, al cauzei securității în Europa și în întreaga lume. Unele probleme existente între unele țări din Balcani pot și trebuie să fie soluționate numai și numai pe calea tratativelor, pe cale pașnică. În acest sens, ne pronunțăm și pentru soluționarea cît mai rapidă a problemelor din Cipru, pentru asigurarea independenței și suveranității acestui stat, în vederea conviețuirii pașnice a celor două comunități cipriote într-un stat liber și unitar. Dăm, de asemenea, o însemnătate deosebită intensificării colaborării economice, politice, științifice și culturale cu toate țările din bazinul dunărean, inclusiv conlucrării comune pentru folosirea cît mai eficientă a marelui potențial al fluviului ce scaldă teritoriile statelor noastre. Se extind continuu raporturile noastre multilaterale cu celelalte țări europene, inclusiv cu cele aparținînd pactului Nord-Atlantic, întîlnirile și contactele la nivelul cel mai înalt, schimburile reciproc avantajoase și cooperarea în diferite domenii de interes comun. România a semnat numeroase declarații comune, comunicate și acorduri cu aceste țări, în care se exprimă dorința

și hotărârea conlucrării tot mai intense în direcția înlăptuirii obiectivelor majore ale vieții continentului nostru. Întreținem, de asemenea, legături tot mai largi cu Statele Unite ale Americii, precum și cu Canada — țări semnatare ale documentelor de la Helsinki — amplificăm contactele politice și conlucrarea multilaterală cu statele de pe toate continentele. În cadrul acestor largi raporturi internaționale, am constatat aceeași preocupare de a găsi căile pentru întărirea destinderii, securității și păcii, pentru evitarea unei noi conflagrații mondiale. De altfel, trebuie să spunem deschis, cu multe din aceste țări avem relații tradiționale de prietenie, că întotdeauna ne-am într-ajutorat în lupta împotriva dominației străine și, deci, nu există nici un motiv pentru a ne întrece în cursa înarmărilor, ci, dimpotrivă, toate motivele pledează pentru a trece la o politică tradițională de prietenie, de colaborare, pentru a asigura popoarelor noastre pacea, liniștea, bunăstarea și fericirea. Ținând seama de toate acestea, avem ferma convingere că există reale posibilități de promovare, atât la scara continentului european, cât și a întregii planete, a unei politici noi, de colaborare și pace între toate națiunile lumii.

Stimați tovarăși,

Pe primul plan al luptei pentru înlăptuirea securității europene trebuie să stea, fără îndoială, trecerea la măsuri practice de dezangajare militară, de dezarmare, fără de care nu poate fi concepută pacea atât în Europa, cât și în întreaga lume. Se poate aprecia că sesiunea specială a Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării s-a încheiat cu anumite rezultate pozitive. A fost creat un cadru organizatoric mai democratic de dezbatere și soluționare a problemelor dezarmării, iar propunerile prezentate de diferite state au fost adoptate și însușite ca documente de lucru pentru organele create sub egida Organizației Națiunilor Unite. Esențial este acum să se treacă la măsuri practice în direcția dezarmării, și în primul rând a dezarmării nucleare. Așa cum am declarat și la recentele întâlniri cu oamenii muncii, precum și la plenara Comitetului nostru Central, numai cu simple declarații de bune intenții nu se va putea realiza dezarmarea, nu se vor putea asigura pacea și securitatea popoarelor. Trebuie trecut în modul cel mai hotărât la fapte, la acțiuni concrete și eficiente de dezarmare, și în primul rând de dezarmare nucleară.

În cadrul sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite, România a făcut o serie de propuneri menite să contribuie la impulsivitatea dezarmării în Europa și în întreaga lume. Propuneri importante în acest sens au fost formulate și de alte țări socialiste, ca și de numeroase alte state membre ale acestei organizații. Noi considerăm că trebuie pornit de la înghețarea cheltuielilor militare, a efectivelor armate și armamentelor la nivelul anului 1978, trecându-se apoi la reducerea treptată a acestora, într-o primă etapă, până în 1985, cu cel puțin 10—15 la sută față de nivelurile actuale. Ținând seama de uriașa acumulare de armament de pe continentul nostru — care, după cum s-a declarat nu odată de ambele părți, este suficient pentru a distruge de câteva ori întreaga planetă — singura soluție rațională ce se impune este încetarea alocării oricăror noi mijloace financiare pentru sporirea potențialului militar, de către toate statele, și în primul rând de către marile puteri. O importanță deosebită ar avea, de ase-

menea, adoptarea angajamentului de a nu se mai amplasa noi trupe și armamente pe teritoriile altor state și de a se trece la reducerea treptată și apoi la retragerea tuturor trupelor străine în limitele frontierelor naționale, la desființarea bazelor militare, în primul rînd a celor nucleare, de pe teritoriile altor state, precum și asumarea angajamentelor tuturor statelor de a nu instala pe teritoriile proprii baze militare străine. Se impune, totodată, să se treacă la reducerea și încetarea manevrelor militare și în general a oricăror demonstrații de forță în apropierea frontierelor naționale ale altor țări. Statele posesoare de arme nucleare trebuie să se angajeze de a nu folosi aceste arme împotriva statelor care nu dețin armament nuclear și de a nu folosi în general nici un fel de arme, inclusiv clasice. Considerăm că trebuie intensificate eforturile pentru ca la convorbirile de la Viena să se poată ajunge, pe baza propunerilor făcute de țările socialiste și de țările capitaliste, la înțelegeri care să ducă la diminuarea efectivelor militare și a armamentelor din centrul Europei. Noi acordăm, de asemenea, o importanță deosebită convorbirilor S.A.L.T. II dintre Uniunea Sovietică și S.U.A. și considerăm că, deși au caracter limitat, încheierea lor cu succes ar avea o influență pozitivă asupra destinderii în Europa și pe plan mondial.

România se pronunță pentru încheierea unui pact general european, la care să ia parte toate statele participante la Conferința de la Helsinki, conținînd angajamentul renunțării la forță și la amenințarea cu folosirea forței. Considerăm că problemele dezangajării militare și dezarmării în Europa trebuie să fie abordate în contextul general al acțiunilor pentru aplicarea prevederilor Actului final de la Helsinki, cu participarea tuturor statelor semnatare.

După părerea noastră, țările socialiste ar trebui să-și asume noi inițiative, să promoveze noi căi și modalități de realizare a acestor obiective. Aceasta ar găsi, fără îndoială, ca și în trecut, un ecou profund în opinia publică mondială, ar da un puternic impuls luptei maselor populare din Europa și din întreaga lume pentru a determina și celelalte guverne să treacă la măsuri similare.

Pornind de la cerința arzătoare a dezangajării militare în Europa, ne pronunțăm pentru restrîngerea continuă a sferei de activitate a blocurilor militare de pe continent, în vederea creării condițiilor pentru desființarea lor concomitentă. În această ordine de idei, ar fi poate util ca între cele două blocuri să se creeze o zonă — atît de o parte, cît și de alta — în care să nu fie amplasate nici un fel de armate și armamente și unde să nu aibă loc nici un fel de manevre și demonstrații militare. Avem convingerea că, dacă se va acționa activ în direcția diminuării încordării, pentru destindere, dezarmare și desființarea concomitentă a N.A.T.O. și a Tratatului de la Varșovia, se va putea împiedica un nou război, se va asigura dezvoltarea pașnică a popoarelor din Europa și din întreaga lume. Și, în ce ne privește, nu vom precupeți nici un efort pentru a contribui la realizarea acestui obiectiv !

România a manifestat și manifestă o preocupare constantă pentru lichidarea pe cale politică a conflictelor și stărilor de încordare existente astăzi în lume. Consider necesar să afirm cu toată claritatea poziția țării noastre față de actuala situație din Orientul Mijlociu. Ne-am pronunțat întotdeauna pentru soluționarea pe calea politică, pașnică, a tratativelor, a

problemelor din Orientul Mijlociu, considerînd că pentru realizarea acestui țel nu există o altă cale reală. În acest cadru, ne pronunțăm pentru o soluție globală, care să ducă la o pace trainică și justă în Orientul Mijlociu, la retragerea Israelului din toate teritoriile arabe ocupate în urma războiului din 1967, la solutionarea problemei poporului palestinian, prin recunoașterea dreptului său la autodeterminare — inclusiv prin constituirea unui stat propriu independent, — la asigurarea independenței și integrității tuturor statelor din zonă. Considerăm necesar să se depună în continuare eforturi în vederea organizării unei reuniuni — fie la Geneva, fie în altă parte — cu participarea tuturor părților interesate, inclusiv a Organizației pentru Eliberarea Palestinei, sub egida sau cu prezența activă a Organizației Națiunilor Unite.

Ne preocupă situația deosebit de gravă care s-a creat în Africa. Considerăm că este în interesul popoarelor de pe acest continent să se facă totul pentru soluționarea problemelor pe calea tratativilor directe între africanii înșiși, fără niciun amestec din afară, asigurîndu-se astfel întărirea colaborării, prieteniei și solidarității statelor de pe acest continent.

Poporul român își manifestă solidaritatea activă cu lupta popoarelor din Namibia și Rhodesia și sprijină activ toate mișcările de eliberare națională în lupta pentru cucerirea cît mai rapidă a independenței și a dreptului de a-și hotări singure soarta. Sprijinim lupta populației majoritare din Republica Sud-Africană împotriva politicii rasiste, de apartheid. În general, considerăm că a sosit timpul să se acționeze cu toată fermitatea pentru a se pune capăt cu desăvîrșire politicii coloniale, sub orice formă, pentru asigurarea independenței tuturor popoarelor, pentru respectarea drepturilor lor de a-și făuri viața în mod liber.

Una din problemele fundamentale ale vieții internaționale o constituie lichidarea subdezvoltării, a împărțirii lumii în țări sărace și țări bogate — consecință a politicii imperialiste de inechitate și jefuire a bogățiilor naționale ale altor popoare. Din păcate, în pofida „deceniilor dezvoltării” și a multor reuniuni internaționale consacrate acestei probleme, decalajele dintre țările bogate și cele sărace nu numai că nu s-au micșorat, dar au continuat să se adîncească. Perpetuarea acestei situații accentuează fenomenele de criză, sporește instabilitatea vieții internaționale, generează noi surse de primejdii și încordare. Este de aceea în interesul tuturor popoarelor, al întregii omeniri să se acționeze cu toată fermitatea pentru edificarea noii ordini economice internaționale bazate pe deplină egalitate și echitate, care să permită progresul mai rapid al țărilor subdezvoltate, accesul lor larg la cuceririle tehnicii și tehnologiile moderne. România, împreună cu alte state, va acționa pentru ca viitoarea sesiune specială a Organizației Națiunilor Unite din 1980, consacrată noii ordine economice internaționale, să adopte un program concret de acțiune în vederea lichidării subdezvoltării, instaurării unor relații noi între state, a noii ordini economice internaționale. Ca țară socialistă, vom întări necontenit și mai puternic solidaritatea și colaborarea cu toate țările în curs de dezvoltare și țările nealiniat. Vom face totul pentru ca țările în curs de dezvoltare să aibă un cuvînt mai greu de spus și să fie ascultate pe plan mondial.

Soluționarea trainică și echitabilă a problemelor complexe ale lumii contemporane impune participarea activă la viața internațională, în condiții de egalitate, a tuturor statelor, și îndeosebi a țărilor mici și mijlocii,

a țărilor în curs de dezvoltare, a țărilor nealiniat, care reprezintă marea majoritate a omenirii și sînt direct interesate în promovarea unor relații noi, de egalitate și respect ale independenței și suveranității naționale.

Recunoaștem, fără nici o îndoială, rolul pe care-l au țările mari. Considerăm — așa cum s-a înscris și în Declarație — că cele 5 țări membre permanente ale Consiliului de Securitate trebuie să acționeze mai hotărît și să-și asume răspunderile care le incumbă în conformitate cu Carta O.N.U. pentru înfăptuirea în viață a principiilor înscrise în Cartă, în direcția inițierii, în primul rînd de către ele, a măsurilor de dezarmare, și îndeosebi de dezarmare nucleară.

Mai mult ca oricînd sînt necesare democratizarea relațiilor internaționale, creșterea și mai puternică a rolului O.N.U. și altor organisme internaționale, care oferă un cadru organizat pentru participarea activă a tuturor statelor, și îndeosebi a țărilor mici și mijlocii, a țărilor în curs de dezvoltare și nealiniat, la soluționarea problemelor complexe ale lumii de astăzi.

Partidul nostru acționează consecvent pentru întărirea legăturilor cu toate partidele comuniste și muncitorești, militează ferm pentru întărirea unității lor în lupta pentru socialism, progres social și pace în lume. Viața arată că partidele comuniste își desfășoară în prezent activitatea în condiții naționale, sociale și economice de o mare diversitate. Pornind de la recunoașterea acestei realități, înțelegem că în practica revoluționară este firesc să apară căi și modalități diferite de soluționare a problemelor de către fiecare partid. De altfel, însăși opera de construire a socialismului în țările în care puterea se află în miinile clasei muncitoare, ale poporului se realizează în forme diferite, în funcție de tradițiile și nivelul dezvoltării economico-sociale al fiecăreia. Pe măsură ce noi popoare vor trece pe calea socialismului, această diversitate de forme și metode va spori și mai mult, îmbogățind continuu teoria socialismului științific, experiența și practica revoluționară a societății, se vor afirma tot mai puternic idealurile și principiile socialismului, ca singurele în stare să asigure egalitatea, bunăstarea, libertatea și pacea tuturor națiunilor lumii.

Ținînd seama de toate acestea, este cu atît mai necesar ca solidaritatea și unitatea mișcării comuniste și muncitorești internaționale să se bazeze pe respectarea independenței fiecărui partid, a dreptului de a-și elabora de sine stătător linia politică, strategia și tactica revoluționară, potrivit condițiilor concrete în care-și desfășoară activitatea, excluzîndu-se orice șablon, orice amestec în treburile interne ale altui partid. Așa cum arată viața și cum a subliniat, cu deosebită putere, și Conferința partidelor comuniste și muncitorești din Europa, de la Berlin, din anul 1976, de respectarea strictă a acestor principii depînd dezvoltarea relațiilor de tip nou în mișcarea comunistă, creșterea influenței acesteia asupra proceselor revoluționare mondiale, afirmarea în lume a noilor relații, care trebuie să corespundă cerințelor actuale ale dezvoltării mișcării revoluționare și dezvoltării mondiale în general.

În același timp, acționăm pentru dezvoltarea colaborării cu partidele socialiste, social-democrate, cu alte forțe politice democratice, cu mișcările de eliberare și partidele de guvernămînt din noile state independente, cu mișcările progresiste și organizațiile democratice care se pronunță pentru pace, securitate și colaborare internațională.

Considerăm că întărirea continuă a colaborării și solidarității tuturor acestor forțe este de natură să exercite o puternică influență asupra evoluției întregii vieți internaționale, asupra soluționării democratice a problemelor majore ale contemporaneității, să contribuie la făurirea unei lumi mai drepte și mai bune, în care să-și găsească materializarea ideile de libertate, independență, progres și pace ale tuturor națiunilor.

ANGAJAMENTUL FERM AL ȚĂRII NOASTRE DE A FACE TOTUL PENTRU PROMOVAREA UNEI POLITICI NOI, DE DEPLINĂ EGALITATE ȘI RESPECT ÎN VIAȚA INTERNAȚIONALĂ, PENTRU FĂURIREA UNEI LUMI MAI BUNE ȘI MAI DREPTE PE PLANETA NOASTRĂ

Dragi tovarăși,

De la tribuna sesiunii solemne comune doresc să afirm în fața întregului nostru popor hotărârea fermă a României de a face și în viitor totul pentru dezvoltarea colaborării, prieteniei și solidarității cu toate țările socialiste, cu toate statele și națiunile lumii, în lupta pentru independență, destindere, bunăstare și pace.

Adresăm, de la această înaltă tribună, tuturor popoarelor din Europa, tuturor națiunilor semnatare ale documentelor de la Helsinki apelul de a intensifica eforturile și acțiunile concrete pentru înfăptuirea cât mai rapidă în viață a angajamentelor asumate, pentru instaurarea pe continentul nostru a unor raporturi noi, a unui climat care să pună la adăpost fiecare popor de pericolul unei agresiuni, de amestecul în treburile sale interne, pentru dezangajarea militară a continentului, fără de care nu poate fi concepută asigurarea păcii și securității!

Să acționăm în spiritul răspunderii față de popoarele noastre, față de pacea în Europa și în întreaga lume, față de generațiile viitoare și să nu precupețim nimic pentru realizarea păcii!

Adresăm tuturor popoarelor chemarea de a se opune cu hotărâre politicii imperialiste de dominație și dictat, de a se ridica cu toată fermitatea în apărarea dreptului sacru al fiecărei națiuni de a-și hotărî singură soarta, fără amestec dinafară, de a se dezvolta liber, corespunzător intereselor și aspirațiilor sale fundamentale, de a asigura independența și suveranitatea tuturor națiunilor lumii!

Ne adresăm, de la această înaltă tribună, tuturor țărilor în curs de dezvoltare de a-și întări colaborarea și solidaritatea; ne adresăm tuturor popoarelor lumii — deci și celor dezvoltate — de a conlucra în mod activ și, împreună cu țările în curs de dezvoltare, să se facă totul pentru lichidarea subdezvoltării, pentru instaurarea unei ordini economice internaționale noi, care să permită o colaborare cu adevărat echitabilă între toate statele, progresul mai rapid al țărilor rămase în urmă, accelerarea dezvoltării și civilizației întregii umanități! Trebuie să fim pe deplin conștienți că lichidarea subdezvoltării și realizarea noii ordini economice internaționale constituie o problemă fundamentală pentru dezvoltarea omenirii, pentru pacea în lume.

Ținând seama de pericolul pe care îl reprezintă intensificarea cursei înarmărilor, ne adresăm în mod solemn, tuturor statelor, tuturor popoarelor, de a se ridica cu hotărâre și cu toată fermitatea — pină nu este prea târziu — pentru a opri cursa înarmărilor, pentru înfăptuirea dezarmării generale,

și în primul rînd a dezarmării nucleare, pentru ca uriașele resurse materiale și financiare să nu mai fie dirijate spre producerea armamentului și a mijloacelor de distrugere a oamenilor și civilizației, ci spre dezvoltarea economico-socială, spre lichidarea subdezvoltării, pentru a asigura popoarelor o viață demnă, liberă, de bunăstare și fericire !

De la această înaltă tribună doresc să reafirm voința nestrămutată a poporului nostru de a face totul pentru a-și aduce contribuția la înfăptuirea acestor mărețe năzuințe și idealuri ale întregii omeniri !

Dorim să dezvoltăm relații de prietenie și colaborare cu toate statele ! Nu avem probleme de nici un fel, cu nici un stat, și considerăm că totul pledează și impune să facem, împreună, totul pentru o colaborare trainică, în interesul popoarelor noastre, al cauzei socialismului și păcii.

Consider că sînt în asentimentul tuturor participanților la această sesiune solemnă, al întregului nostru popor, adresînd încă o dată chemarea tuturor forțelor democratice și patriotice, tuturor popoarelor lumii de a-și întări solidaritatea și colaborarea, de a face totul pentru a-și impune cuvîntul și a asigura triumful pe planeta noastră al idealurilor de prietenie și înțelegere, de independență și bunăstare, o pace trainică între toate națiunile lumii !

Stimați tovarăși,

Aniversarea a șase decenii de la înfăptuirea statului național unitar român ne oferă prilejul de a afirma, cu toată satisfacția și mîndria patriotică, că idealurile revoluționare pentru care s-au jertfit înaintașii noștri, pentru care s-au jertfit socialiștii, comuniștii, pentru care au căzut muncitorii, țărani, intelectuali, pentru care poporul nostru a dat un mare tribut de sînge se înfăptuiesc sub conducerea Partidului Comunist Român, care asigură avîntul neîntrerupt al forțelor de producție, al dezvoltării economico-sociale, ridicarea gradului de civilizație, a nivelului de trai al poporului nostru, afirmarea cu deplină putere a principiilor socialismului, ale umanismului revoluționar.

De la această înaltă tribună, adresez, în acest moment solemn, clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, tuturor categoriilor sociale, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, întregului nostru popor chemarea de a nu precupeți nici un efort pentru ca, într-o strînsă unitate în cadrul Frontului Unității Socialiste, sub conducerea politică a Partidului Comunist Român, să asigurăm triumful Programului elaborat de Congresul al XI-lea al partidului, făurînd pe pămîntul României cea mai înaintată societate din istorie — socialismul și comunismul, visul de aur al omenirii !

Să facem legămîntul solemn că vom acționa într-o deplină unitate pentru continua înflorire a economiei, științei, culturii și civilizației întregului nostru popor, că vom face totul pentru a asigura poporului nostru deplina independență și libertate, bunăstarea și fericirea !

Să ne angajăm, în aceste momente solemne că vom face totul ca România socialistă să se afirme tot mai puternic ca un detașament activ al luptei unite a tuturor popoarelor care se pronunță pentru independență, pentru progres social, pentru destindere și pentru pace; că vom face totul ca patria noastră liberă să strălucească tot mai mîndră și demnă în rîndul națiunilor libere ale lumii !

Deși toate aceste angajamente sînt angajamentele noastre, ale tuturor, doresc să asigur Comitetul Central al partidului, Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste, Marea Adunare Națională, întregul nostru partid și popor că, atît timp cît mă voi bucura de încrederea partidului și poporului, îmi voi îndeplini neabătut răspunderile încredințate. Voi face totul pentru ca, împreună cu tovarășii mei de muncă, cu întregul partid și popor, să înfăptuim Programul partidului, să asigurăm făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, independența și suveranitatea patriei noastre !

Cu încrederea fermă în forța creatoare a marelui nostru Partid Comunist, a minunatului nostru popor, urez tuturor comuniștilor, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, întregului nostru popor noi și tot mai mari succese în toate domeniile, în ridicarea patriei noastre pe noi culmi de progres și civilizație, în înaintarea ei spre comunism, în deplină libertate și independență, în rîndul marii familii a națiunilor libere ale lumii !

Trăiască Partidul Comunist Român — forța politică conducătoare a întregii noastre națiuni !

Trăiască Republica Socialistă România și minunatul ei popor, căruia îi dorim întotdeauna multă fericire, libertate și victorii tot mai mari, să trăiască veșnic în societatea comunistă !

Trăiască solidaritatea țărilor socialiste, a mișcării comuniste și muncitorești în lupta pentru socialism și progres social !

Trăiască solidaritatea tuturor popoarelor lumii în lupta pentru pace, pentru independență !

SURPRINDEREA INAMICULUI LA 23 AUGUST 1944 ȘI CONDIȚIONAREA EI SOCIAL-POLITICĂ

DE

VASILE LIVEANU

Succesele sau insuccesele acțiunilor sociale depind și de prezența sau absența informațiilor necesare, precum și de corecta sau greșita evaluare a informațiilor disponibile. În cazul luptei armate asigurarea secretului în pregătirea propriilor acțiuni și surprinderea inamicului constituie totdeauna un factor de favorizare a succesului.

La 23 august 1944, în condițiile crizei profunde a regimului antonescian, a creșterii frământărilor antihitleriste din țară, a ofensivei victorioase a Armatei Sovietice și ale victoriilor celorlalte armate aliate — poporul român și armata română au răspuns chemării organizatorilor insurecției, chemării forțelor antihitleriste interne coalizate din inițiativa Partidului Comunist Român — prin ridicarea unanimă împotriva fascismului și alăturarea la războiul contra Germaniei naziste. Pentru înfăptuirea acestui act istoric a fost însă necesar ca activitatea prealabilă de pregătire a ridicării armate împotriva fascismului să fie ferită de represiunile guvernului antonescian și ale trupelor hitleriste aflate în România.

Asigurarea surprinderii adversarului era cu atât mai necesară pentru victoria insurecției naționale antifasciste din țara noastră cu cât trupele hitleriste din România erau superioare din punct de vedere al numărului și al inzeestrării trupelor române.

Tocmai prin această prismă ni se pare justificată ideea sugerată într-un studiu al lui Florin Constantiniu — și anume că precizarea a ceea ce știau hitleriștii despre pregătirea insurecției constituie o problemă de seamă a istoriografiei insurecției¹. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în materiale publicate în R. F. G., unele semnalate în studiul citat, se afirmă că unele organe de informație hitleriste aflaseră despre pregătirea insurecției. Adăugăm, în ce ne privește, observația, că nu mai puțin importantă pentru istoriografia insurecției este și precizarea a ceea ce știa guvernul antonescian despre activitatea celor care pregăteau insurecția.

Fără a pretinde la definitivă rezolvare a acestor probleme (care presupune cercetarea unor arhive încă inaccesibile) — ne vom limita la prezentarea unor elemente interesante pentru lămurirea lor.

¹ Fl. Constantiniu, *Considerații privind istoriografia participării României la războiul antihitlerist*, în „Revista de Istorie”, tom. XXVIII (1975), nr. 5, p. 652—653.

Firește, organele antonesciene și cele hitleriste făceau schimb de informații — dar aceasta în anumite limite. Ne vom opri mai întâi asupra informațiilor de care dispunea guvernul antonescian.

CE ȘTIA GUVERNUL ANTONESCIAN DESPRE ACTIVITATEA PARTIDELOR ȘI GRUPURILOR ANTIHITLERISTE?

Declanșarea insurecției antifasciste a presupus o prealabilă și multi-laterală pregătire politică și militară. Participanții la pregătire au căutat pe cât posibil să desfășoare această activitate așa încît să rămînă necunoscută organelor de represiune fasciste. Dacă unele activități — ca de pildă cea de atragere a comandanților militari la organizarea insurecției — puteau și trebuiau să rămînă absolut secrete, conspirative, activitatea de agitație și propagandă politică (ca de pildă răspîndirea publicațiilor ilegale) sau astfel de activități ca organizarea unor formații armate sau de sabotaj lăsau urme care inevitabil ajungeau, mai mult sau mai puțin parțial, la cunoștința organelor de informație antonesciene.

Rapoartele organelor de stat conțineau numeroase semnale asupra stării de spirit și manifestărilor antihitleriste din țară dar dictatorul Ion Antonescu era pe deplin încrezător în capacitatea regimului său de a le reprima.

Bineînțeles, organele antonesciene știau că Partidul Comunist își continuă activitatea. Manifestele și ziarele ilegale răspîndite de Partidul Comunist Român și în care — încă din iunie 1941 — era expusă linia acestuia de înfăptuire a frontului național antihitlerist și de mobilizare a tuturor claselor sociale la pregătirea și declanșarea luptei armate pentru doborîrea fascismului, ajungeau și în posesia organelor antonesciene de urmărire și represiune. Se știe — și deci nu insistăm asupra faptului că nu puține din publicațiile legale editate de P.C.R. păstrate azi în arhive istorice sau expuse în muzee, provin tocmai din arhivele acestor organe.

Organele de informații și represiune antonesciene sesizaseră activitatea P.C.R. pentru organizarea unor formații armate, pentru atragerea soldaților și ofițerilor inferiori, se loviseră de activitatea grupului de partizani „Carpați” și a celui condus de Ștefan Plavăț².

O adresă din august 1944 a Direcției Generale a Poliției și Siguranței către organele în subordine, semnala: „Comitetul Central al Partidului Comunist din România, considerînd situația prielnică unei acțiuni pregătitoare pentru înlăturarea regimului și instaurarea unui guvern democrat”, a dat comitetelor locale în preajma zilelor de 1 — 6 august instrucțiuni prevăzînd printre altele completarea depozitelor de armament³.

Materialele de acest fel provenite din arhivele Siguranței arată că aceasta cunoștea obiectivul general urmărit în vara anului 1944 de Partidul Comunist (expus de altfel în publicațiile ilegale) de a organiza o acțiune pentru răsturnarea dictaturii fasciste, cunoștea chemările Partidului Comunist (de asemenea expuse în ziarele și manifestele ilegale) la organi-

² Fotocopii ale unor documente în acest sens sînt expuse la Muzeul de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România.

³ Haralamb Zîncă, *Și a fost ora H*, București, 1971, p. 138.

zarea unor formații înarmate, a căror activitate fusese deja resimțită de organele de stat antonesciene. Guvernul antonescian căuta, firește, să reprime aceste activități.

Dar nu cunoaștem nici un material provenit din arhivele organelor de informație și represiune antonesciene, sau vreun alt izvor, care să arate că organele de informație și represiune antonesciene aflaseră de înțelegerea realizată între Partidul Comunist Român și generalii și ofițerii superiori antihitleriști, în vederea acțiunii comune pentru arestarea guvernului antonescian și ridicarea întregii armate la lupta împotriva fascismului. Desigur, dacă ar fi cunoscut această înțelegere și activitate a comitetului militar format la confiscarea din noaptea de 13—14 iunie, legăturile stabilite de acesta în conducerea armatei, guvernul antonescian ar fi destituit generalii și ofițerii superiori atrași la pregătirea insurecției, din posturile cheie pe care le dețineau în comandamentele trupelor din Capitală și Valea Prahovei, a trupelor de grăniceri, a marilor unități de pe front și chiar al statului major al trupelor de jandarmi ⁴.

În ce privește activitatea liderilor național-țărăniști și național-liberali, aceștia în 1941—1944, după cum se știe, au înaintat direct mareșalului Ion Antonescu diverse memorii și au avut convorbiri cu el, în care odată cu aprobarea unor aspecte ale politicii regimului antonescian, inclusiv a fazei inițiale a războiului contra U.R.S.S., își exprimau criticile la adresa acestei politici și de la sfârșitul anului 1943 cereau ca mareșalul Antonescu să păsească la încheierea armistițiului cu Națiunile Unite ⁵. Trimiterea peste hotare a lui Barbu Știrbei, apoi a lui Constantin Vișoianu, de către liderii P.N.Ț. și P.N.L. pentru negocierea condițiilor de armistițiu cu aliații s-a făcut cu acordul lui Ion Antonescu și Mihai Antonescu ⁶ care considerau util să afle intențiile și condițiile marilor puteri aliaste; de altfel ei se declarau dispuși să înceteze războiul alături de Germania în momentul în care trupele anglo-americane ar fi ajuns la Dunăre ⁷, dar pînă la îndeplinirea acestei condiții făceau totul pentru continuarea războiului anti-sovietic.

Formarea B.N.D. și obiectivele sale — înlăturarea dictaturii fasciste, încheierea armistițiului cu Națiunile Unite, încadrarea României în războiul antihitlerist erau cunoscute de autoritățile antonesciene. O notă din 7 iunie a S.S.I. (Serviciul Secret de Informații) anunța desăvîrșirea pregătirilor pentru formarea B.N.D. și semnala că în rîndurile opoziției se apreciază că „față de intransigența d-lui Mareșal Antonescu în politica sa e nevoie să se avizeze la mijloace extraordinare” ⁸. Nota informa despre

⁴ General Constantin Anton, *Unica soluție*, în „Magazin istoric”, an. VI (1972), nr. 8, p. 10—14.

⁵ V. Liveanu, *Considerații asupra căilor de acțiune ale coaliției forțelor antihitleriste din România. Problema luptei armate*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III, București, 1976, p. 21 și urm.

⁶ Vezi declarațiile în acest sens ale lui Iuliu Maniu, în calitate de martor în *Procesul marilor trădători naționale. Stenograma dezbaterilor de la Tribunalul Poporulul asupra guvernului Antonescu*, București, 1946, p. 205—206; cf. și p. 79, 165.

⁷ Vezi mai jos p. 2143—2144.

⁸ Constantin Nicolae, Petre Ilie, *Din activitatea P.C.R. pentru făurirea unei largi coaliții de forțe antihitleriste*, în „Anale de istorie”, an. XVI (1969), nr. 3, p. 28.

hotărîrea lui Iuliu Maniu și Dinu Brătianu de a perfecta noul organism, așa-zisul comitet național (era vorba de Blocul Național-Democrat)⁹.

O altă notă, din 27 iunie 1944 a S.S.I. — de după definitivarea acordului de constituire a B.N.D. — intitulată „Partidul Comunist și Blocul democratic”, constata că B.N.D. urmărea coalizarea forțelor democratice, se ocupa de decesbirile de vederi existente între P.C.R. și I. Maniu care tindea să anihileze „orice tendință de acțiune energetică”; nota conchidea că probabil, „în cele din urmă Maniu va fi depășit de evenimentele ce se vor precipita și că nu el va fi acela care va conduce destinele țării. Spiritul războiului va încheia o epocă din istoria omenirii — implicit a țării românești și va promova elemente al căror nume astăzi nu este cunoscut”¹⁰.

Potrivit amintirilor lui Petre Constantinescu-Iași, conducerea Partidului Comunist, care reușise să stabilească legături chiar cu oameni din aparatul Ministerului de Interne antonescian, a fost informată că generalul C. Z. („Piki”) Vasiliu, subsecretarul de stat al ordinii și siguranței aflate de tratativele dintre Partidul Comunist și partidele burgheze¹¹.

Poate că acest fapt s-a adăugat considerentelor legate de activitatea pentru mobilizarea poporului la lupta antihitleristă care au dus la anunțarea de către Partidul Comunist a creării Blocului Național Democrat. În adevăr, în numărul din 10 august 1944 al „României libere” ilegale a fost tipărit acordul de constituire al B.N.D. (din 20 iunie 1944) care a devenit un act de notorietate publică, ce nu mai era ascuns autorităților fasciste¹². Or, actul acesta prevedea acțiunea comună a celor patru partide semnate, în vederea răsturnării dictaturii antonesciene și a alăturării României la Națiunile Unite.

Organele de informații antonesciene urmăreau de asemenea activitatea cercurilor palatului. Așa cum reiese dintr-un raport al organelor de informații, elaborat la începutul anului 1943 și aflat în arhiva Ministerului de Externe condus atunci de Mihai Antonescu, aceste organe aflaseră că pe măsură ce războiul lua un curs tot mai nefavorabil blocului fascist, tinărul Mihai de Hohenzollern era orientat de anturajul său pe o linie ținând spre pregătirea rupturii de Germania și a apropierii de anglo-americani; raportul arăta că încă din ianuarie-februarie 1943 se realizase deja o apropiere între rege, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu¹³.

La 12 mai 1944, generalul C. Sănătescu, mareșalul palatului, la întâlnirea cu generalul C. Vasiliu Rășcanu i-a împărtășit că se desfășoară discuții între reprezentanții partidelor (inclusiv Partidul Comunist), ai palatului, ai militarilor pentru o acțiune în vederea scoaterii țării din războiul hitlerist și că este nevoie de precauție deoarece Ion Antonescu știe

⁹ Ilie Ceaușescu, *Aspecte contradictorii în atitudinea unor forțe politice burgheze din România față de problemele militare și politice ale țării în perioada septembrie 1940 — august 1944*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 1, București, 1973, p. 223.

¹⁰ Vasile Arimia, Mircea T. Mușat, *Aspecte din activitatea P.C.R. pentru educarea și pregătirea maselor populare în vederea eliberării patriei de sub dominația fascistă*, în „*Anale de istorie*” an. XX (1974) nr. 3, p. 34.

¹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, anul 1944, dosar 198 (amintirile lui Petre Constantinescu-Iași) f. 1.

¹² Vezi documentul citat în nota 24.

¹³ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 35—36.

ceva și l-a avertizat pe generalul C. Sănătescu și prin el pe rege, să nu se joace cu comploturile¹⁴.

Înainte de 10 august 1944, generalul C. Vasiliu-Rășcanu a aflat de la rege că mareșalul Antonescu știind de ostilitatea regelui, l-a amenințat că-l va înlocui pe tron prin vărul său Ștefan, fiul principesei Ileana¹⁵.

Ion Gheorghe, aflat în legături personale cu Ion Antonescu, care l-a numit atașat militar, apoi ministru la Berlin, afirmă că în august 1944, în timpul vizitei în Germania, mareșalul Antonescu nu a avut curajul de a-i arăta lui Hitler că el voia să continue războiul doar temporar, pentru a câștiga răgazul necesar realizării unei înțelegeri cu Anglia și S.U.A., dar pe de altă parte dădea înapoi în fața a ceea ce considera trădarea aliatului său. Ca urmare, afirmă Ion Gheorghe — mareșalul Antonescu a căpătat sentimentul că totul este de prisos, a închis ochii asupra „complotului” contra lui și a lăsat să se întâmple ce se pregătise de mult, „complotul” pentru răsturnarea lui¹⁶.

Aflat la Berlin, Ion Gheorghe nu putea ști cu precizie mobilurile și informațiile care călăuzeau acțiunile șefului său. Dar izvoarele disponibile astăzi, provenite de la persoanele și instituțiile din țară, reflectă atât hotărârea lui Ion Antonescu de a-și aplica propria politică, cu toată contradicțiile sale¹⁷, cât și faptul că dînsul nu cunoștea decît unele aspecte ale acțiunilor forțelor antifasciste.

Ion Antonescu și colaboratorii săi apropiați aveau informații despre o acțiune politică a forțelor interesate în eliberarea României de fascism, dar nu vedeau în această acțiune *politică* o primejdie gravă, pentru că nu cunoșteau pregătirea acțiunii *militare* pentru răsturnarea dictaturii fasciste.

În legătură cu pregătirea actului de la 23 august, generalul C. Sănătescu arăta într-o scrisoare adresată „Jurnalului de dimineață”, patru luni după evenimente că „în ziua de 17 august (1944) Eugen Cristescu, șeful Serviciului Secret, a adus la cunoștința mareșalului Antonescu și a lui Killinger informații complete asupra acțiunii politice însă nu a reușit să informeze că și o acțiune militară este pregătită în strînsă legătură cu acțiunea politică”¹⁸.

În legătură cu această informație trebuie să punem, credem, relatarea colonelului aghiotant regal din acel timp — Emilian Ionescu — precum că,

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 199, f. 191. Semnalăm că după unele surse în acea perioadă, I. Gigurtu, fiind sondat de oameni ai palatului în legătură cu cunoscutul „plan Gigurtu” elaborat de apropiați ai regelui, i-a anunțat pe germani că se pregătește ceva (Vezi reportajul lui Ion Massof, *O pagină de istorie contemporană. Cum a fost pregătită și împlinită lovitura de stat de la 23 august*, în „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944. Acest material, pe care l-am folosit și în alte articole se bazează potrivit informațiilor comunicate nouă de autor, pe relatările lui L. Pătrășcanu). Este posibil ca tocmăi în acest fel să fi aflat ceva Ion Antonescu. Pe de altă parte, potrivit altor informații apărute ulterior în presă, indiscrețiile unor persoane din jurul regelui, faptul că unele aveau chiar legături cu Siguranța, au permis lui Ion Antonescu și Killinger să afle că la palat se pregătește ceva (I. Dracșăneanu, *Iovitura de stat de la 23 august 1944*, în „Semnalul” din 23 august 1945).

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., dosar 199 (amintirile generalului C. Vasiliu Rășcanu), f. 207.

¹⁶ Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952, p. 255, 261—262. (Paginile acestei cărți, care nu ne-a fost accesibilă în original, le cităm după textul unei traduceri dactilografiate aflate în Biblioteca Centrală a Ministerului Apărării Naționale).

¹⁷ Vezi studiul nostru din „Revista de istorie” XXX (1977) nr. 9.

¹⁸ „Jurnalul de dimineață” din 31 decembrie 1944.

la 20 august 1944, generalul C. Sănătescu a fost chemat de „conducătorul statului” care i-a spus că are informații despre o acțiune a palatului, dezmințite însă de generalul Sănătescu¹⁹. De altfel, la 20 august 1944, generalul C. Sănătescu l-a însărcinat pe generalul V. Dombrowschi să-i facă o vizită plenipotențiarului german Clodius, la Snagov, pentru a-și da seama dacă acesta știe ceva despre pregătirea acțiunii; generalul V. Dombrowschi l-a găsit pe Clodius și pe șeful misiunii militare germane generalul Hansen, rămânând cu impresia că aceștia nu bănuiau nimic²⁰. Pe de altă parte, în după amiaza zilei de 22 august 1944, colonelul Emilian Ionescu a fost chemat de ministrul de război, generalul Pantazi, care i-a cerut informații despre ce face regele și ce se întâmplă la palat și care, la plecare, bătându-l pe umăr, l-a îndemnat să aibă grijă „ca regele să nu fie introdus în vreo aventură politică”²¹.

Care era „acțiunea politică” despre care generalul Sănătescu arată că au fost informați, la 17 august 1944, Ion Antonescu și Killinger? Pentru a răspunde trebuie să ne adresăm, credem, unui document din surse germane. Consilierul de legație H. Klugkist, expert economic la legația germană din București, a reușit la 25 august să scape cu mașina din Capitală și ajungând la Budapesta a alcătuit un raport asupra evenimentelor din capitala României²².

La legația germană, se afirma în raport, s-a aflat că prin generalul Sănătescu se propusese regelui un guvern de coaliție, liberal-democrat-țărănist.

Puține zile înainte de ofensiva sovietică (din raport nu reiese cîte) Clodius „a izbutit să îndemne pe rege, printr-un mijlocitor român, la respingerea propunerii și la promisiunea de a nu schimba politica României fără o luare de contact cu noi”²³.

Informațiile privind „acțiunea politică” transmise de Eugen Cristescu lui Ion Antonescu și Killinger la 17 august 1944, la care se referea generalul C. Sănătescu, acțiunea palatului și aventura politică în legătură cu care Ion Antonescu și ministrul său de război i-a interogat pe militarii din jurul regelui — toate acestea aveau, credem, același obiect ca informația despre care vorbește Klugkist și anume, se refereau la unele știri despre atragerea palatului în tratativele legate de alcătuirea unui guvern al Blocului Național Democrat²⁴.

Este oare adevărat că Ion Antonescu a închis ochii asupra acțiunii pregătite împotriva lui, așa cum afirmă Ion Gheorghe? În ce privește pe comuniști, a aplicat împotriva lor grele măsuri represive, inclusiv în

¹⁹ Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, fond manuscrise, dosar 1436.

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, an 1944, dosar 197 (amintirile generalului V. Dombrowschi), f. 192.

²¹ Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”, fond manuscrise, dosar 1436.

²² Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 280 T 120-776, cadrele 370 509-370 511.

²³ Ibidem, cadrul 370 509.

²⁴ Este semnificativ că la 17 august 1944, ziua în care generalul C. Sănătescu arăta că Ion Antonescu și Killinger au fost informați despre acțiunea politică ce se pregătea, o notă a organelor de informație semnala puternicul ecou pe care știrea despre formarea B.N.D. a avut-o printre muncitorii, care doreau să grăbească înlocuirea guvernului Antonescu și instaurarea unui guvern în care să intre comuniștii și social-democrații (V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, T. Udrea, *Din cronică unor zile istorice*, București, 1971, p. 80).

ajunul zilei de 23 august ²⁵. Este însă adevărat că nu a adoptat măsuri împotriva opoziției burgheze ²⁶, fiind convins că aceasta se limitează la discuții de cabinet lipsite de urmări practice. Pe nota din 7 iunie 1944 citată mai sus, a S.S.I., Ion Antonescu a pus următoarea rezoluție: „Dacă informația corespunde adevărului, este făcută încă odată dovada ușurinței foștilor oameni politici. Dar refuz să cred că informația este riguros exactă. În tot cazul, să se pună la dosarul opoziției și să așteptăm. La agitații de cameră răspundem înțelept cu tăcerea, la acțiunea reală vom vedea cum vom răspunde. Țara în aceste momente are nevoie de unire, ordine, muncă, acțiune coordonată. Orice altă atitudine poate transforma un dezastru presupus într-unul real sau, și acesta poate fi cazul, va putea transforma prin acțiunea necugetată a câtorva într-o catastrofă, o situație grea și periculoasă” ²⁷. După cum se vede, Ion Antonescu considera că „opoziția burgheză” se limitează la „agitații de cameră”, în care nu vedea un pericol ²⁸. Nu-și dădea seama că prin acordul cu P.C.R., partidele burgheze vor fi atrase într-o „acțiune reală”, și astfel, în noua situație, mareșalul își subestima adversarul.

Nota de mai sus reflecta, credem, hotărîrea lui Antonescu de a nu permite ca opoziția să provoace ceea ce lui i se părea un dezastru.

Pe de altă parte, nota mai oglindea și o anumită șovăială. Mareșalul nu preciza măsurile de întreprins împotriva unei „acțiuni reale” a opoziției burgheze, decizia gîndindu-se probabil s-o ia în funcție de momentul în care o astfel de acțiune s-ar fi produs.

Pentru a înțelege atitudinea dictatorului trebuie să avem în vedere, după părerea noastră, următoarele împrejurări. Dornic să se împotrivescă „ofensivei bolșevice” în alianță cu Germania, Ion Antonescu spera că anglo-americanii vor debarca în Balcani, vor ajunge în România și în acel moment va reuși să se desprindă de Hitler și să se facă acceptat de anglo-

²⁵ „Scinteia” din 1 ianuarie 1945, menționa în legătură cu evenimentele anului 1944 și cu urmărirea comuniștilor procesul din ianuarie 1944 de la Curtea Marțială din București, la care cinci persoane (inclusiv o femeie) au fost condamnate la moarte și una la 25 ani muncă silnică; procesul din ianuarie 1944 din Ploiești, procesul conducătorilor Uniunii Patrioților în frunte cu Gh. Vlădescu-Răcoasa, Miron Belea, Petre Ion, în februarie 1944; arestarea la 9 februarie 1944 a 30 de muncitori și studenți în frunte cu Lateș, Avram Bunaciu, Dan Lazarovici (acesta a fost asasinat în detențiune), dintre care au fost dați în judecată și condamnați patru: arestarea în mai 1944 a unui grup în frunte cu Alexandra Sidorovici; arestarea a două grupuri la Bacău; arestarea a 80 de muncitori petroliști la Ploiești, la începutul anului 1944 și procesul care i-a urmat, la 25—26 mai 1944 la Vălenii de Munte; procesul grupului de partizani Ștefan Plavăț la Timișoara; procesul Szabo Arpad la Arad; împușcarea a 156 deținuți comuniști la Rîbnița. Nu am avut posibilitatea de a verifica exactitatea tuturor acestor informații. Arestări de comuniști s-au făcut în chiar ajunul zilei de 23 august 1944.

²⁶ Am aratat în alt material că în 1941—1944 au fost internați sau arestați pe termene variabile și fără a li se intenta procese — un total de circa 40 de activiști „de planul doi” ai Partidului Național-Țărănesc. („Revista de istorie” tom. XXVII (1974), nr. 8, p. 1151).

²⁷ Constantin Nicolae, Petre Ilie, *op. cit.*, p. 29.

²⁸ Eugen Cristescu, șeful S.S.I., arăta că germanilor „noi la spuneam mereu că democrația românească (adică P.N.Ț. și P.N.L. — n.a.) nu face nici o acțiune, numai discută și vorbește; poate să vorbească fiindcă numai atunci cînd va trece la o acțiune serioasă dl. mareșal Antonescu va lua măsuri” (*Procesul marilor trădări naționale* . . . , p. 161). Pe această linie, la 6 iunie 1944 Ion Antonescu declara ministrului Germaniei la București că „va lovi fulgerător” împotriva acțiunilor lui Dinu Brătianu și Gheorghe Tătărașcu dacă aceștia vor publica documente (Notă din 6 iunie 1944 a grupului „străinătate” din statul Major al armatei de uscat la Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 65 T 77—906 cadrul 5660685).

americani ²⁹. Pentru „a-și menaja viitorul” astfel conceput, dorea să evite presiuni inutile împotriva liderilor politici burghezi filo-occidentali sau un conflict cu palatul.

Atâta timp cât cercurile conducătoare ale P.N.Ț. și P. N. L. și cercurile palatului se limitau la discuții politice, fără a încerca înlăturarea efectivă a guvernului antonescian, dictatorul fascist nu se considera amenințat și aplicarea unor măsuri brutale împotriva acelor cercuri i se păreau de natură a-i crea complicații nedorite ³⁰. Or, Ion Antonescu și colaboratorii lui nu cunoșteau amploarea pregătirilor pentru arestarea sa și pentru ridicarea întregii armate împotriva fascismului, pentru declanșarea unei acțiuni armate antifasciste de amploare națională.

De altfel, mareșalul Antonescu avea motive reale pentru a pune la îndoială intenția liderilor P.N.Ț. și P.N.L. de a participa la o acțiune efectivă pentru înlăturarea sa. În tot cursul anului 1944, inclusiv în a doua decadă a lunii august, precum și în seara zilei de 22 august și dimineața zilei de 23 august, conducătorii P.N.Ț. și P.N.L. au insistat pe lângă mareșalul Ion Antonescu să încheie el armistițiul cu Națiunile Unite, iar în dimineața zilei de 23 august i-au oferit o declarație scrisă, un adevărat mandat scris în acest sens ³¹.

Desigur, în august 1944, și mai ales după declanșarea ofensivei sovietice pe frontul din Moldova liderii politici burghezi aveau în vedere imediata încetare de către guvernul Antonescu a ostilităților contra Națiunilor Unite și scoaterea României din războiul antisovietic, pentru ca Armata Roșie să nu înainteze în adâncul țării ca armată aflată în stare de război cu statul român. Mareșalul Antonescu considera dimpotrivă, chiar după ruperea frontului fascist în Moldova — că este necesară o prealabilă perioadă de negocieri și pregătire a armistițiului în timpul căreia, continuând starea de război cu Uniunea Sovietică să încerce a obține consimțământul lui Hitler pentru ieșirea din război, stabilizarea frontului pe o linie sau alta, aducerea unor trupe anglo-americane în țară ³².

Totuși, cererile lui Iuliu Maniu și Dinu Brătianu, repetate pînă în ultimul moment de a încheia el armistițiul cu Națiunile Unite au contribuit desigur ca Ion Antonescu să nu prevadă că liderii burghezi și cercurile palatului, sub impulsul desfășurării obiective a evenimentelor și împinse de atitudinea fermă a P.C.R. vor depăși „agitațiile de cabinet” și în alianța lor cu comuniștii, vor ajunge să participe la pregătirea unei acțiuni militare, de amploarea insurecției.

²⁹ Vezi în acest sens A. Cretzianu, *The last Opportunity*, London, 1957, p. 94—95, 146. Vezi și pagina 2148. Semnalăm că după informațiile atașatului militar german la București, consemnate în raportul său din 9 februarie 1944, ministrul Turciei în România, Tanrioer, i-a transmis lui Ion Antonescu un memoriu al lui Numen Menemencoglu despre conversațiile sale cu Churchill după conferința de la Cairo. Potrivit acestui memoriu ceea ce aștepta Anglia era ca în momentul în care englezii vor atinge Dunărea, România să-și recunoască cine este vechiul ei aliat (Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A. rola 58 T 77—882, cadrul 5630612. Materialele din acest fond citate în studiul de față reprezintă documente provenite din arhivele germane).

³⁰ S-au publicat materialele care arată că încă din 1941, fiind convins de victoria Germaniei, Ion Antonescu considera că pentru puțin probabila eventualitate după dînsul a victoriei Angliei și Statelor Unite trebuia să păstreze ca rezervă partidele „istorice”.

³¹ V. Liveanu, *Cu privire la începutul insurecției din august 1944. Despre preliminariile arestării lui Ion Antonescu*, în „Revista de istorie”, tom. XXX (1977) nr. 9, p. 1594—1595.

³² *Ibidem*, p. 1603—1605.

A fost încă un aspect prin care s-a manifestat „violența” istoriei, mai bine-zis logica ei specifică, care duce la rezultate independente de intențiile actorilor ei. Inconsecvența liderilor politici burgezi, încălcarea de către ei a acordului de constituire a B.N.D. și continuarea încercărilor de a-i lăsa lui Ion Antonescu sarcina încheierii armistițiului cu Națiunile Unite — au contribuit la acoperirea pregătirilor militare pentru insurecție și prin aceasta surprinderea adversarului, la arestarea dictatorului fascist și la succesul insurecției.

C. Titel Petrescu, care fiind în țară cunoștea situația internă mai bine decât generalul Ion Gheorghe aflat la Berlin — a declarat la 3 septembrie 1944 că „Ion Antonescu simțise că se pregătește ceva. Cu toate că partidele au lucrat cu absolută discreție, totuși se știe în toată țara că evenimentele se precipită spre un desnodământ fatal. Fostul mareșal începuse să ia oarecare măsuri de contracarare a ceea ce bănuise și el că se va întâmpla”³³.

Dar Ion Antonescu nu știa nimic despre impunătoarea forță militară pregătită pentru a-l răsturna și a instaura un nou guvern. Știa, desigur, că Partidul Comunist pregătea formații înarmate, dar nu știa că Partidul Comunist acționa de acord cu șefi militari care pregătiseră participarea întregii armate, inclusiv a jandarmeriei, la ridicarea împotriva fascismului³⁴.

Referindu-se la necunoașterea de către Ion Antonescu și Killinger a acțiunii armate care se pregătise, generalul C. Sănătescu afirma în scrisoarea citată: „numai astfel se explică de ce nu s-au luat imediat măsuri contra conspiratorilor”³⁵.

Generalul C. Anton redă în felul următor sensul declarației pe care i-a făcut-o la sfârșitul lunii iunie colonelul D. Dămăceanu: „Domnule general, ce să vă mai ascund, din postul pe care îl dețineți*, știți, desigur, ca și mine, că partidele de opoziție împreună cu partidul comunist, duc prin reprezentanții lor tratative secrete în vederea găsirii unei ieșiri din impasul în care ne găsim. Ceea ce cred că nu știți, este că deosebit de acțiunea politică, dar urmărind același scop, prin generalul Sănătescu s-a luat contact cu mai mulți comandanți de mari unități de pe front, care fără excepție au fost pentru aceeași soluție ca și dvs.: ieșirea din Axă. Pentru realizarea ei este însă nevoie, în prealabil, să fie înlăturat de la conducerea statului mareșalul Antonescu”³⁶.

Situația expusă de colonelul Dămăceanu la sfârșitul lunii iunie 1944 nu s-a schimbat mult pînă în august 1944 în sensul că organele antonesciene au obținut o serie de informații despre acțiunile politice ale Partidului

³³ „Libertatea” din 5 septembrie 1944.

³⁴ În legătură cu subaprecierea de către guvernul antonescian a forțelor antihitleriste și cu ignorarea pregătirilor pentru intrarea în acțiune a armatei, amintim relatarea publicată în 24 august 1945 în ziarul „Momentul”. Potrivit acestuia la începutul lunii august 1944, Mihail Antonescu care avea un bun serviciu de spionaj, pusese posturi de urmărire a generalului C. Sănătescu și a unor oameni politici și aflase la începutul lunii august 1944 de pregătirea unui „complot”; credea însă că pentru zădărnicierea lui vor fi suficiente câteva ordine telefonice. Relatarea mai necesită verificări.

³⁵ „Jurnalul de dimineață” din 31 ianuarie 1944.

* Generalul C. Anton era atunci șeful de stat major al Inspectoratului General al Jandarmeriei.

³⁶ C. Anton, *articolul citat*, p. 11—12.

Comunist și ale celorlalte partide din opoziție și desigur, unele informații despre pregătirea de către Partidul Comunist a unor formații de luptă armată. De asemenea, și acesta era elementul nou față de sfârșitul lunii iunie, au aflat despre negocierile pentru formarea unui guvern de coaliție anti-hitlerist. Dar ceea ce nu au cunoscut Ion Antonescu și devoția lui a fost că un număr de comandanți de mari unități militare și de deținători de posturi importante în diverse comandamente militare au fost atrași în acțiunea pentru răsturnarea dictaturii fasciste și întoarcerea armelor contra trupelor germane. Numai astfel se explică menținerea în posturi militare-cheie a generalilor și ofițerilor superiori atrași în pregătirea insurecției, neluarea măsurilor de prevenire a acesteia, prezentarea la 23 August 1944, din proprie inițiativă a mareșalului Antonescu la palat unde, potrivit măsurilor puse de acord cu Partidul Comunist Român — se organizase arestarea lui.

DOUĂ VERSIUNI DESPRE ULTIMA ÎNTILNIRE DINTRE ION ANTONESCU ȘI HITLER

Dacă organele de informație antonesciene nu au putut afla de pregătirea militară a insurecției — care a fost însă în ajunul insurecției, aprecierea conducerii superioare germane asupra situației din România ?

Esențiale în această problemă erau aprecierile lui Hitler, care pe baza contactelor personale directe cu Ion Antonescu și a politiciii acestuia căpătase încredere în fidelitatea față de Germania a „conducătorului” statului ³⁷.

În acest studiu, care are un obiect limitat, nu ne propunem să prezentăm ansamblul relațiilor dintre guvernele antonescian și hitlerist. După cum se știe, regimul antonescian s-a alăturat războiului dus de Germania nazistă, a sacrificat pe altarul războiului fascist o mare parte din resursele umane și economice ale țării, și acest fapt a fost hotărâtor în relațiile sale cu conducerea hitleristă și în aprecierile acesteia asupra situației din România. Firește, relațiile dintre guvernul antonescian și guvernul hitlerist n-au fost ferite de sinuozități și contradicții mai ales după ce, la sfârșitul anului 1942 și începutul anului 1943, în desfășurarea războiului a intervenit noul curs favorabil Uniunii Sovietice și aliaților ei occidentali. Pe măsură ce acest curs s-a accentuat, guvernul antonescian a încercat să-și rezerve o ieșire prin căutarea unor legături cu anglo-americanii și nesatisfacerea onora din pretențiile germane, continuând însă războiul antisovietic. În această situație, chiar dacă în relațiile dintre cei doi parteneri cu forțe atât de inegale au apărut tensiuni, încordări, momente de neîncredere, regimul Antonescu a continuat să rămână în ochii lui Hitler soluția cea mai convenabilă pentru a asigura participarea României la războiul antisovietic.

Spre sfârșitul anului 1943 și începutul anului 1944, în condițiile dezvoltării manifestărilor antihitleriste din țara noastră și a apropierii trupelor

³⁷ Vezi în acest sens memoriile șefului de cabinet al lui Ion Antonescu, Gheorghe Barbul, *Mémorial Antonesco. Le III-ème homme de l'Axe*, Paris, 1951, și ale interpretului personal al lui Hitler, Paul Schmidt, *Hitler's Interpreter*, Melbourne, London, Toronto, 1951.

sovietice de granițele ei, din informațiile nu odată contradictorii asupra situației din România pe care le primea, conducerea hitleristă a întrevăzut posibilitatea unor încercări de a scoate România din războiul contra Națiunilor Unite. La 25 ianuarie 1944 Comandamentul Suprem al Wehrmacht-ului a început elaborarea planului „Margarethe II” de ocupare a României. Dar după întâlnirea din 28 februarie 1944 cu Ion Antonescu la Klessheim, Hitler și-a considerat reconfirmată încrederea în Ion Antonescu și în capacitatea acestuia de a menține România în războiul alături de Germania și a ordonat abandonarea pregătirilor pentru cazul Margarethe II ³⁸.

Cînd, la 24 iulie 1944, l-a primit pe generalul Hans Friessner pentru a-i încredința comanda grupului de trupe Ucraina de Sud dislocate pe frontul român, Hitler i-a dat următoarele indicații: „Nu trebuie să vă faceți griji cu privire la situația din România. Mareșalul Antonescu ne este fidel. În spatele lui stau ca un singur om poporul român și armata română” ³⁹. Desigur, faptele, insurecția națională din România l-au dezmințit curînd pe „führer”. Rămîne însă faptul că aprecierea situației din România de către Hitler a fost dictată de încrederea lui în fidelitatea mareșalului Antonescu și în capacitatea acestuia de a se menține la putere. Regimul antonescian participa la războiul hitlerist dar nu satisfăcea absolut toate pretențiile hitleriștilor. Încrederea hitleriștilor în Ion Antonescu nu însemna—și pe drept cuvînt, din punctul lor de vedere—incredere în

³⁸ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 178. La 1 noiembrie 1943 Killinger, ministrul Germaniei la București, raporta că în urma apropierii armatei sovietice, în România se dezvoltă o tendință exprimată pe deoparte de Mihai Antonescu, pe de alta de P.N.Ț. și P.N.L. de asigurare față de Anglia și America. După ce descria diverse manifestări ale acestei tendințe, iar pe de altă parte semnala intensificarea activității comuniștilor, Killinger conchidea: „Dacă se reușește să se stabilizeze frontul rusesc, situația de aici se va consolida iarăși. Dacă nu reușește aceasta, mă tem de apariția unor greutăți în România. Nu cred că există un pericol acut și că în România ne aflăm în fața unor evenimente ca cele întîmplate în Italia, am însă convingerea că pericolul în sine există” (Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 265, T 120—252, cadrele 186918—186922). Despre informațiile germane, contradictorii, privind contacte româno-anglo-americane ce ar fi avut loc la Lisabona în noiembrie 1943 vezi *ibidem* cadrele 186925—186927, 186938—186939, 186977—186982. La 16 decembrie 1943 Killinger, mai optimist raporta întărirea orientării spre continuarea războiului contra U.R.S.S. și slăbirea orientării filo-occidentale (*ibidem*, cadrul 187014). La 22 ianuarie 1944, Reinhardt, delegat german la negocierile economice cu România raporta ca în săptămînile precedente, la o întîlnire cu reprezentanții industriei petrolifere Ion Antonescu și-a afirmat convingerea în victoria germană dar a mărturisit că pentru eventualitatea opusă a pregătit contacte corespunzătoare (*Ibidem*, cadrul 187198). La 28 ianuarie 1944 generalul Spalke, atașatul militar german la București raporta că dacă Turcia permite englezilor să debarce în România, aceasta în cel mai bun caz va trage în ei doar simbolic (fondul citat, rola 58 T 77—882 cadrul 5630677). La 15 februarie 1944 un raport al lui Killinger considera că apropierea trupelor sovietice va întări voința de luptă împotriva lor a mareșalului Antonescu, dar dacă acestea vor pătrunde în Vechiul Regat iar Germania nu va ajuta guvernul român se va ajunge la „prăbușirea militară și politică a României” (desigur din punctul de vedere al hitleriștilor) chiar dacă în ultima clipă s-ar încerca încheierea păcii cu Anglia și America (*Ibidem*, fondul citat, rola 265 T 120252 cadrul 187205). Raportul din 17 februarie 1944 al lui Killinger, informa că în fața comandanților militari Ion Antonescu și-a manifestat hotărîrea de a lupta pînă la capăt alături de Germania și aprecia că această declarație exprima adevăratele sentimente ale mareșalului (*ibidem*, cadrul 187213). Tot la 17 februarie 1944 atașatul militar la București răspunzînd la o întrebare a Ministerului de Externe german privind poziția României și-a exprimat acordul cu afirmația lui Killinger „că mareșalul și guvernul român sînt hotărîți să continue lupta alături de Germania contra rușilor” și fac pregătiri în acest sens (fondul citat rola 58 T 77—882 cadrul 5630576).

³⁹ Hans Friessner, *Verratene Schlächten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 32.

România însăși (așa cum prețuirea lor pentru Mussolini nu a însemnat și prețuirea poporului italian). Ca atare, în cursul verii anului 1944, din România au continuat a fi transmise la Berlin informații contradictorii, dintre care unele erau favorabile lui Ion Antonescu dar altele ar fi putut slăbi încrederea lui Hitler în dictatorul român. Soseau știri și despre posibilitatea unei evoluții a situației din România, în defavoarea Germaniei⁴⁰; astfel de informații puteau cu greu ajunge la directa cunoștință a lui Hitler. Totuși, într-un moment în care se așteapta ca Turcia să rupă relațiile diplomatice cu Germania (fapt consumat la 2 august 1944), Hitler l-a invitat la cartierul său general de la Rastenburg pe mareșalul Antonescu. Vizita a avut loc la 5–6 august.

Asupra ultimei întâlniri dintre Hitler și Ion Antonescu există notele germane redactate de Paul Schmidt, interpretul lui Hitler⁴¹ și notele asupra

⁴⁰ Rapoartele din 5 și 7 aprilie 1944 ale colonelului Poleck, șeful unei secții din Marele Stat Major al Wehrmacht-ului, care între 30 martie—7 aprilie 1944 a avut mai multe convorbiri cu Ion Antonescu arată că potrivit grupului de armate german din România „pînă acum nu a apărut nici un caz cu adevărat important pentru război în care dorințele germane să nu se impună guvernului român”, iar mareșalul Antonescu și-a manifestat „voința clară de a mobiliza necondiționat toate forțele statului român și mai ales marile rezerve umane pentru ducerea războiului comun” (fondul citat rola 250 T 78—366 cadrele 6328620 și 6328817). Un raport în același sens a trimis la 23 aprilie 1944 generalul Schörner, atunci comandantul grupului de armate german din România (fondul citat rola T 501—292 cadrul 241). Totuși, la 27 aprilie 1944 Himmler a fost informat de „înrautățirea esențială a situației din România”, dar Ministerul de Externe german întreat de O.K.W. a răspuns că nu a primit informații în acest sens (fondul citat rola 59 T 77—987 cadrul 5631499). La 14 mai 1944, raportul unui căpitan Cartelieri alcătuit la Marele Cartier al lui Hitler după întoarcerea dintr-o misiune de informare în România, consemna părerea unor organe militare germane din România potrivit căroră „vom avea parte în România de aceeași situație ca în Italia. Mareșalul Antonescu este om de încredere însă nu se mai impune” (fondul citat, rola 112 T 77—790 cadrul 5519350). Într-o sinteză alcătuită de Ministerul de Externe german se consemnau următoarele aprecieri făcute de Killinger la 17 și 19 mai 1944: emisarii de pace ai opoziției au fost îndreptați de anglo-americani spre sovietici, dar nu îndrăznesc să ia contact cu aceștia; regele a refuzat formarea unui guvern care să negocieze pacea. Acțiunea opoziției „nu-i pare importantă ministrului plenipotențiar german. În general clica opoziției e bucurătoare că se află în afara răspunderii. Mareșalul va lupta pînă la capăt împotriva Uniunii Sovietice, nu însă contra anglo-americanilor, înaintea cărora el se asigură pentru viitor”. La o eventuală retragere a mareșalului Antonescu ar intra în discuție numai un guvern de generali de front și politicieni 100% demni de încredere „dacă e posibil cu regele, dacă e necesar fără el”. Dacă Germania îl asigură pe Ion Antonescu că îl sprijină numai pe el, acesta va rămîne (fondul citat rola 59 T 77—987 cadrele 5631484). În raportul din 30 mai 1944, Gerstenberg informa despre oscilații în starea de spirit a lui Ion Antonescu, de la descurajare la încredere în șansele războiului; deși consemna aluzia mareșalului că, în cazul în care trupele ruse ar înainta pînă la linia Galațiului, „ar rămîne absolut deschisă problema dacă s-ar mai putea bucura de încrederea poporului român”. Gerstenberg conchidea că mareșalul Antonescu avea o linie pozitivă în atitudinea față de Germania și „în momentul de față nu există altul care să-și ia răspunderea” (ibidem, cadrele 5631467—5631471). La 3 iulie 1944 generalul Hansen raporta despre marea îngrijorare a mareșalului Antonescu față de situația militară a Germaniei (fondul citat rola 250 T 78—366 cadrul 6328655). La 23 iulie o notă a unui ofițer german atașat generalului român de pe lângă Statul Major al armatei germane de uscat aprecia că influența politică antigermană exercitată asupra mareșalului „poate duce la o dezvoltare care să atragă cele mai dăunătoare urmări politice și militare” (se înțelege pentru Germania) (ibidem, cadrul 6328436). Semnalăm că guvernul hitlerist a fost informat despre negocierile de armistițiu duse de Barbu Știrbei și alți emisari. Vezi și raportul lui Clodius din 12 iulie 1944 publicat în „Revista Arhivelor”, LI (1974) nr. 3, p. 39 și urm.

⁴¹ Publicate în traducere românească de A. Deac, în „Magazin istoric”, II (1968), nr. 3, p. 39—47.

convorbirii dictate ulterior de Ion Antonescu ⁴². Din ambele documente reiese că „führer”-ul l-a întrebat în mod intempestiv pe „conducător” dacă este decis să continue pînă la capăt războiul alături de Germania.

Din ambele documente reiese că Ion Antonescu nu a dat imediat un răspuns întrebării lui Hitler ci mai întîi a cerut precizări interlocutorului în legătură cu intențiile și posibilitățile germane în privința următoarelor chestiuni : 1) menținerea frontului din România ; 2) apărarea antiaeriană a României ; 3) ajutorarea României în cazul trecerii Turciei de partea aliaților ; 4) ajutorarea României în cazul trecerii Ungariei și Bulgariei de partea aliaților. Din ambele dări de seamă referitoare la întîlnirea celor doi dictatori reiese că în nici una din cele patru probleme Hitler nu a dat lui Antonescu asigurări clare și satisfăcătoare.

Între notele asupra întîlnirii redactate de Paul Schmidt și cele dictate de Ion Antonescu există însă o contradicție într-un punct esențial. Notele dictate de Ion Antonescu afirmă în încheiere : „M-am despărțit de Führer după o discuție de 5 1/2 ore, fără să-i fi dat vreun răspuns nici negativ, nici pozitiv la întrebarea intempestivă pe care mi-a pus-o”.

În nota asupra convorbirii redactată de partea germană se înregistrează că spre sfîrșitul convorbirii” Antonescu a răspuns că arătase deja că nu pusese deloc la îndoială intențiile führerului. De altfel, nici un aliat al Germaniei nu este atît de loial ca România. Ea va rămîne de partea Germaniei și va fi ultima țară care va părăsi Reichul, pentru că știe că sfîrșitul Germaniei înseamnă și sfîrșitul României”. La 16 zile după ultima întîlnire Hitler-Antonescu, declanșarea insurecției și alăturarea României la războiul contra Germaniei au arătat care erau adevăratele sentimente și realități românești și au marcat adevărata renaștere a României.

Rămîne însă de clarificat problema : care dintre notele asupra convorbirii au redat exact atitudinea lui Ion Antonescu față de întrebarea lui Hitler, dacă va rămîne alături de el pînă la urmă. Notele lui Ion Antonescu în care acesta afirma că nu a dat nici un răspuns fie pozitiv fie negativ führerului, sau notele lui Paul Schmidt în care se afirmă că la sfîrșitul convorbirii Antonescu a dat un răspuns pozitiv lui Hitler, asigurîndu-l de loialitatea lui ?

Generalul Ion Gheorghe, ministru al României la Berlin în acea vreme scrie în legătură cu ultima întîlnire dintre „führer” și „conducător” : „Atitudinea ambiguă a lui Antonescu în acest moment a fost dictată numai de gîndul de a găsi mijloace și căi pentru a-și realiza marele său țel. El voia să continue lupta dar în cu totul alt sens decît Hitler. El nu voia decît să cîștige timp pentru a-i convinge pe aliații occidentali să-i acorde ajutor pentru a împiedica ocuparea României de către sovietici (adică înaintarea Armatei Sovietice pe teritoriul României în urmărirea trupelor hitleriste — V. L.). În loc de a anunța dorința României de încetare a luptei el s-a lăsat intimidat de atitudinea fermă a lui Hitler. A răspuns deci

⁴² Publicate parțial de Gheorghe Barbul în *lucrarea citată* (în limba franceză) au fost publicate integral de A. Deac, în „Magazin istoric”, II (1968) nr. 7—8, p. 38—43. Textul german a fost publicat, printre alții, de Andreas Hillgruber, în *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Zweiter Teil. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1942—1944*, Frankfurt am Main, 1970, p. 484—501.

că întrebarea lui Hitler este jignitoare pentru România, care a adus și aduce atâtea jertfe” . . . ⁴³.

În continuarea discuțiilor, atmosfera a devenit și mai jalnică. Hitler avea impresia că mareșalul se supune voinței sale. Acesta din urmă era și el conștient de acest lucru” ⁴⁴. În urma vizitei la Hitler, „conducerea germană a rămas convinsă că mareșalul este hotărât să întreprindă totul pentru continuarea luptei” ⁴⁵.

Referitor la relatările lui Ion Gheorghe este de adus o precizare. Poziția lui Ion Antonescu în problema continuării războiului nu se deosebea radical de cea a lui Hitler. Ion Gheorghe însuși, la sosirea șefului său în Germania, i-a spus că aceasta a pierdut războiul dar luptă în speranța unei rupturi între Uniunea Sovietică și anglo-americani ⁴⁶.

Ion Antonescu spera să poată ajunge la o înțelegere cu guvernele occidentale și cu ajutorul lor să poată încheia un armistițiu acceptabil din punctul lui de vedere — înaintea lui Hitler (chiar dacă pînă atunci intenționa să continue războiul, ceea ce era cu totul insuficient și extrem de dăunător intereselor naționale ale României care cereau ieșirea imediată fără noi amînări și pertractări, din războiul antisovietic, pentru a nu transforma țara în teatru de război și a se asigura reuniunea la patrie a nordului Transilvaniei).

Poziția lui Ion Antonescu fiind cea care a fost — el era interesat „să-și menajeze viitorul”, să-și rezerve argumente pentru a susține că la 5 august, în fața lui Hitler, a refuzat să se angajeze a merge pînă la urmă alături de Germania.

Cu alte cuvinte, Ion Antonescu putea fi interesat să deformeze prezentarea conținutului convorbirii sale cu Hitler. În notele dictate șefului său de cabinet, după convorbire, a putut trece sub tăcere, intenționat sau nu, declarațiile sale de loialitate față de Hitler.

În ce privește pe Paul Schmidt, acesta, în calitate de interpret, și-a făcut însemnările chiar în timpul convorbirii dintre Hitler și Antonescu. Avea el vreun interes de a introduce în darea de seamă definitivă asupra convorbirii, declarații pe care Ion Antonescu nu le-a făcut? Avea el vreun interes de a-l „apăra” pe Antonescu în ochii șefilor săi, de a-i induce pe aceștia în eroare cu privire la cele declarate de Antonescu? Om cu o bogată experiență profesională, putea el greși într-o chestiune atât de importantă și să-i atribuie lui Ion Antonescu declarații de fidelitate față de Germania hitleristă, pe care el nu le-a formulat? Răspunsul la toate aceste întrebări nu poate fi decît negativ. Realitatea este prezentată în notele luate de Paul Schmidt, nu în notele dictate de Ion Antonescu. Dictatorul român l-a asigurat pe Hitler de fidelitatea sa.

Ion Gheorghe, căruia Antonescu și conducătorii naziști cu care era în contact i-au furnizat desigur unele informații, arată și el că mareșalul s-a supus voinței lui Hitler și că acesta din urmă a rămas convins de fide-

⁴³ Ion Gheorghe, *op. cit.*, p. 255. De notat că, în legătură desigur cu pretențiile de ordin economic ale lui Hitler, Ion Antonescu i-a spus lui Ion Gheorghe, după întrevvedere: „Aceștia sînt gangsteri domnule” (Ibidem, p. 256).

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 261.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 258—261.

tatea mareșalului — ceea ce constituie un indiciu esențial asupra sensului real al declarațiilor făcute de dictatorul român celui german ⁴⁷.

Și aici s-a manifestat modul particular, în care logica istoriei își croiește, de atâtea ori, drumul, în direcția contrară intențiilor care au călăuzit acțiunile oamenilor. Declarațiile lui Ion Antonescu au întărit încrederea lui Hitler că prin intermediul mareșalului și-a asigurat controlul asupra politicii României — și această iluzie a conducerii naziste a înlesnit surprinderea adversarului de către forțele insurecționale române.

Este adevărat, Ion Antonescu concepea loialitatea față de Germania fascistă într-un mod întrucîtva deosebit de cel în care concepea Hitler. În seara zilei de 22 august 1944, în urma declanșării operației sovietice Iași-Chișinău și a înfringerii trupelor fasciste — Ion Antonescu a luat măsuri pe front pentru a face față ofensivei sovietice, pentru a lupta pe teritoriul țării, pregătind linia defensivă Nămolosa — Galați și apoi Oltenia—Munții Apuseni. Totodată însă, prin Clodius, a arătat că va arunca pe front ultimele rezerve, dar în caz că nu se va putea opri ofensiva sovietică, cerea Germaniei libertatea de acțiune, cu alte cuvinte consimțămîntul ca, într-un viitor depărtat sau apropiat, România să negocieze cu aliații ieșirea din război ⁴⁸. Acest demers, care se încadra în politica de continuare pentru un timp neprecizat a războiului antisovietic era departe de a răspunde exigențelor naționale pe care momentul istoric le ridica în fața României — imediata încetare a ostilităților cu Națiunile Unite și întoarcerea armelor contra Germaniei ⁴⁹, dar putea constitui pentru Hitler un semnal de alarmă. Un semnal de alarmă care a sosit însă prea tîrziu la Berlin, de fapt după răsturnarea guvernului antonescian și care, fiind însă aflat la palatul regal, a grăbit această răsturnare respectiv devansarea datei insurecției ⁵⁰.

Din unele materiale publicate în R.F.G. se degajă concluzia că deoarece Hitler era convins că, datorită mareșalului Antonescu, nu trebuia să-și facă griji cu privire la situația din România, i se înaintau tocmai rapoartele care prezentau situația în culori favorabile, iar informațiile care-i puteau clătina iluziile nu-i erau transmise deloc sau îi erau prezentate fragmentar, sau dacă îi erau comunicate, el nu le lua în seamă. Potrivit generalului Friessner, comandantul grupului de armate „Ucraina de Sud”, „Tot ce Hitler a auzit despre România, mai ales în ultima perioadă, nu l-a putut alarma niciodată. Hitler era ferm convins că poate să doarmă liniștit, atîta timp cît mareșalul Antonescu guvernează în România”. Rapoartele ambasadei germane și serviciilor de informații civile și mili-

⁴⁷ Ca expresie a acestei încrederi, așa cum se consemna într-un ordin din 7 august 1944 al lui Keitel, Hitler a ordonat accelerarea livrărilor germane de material de război pentru România (Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 250 T 78—366 cadrul 6328498 și următoarele). Pe de altă parte, mareșalul Antonescu a încunoștiințat Marele Stat Major Român că pe baza acordului cu Hitler, cetățenii români de naționalitate germană de la 16 ani, în sus se pot înrola voluntari în armata germană (de fapt în S.S.), drept care s-a decis reînnoirea convenției în acest sens din 12 mai 1943 (fondul citat rola 63 T 77—895 cadrul 5646176). La 14 august 1944 atașatul militar german în România raporta că după întoarcerea mareșalului Antonescu de la Hitler s-ar fi observat o îmbunătățire a stării de spirit în cercurile militare și civile ca urmare a unei aprecieri mai pozitive a capacității de apărare germane (fondul citat rola 59 T 77—987 cadrul 5631430). Raportul atașatului reflecta desigur doar starea de spirit a restrînselor cercuri filogermane cu care era el în contact.

⁴⁸ V. Liveanu, *op. cit.*, p. 1602—1603.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 1603—1605.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 1605.

tare germane din România prezentate lui Hitler nu au putut să-l neliniștească. Iar acele rapoarte care arătau că în România se pregătea ceva nu i-au fost prezentate în întregime. Rapoartele lui von Killinger „sau din neștiință, sau din motive de prestigiu bagatelizau uneltrile conspirative de la București, afirmau că informațiile alarmante supraapreciau intrigile și birfelile uzuale în România. Sicherheitsdienst*, Abwehr-ul**, O.K.W.***, Ministerul de Externe posedau informații excelente, dar nu l-au informat pe Hitler decît fragmentar”⁵¹.

Andreas Hillgruber menționează că spre sfîrșitul lunii mai 1944 — de pildă — mareșalului Keitel, șeful Comandamentului Suprem al Wehrmachtului i s-a raportat de către un colonel de stat major că situația din România era îngrijorătoare pentru Germania, dar el n-a îndrăznit să-l încunoștiințeze pe Hitler⁵². Ca și mareșalul Keitel — Ribbentrop și Himmler nu au transmis „mai departe” avertismentele venite din diverse părți asupra posibilității „defecțiunii” României — a rupturii ei cu Germania⁵³. După Gruber — Berlinul avea informații exacte despre situația din România, — Comandamentul Suprem al Wehrmachtului mai multe decît Ministerul de Externe german — dar nu s-a acceptat deplina recunoaștere a realității „pentru că reprezentarea ei nu se integra în cadrul tabloului general ajustat exclusiv în funcție de victoria finală”⁵⁴.

În această atmosferă, rapoartele serviciului de contraspionaj german din România, care ar fi conținut informații detaliate, ar fi fost lăsate la o parte de Hitler și Ribbentrop⁵⁵.

Această situație trebuie, firește, luată în considerare de istoric. În adevăr, subordonații lui Hitler nu aveau de obicei curajul sau posibilitatea de a-i transmite informații care-i contraziceau vederile și în cazurile în care transmiterea unor astfel de informații nu putea fi evitată sau împiedicată, semnalele de alarmă nu erau luate în seamă.

Dar așa cum din considerente evidente nu pot fi acceptate încercările generalilor hitleriști de a arunca întreaga răspundere a înfrîngerilor lor exclusiv asupra lui Hitler — tot așa nu pot fi acceptate încercările de a arunca asupra lui Hitler întreaga răspundere a surprinderii pe care a reprezentat-o pentru Germania nazistă declanșarea insurecției antifasciste din România.

Ce transmiteau în adevăr, cu privire la ce se pregătea în România, serviciile de informații hitleriste?

APRECIERI ALE ORGANELOR DE INFORMAȚII HITLERISTE ASUPRA SITUAȚIEI DIN ROMÂNIA

Abordarea acestei probleme este destul de dificilă căci informațiile de care dispunem sînt fragmentate și contradictorii. Trebuie să avem în vedere că în perioada care ne interesează, Germania nu avea un serviciu

* Serviciu de Siguranță subordonat lui Himmler.

** Serviciu de informație al forțelor armate.

*** Comandamentul Suprem al Wehrmachtului.

⁵¹ Hans Friessner, *op. cit.*, p. 87.

⁵² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 178.

⁵³ *Ibidem*, p. 346.

⁵⁴ F. E. Gruber, *Die Stoss in die Luft*, în „Südöstdeutschen Vierteljahrsblätter” IX (1960), nr. 4, p. 268.

⁵⁵ *Ibidem*.

de informații unificat ci o rețea de servicii conduse de diverse organe civile și militare ale statului hitlerist și ale partidului nazist⁵⁶.

Potrivit depoziției șefului Serviciului Secret de Informații român, în România au funcționat în 1940—1944 nu mai puțin de 11 servicii de informații germane⁵⁷, printre care Abwehr, serviciul atașatului de poliție al Legației Germane, serviciul Ministrului Germaniei în București, serviciul de contraspionaj al S. S., serviciul de siguranță al Grupului Etnic German etc., etc. După cum constata șeful S.S.I. „rapoartele lor erau trimise la Berlin, acolo informațiile se băteau cap în cap și din această cauză parte din ele veneau înapoi să fie verificate de Abwehrul german”⁵⁸.

Caracterul contradictoriu al știrilor transmise din România de organele de informație hitleriste este remarcat și de generalul Guderian, numit la sfârșitul lunii iulie 1944 șeful Statului Major al armatei terestre germane care consemna în memoriile sale: „știrile pe care Cartierul General al Führerului le deținea asupra situației din România erau în ultimele zile (din iulie V. L.) direct contradictorii, cel puțin sunau — potrivit punctului de vedere al reprezentanților diplomați germani — favorabil”⁵⁹.

În timpul vizitei lui Ion Antonescu la Hitler în 5—6 august 1944, la Marele Cartier General German au sosit și Killinger și generalul Hansen (șeful misiunii militare germane din România) care au adus din nou știri liniștitoare, inclusiv aceea că „tânărul rege era figura pe care trebuie să se sprijine partea germană”⁶⁰. Faptele au demonstrat curînd proasta informare a reprezentanților germani la București. Conducerea trupelor germane de pe frontul din Moldova posedă însă alte informații, mai corecte.

Deosebit de semnificative sînt memoriile comandantului grupului de armate „Ucraina de Sud”. Sosind la 25 iulie 1944 la Slănic-Moldova, la cartierul general al grupului, în fruntea căruia fusese numit — generalul Friessner a primit din partea colonelului von Trotha, primul ofițer de stat major al grupului, informații cu totul diferite de cele pe care i le dăduse mai înainte cu o zi Hitler. Colonelul von Trotha a arătat că mareșalul Antonescu este fidel Germaniei, dar în anturajul lui imediat își ridică capul cei care vor să „trădeze” Germania, regele nu-și ascunde simpatia față de Anglia, iar poziția cercurilor române favorabile aliaților este întărită de victoriile acestora⁶¹. Vizitînd frontul, Friessner a căpătat îndoieli (strălucit confirmate ulterior) cu privire la încrederea pe care o putea avea în ofițerii români și a aflat de confiscările unor generali și oameni politici antigermani⁶².

⁵⁶ Această situație este pe larg prezentată de Walter Schellenberg, șeful serviciului de contraspionaj al S.S.-ului, în memoriile sale traduse în limba franceză sub titlul *La chef du contre-espionage nazi parle (1933—1945)*, Paris, 1957.

⁵⁷ *Procesul marii trădări naționale ...*, p. 155—157.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 155.

⁵⁹ Heinz Guderian, *Erinnerungen eines Soldates*, Neckergemünd, 1960, p. 332. Caracterul contradictoriu al informațiilor de care dispunea comandamentul hitlerist este ilustrat și de următorul fapt. La mijlocul lunii iulie 1944 comandanții diviziilor grupului de armată german „Ucraina de sud” dislocat în România, sînt anunțați de primejdia unei subite răsturnări în România, pentru ca după un timp să fie anunțați despre dispariția pericolului (Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 344).

⁶⁰ Heinz Guderian *op. cit.*, p. 332.

⁶¹ Hans Friessner, *op. cit.*, p. 43—46. Comunicarea privitoare la „anturajul imediat al mareșalului se referea probabil la Mihai Antonescu a cărui contacte cu diplomați aliați din țările neutre erau cunoscute de Hitler din primăvara anului 1943 (Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 170).

⁶² Hans Friessner, *op. cit.*, p. 51.

La 1 august, la București, Friessner a avut convorbiri cu ministrul von Killinger, șeful misiunii militare germane generalul Hansen și comandantul aviației germane din România, generalul Gerstenberg; toți trei i-au dat asigurări că în situația politică din România nu există nimic care să poată îngrijora Germania. Ignoranța lui Killinger asupra situației reale din România mergea atât de departe încât a declarat că „nu este de așteptat vreă criză de guvern” și că în ciuda adversității lui I. Maniu și a reginei mame față de mareșalul Antonescu, acesta ar fi avut în spatele lui poporul, și că „există încă legături bune directe (ale cercurilor germane) cu regele și cu cercurile naționale”. Dacă s-ar fi produs, prin absurd o criză de guvern, Germania credea Killinger, ar avea tot timpul să ia măsuri ⁶³.

Killinger, Hansen, Gerstenberg, fuseseră din 1940, ba chiar dinainte însărcinați de conducerea hitleristă să asigure pozițiile germane în România și teama de a recunoaște eșecul misiunii pe care o primiseră, se asocia cu subaprecierea adversarului — forțele antihitleriste din România, a căror încătușare ar fi trebuit s-o asigure.

Noul comandant al grupului „Ucraina de Sud” nu a fost însă convins de declarațiile liniștitoare ale reprezentanților hitleriști din București. Nou venit în România, nu se considera răspunzător de situația nefavorabilă Germaniei creată aici și temându-se de soarta misiunii încredințate de Hitler s-a considerat obligat să atragă atenția superiorilor lui.

În aceeași zi — 1 august 1944 — Jurnalul de operații al grupului de armate „Ucraina de Sud” consemnă: „spiritul combativ al trupelor române scade tot mai mult. . . Întreg poporul român este obosit de război și va folosi orice ocazie favorabilă pentru a ieși din război” ⁶⁴. Faptele au dovedit ulterior marea combativitate și voința de luptă a armatei și poporului în războiul împotriva fascismului. Aprecierea de mai sus era însă perfect valabilă când înregistra dorința armatei și poporului român de a ieși din războiul alături de Germania hitleristă.

La 3 august 1944, generalul Friessner l-a trimis pe primul său ofițer de stat major, colonelul von Trotha și pe ofițerul de legătură cu Ministerul de Externe, locotenentul major D. Lehman cu câte o scrisoare personală pentru Hitler și Ribbentrop (în copie pentru generalul Guderian, șeful Marelui Stat Major al armatei de uscat germane). Friessner arăta în aceste scrisori că trupele române și comandanții lor nu erau siguri (din punctul de vedere al Germaniei hitleriste) și amintea că grupul de armate Ucraina de Sud a raportat în numeroase rânduri numeroase zvonuri despre răsturnarea guvernului Antonescu, zvonuri care se pot adevăra. Își exprima neîncrederea în asigurările lui Killinger și cerea ca, pentru eventualitatea unei crize de guvern în România toate trupele, organizațiile și forurile germane din România să-i fie imediat subordonate ⁶⁵.

Măsura propusă de Friessner nu avea o importanță esențială, dar nici ea n-a fost aplicată. În timp ce von Trotha era în Germania, Ion Antonescu l-a vizitat pe Hitler. Încrederea lui Hitler în Ion Antonescu fiind reconfirmată, Keitel i-a transmis lui Friessner că trecerea sub comanda sa a tuturor forurilor germane din România este contraindicată deoarece

⁶³ *Ibidem*, p. 54.

⁶⁴ Hans Kissel, *Die Katastrophe in Rumänien*, Darmstadt, 1964, p. 32.

⁶⁵ Hans Friessner, *op. cit.*, p. 55—58.

ar trezi neîncrederea autorităților române. Keitel a transmis însă lui Friessner indicația verbală de a stabili termene calendaristice pentru o eventuală astfel de trecere în spiritul operației Margarethe II⁶⁶. În continuare, Friessner arată că pînă la 23 august 1944 a fost în bune raporturi cu Ion Antonescu cu care, după declanșarea ofensivei sovietice din 20 august a avut mai multe convorbiri. În 21 august ei s-au pus de acord asupra unor măsuri pentru a încerca să mențină Iașul și linia Nistrului⁶⁷; deși și-a manifestat nemulțumirea față de dictatul de la Viena, Antonescu i-a repetat lui Friessner asigurarea că va rămîne „cel mai cinstit și loial aliat al Germaniei”⁶⁸. A doua zi ei s-au înțeles să organizeze defensiva pe linia Focșani—Nămoloasa—Galați — pe care Antonescu s-a angajat a arunca toate rezervele⁶⁹.

Relatările cuprinse în memoriile generalului Friessner — ca și cele ale generalului Guderian — nu pot fi acceptate fără rezerve. Rapoartele lui Killinger, Hansen, Gerstenberg, Spalke, nu conțineau numai știri liniștitoare pentru conducerea hitleristă și erau nu odată contradictorii (reflectînd contradicțiile între știrile furnizate de diverșii informatori, sau între cei care evaluau aceste știri sau între aprecierile din momente diferite)^{69 bis}. După cum s-a văzut din materialele citate mai sus, rapoartele menționaților reprezentanți germani cuprindeau nu odată și semnale de alarmă. Dar ceea ce caracteriza în adevăr aceste rapoarte era subaprecierea capacității de acțiune a forțelor antihitleriste interne din România, și mai ales absența oricăror informații despre atragerea unor importanți șefi militari la pregătirea *acțiunii antihitleriste a întregii armate*.

În ce privește informațiile comandamentului grupului de armate Ucraina de Sud, acestea, potrivit, memoriilor lui Friessner și a jurnalului de război al grupului priveau: dorința poporului român și a armatei române de a ieși din războiul alături de Germania, ținerea unor consfătuiri între oameni politici și militarii români, existența unui curent politic anti-german la care adera și regele, circulația unor zvonuri despre eventuale lovituri de stat. Comandamentul grupului de armate Ucraina de Sud nu dispunea însă de nici un fel de informații concrete cu privire la acțiunea

⁶⁶ După Jurnalul de operații al grupului Ucraina de Sud, citat de Hans Kissel, *op. cit.*, p. 22—23.

⁶⁷ Hans Friessner, *op. cit.*, p. 73—74.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 80—81.

⁶⁹ *Ibidem*, „Libertatea de acțiune”, pe care, prin Clodius, Ion Antonescu i-a cerut-o lui Hitler în seara zilei de 22 august privea cazul în care, după aruncarea tuturor rezervelor pe linia Focșani-Galați, aceasta ar fi fost totuși străpunsă. După cum am mai arătat, Ion Antonescu excludea încetarea *imediată* a războiului antisovietic, considera că în timpul eventualelor negocieri starea de război cu U.R.S.S. nu ar fi încetat. Friessner i-a declarat mai târziu generalului Ion Gheorghe că i-a trezit bănuiele înlocuirea generalului Racoviță la comanda armatei a IV-a române (Ion Gheorghe, *op. cit.*, p. 267—268).

^{69 bis} La 30 iulie 1944 atașatul militar german generalul Spalke raporta că atunci cînd se va cunoaște decizia Turciei (ruperea raporturilor diplomatice cu Germania), Ion Antonescu și guvernul său vor trebui să ia o nouă hotărîre privind lupta alături de Germania și că „nu poate fi prevăzut în ce direcție va fi hotărîrea” (Arhivele Statului București, fond Microfilme S.U.A., rola 59T 77—987 cadrul 6531444). La întîlnirea din 1 august 1944 între Friessner și Spalke — ultimul și-a repetat părerea dar Friessner (care nu a relatat convorbirea în memoriile sale) a respins-o, de acord în aceasta cu Killinger, Hansen și Gerstenberg. Reprezentantul S.S. care a telegrafiat această informație la Berlin aprecia că decizia Turciei va duce guvernul Antonescu la o nouă decizie abia mai târziu, cînd Turcia va deschide strîmtorile flotei aliate iar sovieticii vor ataca grupul Ucraina de Sud (*ibidem*, cadrul 5631440).

militară *reală* care se pregătea împotriva Germaniei hitleriste. Nu dispunea de informații despre participarea unor importanți șefi militari români la aceste pregătiri (căci altfel ar fi cerut arestarea lor).

Ce știau *alte* organe ale aparatului de stat hitlerist? O notă trimisă la 5 august 1944 de Siherheidienst, în numele lui Himmler, comandamentului armatelor germane din vest, cu privire la situația din România în luna care trecuse, consemna „o deplasare a întregii poziții de către partidul comunist. Conducerea partidului comunist ilegal din România năzuiește să smulgă pentru sine conducerea în lupta contra guvernului mareșalului. Diferitele convorbiri care au avut loc în ultimul timp între conducerea partidului comunist ilegal și cercurile opoziționiste burgeze ar fi ajuns în faza finală. După cât se pare, se încearcă, sub conducerea comunistă, să se formeze în România un fel de guvern al Frontului Popular, care să cuprindă pînă și cercuri ale național-țărăniștilor. Scopul principal al acestui așa-zis guvern de front popular ar fi să ajungă la convorbiri politice cu Uniunea Sovietică, pentru ca pe această cale să obțină condiții favorabile de armistițiu din partea Uniunii Sovietice . . . Există posibilitatea formării unor grupuri de partizani sau a unor grupuri care ar lupta împotriva noastră”.

Pe de altă parte, se aprecia că „starea de spirit a trupei române este bună. Corpul de ofițeri este convins de necesitatea continuării luptei alături de Germania (. . .).

Acum, ca și mai înainte, raporturile de putere politică se află exclusiv în mîna mareșalului și a armatei române. Opozițiile nu au în spatele lor o mișcare care să fie cu adevărat stăpînită de voința de a lupta și care să aibă posibilitatea de a smulge mareșalului puterea”⁷⁰.

Informațiile aflate în posesia Sicherheitdienst-ului se refereau deci — cum reiese din această notă — la unele aspecte ale apropierii dintre Partidul Comunist și partidele burgeze, la negocierile lor pentru crearea unui guvern, la organizarea de către Partidul Comunist a unor formații de luptă armată; dar nu semnalau atragerea unor importanți șefi militari în acțiunea care trebuia să asigure instaurarea noului guvern și îndeplinirea obiectivelor lui. Dimpotrivă, în nota citată, în flagrantă contradicție cu realitatea — corpul ofițeresc și armata erau declarate atașate Germaniei, iar răsturnarea lui Antonescu de forțele antihitleriste proclamată imposibilă^{70 bis}.

⁷⁰ Ibidem, cadrele 5631433—5631436.

^{70 bis} Concluzii asemănătoare se desprind din rapoartele informative alcătuite de o societate din Viena, cărora organele centrale le acordau calificativul „de încredere”. Un raport alcătuit la 21 august 1944 la Viena de SüdOstEuropa Gesellschaft semnala crearea „Blocului Democratic” de către P.N.Ț., P.N.L., P.S.D. și P.C.R., în vederea păcii cu aliații și antagonismele între elementele moderate care vād în bloc o simplă „echipă de schimb” pentru momentul potrivit și comuniști care vor „să dezvolte o politică mai activă, revoluționară, pentru a accelera succesiunea evenimentelor”. De asemenea raportul aprecia că politica curții „este să nu piarda tronul în nici o împrejurare”, și de aceea să nu manifeste nici o activitate politică și de asemenea că generalul Sănătescu care are un rol mare în politica curții are relații cu Maniu, Tătărăscu, George Brătianu (fondul citat, rola 257 T 84—88, cadrele 1379161—1379164). Un raport datat 24 august 1944 al aceleiași societăți consemna de asemenea știri, unele exacte, altele nu, despre activitatea politică a cercurilor burgeze antihitleriste din România conchizînd: „În ceea ce privește situația politică internă, trebuie constatat în primul rînd că această activitate a opoziției se limitează la un mic cerc de politicieni de profesie . . . Acțiuni politice în stil mare sau manifestări de orice fel nu au fost pînă acum de consemnat. În înțelegere cu foru-

Potrivit unui autor vest-german, Sicherheitdienst al Grupului Etnic German din România a putut descoperi în cursul lunilor iunie-iulie 1944 „cuprinsul exact al tratatului de armistițiu cu impunerea necondiționată a schimbării de front a României și a participării active a acesteia la războiul contra Germaniei cu 20 divizii; data de 26 august 1944 ca termen al loviturii de stat; mai departe: lista de nume a guvernului plănuit. Toate acestea le-a aflat Schmidt din primă mână și desigur multe altele⁷¹. Andreas Schmidt, „führerul” Grupului Etnic German din România, îngrijorat de soarta acestui grup, a plecat la cartierul lui Hitler pentru a transmite aceste știri, dar a fost primit în jurul datei de 10 august doar de Ribbentrop. Ministrul de Externe german i-a cerut atunci lui Killinger să-și expună poziția asupra informațiilor primite la cartierul lui Hitler în legătură cu o apropiată „defecțiune” a României. Killinger a răspuns că sînt „zvoniuri de latrină”⁷², că situația este sigură și regele garantează alianța cu Germania⁷³. Ministrul Germaniei la București avea să fie, curînd și total dezmințit de evenimentele istorice.

În legătură cu informațiile pe care le-ar fi transmis Andreas Schmidt se impun cîteva observații⁷⁴. Conținutul exact al condițiilor de armistițiu propuse României de cele trei mari puteri aliate la 12 aprilie 1944 era cunoscut la Berlin mai de mult. La 12 iulie 1944 Clodius a trimis Ministerului de Externe german un memoriu redactat de conducerea P.N.Ț. pentru cadrele partidului și oamenii politici români, în care erau expuse eforturile lui Iuliu Maniu de a-l convinge pe Ion Antonescu să iasă din războiul alături de Germania, respingerea acestor demersuri de Ion Antonescu, rezultatele negocierilor de la Cairo, inclusiv conținutul exact al propunerilor de armistițiu aliate prezentate României⁷⁵ pe care Andreas Schmidt nu le-a aflat cu deplină exactitate. Conducerea hitleristă știa de asemenea că aceste condiții au fost respinse de Ion Antonescu și avea încredere în dorința și capacitatea lui de a menține, în continuare, România în războiul alături de Germania⁷⁶.

În ce privește informațiile despre stabilirea zilei de 26 august ca termen al „loviturii de stat”, izvoarele interne directe de care dispunem arată că în urma declarațiilor ultimative a P.C.R. decizia de a se pregăti declanșarea insurecției la data de 26 august a fost luată cel mai devreme la 10 august 1944⁷⁷. Este deci greu de crezut în veracitatea relatării

rile conducătoare germane nu s-au pus acestor politicieni din opoziție nici o piedică pentru a nu se crea martiri. Se poate face aceasta cu atît mai ușor, cu cît mareșalul pare ca și mai înainte absolut demn de încredere”. Se semnala totuși intensificarea activității comuniste și posibilitatea unei miscări de partizani (*ibidem*, cadrele 1379153—1379156).

⁷¹ Gustav Markus, *Die deutsche Volksgruppeführung in Rumänien am 23 August 1944*, în „Südostdeutschen Vierteljahresblätter, XX (1971), nr. 2, p. 95.

⁷² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 344.

⁷³ Hans Friessner, *op. cit.*, p. 58.

⁷⁴ O comunicare prezentată în iulie 1978 la Institutul de Istorie „N. Iorga” de Florin Constantiniu sugerează că Andreas Schmidt a fost „intoxicat” înaintea debarcării din Normandia de știri transmise de agenți englezi în cadrul operației „Bodyguard”. Din lucrarea lui G. Markus reiese că Schmidt a transmis cartierului lui Hitler informații obținute în iunie—iulie, deci cel puțin parțial după 6 iunie 1944.

⁷⁵ Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 280 T 120—776.

⁷⁶ Raportul lui Clodius din 12 iulie 1944, la care era anexat memoriul conducerii P.N.Ț., sublinia refuzurile repetate ale lui Ion Antonescu de a accepta pacea separată cu Națiunile Unite („Revista Arhivelor” L, (1974) nr. 3, p. 401).

⁷⁷ V. Liveanu, *Cu privire la începutul insurecției din august 1944 ...*, p. 1588—1590.

că Andreas Schmidt a obținut o informație *exactă* în această problemă în iulie sau înainte de 10 august. În orice caz, nu reiese că ar fi cunoscut mai mult decât zvonurile înregistrate și transmise de grupul de armate Ucraina de Sud ⁷⁸, sau că ar fi cunoscut esențialul — pregătirea militară a acțiunii.

În ce privește lista persoanelor din guvernul pregătit să-l înlocuiască pe cel antonescian și alți diplomați și militari germani au afirmat *după* actul de la 23 august, că au cunoscut-o *înainte* de 23 august ⁷⁹.

Hitleriștii cunoșteau desigur — documentele prezentate mai sus o arată — existența⁸⁰ unei acțiuni pentru formarea unui guvern antihitlerist de uniune națională. Rămine însă de văzut dacă ei puteau cunoaște înainte de 23 august componența viitorului guvern. Or, — după cum reiese din documentele interne — lista guvernului care a luat locul celui antonescian, discutată sub diverse aspecte mai înainte de reprezentanții partidelor, militarilor antihitleriști, palatului — a putut fi alcătuită abia în după amiaza zilei de 23 august 1944 ⁸¹.

Oamenii politici și unii generali intrați în guvernul de la 23 august 1944 erau personalități cunoscute și puteau figura printre cei *presupuși* a putea lua locul guvernului antonescian. Într-un articol memorialistic publicat în organul Partidului Social-Democrat la un an după evenimente se spunea că în dimineața zilei de 23 august 1944 în București circulau felurite zvonuri, unii cunoșteau noii miniștri ⁸².

Printre miniștrii „desemnați” — mai exact pronosticați — de zvonurile cele mai diverse care circulau în acel timp în țară ⁸³ și despre care își amintesc toți cei care au trăit perioada — au figurat desigur și liderii partidelor politice și consilieri ai regelui care au intrat apoi efectiv în guvernul a cărui listă a fost alcătuită abia în după amiaza zilei de 23 August. Dar aceste zvonuri — ca și unele știri exacte — au fost apreciate de conducerea hitleristă ca lipsite de valoare.

În reportajul publicat de I. Massof pe baza materialului dat de L. Pătrășcanu — într-o perioadă în care nu se cunoștea răspunsul amintit dat de Killinger lui Ribbentrop — se spune: „Killinger și nemții lui din București erau atît de năpădiți de zvonurile care circulau prin cafenelele capitalei, zvonuri care priveau toate cele mai fantastice lovituri de stat, încît erau și ei încredințați că nimic serios nu se pregătește — și mai ales — că nimic serios nu se poate întîmpla la noi. Aceste iluzii le-au adormit orice vigilență și evenimentele i-au surprins cu totul nepregătiți” ⁸⁴.

Zvonurile înfloreau în țară tocmai pe terenul lipsei de informații cultivată de regimul fascist. Aceste zvonuri priveau și „lista” noului guvern și tot felul de extraordinare lovituri de stat. Unele din aceste zvonuri

⁷⁸ Vezi mai sus, p. 2154.

⁷⁹ Declarațiile unui membru al legației germane din București la H. Kissel, *op. cit.*, p. 110. Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 337.

⁸⁰ Vezi pag. 12.

⁸¹ V. Liveanu, *Primele decrete ale insurecției naționale armate antifasciste și antimperiale. Despre guvernul de la 23 august 1944*, în „Revista de istorie”, tom. XXIX (1976), nr. 10, p. 1494—1504.

⁸² S. N. Iancovici, *Impresii și amintiri*, în „Libertatea” din 24 august 1945.

⁸³ Vezi și documentul citat în nota 24.

⁸⁴ „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944.

au fost înregistrate și de agenți de informație ai hitleriștilor — iar Killinger (și, în rîndurile reprezentanților hitleriștilor nu numai el) nu au putut discerne între zvonuri și pericolele reale.

Concluzia materialelor pe care le cunoaștem ar putea fi deci formulată în felul următor. Înainte de 23 august 1944 organele hitleriste de informație au aflat despre negocierile de armistițiu duse în străinătate de emisarii opoziției române, despre existența unor contacte între partidele și grupurile antihitleriste în vederea formării unui guvern care să-l înlocuiască pe cel antonescian și să încheie armistițiul cu Națiunile Unite, despre organizarea unor formații armate de către Partidul Comunist; dar organele hitleriste nu au aflat de colaborearea Partidului Comunist cu personalități militare antihitleriste, de atragerea unor generali și ofițeri superiori cu funcții-cheie în armată și jandarmerie la acțiunea militară pregătită pentru înlocuirea guvernului antonescian și scoaterea României din războiul hitlerist. Așa cum arăta generalul C. Sănătescu, la 17 august 1944 Killinger — ca și Antonescu — a fost informat de Eugen Cristescu numai despre pregătirea „acțiunii politice”, nu și a „acțiunii militare” — ceea ce explică absența demersurilor hitleriste pentru arestarea cadrelor militare implicate în pregătirea insurecției ⁸⁵.

Conducerea hitleristă, avînd încredere deplină în Ion Antonescu și în asigurările lui despre incapacitatea opoziției române de a depăși faza conversațiilor de cabinet ⁸⁶, nu a considerat periculoasă activitatea politică a forțelor antifasciste din țară, nu a dat atenția cuvenită informațiilor privind situația primejdioasă pentru Germania care putea apare în evoluția politicii interne a României.

Astfel, declanșarea insurecției s-a produs în condițiile totalei surprinderi a inamicului.

DESPRE CAPACITATEA DE REACȚIE A ARMATEI HITLERISTE

Lipsa de informații sigure, sau greșita evaluare a celor existente de către conducerea hitleristă s-a asociat cu insuficiența mijloacelor de asigurare împotriva acțiunii României.

După cum relatează generalul Guderian, Ribbentrop nu avea încredere în asigurările liniștitoare ale lui Killinger ⁸⁷. Chiar dacă nu-i transmitea lui Hitler toate informațiile alarmante pe care le primea din alte surse, a încercat să obțină luarea unor măsuri de prevenire.

La începutul lunii august 1944 — poate după ce a primit raportul informativ al lui Andreas Schmidt — Ribbentrop i-a propus lui Hitler

⁸⁵ În timpul vizitei din 5—6 august la cartierul general al lui Hitler, mareșalul Antonescu a declarat de mai multe ori că se bizuie pe toți generalii lui și o tentativă ca cea de la 20 iulie 1944 din Germania nu este posibilă în România. Interlocutorii germani — Hitler, Guderian — nu l-au contrazis (Heinz Guderian, *op. cit.*, p. 330; Vezi și notele lui Paul Schmidt, în „Magazin istoric”, II, 1968, nr. 3, p. 45), desigur pentru că nu aveau informații despre participarea unor generali la acțiunea pregătită în vederea răsturnării lui Antonescu.

⁸⁶ Vezi nota 28. Raportul lui Klugkist citat mai sus arăta că în preajma evenimentelor din 23 august la București se desfășura o activitate politică febrilă dar misiunea militară germană se bizuia pe autoritatea mareșalului Antonescu (Arhivele Statului București, fondul Microfilme S.U.A., rola 280 T 120—776 cadrul 370509).

⁸⁷ Heinz Guderian, *op. cit.*, p. 332.

să mute o divizie de tancuri lângă București — ceea ce nu s-a putut face deoarece blindatele erau necesare pe front ⁸⁸. Guderian a vrut să trimită în România o divizie de poliție S. S. din Serbia — dar Comandamentul Suprem al Wehrmachtului (respectiv generalul Jodl) s-a opus iar Hitler a rămas indecis nemaifăcându-se nimic ⁸⁹ (probabil că și în Serbia hitleriștilor le era necesară divizia S. S. — iar forțele existente în România erau apreciate ca suficiente). Neputința conducerii hitleriste de a concentra noi forțe împotriva luptei antifasciste de eliberare națională a României a contribuit ca declanșarea insurecției române să reprezinte pentru trupele germane din România o totală surprindere.

CONSIDERAȚII PRIVIND CONDIȚIONAREA SOCIAL-POLITICĂ A INFORMAȚIEI

Informațiile privitoare la acțiunile social-politice și militare reprezintă o latură importantă a activității umane și cu acest gen de informații ne-am ocupat în acest studiu.

Crearea coaliției naționale antihitleriste pe care Partidul Comunist Român, primul, a propus-o cu câțiva ani înainte de 23 august 1944, și pentru a cărei înfăptuire a militat cu consecvență și succes ar putea fi studiată și sub aspectul reunirii și utilizării în vederea pregătirii insurecției, a informațiilor politice, militare, sociale cele mai variate, cu privire la starea forțelor amice și inamice, — aduse de diverșii parteneri ai coaliției. S-ar pune astfel în lumină încă un aspect prin care strategia frontului unic național elaborată de Partidul Comunist Român și-a dovedit eficacitatea și justificarea.

Dar după cum am amintit, într-o acțiune de tipul insurecției, la fel de importantă ca acumularea proprie de informație — este împiedicarea „scurgerii” de informații spre lagărul advers, „acoperirea” propriilor pregătiri. Or, realizarea acestei sarcini a depins în cazul insurecției din august 1944 de o serie de condiții social-politice asupra cărora ne propunem, pe scurt, să atragem atenția.

La înfăptuirea insurecției naționale din august 1944 — rezultat al unei largi coalizări a forțelor interne antihitleriste — și-au adus contribuția toți participanții la această coaliție, contribuind fiecare în parte, la ridicarea în lupta împotriva fascismului, a unuia sau altuia din sectoarele, grupurile, clasele societății românești, la rezolvarea uneia sau alteia din problemele complexe, politice și militare, interne și externe, puse în legătură cu actul de la 23 august 1944. O condiție esențială a victoriei insurecției a fost însă prezența și rolul motor în această coaliție a unei forțe consecvent antifasciste, revoluționare, orientată spre acțiuni ferme, decise, neșovăielnice, a unei forțe care în lupta contra fascismului nu accepta jumătățile de măsură periculoase cauzei. Am numit Partidul Comunist Român. Rolul lui s-a manifestat și în realizarea, la 23 august 1944, a surprinderii inamicului.

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ *Ibidem.*

Surprinderea adversarului la declanșarea insurecției a fost posibilă și datorită faptului că acțiunea a început prin lovitura îndreptată direct împotriva centrului dictaturii militaro-fasciste, a șefului ei și prin ridicarea imediată la luptă a *întregii* armate și formațiilor de luptă patriotice, a întregului popor, prin intrarea simultană și coordonată în acțiune a *tuturor* forțelor antihitleriste. Or, variantele de acțiune antihitleriste discutate în ianuarie—iunie 1944 de cercurile palatului și partidele burgheze s-au limitat la : puciul unui corp de armată, formarea unui guvern antihitlerist în mijlocul trupelor române de pe front ; formarea unui guvern în teritoriul din nordul Moldovei, în care se aflau deja trupele sovietice ⁹⁰.

Prima variantă, cea a puciului, ar fi restrîns amploarea acțiunii, celelalte ar fi lăsat, pentru un timp, în ființă guvernul antonescian. Toate aceste variante (a căror examinare n-a depășit de altfel stadiul discuțiilor) ar fi exclus concentrarea prin surprindere a maximumului de forțe în lovitura inițială contra armatei germane, ar fi dat conducerii hitleriste un răgaz pentru a aduce în interiorul României noi trupe de pe front sau din țările ocupate învecinate, pentru a încerca să prevină extinderea luptei de eliberare a poporului român și s-o înăbușe.

În consfătuirile cu reprezentanții Partidului Comunist Român, reprezentanții palatului au susținut—inclusiv la consfătuirea din 13—14 iunie 1944— așa-zisul „plan Gigurtu” care, precum se știe, prevedea înlocuirea guvernului Antonescîu printr-un guvern Gigurtu (cu generali antihitleriști în unele posturi-cheie) — în timpul căruia să se pregătească scoaterea României din războiul hitlerist.

Documentele pe care le-am prezentat arată că întreaga evaluare a situației din România de conducerea hitleristă a fost subordonată încrederei ei în fidelitatea și capacitatea mareșalului Antonescu. Înlocuirea lui Ion Antonescu prin Ion Gigurtu ar fi dus la alertarea lui Hitler, la schimbarea aprecierilor lui despre situația din România, la declanșarea operației Margarethe II de ocupare a României.

După cum este cunoscut, Partidul Comunist Român a determinat cercurile palatului și partidele burgheze ca în locul variantelor de acțiune pe care le avuseseră în vedere mai înainte, să accepte orientarea sa spre declanșarea insurecției naționale, spre arestarea guvernului antonescian însoțită de ridicarea concomitentă a întregii armate, a formațiilor patriotice și a întregului popor, începînd cu Capitala și Valea Prahovei, ceea ce însemna aplicarea prin surprindere a loviturii cu maximum de forțe împotriva centrelor vitale ale inamicului și împotriva tuturor forțelor sale.

Faptul că pregătirea militară concretă a insurecției a putut fi ascunsă organelor de informații antonesciene și hitleriste nu a fost nici el întâmplător. La pregătirile *militare* au participat numai reprezentanții Partidului Comunist Român și ai generalilor și ofițerilor antihitleriști. Pregătirea militară a insurecției a fost asigurată, cum se știe, de un comitet militar din care au făcut parte generalii Gh. Mihail, C. Vasiliu-Rășcanu și colonelul D. Dămăceanu, cărora li s-a alăturat reprezentantul P.C.R. —

⁹⁰ În legătură cu modalitățile de acțiune avute în vedere de participanții la coaliția antihitleristă vezi studiul nostru în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. III, București, 1977.

E. Bodnaraș. Membrii militari țineau legătura cu generalul C. Sănătescu și alte cadre militare, E. Bodnaraș conducea aparatul militar al P.C.R.⁹¹.

Conținutul hotărârilor luate în acest cadru în legătură cu pregătirea și desfășurarea concretă a luptei armate nu a fost comunicat liderilor celorlalte partide din B.N.D. Aceștia participaseră desigur, la adoptarea deciziei de principiu cu privire la declanșarea insurecției dar nu au fost informați asupra măsurilor concrete adoptate de comitetul militar în legătură cu desfășurarea operațiilor militare. Pregătirile militare erau comunicate regelui doar în linii generale, se pare destul de vagi⁹².

Partidul Comunist Român avea o îndelungată experiență de activitate ilegală conspirativă. Situându-se, de la înființarea sa pe poziția îmbinării în lupta revoluționară a tuturor formelor de acțiune, potrivit împrejurărilor concrete, și-a creat în 1944, un aparat militar propriu — formațiile de luptă patriotice. Generalii și ofițerii superiori antihitleriști aveau la rindul lor o bogată experiență profesională de „acoperire” a operațiilor militare în pregătire — la a căror stabilire au avut desigur un rol esențial. Experiența acumulată în trecut de participanții la pregătirile militare, hotărârea lor de a aduce acțiunea pînă la capăt, le-a permis să asigure ducerea la bun sfârșit a pregătirii militare a insurecției, inclusiv secretul acestei pregătiri⁹³.

Privită sub aspectul „acoperirii” pregătirilor luptei armate antihitleriste, coalizarea forțelor interne antihitleriste apare a fi prezentat un avantaj mai puțin cunoscut. Guvernul antonescian știa că liderii partidelor național-tărănesc și liberal își limitaseră activitatea la „acțiuni de cabinet” (negocieri, memorii etc.) și preferau să-i lase marelui Antonescian sarcina încheierii armistițiului. Precum am arătat, dictatorul fascist nu a crezut că o coaliție politică la care participau cele două partide istorice va pregăti — sub impulsul evenimentelor și al Partidului Comunist — o

⁹¹ Materiale discutate sau elaborate la întîlnirile dintre E. Bodnaraș, D. Dămăceanu și alți militari — prin care s-a stabilit planul de operații al unităților militare și formațiilor de luptă patriotice, alte probleme legate de pregătirea militară a insurecției se păstrează la arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, anul 1944, și au fost citate, parțial, în numeroase lucrări.

⁹² În reportajul publicat în „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944, pe baza relatărilor lui Lucrețiu Pătrășcanu — Ion Massof scria că membrii Blocului Național Democrat în afară de reprezentanții Partidului Comunist, nu erau informați asupra pregătirilor militare. Într-un alt reportaj, bazat de astă dată, după cum ne-a relatat autorul, pe relatările generalilor D. Dămăceanu, C. Vasiliu-Rășcanu și altora, Ion Massof scria: „în afara Majestății Sale Regelui și a ofițerilor arătați în cuprinsul expunerii — inclusiv d. Emil Bodnaraș nimeni nu a cunoscut amănuntele pregătirii (subliniat de V.L.). Toate hotărârile erau raportate periodic de către d. colonel adjutant Dămăceanu atît M.S. Regelui cît și domnilor generali C. Sănătescu și Gh. Mihail” („Momentul” din 9 martie 1945. Cf. în același sens „Victoria” din 24 august 1945). Ulterior, în relatări memorialistice generalul D. Dămăceanu a afirmat că regele era informat de pregătirile militare doar în linii generale.

⁹³ Într-o scrisoare deschisă publicată în „Jurnalul de dimineață” din 29 decembrie 1944 Grigore Niculescu-Buzești scria în legătură cu pregătirea actului de la 23 august: „Secretul absolut, condiție a succesului, făcea ca fiecare să cunoască numai rolul lui”. În continuare afirma că el însuși, fiind însărcinat să întrețină contactele cu aliații prin mijloacele ce le deținea ca director al cifrului în Ministerul de Externe, a putut cunoaște toate aspectele pregătirii actului de la 23 august. Dar aliaților li s-au comunicat numai decizia de principiu de declanșare a insurecției, li s-au propus operații militare care să înlesnească victoria insurecției. Din motive lesne de înțeles nu li s-a transmis prin radio, planurile operațiilor militare ale forțelor antihitleriste, unitățile militare prevăzute etc. Experiența de diplomați ai unor consilieri ai regelui (Mocionyi-Stîrcea, Niculescu-Buzești) a putut însă contribui la „acoperirea” unor acțiuni politice.

acțiune militară pentru răsturnarea sa și acest fapt a înlesnit pregătirea insurecției.

Luarea prin surprindere a trupelor germane din România a fost înlesnită de sistemul de conducere nazist. Concentrarea puterii de decizie în mâinile lui Hitler, atotputernicia acestuia făceau ca raporturile organelor de informație germane, filtrarea și transmiterea acestora spre vîrf să fie subordonată aprecierilor subiective ale „führerului”, să fie oprite sau transmise fragmentar sau în întregime în sus — în funcție, de cele mai multe ori, de măsura în care aceste informații corespundeau aprecierilor lui, iar interpretarea informațiilor juste care totuși nu puteau fi zăgăzuite, era esențial influențată de aceste aprecieri preconcepute.

Referindu-se la faptul că informațiile care contraziceau ideea preconcepută a lui Hitler despre menținerea situației României sub controlul mareșalului Antonescu — nu erau prezentate „führerului” sau nu erau luate de acesta în considerație, comandantul grupului de armate Ucraina de Sud remarcă nu fără dreptate : „Acest exemplu ne arată cit de fatale sînt urmările cînd cei care răspund nu joacă cu cărțile deschise în propria tabără și cînd toate hotărîrile sînt luate în ultimă instanță numai de către o singură persoană care depinde nu numai de o informare incompletă sau chiar înșelătoare dar care mai este supusă unor prejudecăți și capricii”⁹⁴.

Sistemul hitlerist de conducere a împiedicat astfel corecta informare a forului de decizie și corecta evaluare și utilizare a informațiilor primite, a înlesnit luarea prin surprindere a trupelor germane din România.

În sfîrșit, situația generală a Wehrmacht-ului nu a permis comandamentului german să aducă în vara anului 1944 în interiorul României rezerve suplimentare pentru a face față declanșării acțiunii împotriva hitlerismului.

Surprinderea inamicului realizată de forțele antihitleriste din România, la 23 August 1944, acoperirea cu succes a pregătirii militare a insurecției, neputința aparatelor de informare antonescian și hitlerist de a depista în mod eficient această pregătire nu au izvorit din simple întîmplări — ci au fost expresia unei condiționări istorice profunde, rezultatul prezenței în cadrul coaliției naționale antihitleriste din România a unor forțe capabile prin natura lor social-politică și prin activitatea anterioară să imprimе acțiunii insurecționale un curs adecvat, iar pe de altă parte rezultatul unor tare care grevau aparatul de conducere fascist.

★

În „Darea de seamă” a secției de operații a Marelui Stat Major Român asupra curățirii teritoriului României de trupele germane se spunea : „Surprinderea realizată de către guvernul și înaltul comandament român ca urmare a unei discrețiuni desăvîrșite a constituit un *prim succes* care însă nu ar fi fost suficient pentru dezvoltările ulterioare, deoarece germanii dispuneau la acea dată de un efectiv total de 580527 oameni (pe front și în interior) cu care puteau trece la reacțiune”⁹⁵.

Acțiunile armatei române, ale formațiilor de luptă patriotice și ale întregului popor au transformat acel prim succes într-o victorie rapidă și totală, de însemnătate istorică în dezvoltarea României.

⁹⁴ H. Friessner, *op. cit.*, p. 87—88.

⁹⁵ * * * Pentru eliberarea Patriei, București, 1974, p. 454.

LA PRISE AU DÉPOURVU DE L'ENNEMI LE 23 AOÛT 1944 ET SES CAUSES SOCIAL-POLITIQUES

RÉSUMÉ

La prise au dépourvu de l'ennemi par l'insurrection nationale antifasciste du mois d'août 1944 était d'une importance particulière parce que les troupes allemandes de la Roumanie étaient de beaucoup supérieures, par nombre et équipement aux troupes roumaines. Les services d'information du gouvernement roumain connaissaient l'organisation des détachements armés du Parti Communiste Roumain, la création du Bloc National Démocratique entre le Parti Communiste Roumain, le Parti Social-Démocratique, le Parti National Paysan, le Parti National Libéral, pour le renversement du régime antonescien et la sortie de la Roumanie de la guerre hitlérienne; ils ont appris l'existence des pourparlers entre le palais et les représentants des partis en vue de la constitution d'un nouveau gouvernement qui puisse conclure l'armistice avec les Nations Unies. Le dictateur Ion Antonescu et ses collaborateurs n'ont pas pris connaissance de la préparation militaire de l'insurrection, respectivement de la collaboration entre le Parti Communiste Roumain et un groupe de généraux et d'officiers supérieurs anti-hitlériens, qui ont attiré des chefs militaires détenant des positions clef dans l'armée et qui ont préparé le renversement, par la force, du gouvernement antonescien et le ralliement de l'armée roumaine à la guerre anti-hitlérienne.

L'appréciation de la situation de la Roumanie par Hitler a été subordonnée à la confiance qu'il avait dans la fidélité du maréchal Antonescu, reconfirmée (comme il ressort de l'analyse attentive des sources contradictoires) à la réunion des 5—6 août 1944. Les services d'information hitlériens avaient pris connaissance de la constitution du Bloc National Démocratique et des pourparlers pour la formation d'un gouvernement des partis qui le composaient, ils avaient enregistré des rumeurs concernant d'éventuels coups d'Etat, mais ils ne connaissaient pas la préparation militaire de l'insurrection. L'étude fait une analyse détaillée des conditions social-politiques qui ont permis de prendre au dépourvu les fascistes à 23 Août 1944 à savoir: l'acceptation par les partenaires de la coalition antihitlérienne de la ligne d'action proposée par la P.C.R., qui était préparé par son passé et son idéologie à l'application de l'art de l'insurrection, la collaboration entre le P.C.R. et les officiers supérieurs antihitlériens (les communistes avaient l'expérience de l'activité conspirative et les officiers l'expérience de la préparation en secret des actions militaires), le système de direction politique hitlérien et l'affaiblissement du Wermacht.

ROMÂNIA ÎN 1866. COORDONATE ALE POLITICII INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE *

DE

GR. CHIRIȚĂ

Evenimentele din 1866 ocupă un loc aparte, cu consecințe adânci și îndelungate asupra proceselor istorice ulterioare. Ele au ca punct de plecare înlăturarea de la conducerea statului a domnitorului Al. I. Cuza și ca punct final recunoașterea domniei ereditare a principelui Carol de Hohenzolern pe tronul unei Români unită pentru totdeauna. Din conținutul și semnificațiile faptelor istorice concrete survenite în acest răstimp se relevă ca trăsătură comună definitorie fermitatea opiniilor și consecvența eforturilor de menținere a Unirii, de consolidare sub toate aspectele a edificiului național, inclusiv așezarea statului pe temelia principiilor și normelor burgheze de organizare și funcționare.

I

Semnind actul de abdicare, Al. I. Cuza a depus „circa guvernului” în mîinile unei Locotenențe Domnești alcătuită din N. Golescu (liberal moderat), L. Catargiu (conservator) și col. N. Haralambie ca reprezentant al acelei părți din armată care participase la detronare. La rîndul ei, Locotenența Domnească a numit în dimineața aceleiași zile următorul guvern : Ion Ghica — Președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor străine ; Dimitrie Ghica — ministru de interne ; Ion C. Cantacuzino — ministrul justiției ; Petre Mavrogheni — ministru de finanțe ; C. A. Rosetti — ministru al cultelor și învățămîntului public ; maior Dimitrie Lecca — ministru de rezel ; D. A. Sturdza — ministru al lucrărilor publice. Așadar, atît Locotenența Domnească, cît și guvernul — formate în proporții aproape egale din reprezentanți ai Munteniei și Moldovei ceea ce semnifica hotărîrea lor de a menține Unirea Principatelor — aveau din punctul de vedere al intereselor de clasă, al orientărilor politice o componență eterogenă, mergînd de la conservatorismul lui L. Catargiu la radicalismul lui C. A. Rosetti. Ele nu reprezentau toate grupările politice ale țării, ci numai principalele forțe coalizate care pregătiseră și înfăptuiseră detronarea lui Al. I. Cuza. În proclamația adresată țării, noile autorități relevau în privința programului de acțiune că vor menține principiile adoptate de Adunările ad-hoc, adică „unirea, autonomia, principiile străin, guvernămînt constituțional”¹.

* Studiul de față reprezintă, în ceea ce are esențial, textul paragrafului respectiv din volumul VI al noului tratat de *Istoria României*, aflat în curs de elaborare.

¹ „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 33, 12/24 februarie 1866, p. 151.

Convocate în aceeași zi la amiază în ședința comună extraordinară, Adunarea Deputaților și Senatul au recunoscut noul guvern. Apoi, la propunerea lui Ion Ghica, prin votul deschis și unanim al celor prezenți a fost ales ca domnitor Filip de Flandra, fiul regelui Leopold I al Belgiei, a cărui candidatură la tronul Principatelor fusese înlăturată în 1857 datorită protestelor Porții. Desemnarea lui ca domnitor constituia o recunoaștere a intenției de a se urma exemplul Belgiei (caracterizat prin fidelitate față de principiile monarhiei constituționale) în opera de consolidare internă și externă a României. Alegerea sa mai prezenta avantajul că excludea o eventuală candidatură a unui principe din imperiile vecine (aceasta fiind una din condițiile formulate de Adunările ad-hoc) și, fapt important, ne-apartținind vreunei din dinastiile marilor puteri garante, evita susceptibilitățile dintre ele. Alegerea lui Filip de Flandra la numai câteva ore după detronarea lui Cuza Vodă semnifica totodată persistența românilor într-un principiu, stăruința lor deliberată în revendicarea principelui străin², barînd astfel de la început candidaturile autohtone și limitînd agitațiile interne. Adoptînd soluția principelui străin, cercurile politice românești aveau în vedere posibilitatea cuceririi — atunci sau într-o perspectivă apropiată — a independenței de stat a țării. Foarte repede, la 14 26 februarie, Filip de Flandra a refuzat tronul, probabil sub presiunea Franței și temîndu-se de opoziția puterilor garante. Oficialitățile române nu au făcut însă cunoscut acest refuz. S-a creat astfel, de la început, o situație deosebit de dificilă.

Deocamdată, pe plan intern, după oarecare frămîntări izolate existente între ofițerii armatei și o anume îngrijorare a sătenilor în legătură cu soarta loturilor primite prin legea rurală din 1864, starea de spirit era în general calmă. Treptat, guvernul a înlocuit din funcții o bună parte din vechii prefecti și magistrați, a reconfirmat pe membrii Consiliului de Stat, acesta fiind însărcinat cu elaborarea unor proiecte de legi. De asemenea, a restatornicit regimul presei potrivit codului penal din 2/14 decembrie 1864 și legii din 13/25 aprilie 1862, amnestiind pe cei condamnați pentru delict de presă. În același timp, s-a încercat ameliorarea stării precare a finanțelor: neputîndu-se recurge la un împrumut extern, s-a lansat în condiții avantajoase un împrumut intern de 30 milioane lei din care — după mai multe prelungiri — nu s-a subscris decît o treime. Oricum, în primele săptămîni situația din țară nu prezenta simptome îngrijorătoare, între Locotenența Domnească, guvern și Corpurile Legiuitoare menținute în activitate statornicindu-se o bună conclucrare, divergențele de opinii fiind escamotate cu grijă.

În schimb, situația internațională era foarte grea. Probleme esențiale pentru soarta națiunii române și a tînărului stat național ca menținerea Unirii, recunoașterea principelui străin, respectarea autonomiei țării ș. a., căpătînd dintr-o dată o mare acuitate, au revenit în debaterile puterilor garante, ale concertului european. Dintre toate statele, Poarta, ca putere

² Pentru gena și sensul acestei dorințe vezi *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 3, p. 350—355. Semnificațiile evenimentelor din 1866 și la V. Rusu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie—iunie 1865)*, în „Analele științifice ale Universității „A.I. Cuza” din Iași (Serie nouă), secțiunea III. a). Istorie, XVI (1970), fasc. 2, p. 135—155.

suzerană care acceptase Unirea doar sub Al. I. Cuza și numai pe timpul vieții acestuia, a cerut la 14/26 februarie acordul puterilor garante de a trimite în Principate un comisar care să aplice protocolul din 25 august/6 septembrie 1859, adică să procedeze la desfacerea Unirii. Cum încă din 12/24 februarie Franța propusese ca noua situație a Principatelor să fie supusă debaterii unei conferințe, după mai multe consultări s-a decis ca aceasta să se țină la Paris.

Între timp, guvernul nu a rămas inactiv. Au fost înlocuiți agenții diplomați, la Paris fiind numit Ioan Bălăceanu iar la Constantinopol — Al. G. Golescu. La 20 februarie / 4 martie 1866 guvernul a adresat o notă puterilor garante în care, întreprinzând un exagerat rechizitoriu domniei lui Cuza Vodă, justifica necesitatea înscăunării prințului străin. Către sfârșitul lunii februarie au fost constituite atât din munteni cit și din moldoveni două deputațiuni, prima compusă din M. Costache Epureanu, G. Costaforu și Al. G. Golescu, iar a doua formată din V. Boerescu, L. Steege, I. C. Brătianu și Sc. Fălcoianu ; acestea trebuiau să acționeze la Constantinopol, respectiv la Paris, „pentru îndeplinirea dorințelor țării și pentru respectarea drepturilor ei”³.

La 26 februarie/10 martie 1866 s-a deschis la Paris sub președinția ministrului afacerilor străine al Franței conferința ambasadurilor puterilor garante. Chiar de la început s-au constatat divergențe de opinii între puteri, generate de interese deosebite. După atitudinea adoptată, acestea s-au grupat în două tabere : de o parte Turcia, secondată discret de Rusia, se pronunța pentru separarea Principatelor și înscăunarea a doi domni pămînteni, de alta Franța, Anglia, Prusia, Italia și Austria (ultima, cu însemnate rezerve) se arătau dispuse — într-un evident spirit conciliant — să mențină Unirea și să respecte autonomia țării, înlăturînd însă prințul străin. Între aceste puncte de vedere a avut loc o confruntare îndelungată. Așa, de pildă, în a doua ședință a conferinței (6/18 martie), la insistența reprezentantului Porții s-a hotărît ca problema principelui străin să rămîină în afara deliberărilor deoarece „este incompatibilă cu menținerea integrității Imperiului otoman”⁴. Apoi, același ambasador, invocînd firmanul din 20 noiembrie/2 decembrie 1861, a solicitat alegerea a două Adunări care să numească cite un domnitor autohton în fiecare Principat. În continuare, la cererea ambasadorului Rusiei de a li se acorda românilor posibilitatea să se rostească liber, încă o dată, în problema Unirii (el era instruit că populația din Moldova ar fi fost pentru separație) — susținută și de ambasadorii Austriei și Angliei — conferința a decis ca guvernele puterilor garante să se pronunțe asupra mijloacelor prin care să se pună în aplicare această propunere. Respingînd principele străin, puterile garante erau așadar în imposibilitatea de a elabora prompt o soluție unanim acceptată în privința viitorului Principatelor. În schimb, relațiile dintre ele s-au complicat și s-au înăspriț datorită reluării pe diverse canale diplomatice a propunerii mai vechi de cedare a Principatelor către Austria în schimbul Veneției, propunere care nesocotea flagrant drepturile la existența liberă ale poporului nostru.

³ D. A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc în 7/19 și 9/21 octombrie 1857*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. II, t. XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 796.

⁴ *Ibidem*, p. 802—803.

În paralel cu desfășurarea lucrărilor conferinței, oamenii politici români au dezvoltat o bogată activitate pentru a convinge puterile garante să accepte menținerea Unirii și principiile străin. La 2/14 martie guvernul român, prin Ion C. Brătianu, a cerut ca reprezentanți ai săi să fie admiși în conferință (firește, fără drept de vot) pentru a da „lămuririle și explicațiile care ar putea fi necesare”⁵. Ca și în cazul conferințelor diplomatice anterioare, și de astă dată cererea a fost respinsă, admițându-se, totuși, dreptul fiecărui membru al conferinței de a primi comunicările autorităților române. Uzându-se de această incuviințare, ulterior (3/15 aprilie) s-a înaintat conferinței un amplu memoriu în care erau expuse argumentele în favoarea înscăunării unui principe străin, subliniindu-se îndatorirea tuturor statelor de a respecta drepturile dobândite de Principate și consacrate prin acte internaționale⁶. Concomitent cu aceste demersuri, membrii celor două deputațiuni trimise peste hotare au avut la Constantinopol și Paris întrevederi cu oficialități ale marilor puteri, cu reprezentanții lor la conferință. Deși nu au putut înfri lucrările conferinței, diplomații români au reușit totuși să stabilească contacte directe cu factorii chemați să statueze asupra viitorului Principatelor, trăgând concluzii care se vor dovedi utile când va apărea candidatura principelui Carol de Hohenzollern.

În timp ce pe plan extern nu se ajunsese la vreun rezultat, în țară situația se agrava din zi în zi. Criza financiară, foametea care bîntuia în lumea satelor, agitațiile țărănimii, nemulțumirile unor ofițeri împotriva celor care înfăptuiseră detronarea lui Cuza Vodă, intrigile anumitor candidați autohtoni la domnie, starea politică de provizorat, — toate acestea îngreunau misiunea celor aflați la conducerea țării.

Pentru a face față unei eventuale agresii (la granițele de sud și de răsărit ale țării se concentraseră însemnate forțe militare), guvernul, pe lângă chemarea sub arme a 4000 de recruți, a decis să treacă la constituirea gărzii naționale sau, cum i se mai spunea atunci, a gărzii orășenești, civice. După o vie controversă între radicali și conservatori în privința rostului și componenței gărzii (despre organizarea ei la sate nici nu era vorba) la 18/30 martie 1866 s-a promulgat „legea pentru înființarea gardei orășenești”, care era puternic influențată de legislația belgiană. Potrivit legii, din gardă făceau parte locuitorii orașelor (cu excepții) de la 20 la 40 de ani care nu ieșiseră la sorți pentru armată și aveau o proprietate de o anumită valoare. Comandanții, pînă la gradul de locotenent, erau aleși de gardiști prin vot secret, ceilalți (de la căpitani la colonel) erau numiți de domnitor dintre militarii aflați la pensie. Armele și munițiile se dădeau de către stat, uniforma căzînd în sarcina fiecărui gardist. Serviciul în gardă era obligatoriu. La 24 martie / 5 aprilie col. G. Adrian a fost numit Inspector general al gărzii (la 14/26 mai el va fi înlocuit cu gen. N. Goleșcu). Totodată, guvernul a dispus înființarea de gardi în mai multe orașe, printre care București, Iași, Craiova, Galați, Focșani ș. a. Efectivele totale nu au depășit cifra de 10.000 gardiști⁷. În 1866 formațiuni ale gărzilor au asigurat securi-

⁵ Biblioteca Centrală de Stat, Fond. Ion C. Brătianu, pachet LI, dosar 17 nepaginat; data de 14 februarie este evident greșită.

⁶ D. A. Sturdza, *Însemnătatea...*, p. 819—833.

⁷ Maria Totu, *Garda civică din România. 1848—1884*, Edit. Militară, București, 1976, p. 87—122; vezi și Arh. St. Buc., M.A.I., Dir. comunală, dosar 250/1866, f. 112—114, 122, 129—130, 144, 191, 218.

tatea instituțiilor din capitală și alte câteva orașe în lunile când armata era concentrată pe Argeș. Garda orașenească nu a contribuit pe măsura așteptărilor la întărirea securității interne și nici nu a sporit substanțial capacitatea de apărare a țării. Alcătuită îndeosebi din mici comercianți, meseriași și funcționari, ea a fost acaparată de liberali și folosită ca instrument de manevră și presiune împotriva adversarilor politici. De altfel, acesta a rămas rostul principal al gărzii pînă la desființarea ei în 1884.

O altă preocupare majoră a cercurilor conducătoare a constituit-o situația din agricultură, starea de spirit a țărănimii. Neîncheierea lucrărilor de aplicare a reformei agrare, abuzurile moșierilor au menținut puternice frământări printre săteni, aceștia temîndu-se că vor rămîne fără pămînt. De aceea, la 13/25 martie o circulară a ministrului de interne asigura din nou pe țărani că „sub nici un cuvînt și în nici un caz legea rurală nu se atinge”, că ea „rămîne irevocabilă și sfîntă în toate părțile sale”⁸. Mizeria în care se zbăteau pături largi ale țărănimii a crescut deoarece în 1865 — din cauza operațiunilor prilejuite de punerea în aplicare a prevederilor legii rurale — se făcuseră puține arături iar o mare parte a recoltei fusese distrusă în 1864 de mari inundații, iar în 1865 — 1866 de secetă. Nemaiputînd suporta situația grea în care se afla, în lunile februarie-aprilie 1866 s-au răscolat împotriva exploatării moșierilor și arendașilor, a abuzurilor administrației, țăranii din com. Tîrlești (jud. Prahova), Orășeni-Grindeni (jud. Dolj), Racova, Brătîla (jud. Bacău), Dăbuleni (jud. Romanați), Țigănești (jud. Tecuci), Peretu (jud. Teleorman) ș. a.⁹

O agravare a situației unei bune părți a țărănimii o va marca adoptarea legii tocmelilor (învoielilor) agricole. Reforma agrară din 1864 desființînd claca (boiereseul) și împrăștiînd pe clăcași a menținut marea proprietate. Lipsită de capital și de credite, lipsită de inventar special, fără brațele de muncă ale foștilor clăcași — deveniți țărani liberi — era evident că moșierimea nu-și putea cultiva întinsele terenuri care-i rămăseseră. În reglementarea acestei probleme era interesat și statul, deoarece, ca deținător a aproximativ 25 % din suprafața agricolă a țării, căuta să asigure celor care îi luau moșiile în arendă mijloacele necesare cultivării lor. Avînd în vedere ponderea covârșitoare a agriculturii în ansamblul vieții economice, inclusiv în formarea bugetului, găsirea grabnică a unei soluții eficiente apărea ca o chestiune vitală. În acest context foametea de care suferea o mare parte a țărănimii, mai ales din Moldova, a avut menirea de a precipita lucrurile, proprietarii și arendașii folosind această calamitate ca mijloc de presiune pentru adoptarea legii. Înaintat Adunării deputaților la 7/19 decembrie 1865 de domnitorul Al. I. Cuza, proiectul de lege, neluat în dezbateri, a fost retras de guvern după 11 februarie 1866. Acesta i-a adus o seamă de modificări care — păstrîndu-i esența — i-au înăsprit prevederile¹⁰. Adoptată la 10/22 martie de Adunarea Deputaților și la 14/26 martie de Senat după dezbateri scurte, nesemnificative (singura chestiune mai importantă fiind aceea a duratei de cinci ani sau de un an a învoielii),

⁸ Mon. Of., nr. 58, 13/25 martie 1866, p. 348.

⁹ Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Edit. științifică, București, 1970, p. 92.

¹⁰ Compară proiectul din decembrie 1865 cu cel din martie 1866, ambele publicate de D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privilegiate la chestia fărânească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 1061—1070, 1077—1084.

„legea pentru tocmelile de lucrări agricole și pentru esecutarea lor” a fost promulgată la 18/30 martie 1866. Ea prevedea că „toate tocmelile pentru munci agricole de orice natură trebuie să fie legalizate și înregistrate de către autoritatea comunală respectivă”. Înscrisul urma să cuprindă condițiile dintre părțile contractante, tocmeala încheindu-se pe 5 ani. Articolul 13 stabilea: „Primarii sint datori prin ajutorul consilierilor comunali, vătășeilor, dorobanților, secretarilor să îndemne pe muncitorii agricoli care au contractat în conformitate cu legea de față a-și îndeplini tocmelile la vremea când și la locul unde și după chipul cu care s-a legat prin tocmeli”. Modul executării era următorul: „Primarul prin mijloacele de care dispune va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s-a tocmi”; dacă săteanul „se va îndărătnici” să meargă la muncă, reclamantul poate să tocmescă în locul lui alți oameni „cu orice preț” cheltuielile urmînd a fi împlinite prin vînzarea averii datornicului. Nici o altă jurisdicțiune, nici o altă autoritate „nu se va putea amesteca în procedurile atingătoare de tocmeli”. Legea intra în vigoare la o lună după promulgarea ei¹¹. O seamă de prevederi ale legii figuraseră, într-o formă sau alta, și în legislația anterioară întemeiată pe munca obligată a clăcașilor în virtutea relațiilor feudale. Însă întocmind legea, cercurile guvernante — trecînd premeditat peste faptul esențial că legea din 1864 transformase pe clăcași în oameni liberi pe brațele lor — au scos de sub ocrotirea constituției și din sfera jurisdicției ordinare pe țărani care făceau învoieli și i-a supus unui regim special, de excepție, acel al competenței și jurisdicției puterii administrative. Practic aceasta însemna că primarul avea îndatorirea să-l constrîngă pe sătean să muncească cu forța dorobanților. Menținerea latifundiilor a generat, așadar, întocmirea unei legislații de caracter excepțional care, conservînd concepții și practici învechite, rămășițe ale relațiilor feudale, a provocat țărănimii mai multe decenii numeroase suferințe, frînînd totodată extinderea și generalizarea relațiilor capitaliste la sate. Legea a început să fie aplicată din aprilie 1866. Numeroase mărturii documentare atestă că moșierii și arendașii, în temeiul acestei legi, au înrobit munca sătenilor ani de-a rîndul, accentuîndu-le mizeria¹².

La 5/17 martie Locotenența Domnească prelungise cu o lună sesiunea Corpurilor Legiuitoare pentru a dezbate și vota proiectul de lege al tocmelilor agricole. După adoptarea acestuia rămînerea în activitate a Adunării Deputaților și a Senatului nu mai era necesară: acestea începuseră să-i stînjenească pe cei aflați la conducere atît datorită atitudinii luate față de concesionarii străini (concesiunea acordată lui A. Godillot, împrumutul de 150 milioane lei au fost anulate, iar cele ale grupului Barkley, a lui Lemaitre — reînnoite pe baze parțial schimbate) cît și încercării de a-și impune opiniile în alte chestiuni (trimiterea în judecată a guvernelor lui Cuza Vodă ș. a.). Din aceste motive, conservatorii, care priviseră întotdeauna cu dispreț Adunarea „de mojiți” menținută la 11/23 februarie numai din rațiuni de stat, se pronunțau acum pentru dizolvarea ei. Militînd pentru o grabnică reorganizare a statului, radicalii

¹¹ Mon. Of., nr. 62, 18/30 martie 1866, p. 278.

¹² Pentru toate aspectele acestei legi vezi mai ales Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoteliile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 21—70.

solicitau și ei dizolvarea Camerei și alegerea unei Adunări Constituante, temîndu-se că proiectul de constituție ce se elabora în Consiliul de Stat va întîmpina opoziția în Parlamentul care număra puțini adepți ai lor. La 18/30 martie Adunarea Deputaților a fost dizolvată, iar Senatul prorogată. Înfăptuind acest nou act de autoritate, guvernul a avut în vedere și alte cerințe. Fiind informat asupra dezbaterilor din 6/18 martie a Conferinței de la Paris, el a urmărit să înlătore perspectiva foarte probabilă a dizolvării Camerei la cererea puterilor garante. Apoi, pentru alegerea oficială a prințului Carol de Hohenzollern a căruia candidatură apăruse în acele zile. Corpurile Legiuitoare în vigoare nu mai erau de folos. Un nou vot al lor ar fi pus sub semnul îndoielii valoarea politică a alegerii noului principe, știindu-se, pe de o parte, că ele nu aveau mandat să se pronunțe asupra Unirii — condiție formulată de puterile garante — iar, pe de altă parte, tot ele proclamaseră ca domn pe Filip de Flandra în urmă cu șase săptămîni. În fine, a mai existat și un alt motiv foarte important. Deoarece Conferința de la Paris se opunea înscăunării vreunui principe străin pe tronul Principatelor, perspectiva revenirii la o domnie pămînteană (chiar două, în cazul desfacerii Unirii) a dat un nou impuls ambiției marilor familii boierești, punînd în mișcare, la fel ca în 1858—1859, numeroși pretendenți. În așteptarea hotărîrii finale a Conferinței grupurile social-politice care aveau ca exponenți pe presupușii ori virtualii candidați (în epocă s-au vehiculat numele lui Barbu Știrbei, Gh. Bibescu, N. Bibescu, Ion Ghica, Gr. Sturdza, Dim. Ghica, N. Goleșcu ș. a.), fără a-și da în vileag intențiile reale, nădăjduiau că vor reuși să strecoare în noua Adunare un număr de partizani pe care să poată conta în cazul defectiunii prințului străin. Oricum se vor fi dozat în realitate considerațiile și motivele înfățișate, cert este că dizolvarea Camerei și prorogarea Senatului semnifica o ascuțire fără precedent a crizei politice a virfurilor conducătoare. Provocată de nesoluționarea vacanței tronului, criza era amplificată — pe fondul stării precare a economiei și finanțelor, a frămîntării maselor țărănești, apariției în Moldova a unor tentative izolate de separatism etc. — de disensiunile fățișe dintre conservatori și radicali derivînd din concepții doctrinare și politice diferite asupra căilor de urmat și a conținutului acestora. Așadar, în ultima parte a lunii martie, situația internă și internațională a Principatelor se complicase mult, devenind foarte grea. Pentru reglementarea ei trebuia soluționată de urgență problema centrală în care nu existau deosebiri de vederi : aceea a desemnării și înscăunării noului domnitor.

La 14/26 martie 1866, separat, atît I. Bălăceanu cît și Ion C. Brătianu, prin telegrame cifrate din Paris, au avansat candidatura principelui Carol de Hohenzollern¹³. Despre felul cum s-a ajuns, în condițiile căutării unui nou candidat, la acest nume există încă neclarități. Sigur este că în cercurile politice filo-române apropiate camerile împăratului Franței au circulat numele mai multor principii germani. Dintre aceștia a fost preferat Carol de Hohenzollern-Sigmaringen datorită înrudirii sale cu familia lui Napoleon al III-lea și relațiilor dintre cele două case domnitoare. Locotenent, avînd 27 de ani, înzestrat cu o fire rigidă și mîndră, el fusese crescut și instruit

¹³ D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit executat în 1866 de cei îndreptățiți*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, s. II, t. XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 872.

într-un autentic spirit prusian care se caracteriza printr-o îmbinare a simțămîntului datoriei, o obișnuință a activității metodice, perseverente, cu supunere la ordinele transmise pe scară ierarhică. Plîngîndu-se că ducea o viață efemeră, lipsită de orice perspectivă, era normal să se arate interesat de șansa nesperată, unică de a se urca pe tronul unei țări europene avînd aceeași suprafață cu trei din cele mai mari state ale Confederației germanice luate împreună (Bavaria, Saxonia și Württemberg)¹⁴.

În cursul zilei de 19/31 martie Ion C. Brătianu a avut întrevederi cu principele Carol și cu Carol-Anton, tatăl acestuia. Ei au acceptat în principiu propunerea, condiționînd-o însă și de consimțămîntul lui Wilhelm I ca rege al Prusiei și șef al familiei. Trimițîndu-i la 23 martie/4 aprilie o scrisoare, Carol-Anton pleda pentru acceptarea propunerii, insistînd asupra faptului că oferta, făcută cu aprobarea lui Napoleon al III-lea, dădea posibilitatea Prusiei să-și dezvolte relațiile comerciale și să-și extindă influența în regiunea Dunării de Jos. Totodată, pe o cale ocolită, s-a aflat (29 martie/10 aprilie) că Împăratul, foarte favorabil candidaturii lui Carol de Hohenzollern, o condiționa de acceptarea acestuia și de concursul diplomatic al altor puteri garante.

Înapoiat grabnic în țară, Ion C. Brătianu a determinat pe membrii Locotenenței Domnești și ai guvernului întruniți într-o reuniune extraordinară la 29 martie/10 aprilie să ia hotărîrea de a chema poporul român să se pronunțe între 3/15 — 8/20 aprilie printr-un plebiscit dacă voiește să înscăuneze pe tronul ereditar al țării pe principele Carol Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen sub numele de Carol I¹⁵. Recurgerea la plebiscit a fost considerată de oficialități ca cel mai adecvat mijloc de a uni imense majorități în favoarea candidaturii lui Carol și, totodată, indirect, ca un răspuns dat acelor puteri garante care își exprimaseră îndoiala în privința dorinței românilor de perpetuare a Unirii sub un principe străin.

În partea de nord a Moldovei și în special la Iași încă de la sfîrșitul lunii februarie se semnalaseră oarecare acțiuni izolate separatiste. Ele s-au încheat în jurul tînărului și ambițiosului N. Rosetti-Roznovanu, care se dorea domn pe o parte a țării, din grup făcînd parte moșierii Al. Balș, frații Moruzi, Th. Boldur-Lătescu, N. Ceaur-Aslan precum și cîțiva avocați rămași fără clientelă. Acțiunea acestui grup restrîns a fost influențată decisiv atît de refuzul Conferinței de la Paris de a lua în considerare revendicarea principelui străin, cît și de atitudinea marilor imperii vecine care căutau să impună o revenire la situația anterioară alegerii lui Cuza Vodă. Așa, de pildă, la 24 februarie /8 martie 1866 cancelarul Gorceakov îi prescria consulului Offenberg de la București să încurajeze pe sub

¹⁴ „Almanach de Gotha. Annuaire diplomatique et statistique pour l'année 1866”, p. 502—503, 1000.

¹⁵ La 17/29 martie regele Leopold al II-lea a primit o deputațiune română căreia i-a confirmat refuzul fratelui său iar a doua zi ministrul afacerilor străine al Belgiei a remis o notă consemnînd această decizie (D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 313; actul original în *Arch. M.A.E.*, vol. 125, *dosar* 32, f. 168—169).

mînă pe separatiști ¹⁶. O asemenea politică se întemeia pe presupusele sentimente separatiste ale românilor din Moldova. Incontestabil, existau evidente nemulțumiri ale elementelor mic-burgheze, ale funcționarilor și intelectualilor ieșeni provocate de starea de decădere economico-comercială, administrativă și culturală a fostei capitale a Moldovei. Acestea însă, generate de neglijarea Iașilor în anii de după Unire, au vizat o ameliorare a situației și nicidecum o desfacere a Unirii. Evenimentele de la Iași s-au precipitat la sfîrșitul lunii martie și în primele zile din aprilie, în condițiile campaniei pentru alegerea deputaților și anunțării plebiscitului. Văzîndu-și amenințate planurile de rupere a Moldovei de Muntenia, fruntașii separatiști au hotărît să respingă plebiscitul și să pretindă ca Moldova să aibă Adunarea și guvernul său. La 3/15 aprilie citeva sute de elemente dubioase și slugi boierești amestecate de băutură, printre care se rătăciseră și cetățeni onești, au pornit pe la orele 10 în frunte cu mitropolitul Calinic Miculescu ¹⁷ spre Palatul administrativ, unde se aflau Locotenenții Domnești L. Catargiu și N. Golescu, pentru a-l lua în stăpînire și a proclama guvernul provizoriu. După mai multe ciocniri armata a împrăștiat pe tulburători, către orele 13 restabilind ordinea. Au fost arestați N. Rosetti-Roznovanu și mitropolitul, alți capi ai răzvrătitorilor (de pildă C. Moruzi) refugiindu-se în Rusia. Au căzut victime 17 morți și peste 30 răniți ¹⁸. Inițiată și pregătită conspirativ, mișcarea separatistă de la Iași a reprezentat interesele cîtorva indivizi stimulați și susținuți de diplomația țaristă. Ea a fost de la început sortită eșecului pentru că era în flagrantă contradicție cu voința de unitate a poporului român exprimată viguros prin Unirea Principatelor și consolidarea statului național modern. Din aceste motive evenimentele de la Iași au rămas izolate, neavînd ecou în nici un alt colț al țării. Consecințe importante au avut însă atît pe plan extern, apropiînd punctele de vedere ale puterilor garante — inclusiv ale Porții — în problema menținerii Unirii, cît și în interior asupra desfășurării plebiscitului. În adevăr, ele au făcut să se stabilească un raport de interdependență între Unire și înscăunarea dinastiei străine, înlăturînd astfel vremelnice concepții contrare (a partizanilor domniei autohtone, a susținătorului domnitorului străin de origine latină) și înmulțînd în acest fel numărul voturilor favorabile prințului Carol.

Operațiunile de înregistrare a voturilor s-au încheiat — potrivit datelor oficiale — cu 685.969 voturi favorabile principelui Carol ¹⁹,

¹⁶ Gerhard Hilke, *Russlands Haltung zur rumänischen Frage 1864—1866*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg”, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, XIV (1965), Heft 4, p. 208; Vezi și V. I. Grosul, E. E. Certan, *Rossia i formirovanie ruminskogo nezavisimogo gosudarstva*, Moscova, 1969, p. 146—149; Mihai Dimitrie Sturdza, *La Russie et la desunion des Principautés Roumaines 1864—1866*, în „Cahier du monde russe et soviétique”, vol. XII, MCMLXXI, 3-e cahier, p. 263—265; W. E. Mosse, *England, Russia and the Rumanian Revolution of 1866*, în „The Slavonic and east european Review”, vol. 39 (1960), p. 73—77.

¹⁷ Prezența sa în fruntea perturbatorilor avea semnificația opoziției pe care clerul ortodox trebuie s-o manifeste față de catolicismul prințului străin.

¹⁸ Biblioteca Academiei, msse, Fond corespondență, inv. nr. 83917 (teleg. din Iași de la 4/16 aprilie 1866 a lui D. A. Sturdza către Ion Ghica).

¹⁹ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 908.

124.837 abțineri²⁰ și 224 voturi contra²¹. Aceste cifre atestă că cea mai mare parte a contribuțiilor cu drept de vot plebiscitar — și în 1866, spre deosebire de 1864, numărul acestora a sporit cu câteva zeci de mii deoarece limita de vîrstă a fost coborîtă de la 25 la 21 de ani²² — s-a pronunțat pentru înscăunarea pe tronul României a dinastiei de Hohenzollern—Sigmaringen. Era un rezultat firesc al influenței grupărilor politice aflate la conducerea statului dar și o consecință a manevrelor, a presiunilor autorităților centrale și locale exercitate mai ales asupra electoratului din mediul rural. Numărul relativ mare al celor abținuți (în procente 15,4% din totalul celor cu drept de vot, față de 9,28% cît se înregistrase în 1864²³), care de regulă trădează o anume indiferență politică, ar putea semnifica, în acest caz, mai degrabă o formă de a se sustrage presiunilor administrative, o dorință de conservare a unor opinii contrare liniei oficiale. Această prezumție este întărită de mărturii documentare privind cazuri individuale, dar și situații mai generale, de împotrivire la alegerea lui Carol. Astfel de manifestări spontane au avut loc în com. Greabăn (jud. Rîmnicul Sărat), în alte două comune ale aceluiaș județ, în satele Cornetul, Sălcuța, Bela și Bezdadul (jud. Dîmbovița) ș. a.²⁴ Dintre toate, împotrivirea cea mai dîrză s-a înregistrat — potrivit unui memorialist al vremii — în com. Căiuș (jud. Bacău) unde sătenii l-au silit pe primar să schimbe formula plebiscitului în sensul că nu aleg pe principele Carol deoarece n-au avut „temei de nemulțumire împotriva lui Cuza care le-a dat pămînturile și i-a scăpat de boieresc”²⁵. Față de asemenea atitudini cifra de 224 voturi negative este departe de a reflecta realitatea. Diminuarea numărului acestor voturi și, implicit, dobîndirea quasi-unanimității era considerată o sancțiune supremă, un vot în favoarea opțiunii politice propusă de conducătorii țării. Dincolo de toate manevrele la care s-a recurs, rămîne adevărul că marea majoritate a electoratului s-a pronunțat pentru aducerea la cîrma statului a dinastiei de Hohenzollern de care erau legate mari speranțe.

Supunerea candidaturii principelui Carol aprobării plebiscitare a provocat reacții violente mai ales din partea Porții, Rusiei și Austriei. Continuînd să se opună înscăunării unui principe străin, acestea au întreprins demersuri oficiale pentru a smulge un refuz din partea Prusiei. Deși fuseseră avertizați asupra plebiscitului, totuși principii de Hohenzollern nu se așteptau ca oficialitățile române să interpreteze consimțămîntul lor condiționat ca o acceptare formală, dîndu-i un curs care greu mai putea fi schimbat. Cu iscusință, cancelarul Prusiei, Otto von Bismarck, ieșind din

²⁰ „Românul”, an X, 16 aprilie 1866, p. 193.

²¹ Pentru comparație, amintim că plebiscitul din 1864 a dat următoarele rezultate: 682. 621 voturi *da*, 70.220 abțineri și 1 307 voturi *nu*. (*Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 372).

²² A se vedea ordinul circular din 4/16 aprilie 1866 al ministrului de interne, în Arh. St. Buc., Fond M.A.I., Administrative, dosar 136/1866, f. 51.

²³ Constantin C. Angelescu, *Plebiscitul în dreptul constituțional român*, în „Arhiva de drept public”, Iași, III (1941), nr. 1, p. 8.

²⁴ Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie — mai 1866)*, în „Studii, Revistă de istorie”, XX (1967), nr. 6, p. 1077—1078; Arh. St. Buc., Fond M.A.I., Cabinet Dimitrie Ghica, dosar 12/1866, f. 143, 149, 154.

²⁵ Radu Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, București, 1927, p. 5—6. El consideră că numărul voturilor potrivnice înscăunării dinastiei străine „s-a ridicat în comuni la multe zecimi de mil care ... au fost sau pur și simplu neținute în samă la subprefecturi sau prefecturi sau poate chiar la centru, sau convertite în *da* (ibidem).

rezerva ce și-o impusese, a intervenit pentru a înlătura ezitățile principilor de Hohenzollern, oferind soluția dezlegării chestiunii. La 7/19 aprilie el l-a sfătuit pe principele Carol să primească oferta și să se ducă să ia în stăpânire tronul Principatelor, convins fiind că protestele Porții, Rusiei și Austriei, nu vor putea înlătura noul fapt împlinit pe care l-ar fi apărat celelalte puteri garante. În pofida acestui plan, principele Carol-Anton, încă reticent, șovăia. De aceea, în săptămânile următoare s-au făcut noi intervenții, decisivă dovedindu-se a fi întâlnirea din 19 aprilie/1 mai a lui Ion C. Brătianu și Carol Davila cu cei doi principii. A doua zi, s-a trimis la București o telegramă în care se scria că prinții de Hohenzollern „de parte de a refuza, ei sint mulțumiți” și că „în orice caz Carol este decis”²⁶.

La 20 aprilie/2 mai conferința de la Paris a adoptat în unanimitate declarația sa în care, înlăturând numirea prin plebiscit a principelui Carol, stabilea că menținerea Unirii era lăsată în seama Adunării deputaților ce urma să se întrunească separat sau împreună pentru a alege — potrivit art. XIII al Convenției de la Paris din 1858 — pe noul domnitor; el nu trebuia să se recruteze decât dintre pămînteni²⁷. Această declarație a produs în țară o vie nemulțumire. Persistînd în înfăptuirea celor convenite, cercurile politice românești erau decise să arate lumii — așa cum se sublinia într-un articol din „Românul” — că „este aici o voință constantă, conștientă, care nu se știe pleca la toate vînturile, ci care țintește la mîntuirea națională”²⁸.

La 28 aprilie/10 mai 1866 s-a deschis Adunarea Deputaților care ulterior va fi numită „Constituantă”. Ea fusese aleasă între 9—17/21—29 aprilie în temeiul prevederilor electorale din statutul lui Cuza Vodă, printr-un acord în ceea ce privește desemnarea și susținerea candidaților intervenit între grupările aflate la conducere²⁹. Ca urmare a presiunilor și procedeele utilizate de autoritățile centrale și locale, în noua Adunare au putut pătrunde din afara coaliției guvernamentale numai cîțiva oameni politici printre care Chr. Tell, I. Heliade-Rădulescu, M. Kogălniceanu (deși ales în două rînduri în mai multe colegii, mandatul acestuia din urmă a fost invalidat de fiecare dată la capătul unor dezbateri pătimașe) și nici un reprezentant autentic al țărănimii. Pe bună dreptate, comentînd rezultatul alegerilor, „Gazeta Transilvaniei” scria că „Boierismul e foarte bine reprezentat, iar poporul cît se poate de puțin”³⁰. De altfel, alegerea con-

²⁶ Biblioteca Academiei, msse, Fond Corespondență, inv. nr. 84664; cf. Arh. Ion Ghica, VIII (1), varia 12, f. 26; mss. rom. 5117, f. 33 v. Într-o scrisoare autografă din 20 aprilie/2 mai adresată Locotenentei Domnești (adusă în țară de Carol Davila), I. C. Brătianu menționa că tronul României a fost primit „cu căldură și cu recunoștință”, principele Carol încredințîndu-l că „d’aci înainte viața lui este consacrată pentru apărarea tronului României și pentru prosperitatea patriei sale adoptive”. Pentru că „considerațiunile de familie, de simplă bună cuviință îl obligă să amie declarațiunea sa oficială încă douăzeci de zile cel mult”, el roagă „să mențineți aceste douăzeci de zile ordinea în năuntru iar eu adaug ca s-o mențineți cu orice preț, fără ca să fiți, ca pînă acum, îngrijați de amenințările d-afară, căci în orice caz avem asigurarea că invasiune nu va fi” (Ibidem, Fond. Corespondență, inv. 136367).

²⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea* . . . , p. 943.

²⁸ „Românul”, an. X, 27 aprilie 1866, p. 225.

²⁹ Biblioteca Centrală de Stat, Fondul I. C. Brătianu, pachet LI, dosar 21 nepaginat; „Românul”, 1 aprilie 1866, p. 142.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, XXIX, nr. 32, 9 mai/27 aprilie 1866, p. 127.

servatorului-moderat M. Costachi Epureanu ca Președinte al Adunării (cu 74 voturi împotriva candidaturii lui I. C. Brătianu care a întrunit 46 voturi) constituia un indiciu al predominării conservatorilor.

Mesajul Locotenenței Domnești și al guvernului de deschidere a Adunării deputaților constatind că Unirea — fapt împlinit cu prețid unor imense sacrificii — trebuia menținută neatinsă, supunea deliberării și sancțiunii deputaților candidatura principelui Carol. La 1/13 mai Adunarea a adoptat, după dezbateri, cu 109 voturi din 115 votanți³¹ o declarație în care se sublinia că „voința nestrămutată a Principatelor Unite este de a rămînea pururea ceea ce sunt, o Românie una și nedespărțită sub domnia ereditară a unui principe străin” și că „principele ereditar al României una și nedespărțită este principele Carol-Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen pe care și Adunarea la rindul său îl proclamă sub numele de Carol I”³². S-au abținut de la vot șase deputați din Moldova³³. Aceștia, pronunțindu-se cu fermitate pentru menținerea Unirii³⁴, au cerut să se despartă Unirea de votul pentru principele Carol și să se mențină principiul domniei autohtone. În aceeași zi, atît Sultanului cît și principelui Carol, li s-au adus la cunoștință rezultatul votului Adunării.

Această veste principele Carol a primit-o în Elveția unde, sosit la 29 aprilie/11 mai, își definitiva pregătirile pentru a veni în țară. După ce și-a procurat un pașaport pentru Odesa pe numele Karl Hettingen, la 3/15 mai el a pornit incognito pe traseul Augsburg-München-Salzburg — Viena—Pesta—Timișoara, la 6/18 mai sosind la Baziaș. Îmbarcat pe puntea unui vapor cu care călătorea spre țară și I. C. Brătianu, la 8/20 mai el a ajuns la Turnu Severin. Imediat după debarcare, prin intermediul lui I. C. Brătianu, a avut loc un schimb de telegrame între principele Carol, Locotenența Domnească și guvern³⁵. Din Turnu Severin și-a continuat imediat și neîntrerupt călătoria prin Craiova—Pitești, la 10/22 mai, la amiază, ajungînd în Capitală. Aci, pe o ploaie puternică, au fost străbătute străzile înțesate de o mulțime curioasă a-l vedea pe noul domnitor. În fața Adunării deputaților, întrunită în ședința solemnă, a membrilor Locotenenței Domnești și a guvernului, principele Carol a depus jurămîntul de credință. În acest fel a fost adusă la conducerea statului monarhia de Hohenzollern—Sigmaringen care se va menține pînă la proclamarea

³¹ D. A. Sturdza, *Autoritatea* . . . , p. 980. La începutul ședinței, întrebîndu-se deputații de dincolo și de dincoace de Milcov dacă doresc a se despărți spre a vota Unirea, toți „au declarat că voesc să voteze împreună atît cestiunea Unirii cît și a principelui străin” (Ibidem, p. 956).

³² *Ibidem*, p. 979.

³³ Ei erau susținători ai idellor — ostile pînă la intransigență față de orice element străin — pe care S. Bărnuțiu le dezvoltase cu cîțiva ani în urmă în mediul universitar ieșean.

³⁴ Astfel, cel mai reprezentativ dintre ei, N. Ionescu, spunea: „Unirea a trecut în deprinderile noastre publice, a trecut în viața noastră civilă și politică. Unirea s-a făcut și va fi pentru totdeauna; noi înșine chiar n-o mai putem desface, necum o intervențiune străină. În punctul acesta nu e român de la Gorj pînă la Dorohoi, de la un capăt al țării pînă la altul, care să n-o dorească și să n-o mîntie” (D. A. Sturdza, *Autoritatea* . . . , p. 962).

³⁵ Cercurile guvernante române nu au fost luate prin surprindere — cum s-a scris în istoriografia mai veche — de vestea sosirii în țară a principelui Carol. La 6/18 mai ele fuseră informate confidențial de I. Bălăceanu (telegramă cifrată primită la București la 7/19 mai orele 12,15) despre plecarea acestuia spre Turnu Severin (Biblioteca Academiei, msse, Fond Corespondență, inv. nr. 84699). Secretul a fost însă bine păstrat așa încît pentru cei mai mulți a fost cu adevărat o surpriză.

Republicii Populare Române, în 30 decembrie 1947. Se împlinea astfel și ultimul din cele patru puncte ale programului unionist adoptat de către Adunările ad-hoc, menit a curma luptele autohtone pentru domnie și, printr-o operă de stabilitate și continuitate, a contribui la consolidarea edificiului național, a apăra integritatea teritoriului locuit de români, creîndu-se, totodată, premise pentru dobîndirea independenței și desăvîrșirea procesului de formare a statului național unitar. În același timp trebuie subliniat faptul că dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen, ca virf al piramidei sociale, a favorizat și apărat interesele specifice ale moșierimii și burgheziei, ale claselor exploatoare în ansamblu. Acumulînd treptat mari averi, ea s-a identificat pînă la contopire cu clasele dominante, veghind la menținerea exploatării, la asuprirea și împilarea maselor muncitoare.

II

Venirea în țară a principelui Carol și proclamarea lui ca domn în pofida recomandărilor conferinței de la Paris, surprinzînd unele puteri garante, a accentuat tensiunea din relațiile româno-turce. Poarta, iritată și profund îngrijorată, a adoptat, sub impulsul imperiilor vecine, o atitudine amenințătoare, intenționînd să-și trimită în Principate trupe pentru a impune propriul lor fapt împlinit peste cel realizat de români ³⁶. Așa, de pildă, în reuniunea Conferinței de la Paris din 13/25 mai reprezentantul Turciei protestînd în contra actelor săvîrșite la București a făcut cunoscută intenția de a ocupa Principatele în vederea restabilirii ordinii preconizate de ea și de puterile garante. Luînd act de protestul Porții, membrii Conferinței i-au cerut însă acesteia să se abțină de a interveni în Principate fără o înțelegere prealabilă cu puterile garante pentru a nu suscita grave complicații. De asemenea, Conferința a respins și cererea Rusiei prezentată în ședința din 23 mai/4 iunie de a se trimite în Principate un comisar otoman însoțit de delegați ai reprezentanților puterilor garante de la Constantinopol cu misiunea de a anula actele care au conferit puterea principelui Carol ³⁷. În luarea acestor decizii un rol esențial l-a avut atitudinea energică a Franței și Angliei care, în condițiile izbucnirii iminente a războiului pruso-austriac, căutau să evite orice complicații în sud-estul Europei. Concomitent, s-au depus stăruitoare eforturi — mai ales de către diplomația franceză — pentru a determina pe demnitarii turci să înceapă tratative directe cu românii pentru reglementarea tuturor chestiunilor. În atari condiții, devenind inutilă, Conferința de la Paris, la sfîrșitul lunii iunie 1866, și-a încheiat lucrările caracterizate, de altfel, prin sterilitate din cauza neluării în considerare a dorințelor exprimate de români.

În pofida amenințărilor venite din partea Turciei, în țară viitorul era privit cu încredere, situația normalizîndu-se treptat. În seara zilei de 10/22 mai guvernul și-a prezentat demisia principelui Carol pentru a-i da acestuia posibilitatea să-și formeze primul cabinet. După consultări, a fost

³⁶ Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 390—391.

³⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea ...*, p. 1015—1022.

alcătuit un guvern prezidat de conservatorul moldovean L. Catargiu (acesta își rezervase și departamentul de interne), titularii ministerelor fiind: Ion C. Brătianu — la finanțe; Ioan Cantacuzino — la justiție; P. Mavrogheni — la externe; C. A. Rosetti — instrucție publică și culte; gen. Ioan (Iancu) Ghica — război; D. A. Sturdza — agricultură, comerț și lucrări publice. Era, așadar, un nou guvern de „coalție” în care intraseră patru moldoveni și trei munteni de orientare politică conservatoare și liberal-radicală. La 13/25 mai prezentându-se Adunării deputaților, L. Catargiu a declarat că guvernul va lucra „pentru a asigura drepturile noastre și pentru a susține pe alesul nostru Carol I”³⁸. Luînd act de formarea noului guvern, Adunarea a votat totodată (102 voturi pentru, 18 contra) lista civilă a lui Carol I în sumă de 3.200.000 lei³⁹, deci cu o treime mai mare decît aceea a domnitorului Al. I. Cuza.

Față de atitudinea ostilă a Turciei care își concentra în cîteva puncte de la sudul Dunării însemnate forțe militare, existînd prin urmare temerea reală a unei invazii în pofida opoziției puterilor garante, preocuparea centrală a guvernului era aceea de a pune țara în stare de apărare. La 11/23 mai s-a hotărît mobilizarea trupelor iar la 19/31 mai Ministerul de Război, primind credite, a fost autorizat să pună armata pe picior de război, organizînd în acest scop toate serviciile necesare, inclusiv satisfacerea prin rechiziții a nevoilor de hrană. Cea mai mare parte a oastei — puternic animată de sentimentul apărării teritoriului strămoșesc⁴⁰ — a fost concentrată în tabăra de pe Sabar, pe Argeș⁴¹, unități de avangardă fiind plasate pe linia Dunării la Giurgiu și Oltenița. Totodată, guvernul a hotărît formarea unui corp de 10.000 voluntari, pus sub comanda gen. Gh. Magheru; din motive variate această inițiativă nu a dat însă rezultatele scontate. Teama de invazie a fost mai accentuată în primele zile după proclamarea ca domn a lui Carol I, și, apoi, către 8/20 iunie cînd Omer-Pașa, comandantul unei armate de aproximativ 40.000 oameni, avînd încuviințarea Sultanului de a trece Dunărea⁴², sosise în tabăra de la Ruscuiuc. În ambele rînduri, Poarta a trebuit să se resemneze ca urmare a presiunilor exercitate de unele puteri garante — îndeosebi Franța și Anglia — și atitudinii ferme manifestată de conducătorii statului, de armata română hotărîtă să apere țara.

Tot în legătură cu armata, cu starea de spirit din anumite compartimente ale ei dar și cu situația politică generală din țară s-a aflat și izbucnirea încă de la 7/19 mai, a revoltei țărănilor de pe linia Dunării înregimen-

³⁸ Mon. of., nr. 105, 14/26 mai 1866, p. 468.

³⁹ Ibidem. Principele Carol a renunțat, pentru primul an, din lista sa civilă la suma de 1.280.000 lei (= 40.000 galbeni) avînd în vedere „starea deplorabilă a finanțelor statului” (Mon. Of., nr. 106, 15/27 mai 1866, p. 471).

⁴⁰ În numărul din 15/27 mai 1866 „Românul”, reflectînd starea de spirit ce domnea în armată, scria: „Munteni, moldoveni, ardeleni, toți frații și filii ai unel și aceleiași mame, s-au luptat c-un eroism neegalat pînă astăzi în anele lumii atît la Racova cît și la Călugăreni pentru sânta cauză a Unirii și a neatîrnării naționale. Strănepoții lor de astăzi lăsase-vor mai prejos? Nu e de crezut” („Românul”, X, 15 mai 1866, p. 282.)

⁴¹ La 22 iunie 1866, numai în tabăra ca armată regulată erau în total 388 ofițeri, 13.808 soldați, precum și 2.732 cai (Arh. St. Buc., Fond Casa Regală, dosar 79/1866, f. 191—193).

⁴² Austria împingea prin toate mijloacele Poarta să ocupe Principatele pentru a-și asigura frontiera de pe Carpați și a putea trimite pe frontul principal împotriva Prusiei trupe din Ungaria și Transilvania.

mentați în instituția grănicerilor. Mai întâi s-au revoltat grănicerii din companiile de la Gruia și Calafat care, atunci când armata a fost mobilizată, au refuzat să pornească spre Craiova și București pe motivul că ei aveau doar obligația de a efectua serviciul de pază la frontieră⁴³. Treptat, revolta s-a extins pînă la Brăila, principalele centre de rezistență fiind la Poiana (jud. Dolj) și Viziru (jud. Brăila). Răscoala grănicerilor a avut și un caracter politic, revoltații — aceștia erau în fapt țărani cu nevoi și revendicări specifice întregii lor clase — exprimîndu-și nemulțumirea față de înlăturarea din domnie a lui Cuza Vodă, aducerea în țară a lui Carol I⁴⁴. De asemenea, ei au manifestat o dirză împotriva față de exploatarea moșierilor și arendașilor, asupra autorităților locale, precum și o vie îngrijorare în privința aplicării legii rurale din 1864. Pînă către sfîrșitul lunii mai 1866 răscoala a fost aspru înăbușită, mulți participanți fiind judecați și condamnați.

Viața politică internă din lunile mai-iunie 1866 a fost dominată de dezbaterile prilejuite de adoptarea noii constituții. Încă de la 16/28 februarie guvernul ceruse Consiliului de Stat să elaboreze un proiect de constituție pornind de la cel adoptat în 1859 de Comisia centrală de la Focșani. De ce era nevoie să se întocmească o nouă constituție? În vederea consolidării și consacării Unirii noastre prin noi, s-a considerat necesar ca statul național să-și definitiveze organizarea pe temeiul unei noi constituții creată în limitele dreptului de autonomie, fără a mai fi supusă — cum se întîmplase chiar cu statutul din 1864 — aprobării Curții suzerane, puterilor garante. Lucrul acesta părea cu atît mai imperios cu cît, se știe, lovitura de stat din 2/14 mai 1864 și actele constituționale care i-au urmat s-au izbit de la început de opoziția radicalilor, a conservatorilor și a anumitor fracțiuni ale liberalilor moderați. În timp ce liberalii erau nemulțumiți de întărirea puterii domnitorului pe seama Adunării, de limitarea libertății presei, de înființarea Corpului Ponderator, conservatorii își manifestaseră ostilitatea față de lărgirea bazei electorale și îngrijorarea pentru modul cum urma să fie soluționată problema rurală. De aci atacurile vehemente, încă din 1864, amplificate după 11 februarie, împotriva loviturii de stat de la 2/14 mai și a statutului. De aci și hotărîrea la care au ajuns liberalii coalizați cu conservatorii de a elabora, după înlăturarea lui Cuza Vodă, un nou pact constituțional potrivit cu principiile lor, cu programul unionist adoptat de Adunările ad-hoc și care, se înțelege, trebuia să asigure în primul rînd interesele lor de clasă. Cercurile politice conducătoare au mai avut în vedere și un alt fapt important: domnitorul străin trebuia să găsească în vigoare o constituție care, reglementînd normele de organizare și funcționare a puterilor statului, drepturile și libertățile cetățenilor, să statueze, totodată, drepturile și îndatoririle domniei. În acest fel noul domnitor urma să domnească în baza acestei constituții ce dobindea astfel semnificațiile unei convenții (acord) între alesul țării și realitățile politice românești.

⁴³ Acest motiv a fost invocat și în 1859 cînd grănicerii din mai multe localități au refuzat să meargă în tabăra de la Florești.

⁴⁴ Potrivit relatărilor din rapoartele oficiale, în multe părți răscolaii „nu recunosc guvernul actual”, cerînd socoteală de ce „ciococi au dat jos pe Cuza” care „ne-a dat puștile și pămîntul”. Ei declarau că „nu voesc să recunoască pe Carol I”; „cerem să ni se dea Ion I și nu vrem pe Carol, care l-au pus ciococi” (V. Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 38, 51).

După mai multe tergiversări, în numai trei zile (28—30 aprilie /10—12 mai 1866) Consiliul de Stat a definitivat, împreună cu membrii ai guvernului, proiectul de constituție și proiectul legii electorale, ambele fiind înaintate spre deliberare Adunării deputaților la 1/13 mai și, respectiv, la 3/15 mai 1866. În aceste proiecte se prevedea, între altele, o singură Adunare formată din deputați aleși în trei colegii (două rurale și unul urban) fiind alegători (votul urma a fi direct și secret) toți românii în vîrstă de 21 ani care plăteau o contribuție directă către stat. În ce privește domnul, se conceda acestuia dreptul de veto condiționat, suspensiv⁴⁵. Liberalii-radicali s-au străduit ca ambele proiecte să fie adoptate în bloc, fără multe discuții, de către Adunare, în ajunul înscăunării principelui Carol⁴⁶, încercînd să înzestreze astfel țara cu o constituție care ar fi deschis calea unei dezvoltări instituțional-politice a statului pe baze mai democratice. Neîmpărtășind acele prevederi care ar fi subminat oarecum interesele lor de clasă, conservatorii împreună cu alte elemente de factură liberal-moderată, avînd majoritatea în Adunare, s-au opus unei asemenea tentative invocînd oportunitatea adoptării constituției fără știrea și avizul domnitorului. De abia la 16/28 iunie, conservatorul-moderat A. Pascal, în numele comitetului delegaților secțiunilor Adunării, a prezentat acesteia raportul asupra constituției, precum și proiectul ce suferise între timp modificări esențiale. Dezbaterile asupra constituției au început la 18/30 iunie și s-au încheiat la 29 iunie/11 iulie 1866.

Timp de două luni (mai-iunie) între grupările politice aflate la conducerea statului s-a dezlănțuit o luptă îndîrjită — ale cărei ecouri se regăsesc în dezbaterile parlamentare, în coloanele presei — în privința stabilirii bazelor constituției. În esență, această dispută era o expresie a raporturilor de forță dintre principalele clase și pături sociale reflectată pe plan legislativ în stabilirea principiilor esențiale de organizare și funcționare pe o perioadă mai îndelungată a statului, a societății românești. De asemenea, ele oglindeau deosebiri esențiale în privința ritmului, amplitudinii și căilor de dezvoltare capitalistă a țării, transpuse, între altele, pe plan politic, în antrenarea în măsură diferită a unor largi categorii sociale la viața politică. Cele mai vii controverse le-au prilejuit problema emancipării evreilor, a înființării Senatului, a dreptului de veto acordat domnitorului. Prevederile din proiectele inițiale potrivit cărora religia nu era un obstacol la împămîntenire iar cei împămîntenți—inclusiv israeliții—puteau să se bucure de drepturi politice, a provocat (din motive social-economice și mai puțin confesionale) iritare și agitații în Moldova și în Capitală. Într-o ase-

⁴⁵ Dacă Adunarea deputaților în două rînduri stăruia în votul ei asupra unui proiect de lege, domnul trebuia sau să sancționeze legea sau să dizolve Adunarea. În cazul cînd noua Adunare persista asupra aceluiași proiect de lege, domnul nu mai avea dreptul să-i refuze sancțiunea.

⁴⁶ La 9/21 mai 1866 D.A. Sturdza telegrafia la Golești lui Ion Ghica ultimile detalii referitoare la primirea în București a principelui Carol, adăugînd: „Imposibil a vota constituția imediat” (Biblioteca Academiei R.S.R., msse, rom. 5315, f. 740). La 16/28 iunie 1866, C. Grădișteanu, luînd cuvîntul împotriva unei propuneri de amnare a discutării constituției, preciza: „Țin minte că mulți din deputații care cer astăzi amnarea, în ajunul sosirii domnitorului voiau să o voteze în 24 de ore ca, cînd va veni domnitorul, să o găsească gata” (Al. Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituției și legii electorale din România*, București, 1883, p. 23).

menea stare, guvernul — avînd în vedere și cererile conducătorilor evreilor, precum și atacurile unor oameni politici — a înlocuit principiile inițiale prin formularea art. 7 în termenii : „Numai străinii de rituri creștine pot dobîndi împămîntenirea” care va fi revizuită în 1879 la cererea Congresului de la Berlin. În privința celorlalte două probleme viu controversate, moșierimea, alte elemente retrograde, cu sprijinul direct al domnitorului ⁴⁷, au impus Senatul ⁴⁸ și au acordat capului statului dreptul de veto necondiționat. Tentativa radicalilor grupați în jurul lui C. A. Rosetti de a-i face pe conservatori să renunțe la Senăt în schimbul unui regim electoral menit să le ofere depline garanții (mărirea numărului colegiilor de la 3 la 4 și restrîngerii drepturilor electorale) s-a încheiat cu consecințe surprinzătoare : a prevalat sistemul bicameral în pofida tradițiilor țării și a hotărîrii Adunărilor ad-hoc, reținîndu-se însă și noile sugestii electorale ⁴⁹.

Constituția din 1866 introducea pentru prima dată într-un act fundamental oficial denumirea de *România*. Astfel, în primul articol se stabilea — consacrindu-se unitatea națională ca o realitate ireversibilă — că „Principatele Unite Române constituie un singur stat indivizibil sub denumirea de România”. În continuare se statua că „teritoriul României este nealienabil” și „nu se poate coloniza cu populațiuni de gîntă străină”. Această din urmă precizare era menită să înlătore temerea că domnitorul ar putea favoriza pătrunderea în țară a unor mase de populație germanică care să impulsioneze expansiunea puterilor centrale, îndeosebi a Austriei, spre gurile Dunării. Este de reținut că despre România se scria ca și cum ar fi fost un stat neatîrnat, independent, în nici un loc nefiind vreo mențiune privitoare la suzeranitatea Porții. Acest energic act de suveranitate a atras repetate proteste din partea puterii suzerane, rămase, normal, fără rezultat.

În partea referitoare la drepturile românilor, se adopta principiul burghez că „toți românii sînt egali înaintea legii” fiind desființate „privilegiile, scutirile și monopolurile de clasă” specifice vechilor rînduiri feudale. Erau garantate apoi libertățile cetățenești : libertatea individuală, a conștiinței, a cultelor, a învățămîntului (cel primar era obligatoriu doar „unde se vor afla instituite școli”), al întrunirii, asocierii etc., — firește sub rezerva respectării legilor care reglementau exercitarea acestor drepturi. De asemenea, constituția „garantează tuturor libertatea de a comunica și publica ideile și opiniunile lor prin grai, prin scris și prin presă”, delictele de presă urmînd a fi judecate de juriu. Cenzura „nu se va putea reînființa”

⁴⁷ La 2/14 iunie domnitorul Carol consemna în memoriile sale că „stăruiește absolut pentru sistemul bicameral” (*Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. I, București, 1909, p. 85), iar la 8/20 iunie că „cere un veto necondiționat și absolut” (*ibidem*, p. 88).

⁴⁸ În 1883 N. Ionescu arăta că la 1866 : „Ni se spunea că în toate țările constituționale sistemul de două camere a prevalat și, prin urmare, noi, dacă voim să avem o domnie constituțională, trebuie să ne conformăm teoriilor și practicilor guvernelor constituționale din lumea civilizată” (*„Monitorul Oficial al României. Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare”*, nr. 50, 13/25 ianuarie 1883, p. 653).

⁴⁹ A se vedea articolele lui C. A. Rosetti din „Românul”, an XXVI, 5 septembrie 1882, p. 693 ; an XXVII, 11—12 aprilie 1883, p. 330 ; *idem*, 5 mai 1883, p. 401. Pornindu-se de la adevărul acestei tentative cu obiectiv limitat s-a creat, prin exagerări apologetice, legenda elaborării întregii constituții în 24 ore de către C. A. Rosetti și E. Carada.

iar jurnalele, publicațiile nu vor putea fi suspendate sau suprimate. Proprietatea de orice natură era decretată „sacră și inviolabilă”. Spre a asigura moșierimea împotriva unor eventuale încercări de împărțire a latifundiilor, s-a înscris principiul „nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică”, adică numai pentru lucrări de apărare a țării, de comunicație și salubritate publică. În același timp, s-a stabilit că „Proprietatea dată țăranilor prin legea rurală și depăgubirea garantată proprietarilor prin acea lege nu vor putea fi niciodată atinse”.

În ce privește puterea legislativă, aceasta se exercita colectiv de către domn și reprezentatiunea națională împărțită în Senat și Adunarea deputaților. După ce se expunea modul de organizare și funcționare a celor două adunări, în constituție s-au inclus principiile electorale pentru alegerea deputaților și senatorilor⁵⁰. Astfel, pentru Adunarea deputaților corpul electoral din fiecare județ era împărțit în patru categorii: în colegiul I intrau alegătorii cu un venit funciar de la 300 galbeni în sus; în colegiul II — acei cu un venit funciar între 100—300 galbeni; în colegiul III — al orașelor, toți care plăteau o dare către stat de 80 lei precum și liber-profesioniștii, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii statului care erau scutiți de cens; colegiul IV, al țăranilor, cei care plăteau către stat o dare oricît de mică. În primele trei colegii alegătorii aveau drept de vot direct, iar în al patrulea indirect, prin delegați (50 alegători numeau un delegat). Colegiile I, II și IV alegeau cîte un deputat în fiecare județ, iar colegiul al III-lea dădea: București — 6 deputați; Iași — 4; Craiova, Galați, Ploiești, Focșani, Birlad, Botoșani — 3; Pitești, Bacău, Brăila, Roman, Turnu-Severin — 2; celelalte orașe reședință de județ — cîte unul (în total deci 58 deputați). Membrii Senatului se alegeau cîte doi de fiecare județ; unul de colegiul I compus din proprietarii funciari cu un venit cel puțin de 300 galbeni; al doilea, din toți proprietarii cu averi imobile, ai orașelor din județ care aveau un venit de la 300 galbeni în jos. Profesorii Universităților din București și Iași alegeau, din rindurile lor, cîte un senator. Membrii de drept ai Senatului erau moștenitorul tronului (la vîrsta de 18 ani), mitropoliții și episcopii eparhioți. Deputații se alegeau pe patru ani iar senatorii pe opt ani, jumătate din aceștia reînnoindu-se la fiecare patru ani prin tragere la sorți.

În partea privitoare la drepturile și îndatoririle domnului se stabilea că „puterile constituționale ale Domnului sunt ereditare” în linia directă și legitimă a lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, prevăzîndu-se procedura de urmat în cazul lipsei de moștenitori sau a vacanței tronului. Domnul avea dreptul de a numi și revoca miniștrii; de a sancționa și promulga legile, putînd refuza sancțiunea sa; de amnistie politică; el era capul puterii armate; de asemenea, avea dreptul să confere gradele militare, decorațiunea română; să bată monedă; să încheie convenții cu statele străine: să dizolve ambele Adunări; să convoace Adunările în sesiuni extraordinare ș. a.

În constituție erau înscrise, totodată, o seamă de stipulații referitoare la miniștrii, principiile de funcționare ale puterii judecătorești,

⁵⁰ Aceleași principii au fost incluse, împreună cu detalii, și în legea electorală adoptată de Adunarea deputaților după o dezbateră formală în 6/18 iulie și promulgată la 16/28 iulie 1866 (Textul ei în Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 344—355).

despre finanțe (este de reținut că bugetul statului se vota numai de Adunarea deputaților, nu și de către Senat), armată (între altele se preciza că „tot românul face parte sau din armata regulată sau din miliții sau din garda cetățenească”), modalitatea revizuirii constituției etc. În ultimul articol era menționată inalienabilitatea pământurilor celor împroprietăriți la 1864 pe timp de 30 ani⁵¹.

La 30 iunie/12 iulie 1866 domnitorul Carol I a subscris constituția în fața Adunării deputaților, depunând în același timp următorul jurământ: „Jur de a păzi constituția și legile poporului român, de a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului”⁵². A doua zi, 1/13 iulie 1866, constituția a fost promulgată.

Reflectând stadiul de dezvoltare atins de societatea românească, constituția din 1866 a stabilit forma, structura și atribuțiile organelor de stat, drepturile și îndatoririle cetățenilor, principiile electorale. Luarea în considerare a tuturor principiilor adoptate și normelor stabilite învederează caracterul ei *esențialmente burghez*, impus de orinduirea capitalistă devenită în ultimele decenii o realitate incontestabilă și ireversibilă. Acceptarea acestui punct de vedere face să apară ca neîntemeiate atît opiniile celor care au susținut că constituția din 1866 era o improvizație făcută în grabă după constituția belgiană din 1831, avînd deci prea puțin din realitățile noastre⁵³ cît și cele ale conservatorilor junimiști care prin formula „formelor fără fond” au pus în circulație, de pe poziții retrograde, falsă problemă a contradicției dintre instituțiile politice și juridice considerate prea avansate față de starea economico-socială a țării. Deși oarecum opuse, ambele interpretări erau în fond la fel de eronate pentru că în fapt constituția din 1866 nu a făcut altceva decît să încheie o evoluție începută cu cîteva decenii mai înainte de asimilare a ideilor constituționale moderne nu din dorinți subiective și cu atît mai puțin din inițiative particulare, ci ca consecință inexorabilă a noilor realități economice, sociale și politice specifice epocii de ascensiune a orinduirii capitaliste. Creînd cadrul legislativ și, în genere, suprastructura politică a statului român modern, constituția din 1866 a legiferat — deși cu modificări importante — ceea ce năzuise să înfăptuiască revoluția de la 1848: consacrarea intangibilității proprietății de tip capitalist, separarea puterii executive de cea legislativă și judecătorească, crearea regimului parlamentar, proclamarea drepturilor și libertăților individuale burgheze.

Constituția din 1866 a reflectat, de asemenea, raporturile de forță materială și politică dintre principalele clase și pături sociale existente în acea perioadă, transpuse în principii și norme juridico-constituționale. Ea a reprezentat, din acest punct de vedere, o tranzacție între interesele generale ale moșierimii și burgheziei exprimată prin concesiile reciproce, prin compromisuri la care au ajuns acele fracțiuni exponențiale ale lor aflate la conducerea statului. Interesele maselor populare de la orașe și state au fost luate în considerare doar în măsura în care acestea nu împietau asupra coordonatelor majore ale politicii claselor dominante. Așa, de pildă,

⁵¹ Vezi textul constituției, în Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 290—308.

⁵² *Ibidem*, p. 287.

⁵³ O critică temeinică argumentată a acestei concepții însoțită de o relevare a influențelor certe exercitate de constituția belgiană, la Ioan C. Filitti, *Izvoarele constituției de la 1866*, București, 1934, p. 3—24.

liberalii radicali, deși în constituantă erau în minoritate, au determinat pe conservatori⁵⁴ să accepte înscrierea în constituție a drepturilor și libertăților individuale de esență burgheză, adoptate, de altfel, de Adunările ad-hoc și înscrise în actele fundamentale din anii 1858—1864.

În decursul timpului, exercitarea acestor drepturi — deși a prilejuit nu odată nemulțumiri din cauza nesocotirii lor de către autorități — a avut totuși urmări însemnate asupra atragerii cetățenilor la viața politică. De asemenea, radicalii au impus un regim al presei lipsit de orice îngrădiri, care a avut meritul de a fi stimulat dezvoltarea presei — inclusiv a publicațiilor socialiste și muncitorești —, de a fi asigurat o confruntare liberă a tuturor concepțiilor, favorizând astfel închegarea opiniei publice democratice. Toate aceste dispoziții, operă a liberalismului român, făceau ca constituția din 1866 sub acest aspect să se înscrie pentru o bună perioadă de timp printre cele mai liberale din Europa.

În opoziție, la celălalt pol, se situau prevederile electorale cenzitare, mai restrinse decât cele din statutul lui Cuza Vodă, care au creat moșierimii și vîrfurilor burgheziei adevărate privilegii politice. Acceptînd, la insistențele liberalilor și sub presiunea spiritului vremii, drepturile și libertățile formale individuale, alte prevederi democratice, conservatorii au manevrat în așa fel încît prin împărțirea corpului electoral în colegii și stabilirea unui cens ridicat și-au creat posibilitatea de a domina Senatul și a controla Adunarea deputațiilor sau, altfel spus, de a dispune în interesul lor de clasă de puterea legislativă a statului. Așa, de pildă, potrivit datelor statistice din 1883 (pentru anii anteriori nu există date centralizate) cînd situația cunoscuse deja o oarecare ameliorare la colegiul I al Senatului erau 2355 alegători, iar la colegiul II — 4524, ceea ce înseamnă că, în total, 6879 alegători, în majoritate covârșitoare mari proprietari funciari, alegeau acest corp reprezentativ⁵⁵. În privința Adunării deputațiilor situația nu era cu mult diferită. Astfel, colegiul I era format din 3388 alegători, colegiul al II-lea din 4814, colegiul al III-lea din 15.382, iar colegiul al IV-lea din 12.657 delegați cu vot direct reprezentînd 626.906 alegători indirecti⁵⁶. Așadar, în timp ce alegătorii colegiilor I — III (moșierii, proprietarii funciari mijlocii, elementele burgheze orășenești etc.) în număr de 23.584 trimiteau în Cameră 118 deputați, colegiul al IV-lea, al țaranilor, deși cel

⁵⁴ Renunțînd la imobilismul politic caracteristic vechii boierimi reacționare, conservatorii, după desființarea privilegiilor sociale și fiscale, înțelegînd că nu se mai putea reveni asupra principalelor reforme din anii domniei lui Cuza, și-au adaptat programul noller realității. La temelia acestuia ei au pus principiul fundamental „a îmbrățișa ideile cele noi spre a le dirige, moderîndu-le” („Opinia”, an I, nr. 37, 10/22 noiembrie 1866, p. 2).

⁵⁵ *Tabele de numărul și categoriile alegătorilor și contribuabililor. Științe statistice privitoare la revizuirea legii electorale*, București, 1883, p. 1. În unele județe situația era aproape identică cu aceea creată prin stipulațiile electorale ale Convenției din 1858: colegiul I al jud. Neamț era format din 12 alegători (la 3/15 noiembrie 1866 a fost ales senator P. Rosetti Bălănescu cu trei voturi), colegiul II al jud. Suceava din 7 alegători, niciunul nefiînd orășean etc. (Mon. Of., nr. 266, 4/16 decembrie 1866, p. 1256, 1259). La 10/22 septembrie 1866 din Rîmnicu Vilcea C. Lahovari telegrafia confidențial primului ministru Ion Ghica: în colegiul I erau numai 7 alegători dintre care 6 din familia Lahovari; „lumea cam indignată zice: acest colegiu este colegiu privilegiat, compus <din> o singură familie” (Arh. St. Buc., M.A.I., Administrative, dosar 201/1866, f. 178).

⁵⁶ *Tabele de numărul ...*, p. 1—2. Vezi și Gr. Chiriță, *Modificarea constituției în 1884. Desprinderea grupării liberal-radicală conduse de C. A. Rosetti din Partidul liberal*, în „Studii”, Revistă de istorie XXIII, (1970), nr. 4, p. 741—742.

mai numeros, urma să aleagă doar 30 deputați. Principiul egalității drepturilor pentru toți cetățenii proclamat în altă parte a constituției era în realitate infirmat de inegalitatea evidentă a drepturilor electorale și în bună parte anulat în timpul aplicării lui. Restrângerea „țării legale” la cîteva zeci de mii de alegători, introducerea unui sufragiu care nu era nici egal și nici direct, garanțiile insuficiente privind corecta aplicare a legii electorale au favorizat corupția, presiunile și imixtiunile administrației centrale și locale, contribuind la statornicirea unor practici electorale abuzive, neconstituționale, cu urmări decisive asupra configurării și esenței vieții politice românești. Între altele, știind că pot dobîndi majorități parlamentare pe diferite căi nelegale, principalele partide politice ale moșierimii și burgheziei au desconsiderat uncori pînă la neglijare corpul electoral, și-au măcinat forțele într-o stearpă luptă politicianistă, dîndu-i astfel și domnitorului posibilitatea de a-și asuma, cu de la sine putere, noi prerogative.

Constituția din 1866, cu modificările parțiale aduse în 1879 și 1884, a rămas în vigoare mai mult de o jumătate de secol, pînă în 1923. Consa-crînd, pe plan constituțional, încheierea etapei de profunde transformări economice, sociale și politice parcursă de societatea românească la jumătatea secolului al XIX-lea, ea a stabilit principiile de organizare pe baze noi, moderne a statului național și de funcționare a acestuia. În același timp, constituția a creat un sistem politic nou, fundamental deosebit de cele anterioare Unirii Principatelor, care a reprezentat cadrul legal de exercitare a dominației de clasă a moșierimii și burgheziei, de exploatare și asuprire a majorității poporului.

Declarația domnitorului Carol din ziua depunerii jurămîntului pe constituție potrivit căreia România, păstrîndu-și neutralitatea, va respecta tratatele cu Poarta a contribuit la atenuarea tensiunii din relațiile româno-turce, deschizînd calea tratativilor în vederea stabilirii unui aranjament printr-un acord direct. Trimis la Constantinopol la începutul lunii iunie 1866, Ion Ghica, după tratative anevoioase, a adus în țară un proiect de recunoaștere a noii situații de către Poartă care, din cauza condițiilor inacceptabile⁵⁷, a fost respins, formulîndu-se, totodată, un contraproiect. În pofida condițiilor exorbitante, faptul că Turcia acceptase — în contextul înfrîngerii iminente a potrivnicei Austriei și creșterii prestigiului Prusiei de unde ne venise noul domnitor — să negocieze cu noi era un semn că soluționarea diferendelor dintre cele două state nu mai putea întîrzia multă vreme.

Între timp a izbucnit o criză ministerială din cauza adîncirii neîncrederii dintre radicalii C. A. Rosetti și Ion C. Brătianu, pe de o parte, și conservatorii conduși de primul-ministru L. Catargiu de altă parte. Între altele, ea era agravată atît de respingerea măsurilor preconizate de radicali pentru ameliorarea finanțelor (Adunarea deputaților înlăturase

⁵⁷ Între alte condiții se cerea rămînerea instituției domniei sub regimul electiv, angajamentul ca Principatele să concure la apărarea drepturilor și intereselor generale ale Imperiului otoman, oprirea Principatelor de a avea relații oficiale cu alte puteri, stabilirea unui rezident turc la București etc. Aceste pretenții, nesocotînd drepturi cîștigate, aveau menirea de a agrava statutul internațional al Principatelor. De aceea ele „au produs aici o impresie penibilă” — raporta din București consulul d’Avril la 5/17 iulie 1866 (Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12, f. 254).

proiectul de emisiune a monedei-hîrtie), cît și de atitudinea pe care România urma s-o adopte în cazul izbucnirii războiului dintre Prusia și Austria (fără știrea primului ministru, radicalii au avut contacte la București cu emisari ai emigrației maghiare). Criza a fost rapid soluționată, la 15/27 iulie formîndu-se un guvern cu preponderență conservatoare, avîndu-l, din nou, ca prim-ministru pe Ion Ghica⁵⁸. Tolerat de radicali și beneficiind de sprijinul liberalilor moderați, noul guvern, pe plan intern, a fost aspru confruntat nu numai cu prelungirea crizei de numerar ce paraliza activitatea economică, îngreunînd condițiile de trai ale păturilor mijlocii și nevoiașe, dar și cu o cumplită epidemie de holeră (ultima din țara noastră) care a devastat Moldova și, parțial, Muntenia înregistrîndu-se, după date incomplete, din 57.000 îmbolnăviți, peste 24.000 victime⁵⁹. De asemenea, în luna octombrie guvernul a organizat, potrivit noilor prevederi electorale, campania de alegere a deputaților și senatorilor aparținînd Corpului Legislativ recent înființat.

Principala misiune a noului guvern prezidat de Ion Ghica, considerat partizan al colaborării cu Poarta (el avea întinse relații la curtea Sultanului în apropierea căreia trăise cîțiva ani), era aceea de a finaliza tratativele cu turcii printr-un act care să consacre pe plan internațional noua situație politică a României. După ce în timp de aproape două luni nu s-au înregistrat progrese, la începutul lunii septembrie problema recunoașterii principelui Carol a primit un impuls decisiv datorită sprijinului acordat, încă odată, la cererea noastră, de Napoleon al III-lea. Tratativele duse la Istanbul de trimișii români Gh. Știrbei și D. A. Sturdza, concertate cu acțiunea de mediere a diplomaților francezi și englezi de acolo, s-au încheiat în primele zile ale lunii octombrie printr-un compromis care satisfăcea în general ambele părți.

Atît în scrisorile schimbate între marele vizir și domnitor, cît și în firmanul de investitură (11/23 octombrie), Carol I era recunoscut ca domn al Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești, conferindu-i-se ereditatea domniei în descendență directă. Principatele erau considerate ca făcînd parte integrantă din Imperiul otoman, în limitele fixate de capitulații și de tratatul de pace de la Paris din 1856. Efectivele forțelor armate nu puteau depăși 30.000 oameni decît printr-o înțelegere prealabilă cu Poarta. Principatele puteau bate monedă care să poarte însă un semn particular ce urma a fi stabilit printr-un aranjament special. Rămîneau obligatorii pentru Principate tratatele și convențiile încheiate între Turcia și alte state în măsura în care acestea nu atingeau drepturile țării recunoscute și stabilite prin acte internaționale. Nici un tratat sau convenție

⁵⁸ Titularii celorlalte ministere erau: la interne — tot Ion Ghica, externe — Gh. Știrbei, finanțe — P. Mavrogheni, justiție — I. Cantacuzino, instrucțiunea publică și culte — I. Strat, război — general Ion Gr. Ghica, lucrări publice — D.A. Sturdza (vezi M. Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866—1945. Liste de miniștri*, în „Revista arhivelor”, XLVII (1970), vol. XXXII, nr. 2, p. 429—430).

⁵⁹ „Analele statistice ale României pe anul 1866”, broșura VII, partea I, București, 1869, p. 17—21. După atee date, numai în 14 județe au fost mai mult de 22.000 morți (Biblioteca Academiei, msse., Arhiva Palatului, XXVII, acte 108). Însărcinat cu organizarea campaniei împotriva epidemiei, dr. Al. Marcovici informa guvernul că deși holera bîntuia cu o putere moderată, ea a făcut totuși un mare număr de victime datorită mizeriei — „o mizerie completă, absolută” — populația neavînd ce mîncă din cauza secetei ce pîrjolise totul în anii 1865 — 1866. (Ibidem, dosar 8/1866, f. 72—74; vezi și telegrama acestuia de la Tecuci din 5/17 iulie în Arh. St. Buc., Fond M.A.L., Div. comunal-rurală, dosar 9/1866, f. 350.)

nu putea fi încheiat direct de Principate cu puteri străine, excepție făcând aranjamentele de interes local cu statele vecine. Tributul avea să fie sporit într-o proporție ce urma să se stabilească de comun acord. Se menținea interdicția de a se crea ordine sau decorații destinate a fi conferite în numele Principatelor. În fine, nu era permis ca pe teritoriul țării să se rializeze elemente care ar fi putut neliniști puterile vecine și provoca dificultăți Porții⁶⁰.

Rezultatele tratativilor cu Poarta încorporate în cele două scrisori și în firmanul de investitură (înminat în timpul vizitei la Constantinopol întreprinse între 12—18/24—30 octombrie 1866) au avut o importanță deosebită. Prin aceste acte Unirea Principatelor, rodul eforturilor conjugate ale tuturor românilor, care pînă atunci fusese considerată de Poartă și de puterile garante ca provizorie, era de această dată definitiv recunoscută ca un fapt desăvîrșit, indestructibil, avînd un caracter ireversibil și etern. Această recunoaștere a voinței poporului român era întărită și de acceptarea lui Carol I ca domn al României. Astfel, prin aceste acte, au fost introduse în dreptul public european⁶¹ faptul de nestrămutat al Unirii Principatelor, precum și ereditatea tronului României.

Privite într-o perspectivă mai largă, aceste acte au și o altă semnificație. Formal, ele au consacrat izbînda deplină a programului de unitate națională și de edificare a noului stat pe baze moderne așa cum a fost exprimat sintetic în cele patru dorințe fundamentale adoptate de Adunările ad-hoc. Prin aceasta, România era și de fapt și de drept constituită pentru totdeauna, epoca Unirii inaugurată în urmă cu zece ani de tratatul de la Paris fiind încheiată.

LA ROUMANIE EN 1866. COORDONNÉES DE LA POLITIQUE INTERNE ET INTERNATIONALE

Dans l'histoire de la Roumanie, les événements de 1866 ont une importance particulière : ils ont débuté en février par le renversement du pouvoir du prince régnant Al. I. Cuza (qui réalise dès 1859 l'union des Principautés Roumaines et accomplit une œuvre profonde de modernisation de l'État unitaire roumain) et ont pris fin par la reconnaissance, en octobre, par les puissances garantes, de l'avènement du prince Charles de Hohenzollern-Sigmaringen.

Dans cette étude de synthèse on met en valeur d'une manière critique l'abondante littérature historique roumaine et étrangère, à laquelle l'auteur a ajouté des informations inédites puisées dans les archives. Dans la première partie on présente le contenu et la signification de la législation adoptée en mars (l'institution de la garde nationale, la loi des conventions agricoles) on expose la manière par laquelle on a abouti — conformément

⁶⁰ Textul ambelor scrisori și a firmanului de investituri în „Archives diplomatiques. Recueil de diplomatie et d'histoire”, Paris, VII (1867), tome I, p. 270—272 ; tome II, p. 693—696.

⁶¹ La 12/24 octombrie 1866 marele vizir Aali-Pașa a trimis reprezentanților puterilor garante de la Constantinopol o circulară în care arăta că în acea zi principele Carol de Hohenzollern a fost primit de Sultan care i-a înminat firmanul de investitură ca domn al Principatelor Unite (Arh. St. Buc., Fond Casa Regală, dosar 47/1866, f. 112).

aux désirs exprimés par les Roumains dès 1857 — à la candidature du prince étranger, on relève les difficultés auxquelles la Roumanie a été confrontée d'une manière sévère sur le plan international (réunies en mars à Paris, dans une conférence, les Puissances garantes se sont prononcées contre le prince étranger, certaines d'entre elles soutenant même l'annulation de l'Union). La reconstitution des circonstances de l'avènement du nouveau prince régnant et de la prise du gouvernement de l'Etat à l'encontre de l'opposition des empires voisins, a imposé la conclusion que l'instauration de la dynastie des Hohenzollern-Sigmaringen sur le trône du pays par la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers a été visait non seulement à défendre les intérêts spécifiques des classes exploiteuses mais aussi à contribuer, par une œuvre de stabilité et de continuité, à la consolidation de l'Etat national, à la défense de l'intégrité du territoire habité par les Roumains. Parmi les problèmes abordés dans la deuxième partie de l'étude on distingue celui du débat et de l'adoption de la nouvelle constitution qui, d'une part, a établi les principes de l'organisation moderne de l'Etat et de son fonctionnement, et d'autre part a assuré le cadre légal à l'exercice de la domination des classes possédantes. L'auteur considère que par la reconnaissance, en octobre, par les puissances européennes, des nouvelles réalités politiques roumaines, a pris fin l'époque de l'unification inaugurée depuis 10 ans par le traité de Paris, la Roumanie étant constituée, en fait, comme de droit, en tant qu'Etat national moderne dont l'unité était irréversible et indestructible.

BIZANTINISTUL NICOLAE BĂNESCU

(100 de ani de la naștere)

DE

STELIAN BREZEANU

Începuturile preocupărilor românești pentru istoria bizantină, care într-o primă etapă au avut drept țel punerea în valoare a surselor bizantine în cunoașterea istoriei noastre naționale, urcă la cărturarii umaniști de la cumpăna secolelor XVII—XVIII, în principal la Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și, mai ales, Dimitrie Cantemir. Activitatea lor, în care erudiția se împletește cu spiritul angajat, este continuată pe un plan superior de învățații *Școlii ardelenne*, Gh. Șincai și Petru Maior, la începutul veacului XIX. Dacă *Hronicul vechimei a româno-moldovlahilor* al celui dintii se remarcă prin întinderea informației luate de la autorii bizantini și prin calitatea tălmăcirii pasajelor extrase din aceștia, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a celui din urmă are un caracter, prin excelență, polemic.

Cu anii '40 ai veacului trecut intră în scenă o nouă generație de istorici, în frunte cu N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, la care progresele înregistrate în metodele de investigare, volumul informației și orizontul intelectual sînt incontestabile în raport cu înaltașii lor. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* ale lui Eudoxiu de Hurmuzaki, cea mai importantă lucrare românească din această perioadă pentru domeniul ce ne preocupă, al cărei prim volum apare în 1878, sînt mai degrabă o parafrază după sursele bizantine decît o întreprindere ce urma să corespundă exigențelor științifice ale vremii în domeniul istoriei. Meritul cărturarului bucovinean este de a fi făcut cel dintii între învățații români apel la sursele bizantine publicate în *Corpus*-ul din Bonn, care reprezentau la acea vreme un progres imens față de mai vechile ediții apărute în *Corpus*-ul din Paris, retipărite mai apoi la Veneția¹.

La începutul secolului nostru preocupările românești pentru istoria bizantină intră într-o etapă nouă, fenomen legat atît de progresele bizantinisticii europene cît și de elemente noi intervenite în dezvoltarea științei istorice și a învățămîntului din țara noastră. Cu ultimul deceniu al veacului trecut, bizantinologia europeană pășește în etapa științifică a evoluției sale, beneficiară a marilor progrese pe care pozitivismul le aduce în cîmpul științei istorice, în ansamblu, printr-o mai profundă înțelegere a istoriei, care, pe lingă viața politică, include în preocupările sale viața economică,

¹ Vezi introducerea prof. Al. Elian la *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III; *Scriptori bizantini* (sec. XI—XIV), București, 1975.

socială, ideologică, artistică, religioasă, juridică, militară etc., prin înarmarea ei cu instrumente proprii de lucru și metode sigure de cercetare, pornind de la analiza riguroasă a surselor, și prin dezvoltarea științelor auxiliare — numismatică, sigilografie, paleografie, diplomatică, codicologie etc. —, ale căror rezultate sînt încorporate cunoașterii trecutului umanității. Tot în această perioadă istoria bizantină încetează să mai fie privită ca o simplă prelungire a celei romane, fapt pentru care bizantinistica devine o disciplină de sine-stătătoare a istoriei, cu un statut propriu pe planul învățămîntului și al cercetării. Saltul calitativ pe care disciplina îl înregistrează la sfîrșitul secolului XIX este legat însă și de activitatea didactică, organizatorică și științifică a unei pleiade de străluciți savanți, care în țările lor au pus bazele unor școli naționale de bizantinologie. În Germania, Karl Krumbacher (1854—1909) creează bizantinologia modernă ca știință de sine stătătoare și pune, în 1898, bazele celei dintîi catedre de istorie bizantină din lume, după ce cu șase ani în urmă fondase prima revistă de specialitate, *Byzantinische Zeitschrift*. Paralel, în Franța, Rusia și Anglia, Ch. Diehl (1859—1944), V. G. Vasilievski (1838—1899) și, respectiv, John Bury (1861—1927) desfășoară o remarcabilă activitate didactică, organizatorică și științifică, punind bazele unor școli de bizantinologie în țările lor². În țara noastră, progresele științei istorice europene au fost repede asimilate de savanții români, mulți dintre ei formați în marile centre științifice din Occident. În acest fel, A. D. Xenopol, D. Onciul, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, N. Iorga și V. Pârvan așează cercetarea istorică românească pe baze științifice, cercetare ce atinge în scurt timp un nivel european. Pe de altă parte, învățămîntul românesc cunoaște sub îndrumarea eminentului organizator care a fost Spiru Haret un salt calitativ, care se resfringe în toate domeniile vieții științifice și culturale din țara noastră.

În aceste împrejurări sînt puse bazele unei școli românești de bizantinologie, al cărei fondator este N. Iorga^{2 bis}. Minat de aceeași năzuință ca și înaintașii săi în studiul cadrului universal al istoriei noastre naționale, bizantinistul N. Iorga elaborează, pe parcursul a peste trei decenii, o operă fertilă în idei, în care, de la mica sinteză *The Byzantine Empire*, publicată la Londra în 1907, pînă la ampla lucrare *Histoire de la vie byzantine*, apărută în 1934, încearcă să construiască o imagine cuprinzătoare în care să surprindă esența milenarului imperiu de pe Bosfor³. Nu mai puțin importantă pentru viitorul studiilor bizantine în țara noastră a fost activitatea didactică și organizatorică a marelui savant. Fondarea în 1914 a Institutului sud-est european, editarea revistei „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, transformată apoi în „Revue historique du Sud-Est européen”, organizarea la București a celui dintîi congres internațional de studii bizantine în 1924 sînt jaloane nu numai în activitatea lui N. Iorga ci și în evoluția școlii bizantinologice românești, ce dobîndește un tot mai mare prestigiu pe plan internațional. Paralel, își desfășoară activitatea Demostene Russo (1869—1938) și O. Tafrali (1876—1937), primul titular al catedrei de istorie bizantină din

² G. Ostrogorski, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 6—10.

^{2 bis} Pentru aspectele esențiale ale operei de bizantinist a lui N. Iorga vezi *Nicolae Iorga — istoric al Bizanțului*, culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, București, 1971.

³ Eugen Stănescu, *Nicolae Iorga și sensul istoriei Bizanțului*, în vol. : *Nicolae Iorga — istoric al Bizanțului*, p. 9 și urm.

Universitatea bucureșteană, al doilea profesor la Universitatea din Iași. Istoricul și filologul Demostene Russo s-a ilustrat cu contribuții majore în istoriografia greco-elenismului în perioada bizantină și post-bizantină⁴, dar are merite incontestabile și în formarea științifică a studenților săi în cadrul seminarului de filologie bizantină destinat însușirii de către aceștia a unei riguroase metodologii științifice⁵. Elev al lui Ch. Diehl, O. Tafrați s-a făcut cunoscut în lumea științifică grație studiilor sale asupra Thessalonicului, al doilea oraș al Imperiului bizantin⁶.

În această atmosferă de emulație științifică se formează și face primii pași în cariera sa științifică Nicolae Bănescu, care avea să devină unul dintre reprezentanții de seamă ai școlii românești de bizantinologie.

Nicolae Bănescu a văzut lumina zilei în familia avocatului Petre Bănescu și a Ecaterinei Bănescu, născută Drăgulănescu, la 16 decembrie 1878 la Călărași, în regiunea Dunării de Jos, regiune cu una dintre cele mai frământate istorii în mileniul evului de mijloc al cărei studiu avea să-l consacre în lumea științifică pe savantul de mai târziu. Cel de al treilea din cei paisprezece copii ai familiei Bănescu și-a petrecut copilăria la Găiești iar studiile liceale le-a urmat la Sf. Sava, după absolvirea cărora s-a înscris la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București. Aici viitorul savant avea să se adape din erudiția, rigoarea metodei și patosul patriotic ale unei strălucite pleiade de corifei ai culturii moderne românești în frunte cu B. P. Hașdeu (1838—1907), Titu Maiorescu (1840—1917), Ovid Densusianu (1878—1938), Grigore Tocilescu (1850—1919), Dimitrie Onciul (1856—1923) și Nicolae Iorga (1871—1940)⁷. Primii trei i-au inspirat istoricului de mai târziu preocupările lingvistice și filologice, rigoarea metodei și claritatea expunerii în timp ce ultimii trei gustul pentru istorie și cultul pentru obiectivitate științifică. Dar mai cu seamă N. Iorga avea să devină un exemplu călăuzitor pentru elevul său prin erudiția, puterea de muncă și geniul său creator.

În anul 1901 N. Bănescu și-a luat licența și funcționează ca profesor de limbă franceză la unul din liceele din Craiova. Dar încă din acești ani el manifestă un deosebit interes pentru activitatea științifică, debutând cu studii de literatură antică greacă⁸. În perioada 1907—1911 funcționează ca inspector școlar, director al liceului Dimitrie Cantemir din București și, mai apoi, director al liceului de la Mănăstirea Dealului. Pe plan științific perioada coincide cu orientarea lui N. Bănescu spre istoria poporului

⁴ D. Russo, *Elenismul în România, epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912; Idem, *Studii bizantino-române*, București, 1907; Idem, *Studii istorice greco-române*, I—II, București, 1939.

⁵ E. Stănescu și Gh. Zbucnea, *Bizantinologia la Universitatea din București*, „Analele Universității București” seria istorie, XIV (1965), p. 115.

⁶ O. Tafrați, *Thessalonique au XIV-e siècle*, Paris, 1913; Idem, *Topographie de Thessalonique*, Paris, 1913; Idem, *Histoire de Thessalonique des origines au XIV-e siècle*, Paris, 1919.

⁷ *Le 90-e anniversaire du Professeur Nicolae Bănescu*, „Revue des études Sud-Est européennes”, VII (1969), nr. 1, p. 5.

⁸ *Privire asupra evoluției dramei atice*, „Literatură și artă română”, VII (1903), p. 233—247; *Perșii lui Eschyl*, Ibidem, p. 457—463; *Shakespeare și Eschyl*, Ibidem, VIII (1904), p. 420—443; *Pasiunea tubrit în teatrul lui Euripide*, Ibidem, IX (1905), p. 577—588; *Valoarea morală a tragediei „Oedip la Colonos”*, „Viața nouă”, I, 1905, p. 345—356.

român, fiind atras de epoca de profunde prefaceri revoluționare din prima jumătate a veacului al XIX-lea⁹.

Anul 1910 reprezintă o cotitură în cariera sa științifică, odată cu orientarea spre studiul istoriei bizantine, în care N. Bănescu era preocupat, în primul rând, să surprindă luminile pe care aceasta le poate aduce la mai buna cunoaștere a istoriei noastre naționale în mileniul ce desparte părăsirea Daciei de administrația și armata romană de formarea primelor formațiuni politice românești în spațiul carpato-dunărean, mileniu quasi-necunoscut la începutul secolului nostru. În anii 1910—1912 frecventează cursurile de limbă și literatură de la Universitatea din München sub îndrumarea eminentului savant August Heisenberg (1869—1930), elevul marelui Karl Krumbacher. Plecat din țară cu temeinice studii în istorie și în filologie clasică, tânărul istoric român reușește să-și facă o solidă pregătire în atât de dificila disciplină a bizantinologiei iar teza sa de doctorat asupra evoluției viitorului în limba greacă¹⁰ a fost apreciată „pentru valoarea sa intrinsecă și a rămas un model al genului”¹¹, aducându-i titlul de doctor cu mențiunea *magna cum laude* în iulie 1914¹². După participarea sa la primul război mondial ca ofițer în rezervă, în 1919 este numit profesor de istorie bizantină la Universitatea din Cluj și ales membru corespondent al Academiei Române. În perioada profesoratului clujean (1919—1937), N. Bănescu îmbină munca didactică cu activitatea organizatorică, deținând în mai multe rânduri funcții de conducere la Universitate¹³. Dar perioada aceasta consacră pe istoricul N. Bănescu în lumea științifică, grație studiilor sale ce abordau probleme larg dezbătute asupra administrației bizantine la Dunărea de Jos în secolele X—XII¹⁴. Anii rodnici ai profesoratului clujean au fost evocați de unul dintre cei mai străluciți elevi ai săi, acad. Constantin Daicoviciu. „Am avut din primele săptămâni ale vieții mele universitare, scria regretatul savant clujean, privilegiul de a cunoaște pe acela care m-a captivat deindată prin calitățile sale de om de știință și de orator desăvârșit : profesorul Nicolae Bănescu. Am ascultat expunerile sale deopotrivă documentate și fascinante, de o

⁹ Gheorghe Bariț. *Rolul său în cultura națională*, Vălenii de Munte, 1910; *Un capitol din istoria mănăstirii Neamțului. Starețul Neonil. Corespondența sa cu C. Hurmuzachi și Andreiu Saguna*, Vălenii de Munte 1910; *Moștenirea lui Tudor Vladimirescu*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XI (1910); *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu. Bucăști alese din ineditele sale*, Vălenii de Munte, 1910; *Cîteva scrisori de-ale revoluționarilor munteni (1850)*, „Neamul Românesc Literar”, III (1911); *Corespondența familiei Hurmuzachi cu Gheorghe Bariț, Vălenii de Munte, 1911*; *Contribuție la istoria învătămintului din Muntenia în veacul al XIX-lea*, „Neamul Românesc Literar”, III (1911).

¹⁰ *Die Entwicklung des griechischen Futurums von der frühbyzantinischen Zeit bis zur Gegenwart*, București, 1915.

¹¹ *Le 90^e anniversaire*, p. 5.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Cele dintii cristalizări de stat ale Românilor*, „Revista istorică”, V(1919), p. 103—113; *Cele mai vechi știri bizantine asupra românilor de la Dunărea-de-Jos*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, I (1921—1922), p. 138—160; *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains au Bas-Danube*, „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher”, III (1922), p. 287—310; *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel (1018)*. *Nouveaux duchés byzantins : Bulgarie et Paristrion*, „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, X (1923), p. 49—72; *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos*, (Academia Română. Discursuri de recepție), București, 1938.

frumusețe și eleganță perfectă, despre lumea misterioasă a Bizanțului, despre cultura și arta bizantină»¹⁵.

În primăvara anului 1938 este ales membru activ al Academiei Române, semn al prețurii aduse istoricului de lumea științifică din țara noastră, iar în toamna aceluiași an este chemat la Universitatea din București, unde preia conducerea catedrei de studii bizantine, pe care avea să o conducă timp de un deceniu. În această perioadă, profesorul Bănescu prezintă pentru întâia oară în țara noastră, pe parcursul a trei ani de studiu, istoria integrală a Bizanțului, fapt de mare importanță pentru viitorul disciplinei în cîmpul preocupărilor istorice din țara noastră. Totodată, a ținut mai multe cursuri speciale însoțite de seminarii, în care făcea interpretări pe texte bizantine¹⁶. După moartea lui N. Iorga, N. Bănescu este ales secretarul secției de istorie din Academie, directorul Institutului de studii bizantine și al Institutului de studii al Sud-Estului european și a preluat conducerea „Revistei Istorice”¹⁷. Pe plan științific, anii profesoratului bucureștean coincid cu cea mai fructuoasă perioadă din cariera istoricului român, perioadă în care apar cele două lucrări fundamentale ale sale, fruct al cercetărilor de peste două decenii în istoria administrației bizantine la Dunărea de Jos în secolele X—XII¹⁸ și în controversata problemă a rolului romanității balcanice în evenimentele de răsunet european de la răscrucea veacurilor XII—XIII legate de nașterea statului asenid¹⁹. După pensionare, în 1947, și pînă la moartea sa, survenită la 10 septembrie 1971, N. Bănescu și-a continuat activitatea științifică, publicînd numeroase lucrări de popularizare în bizantinologie, contribuînd și pe această cale la creșterea interesului pentru destinele imperiului de pe Bosfor în rîndurile publicului larg din țara noastră²⁰.

Prestigiul științific al istoricului român și-a aflat o consacrare și pe plan internațional. În 1937 Universitatea din Atena îl proclamă *doctor honoris causa*, iar, în 1961, la al XII-lea Congres internațional de studii bizantine de la Ohrida, este ales vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine. calitate care i se confirmă la următorul congres desfășurat la Oxford în 1966²¹. În anul 1958, un grup de colegi și prieteni l-au onorat, la cea de a 80-a aniversare, cu un volum din „Revue des Etudes Byzantines”, pentru ca zece ani mai tîrziu, numeroși savanți români și străini să-i dedice un volum din „Revue des études sud-est européennes”²².

★

Principala preocupare pe plan științific a savantului român a constituit-o, într-un cadru mai larg, istoria Dobrogei bizantine și, în chip

¹⁵ C. Daicovicu, *A mon maître Nicolas Bănescu*, „Revue des études sud-est européennes”, VII (1969), nr. 1, p. 19—20.

¹⁶ E. Stănescu, Gh. Zbucnea, *art. cit.*, p. 119—120.

¹⁷ *Le 90e anniversaire*, p. 6.

¹⁸ *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946.

¹⁹ *Un problème d'histoire médiévale: création et caractère du second empire bulgare (1185)*, Bucarest, 1943.

²⁰ *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1971, ediție îngrijită de Gh. Cronț. Volumul cuprinde zece „chipuri”, dintre care cinci au fost publicate de autor în cartea sa *Chipuri și scene din Bizanț*, Cluj, 1927.

²¹ *Le 90e anniversaire*, p. 6—7.

²² „Revue des études sud-est européennes”, VII (1969), nr. 1.

special, problema organizării teritoriilor balcanice readuse sub controlul Constantinopolului de către împărații-soldați de la cumpăna secolelor X—XI. Cu acest prilej, N. Bănescu a pus în valoare marile sale calități de om de știință: profunđa cunoaștere a limbii grecești medievale și a literaturii istorice bizantine, capacitatea de interpretare, multă imaginație etc.

Problema organizării administrative a teritoriilor balcanice recucerite de bizantini fusese abordată încă de la sfârșitul veacului trecut de către istoricul rus Skabalanovič, într-o monografie consacrată istoriei Bizanțului secolului XI, monografie în care lansa ipoteza că Vasile II a împărțit regiunile cucerite în trei theme: Bulgaria, Serbia și thema orașelor de la Dunăre (Paristrion)²³. Istoricul bulgar P. Mutafciiev reia, câteva decenii mai târziu, discuția în jurul organizării teritoriilor țaratului bulgar după recucerirea bizantină pentru a încerca să demonstreze existența a patru theme: Paristrion, Bulgaria, Dyrrachion și Srem²⁴. Un alt istoric bulgar, marele V. N. Zlatarski, combate ambele puncte de vedere, susținând că teritoriul țaratului bulgar și-a menținut unitatea administrativă și după reconquista imperială. El admite existența unor theme ca Paristrion și Sirmium, ambele însă sub autoritatea guvernatorului themei Bulgariei²⁵. În sfârșit, S. Kyriakides consideră că în Bizanțul secolelor X—XI existau theme principale și secundare, cele din urmă subordonate celor dintii; în cazul Bulgariei, ea avea sub autoritate mai multe theme secundare, între care și Paristrion²⁶.

De-a lungul unui sfert de veac, într-o serie de studii consacrate chestiunii, sfârșind cu o amplă lucrare ce avea să reprezinte una din marile contribuții științifice ale vieții sale, N. Bănescu și-a oprit atenția asupra problemei organizării teritoriale balcanice recucerite de bizantini la sfârșitul secolului X și începutul celui următor. Istoricul român respinge ipoteza lui Skabalanovič asupra împărțirii regiunilor balcanice recucerite în trei theme, arătând că teoria existenței themei Serbiei se întemeiază pe o interpretare eronată a unui pasaj din Constantin Porphyrogenetul²⁷ și apoi a lui Skylitzes-Kedrenos și Attaleiates²⁸. În viziunea lui Bănescu nici ipoteza lui Mutafciiev ori cea a lui Zlatarski nu-și află temeiuri în sursele timpului, care vorbesc numai de două theme: Paristrion și Bulgaria²⁹; numai sub Manuel I Comnenul, odată cu promovarea unei politici bizantine energice în nord-vestul peninsulei, a fost creată o nouă themă pe Dunărea mijlocie, cuprinzând orașele Niș, Belgrad și Branicevo³⁰.

Dacă ideea existenței unei theme a orașelor paristriene fusese deja formulată înainte de anii '20 ai veacului nostru, Bănescu are meritul de a fi făcut lumină asupra tuturor problemelor legate de aceasta: momentul apariției, întindere, organizare și stabilirea listei conducătorilor acesteia.

²³ N. Skabalanovič, *Statul și Biserica bizantină în secolul XI, de la moartea lui Vasile II la venirea lui Alexios I Comnenul*, (în rusă), S. Petersburg, 1884, p. 228.

²⁴ „Sbornik Silistra i Dobrudja”, I, Sofia, 1927, p. 158—159, apud N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 20—21.

²⁵ Apud Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 21—24.

²⁶ *Ibidem*, p. 38—41.

²⁷ *Ibidem*, p. 24 și urm.

²⁸ *Ibidem*, p. 28 și urm.

²⁹ *Ibidem*, p. 42—43.

³⁰ *Ibidem*, p. 43—44

Fără a aduce argumente în favoarea ipotezei sale, Skabalanovič data înființarea themei Paristrion în 1024. La rîndul său, N. Bănescu leagă crearea noii theme de recucerirea statului bulgar de către Ioan Tzimiskes în 971, după înlăturarea intervenției rusești în Balcani. După opinia sa, evenimentele din peninsula din 976, legate de apariția imperiului macedonean al lui Samuel³¹, n-au atins regiunile răsăritene ale vechiului stat bulgar, rămase în continuare sub administrația din Constantinopol, care a înființat aici thema Paristrion, cu centrul la Silistra³². Împotriva tezei lui Zlatarski, care consideră că statul lui Samuel a cuprins întregul teritoriu al vechiului țarat, Bănescu observă că niciun izvor bizantin ce se referă la luptele lui Vasile II cu bulgarii nu vorbește de recucerirea Silistrei de către armatele imperiale³³. În favoarea opiniei istoricului român pledează descoperirea unui sigiliu al unui strateg de Dristra, datat la sfîrșitul secolului X³⁴, atestarea de către Kedrenos a unui alt guvernator al themei, Tzitzikios, pentru anul 1017³⁵, înainte deci de încheierea cuceririi Peninsulei Balcanice de către Vasile II, ca și descoperirea în anii din urmă a unui alt sigiliu al unui guvernator bizantin din Silistra, datînd în mod cert din anii 971 — 976³⁶. Îmbrățișată de mulți specialiști străini³⁷, teza istoricului român a fost confirmată de cercetările arheologice recente, care au evidențiat repararea și repunerea în folosință la sfîrșitul secolului al X-lea a cetăților de la Dunărea de Jos — Noviodunum, Dinogetia, Arrubium (Măcin), Troesmis, Carsium, Capidava, Axiopolis, Rasova etc. —, Silistra, capitala themei, bucurîndu-se de o atenție specială din partea autorităților bizantine³⁸. De menționat faptul că toate aceste fortificații n-au suferit vreun asediu la răscrucea secolelor X—XI, ceea ce înlătură teza lui Zlatarski, conform căreia acestea ar fi trebuit să cunoască cel puțin două: unul la cucerirea lor de către Samuel, iar al doilea la recucerirea lor de către Vasile II³⁹.

Relativ la numele themei, timp de aproape un veac de la crearea ea nu a primit un nume precis, fiind denumită după numele capitalei sale ori sub forma perifrizei „thema orașelor paristriene”. Abia în a doua jumătate a veacului XI numele se fixează sub forma Paristrion sau, sub o formă curentă de origine populară, Paradunavon⁴⁰. Noua unitate administrativă avea un teritoriu în nord-estul peninsulei, cuprins între Dunăre, Marea Neagră și lanțul Balcanilor, în limite greu de delimitat⁴¹. Noua temă avea în concepția istoricului român o funcție defensivă, prin excelență, avanpost înaintat al Constantinopolului în fața atacurilor nomazilor

³¹ *Ibidem*, p. 45 și urm.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 47—48.

³⁴ *Ibidem*, p. 52—53.

³⁵ *Ibidem*, p. 48 și urm.

³⁶ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 75.

³⁷ *Ibidem*, p. 76 și urm.

³⁸ *Ibidem*, p. 88—91.

³⁹ Dobrogea sfîrșitului de secol X este, după mulți autori, scena pe care se desfășoară evenimentele relatate de „nota” sau „însemnările toparhului grec”. Un comentariu cu literatura la zi asupra chestiunii vezi la I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 90—92.

⁴⁰ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 58 și urm. Cf. E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos — sec. X—XII — și sensul lor istoric*, „Studii și cercetări de istorie veche”, XIX (1968), nr. 3.

⁴¹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 42—43.

turanici din stepele nord-pontice ⁴². De-a lungul celor două veacuri de existență aceasta a avut un rol eminent în stăvilirea atacurilor succesive ale fiilor stepei: pecenegi și uzi, în secolul XI, cumani în secolul următor ⁴³. Importante pagini a consacrat N. Bănescu locului capitalei themei, Silistra, în exercitarea de către aceasta a rolului său de avanpost al metropolei. Capitala themei dispunea de excelentă poziție strategică la Dunărea de Jos, era înconjurată de mari fortificații și ușor de aprovizionat pe fluviu, unde flota bizantină nu avea rival ⁴⁴. În sfârșit, importante merite revin istoricului român în stabilirea listei conducătorilor themei Paristrion de-a lungul celor două veacuri de existență ca și ai themei Bulgariei ⁴⁵ într-o serie de studii publicate în periodice românești și străine, rezultatele cercetărilor sale fiind apoi reluate în monografia sa asupra themei paristriene ⁴⁶.

Un ultim aspect legat de istoria regiunii de la Dunărea de Jos, intrat în preocupările lui N. Bănescu, l-a constituit problema caracterului etnic al formațiunilor prestatale dintre Dunăre și Marea Neagră de la sfârșitul veacului XI, conduse de Tatos, Seslav și Satsz. Născute în perioada crizei din ultimele decenii ale secolului XI, aceste formațiuni au preocupat și preocupă și azi lumea științifică, datorită controverselor ivite în jurul naturii populației „mixobarbare” de la Dunăre, despre care vorbesc sursele timpului. În legătură cu aceste evenimente, izvoarele bizantine atestă în regiune prezența romeilor, prin care se înțelege populația greacă supusă împăratului, pecenegii și „mixobarbarii”. Această ultimă populație a fost identificată când cu rușii stabiliți la Dunărea de Jos, când cu alte ethnii din regiune ⁴⁷. N. Iorga a fost cel dintâi istoric român care a subliniat caracterul românesc al acestor formațiuni prestatale și a identificat pe „mixobarbarii” din izvoare cu românii din Dobrogea ⁴⁸. N. Bănescu a îmbrățișat teza lui N. Iorga, aducând în sprijin noi argumente ⁴⁹. Deși unii istorici români au respins ipoteza lui N. Iorga, sprijinită de N. Bănescu ⁵⁰, cercetările recente tind să o confirme ⁵¹.

⁴² *Ibidem*, p. 98—99.

⁴³ *Ibidem*, p. 100 și urm.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 67 și urm.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 171—174.

⁴⁶ Concluziile istoricului român asupra genezei și organizării themei Paristrion au fost îmbrățișate de mari savanți străini (Fr. Dölger, „Byzantinische Zeitschrift”, 31, 1931, p. 443—445; L. Bréhier, „Revue Historique”, 184, 1938, p. 17, 19—20). În schimb, Ostrogorski (*op. cit.*, 258—260) acceptă punctul de vedere al lui Bănescu asupra themei Paristrion dar consideră că, pe lângă Paristrion și Bulgaria, în teritoriile cucerite au mai fost create de Vasile II alte două theme: Dalmația și Sirmium.

⁴⁷ O bună prezentare a chestiunii, vezi I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 137—146.

⁴⁸ N. Iorga, *Droits nationaux et politiques dans la Dobrogea*, Iași, 1917, p. 28—30; Idem, *Histoire des Roumains*, II, Bucurest, 1937, p. 82 și urm.

⁴⁹ N. Bănescu, *La domination byzantine*, p. 10 și urm.; Idem; *Bizanțul și romanitatea*, p. 27 și urm.

⁵⁰ C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în secolul XI*, „Revista istorică română”, VII (1937), p. 122—151; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1946, p. 336—338.

⁵¹ E. Stănescu, *Les „mixobarbares” du Bas-Danube au XIe siècle*, „Nouvelles études d'histoire”, III, București, 1965; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 104; Barnea-Ștefănescu, *op. cit.*, p. 145—147. Vezi și poziția lui N. S. Tanașoca, *Les mixobarbares et les formations politiques paristriennes du XIe siècle*, „Revue roumaine d'histoire”, XII (1973), nr. 1, p. 61—82.

Cealaltă problemă importantă ce a preocupat pe N. Bănescu a constituit-o originea și caracterul celui de al doilea țarat bulgar, născut în urma răscoalei din vechiul stat bulgar în anii 1185—1186. Începute cu un veac în urmă, controversele în jurul acestei probleme au cunoscut o mare intensitate în ultimele două decenii ale secolului trecut și, cu deosebire, în perioada interbelică, când soluționarea problemelor științifice a fost influențată de situația politică a vremii. Protagonisții acestei dispute au fost la sfârșitul secolului trecut istoricii slavi C. Jireček, Th. Uspenski, V. G. Vasilevski și J. L. Pič și istoricul austriac C. Höfler, iar în perioada interbelică istoricii bulgari P. Mutafiev și Zlatarski, din rindurile istoricilor români luând poziție D. Onciul, N. Iorga, Gh. I. Brătianu și mai ales N. Bănescu. Studiul acestuia din urmă, elaborat în anii ultimului război mondial, reprezintă un model de cunoaștere profundă a surselor grecești, latine și slave, relative la problema celui de al doilea țarat bulgar, și de înțelegere a concepției politice a vremii.

Studiul istoricului român începe printr-o analiză critică a punctului de vedere al lui C. Jireček în această chestiune. Marele istoric ceh recunoaște răspîndirea elementului vlah în Balcani în evul de mijloc în Dobrogea, Tracia, Macedonia și Munții Pindului⁵², dar pornind de la faptul că razguzanii erau denumiți în unele surse și vlahi afirmă că „la sfârșitul secolului XII numele s-a extins în chip greșit și la slavii din Moesia”, cum apar la N. Choniates și la cronicarii occidentali, confuzie ce dispăre la Acropolites⁵³. N. Bănescu demonstrează însă lipsa de temei a tezei lui Jireček, arătînd că atît cronicarul bizantin cit și cei occidentali vorbesc, acolo unde este cazul, și de bulgari⁵⁴. Dar teza istoricului ceh a fost preluată și dezvoltată de alți specialiști ce s-au ocupat de chestiune. Th. Uspenski ajunge la concluzia că, în ura lor oarbă față de bulgari, cronicarii bizantini au șters chiar din vocabularul lor numele de Bulgaria și bulgar în cursul secolului XII, fapt ce ar explica precauția cu care Kinnamos și Choniates folosesc aceste noțiuni în lucrările lor⁵⁵. De aici, istoricul rus conchide că numele de bulgari „a fost înlocuit prin numele de vlahi, care locuiau sporadic printre bulgari. Din aceste considerente politice urmate consecvent în sec. XII, primul elau din 1185 îndreptat contra Bizanțului a fost atribuit de asemenea de către scriitorii bizantini nu elementului bulgar ci valah”⁵⁶. Această „conspirație” a cronicarilor bizantini este considerată de istoricul român, pe bună dreptate, o absurditate. Kinnamos nu vorbește despre bulgari pentru că ei nu au constituit în perioada de care se ocupă un factor politic care să intre în preocupările diplomației imperiale⁵⁷. În schimb, N. Choniates îi menționează pe bulgari ori de cite ori este necesar. De altminteri, ideea „conspirației” textelor în jurul numelui de bulgar este lipsită de orice temei; cronicarii bizantini din veacul XII n-au încetat să vorbească despre bulgari și Bulgaria, cum este cazul lui Nikephor Bryennios, Anna Comnena și I. Zonaras, așa cum cancelaria din Constantinopol folo-

⁵² C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 220.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ N. Bănescu, *Un problème*, p. 8—9.

⁵⁵ Th. Uspenski, *Obrazovanie vtorogo bolgarskogo tzarstva*, Odesa, 1879 apud Bănescu, *Un problème*, p. 10 și urm.

⁵⁶ Uspenski, *op. cit.*, p. 153, apud Bănescu, *Un problème*, p. 13.

⁵⁷ N. Bănescu, *Un problème*, p. 13—14.

sește curent termenul de Bulgaria pentru thema balcanică creată de Vasile II ⁵⁸. De altfel, Th. Uspenski atribuie politicii bizantine ideile și metodele moderne atunci când afirmă că „era în interesul politicii bizantine de a permite să se vorbească despre bulgari cît mai puțin posibil” ⁵⁹. „Desnaționalizarea prin metodele expuse de savantul rus, remarcă Bănescu, este o descoperire a vremurilor noastre; ea nu a fost niciodată practică în Bizanț” ⁶⁰. De altminteri, într-o recenzie consacrată cărții lui Uspenski, marele bizantinist rus V. G. Vasilievski a demonstrat șubrezeuia argumentelor compatriotului său. „Desfășurînd prea mult zel, scria Vasilievski, pentru interesele istorice bulgare, el crede că istoricii bizantini au fost și ei nedrepti față de bulgari, adică i-au trecut intenționat sub tăcere punînd în evidență numele vlahilor” ⁶¹.

În legătură cu participarea elementului vlah la mișcarea asenidă, Th. Uspenski admite că aceasta a luat parte la răscoală, fără ca rolul lui să fie preponderent. În sprijinul tezei sale, istoricul rus subliniază faptul că statul creat în urma mișcării s-a numit bulgar și nu vlah, ceea ce denotă că bulgarii și-au dobîndit independența și nu vlahii ⁶². Bănescu remarcă, pe drept cuvînt, că istoricul face o distincție între cele două populații absentă la contemporani, vlahii și bulgarii fiind uniți în lupta lor împotriva stăpînirii bizantine. În ceea ce privește titulatura statului dintre Balcani și Dunăre el nu se putea numi decît bulgar în temeiul unei tradiții politice ce aducea în scenă „un stat de concurență față de Bizanț” ⁶³, reinviind amintirea țaratului lui Simeon.

O jumătate de veac mai tîrziu tezele lui Uspenski sînt reluate și dezvoltate de istoricii bulgari P. Mutafciiev și V. N. Zlatarski. Cel dintîi contestă supraviețuirea elementului vlah în regiunile nord-estice ale Peninsulei Balcanice, și prin aceasta participarea lui la mișcarea din 1185/86 ⁶⁴. În ceea ce privește originea conducătorilor răscoalei, Mutafciiev îi consideră cumano-ruși, pornind de la prezența numelui de Asan în familia celor trei frați. La rîndul său, Zlatarski construiește o altă teorie pentru a dovedi originea cumană a celor doi conducători ai mișcării, considerîndu-i nepoți ai unui cuman aflat la curtea din Constantinopol în secolul XI, din care cauză au fost aleși voievozi ai bulgarilor și apoi conducători ai mișcării ⁶⁵. Făcînd apel la sursele contemporane — bizantine și latine —, N. Bănescu califică construcțiile celor doi istorici „un simplu joc de imaginație, contrar mărturiilor categorice ale surselor contemporane care, toate, prezintă pe șefii revoltei, Petru și Asan, ca vlahi, indiferent oricare ar fi originea numelui unuia dintre ei” ⁶⁶. În acest sens, Bănescu sublinia

⁵⁸ *Ibidem*, p. 16 și urm.

⁵⁹ Uspenski, *op. cit.*, p. 231, apud Bănescu, *Un problème*, p. 17.

⁶⁰ Bănescu, *Un problème*, p. 20.

⁶¹ V. G. Vasilievski, „Jurnal Ministerstva Narodnogo Provescentija” iulie 1879, p. 175.

⁶² Uspenski, *op. cit.*, p. 229, apud Bănescu, *Un problème*, p. 23.

⁶³ Bănescu, *Un problème*, p. 25.

⁶⁴ P. Mutafciiev, *Originea Asezizilor* (în bulg), „Macedonski Pregled”, IV, 1928, apud Bănescu, *Le problème*, p. 36—37.

⁶⁵ V. N. Zlatarski, *Originea lui Petru și Asan, conducătorii mișcării din 1185* (în bulg), „Spisanie Acad. Bulg.” 45, 1933—1934, p. 25 și urm. apud Bănescu, *Le problème*, p. 44 și urm.

⁶⁶ N. Bănescu, *Le problème*, p. 55.

confuzia pe care cei doi istorici o făceau între numele conducătorilor mișcării și ethnia căreia îi aparțineau, mai ales că numele celor doi frați ai lui, Asan erau pur românești⁶⁷. În legătură cu faptul că istoricii din secolele XIII—XIV nu se mai referă la originea vlahă a celor doi conducători, argument important la Mutafciev și Zlatarski pentru a respinge apartenența lui Asan și Petru la ethnia vlahă, istoricul român subliniază, pe drept cuvânt, că Ge. Acropolites și Ge. Codinos scriau la mai multe generații de la evenimente, într-un moment când exista un stat bulgar bine consolidat și când pe nimeni nu mai interesa originea vlahă a fondatorilor lui⁶⁸. De altfel, N. Bănescu urmează în concluziile sale asupra rolului vlahilor în mișcarea din 1185 și a originii Asenizilor pe istoricul austriac Constantin R. von Höfler, care cu un veac în urmă sublinia rolul decisiv al vlahilor balcanici în evenimentele de la sud de Dunăre din 1185/87 și originea vlahă a conducătorilor mișcării⁶⁹. În legătură cu denumirea noii formațiuni politice din Balcani, savantul vienez conchide: „este impropriu ca țaratul Asenizilor să se numească bulgar... Prin aceasta se pierde o parte de istorie slavă pură dar câștigă adevărul istoric. Țaratul a fost vlaho-bulgaro-cuman, dinastia însă vlahă”⁷⁰. Tezele lui N. Bănescu au fost însușite, în parte sau în totalitate, de mulți savanți străini și români⁷¹.

În sfârșit, tot în legătură cu istoria țaratului vlaho-bulgar, N. Bănescu s-a oprit și asupra problemei dominației acestuia la nord de Dunăre. La vremea sa, D. Onciul a admis existența unei stăpîniri a Asăneștilor în stînga Dunării⁷². N. Bănescu însă arată că nu există nici un argument vrednic de luat în seamă în favoarea unei stăpîniri asenide nord-dunărene, fără ca acest lucru să excludă largi contacte militare, religioase și culturale între Asănești și vlahii nord-dunăreni și cumani⁷³. Cercetările recente tind

⁶⁷ *Ibidem*, p. 43.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 60.

⁶⁹ Constantin R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des Zweiten bulgarischen Reiches der Asseniden, 1186—1257* „Sitzungsberichte der philos. — historischen Classe der K. Akad. der Wiss.“, Bd. 95, 1879, p. 229—245.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 244—245.

⁷¹ R. L. Wolff, *The „Second Bulgarian Empire“. Its Origin and History to 1204*, „Speculum“, XXIV (1949), nr. 2, p. 162—207; G. G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija v XI—XII vv*, Moscova, 1960, p. 431 și urm.; P. Charanis, *Composition and Movement of the Populations in the Byzantine World, 1071—1261*, „XVe Congrès International d'Etudes Byzantines“, Athenes, 1976, Rapport, p. 8, n. 27; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 55 și urm. Interesantă este schimbarea de poziție la Ge. Ostrogorski care în prima ediție a sintezei sale asupra istoriei bizantine (*Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940, p. 287, n. 3) îmbrățișa poziția istoricilor bulgari, pentru ca în ultima ediție a lucrării, apărută la München 1963 (p. 333, nr. 5) să admită cea mai mare parte a tezelor lui N. Bănescu în problema rolului vlahilor în mișcarea din 1185 și a originii conducătorilor răscoalei. Din partea istoricilor bulgari, o poziție, în ansamblul ei, obiectivă în problema de față găsim la B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor în vol. Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, sec. XII—XIX, București, 1971, p. 9—56, deși în anumite privințe rămîne încă pe pozițiile istoricilor slavi din perioada interbelică.

⁷² D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1890, p. 33 și urm.

⁷³ N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar și țările române*, „Analele Acad. Române. Memoriile secțiunii Istorice“, seria 3-a, XXIX, 1947, p. 285 și urm.

să dea dreptate lui N. Bănescu ⁷⁴, chiar dacă mai există încă partizani ai teoriei lui Onciul ⁷⁵,

★

Prin activitatea sa didactică și științifică, pe care în rîndurile de față am încercat s-o surprindem în liniile ei majore, N. Bănescu rămîne una dintre figurile de seamă ale școlii române de bizantinologie. Deși preocupările sale științifice s-au îndreptat spre unele dintre cele mai controversate probleme ale istoriei balcanice medievale, de cele mai multe ori legate de realitățile politice ale zilei, savantul român a reușit să rămînă deasupra învrăjbirilor și să exprime cuvîntul științei. Lucrările sale, în care erudiția se împletește cu probitatea științifică, au devenit lucrări de referință în istoria balcanică a evului de mijloc, mai ales cele consacrate temeii Paris-trion. Asupra metodei sale de cercetare, marele său dașcăl, N. Iorga, a rostit judecata cea mai potrivită. „Metoda pe care o întrebuițezi dumneata în toate cercetările care au plecat de la cercetarea culturii grecești la noi, spunea marele nostru istoric, în a cărei cunoaștere poți sta alături de oricare, deși, cu simțul dumitale de măsură, știi să te oprești în presintarea dovezilor de știință și nu cauți să te afirmi prin ignorări și înfruntări care nu-și au locul nici în știință, . . . ca să ajungi la îmbrățișarea oricăreia din problemele multiple ale bizantinologiei, așa cum se concepe astăzi, este simplă și bună, neavînd nevoie de nici o îndreptare și prefacere. Totdeauna bine informat, pleci de la mărturia de viață, care se cheamă documentul. Nu lași la o parte nici o știre din vremea însăși în care au fost stările ori s-au petrecut faptele. Dar, cum ai un simț de umanitate, nu-ți închipui că orice document cuprinde adevărul și anume adevărul total. El nu spune decît ceva venit de la un anume om în anume împrejurări și pentru un anume scop. Interpretarea se impune de la sine și ea cere ce nu se poate învăța la nici un seminarium și culege din niciun îndreptariu : psihologie, cunoaștere de oameni, simț al realității” ⁷⁶.

LE CENTENAIRE DU BYZANTINISTE N. BĂNESCU

RÉSUMÉ

Dans cette étude, l'auteur se propose de mettre en évidence l'une des grandes figures de l'école roumaine de byzantinologie, Nicolae Bănescu, dont nous fêtons cette année, le 16 décembre, le centenaire de sa naissance.

Frais émoulu de la Faculté de lettres de l'Université de Bucarest, où il compte parmi ses professeurs Titu Maiorescu, Ovid Densusianu, Grigore Tocilescu, Dimitrie Onciul et N. Iorga, N. Bănescu étudie la byzantinologie à Munich avec August Heisenberg, avec lequel il passa son

⁷⁴ Al. Elian, *Introducere în : Fontes Historiae Daco-Romanae*, p. XXIV și urm.

⁷⁵ B. Primov, *op. cit.*, p. 46—52.

⁷⁶ N. Iorga, *Răspunsul la recepția lui N. Bănescu în Academie*, în N. Bănescu, *Bizanzul și romanitatea*, p. 32—33.

doctorat, en 1914. Professeur d'histoire byzantine à Cluj (1919–1938) et à Bucarest (1938–1947), Bănescu a dirigé en même temps „La Revue historique” et a été directeur de l’„Institut d'études byzantines”.

Ses recherches, où l'érudition se joint à la probité scientifique, ont abordé des problèmes majeurs de l'histoire balkanique du Moyen-Age : l'administration byzantine du Bas-Danube des X–XII-e siècles et la création et le caractère du second empire bulgare. Ses ouvrages *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946 et *Un problème d'histoire médiévale” création et caractère du second empire bulgare (1185)*, Bucarest, 1943, couronnement des recherches de plus d'un quart de siècle, sont devenus des études de référence dans la littérature de spécialité.

SERBIA PE DRUMUL CUCERIRII INDEPENDENȚEI NAȚIONALE (1804—1878)

DE

NICOLAE CIACHIR

În secolul al XIV-lea, Serbia medievală atinge apogeul puterii sale, jucînd un rol important în evenimentele din Balcani. Perioada de domnie a lui Ștefan Dușan (1331—1355) a fost epoca de grandoare a statului feudal sîrb, acesta reușind să ocupe aproape toate posesiunile bizantine din Peninsula Balcanică și să pună bazele unui stat foarte puternic în sud-estul Europei. Energic, ambițios, capabil și cult, Ștefan Dușan a fost unul din regii cei mai mari în evul mediu în această parte a Europei.

După moartea lui Ștefan Dușan, statul se destramă din cauza luptei centrifuge a marilor feudali, dar lovitura frontală o vor primi sîrbii din partea turcilor, în 1389 la Kosovo pole, cînd vor fi nevoiți să accepte suzeranitatea otomană¹. La 6 ani după ocuparea Constantinopolului, adică în 1459, otomanii ocupă Serbia și o transformă într-o simplă provincie, denumită: „Pașalicul de la Smederevo”, subordonată direct beglerbegatului Rumeliei. În 1521, Soliman Magnificul reușește să dezorganizeze sistemul defensiv al regatului maghiar și să ocupe cetatea Belgrad, iar după Mohaci (1526), teritoriile Serbiei de nord care fuseseră deținute înainte de maghiari, vor forma cu cea mai mare parte a Serbiei, pașalicul de la Belgrad².

Poporul sîrb n-a privit pasiv cruda și retrograda dominație otomană, de nenumărate ori s-a răscolat cu arma în mînă, însă de-abia spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, această luptă capătă un caracter organizat. Imperiul otoman este nevoit să țină cont de acești factori și în special de schimbarea raportului de forțe care survine în secolul al XVIII-lea în sensul că Habsburgii ținteau să-și subordoneze Serbia³.

Documentele epocii scot în evidență faptul că sultanul Selim al III-lea (1789—1807) s-a ocupat în mod special, în perioada 1791—1801, de pașalicul de la Belgrad, așa-numita „krajina” (adică regiunea de margine, de de graniță,) și vizirul de Belgrad, Hagi Mustafa pașa, primea dispoziții precise să lupte cu hotărîre împotriva abuzurilor funcționarilor otomani,

¹ Stanoyé Stanoyévitch, *Histoire de Yougoslavie*, Belgrade, 1939, p. 33—35.

² *Historija naroda Jugoslavije*, II, sub red. Branislav Giurgev, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadic, Zagreb, MXMLIX, p 67 și urm.; vezi și H. Inaldžik, *Od Stefana Dusana do Osmankog carstva*, în „Prilozi za orientalni filologiju i istoriju III—IV” (1952—1953), p. 63 și urm.

³ S. Novaković, *Tursko Carstvo pred Prvi srpski ustanak 1780—1804* (Imperiul otoman înainte a primei răscoale sîrbești 1780—1804), Beograd, 1906, p. 37 și urm.

sprijinindu-se pe cnezii sîrbi. Paşalicul de la Belgrad fiind pentru otomani, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, o regiune de graniţă de o deosebită importanţă, căruia — după pacea de la Şiştov (1791) — i s-a acordat o totală autonomie, cu scopul de a cîpi emigrările şi, totodată, de a întoarce măcar o parte din cei 50 000 de locuitori care au trecut în Voievodina şi în alte părţi ale Imperiului Habsburgic⁴.

Firmanele din 1791, 1793, 1794 şi 1796 acordau o largă autonomie paşalicului de Belgrad, scutiri de impozite, privilegiile pentru negustori, pentru a înviora economic această regiune şi a-i crea o siguranţă pe plan politic.

Aceste eforturi n-au rămas fără urmări, s-a produs o înviorare în agricultură, meşteşuguri şi comerţ, numeroşi sîrbi s-au reintors la vetrele lor, dar dragostea de libertate a sîrbilor pe de o parte şi incapacitatea putredului sistem oman pe de altă parte, vor duce curînd la declanşarea răscoalei din 1804.

Deşi paşalicul era relativ slab populat (avea în ajunul anului 1804, 368 000 locuitori), numeroşi tîrgoveţi, ridicaţi în special din mijlocul satelor, exportau anual peste 200 000 de porcine, agricultura prospera, însă întoarcerea ienicerilor în paşalic (1801) a curmat această stare. Ienicerii au acaparat cu forţa pămînturile spahiilor, şi au transformat pe ţăranii sîrbi în iobagi de-ai lor, mărindu-le cu mult obligaţiile. La sfîrşitul lunii ianuarie 1804, descoperind un complot al sîrbilor care se pregătea, prin viclesug, sînt convocati 68 de cnezi şi decapitaţi.

În această nouă situaţie, atît de complicată şi grea, singura soluţie era răscoala armată. Nicolae Iorga avea dreptate parţial cînd afirma că faţă de ieniceri, spahiii se comportau mult mai omenos „... vorbeau sîrbeşte şi trăiau cu ţăranii lor în legături destul de bune. Mulţi dintre ei erau chiar de origine sîrbească sau bosniacă, ca vestitul paşă Bechir, şi comandantul oştrilor turceşti pentru înăbuşirea răscoalei, Heviz, era sîrb de naştere”⁵.

La mijlocul lunii februarie 1804, răsculaţii din regiunea păduroasă a Sumadiei, la scupştina din Oraşec îl aleg drept conducător al răscoalei pe Karageorge şi hotăresc începutul luptei organizate împotriva ienicerilor cît şi extinderea răscoalei pe tot cuprinsul paşalicului⁶. Astfel, în nahija (districtul) Valevo, răsculaţii aleg drept şef pe cneazul Iacob şi pe protoiereul Matjia Nenadović, în districtul Smederevo, este ales conducător negustorul Dijuşa Vulicević, în districtul Pojarevac, ţăranul înstărit Milenco Stoicović, iar în districtul Rudnićiko, tîrgoveţul Milan Obrenović, secundat de tinărul său frate Miloş Obrenović. În curînd, toate regiunile răscolate, în vederea coordonării răscoalei, îl recunosc drept conducător pe George Karageorge⁷.

⁴ Ivan Bojić, Sima Circović, Milorad Ekmecić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavlje*, Beograd, 1973, ed. II-a, p. 208—210.

⁵ N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de munte, 1913, p. 105—106.

⁶ Vezi pt. amănunte *Ispisi iz partski arhiva. Graha za istoriju prvoga srpskoga ustanka* (Extrageri din arhivele Parisului. Documente privind istoria primei răscoale sîrbeşti), sub redacţia lui M. Gavrilović, Beograd, 1904; vezi şi Lj. Jovanović, *Stogodisnjica srpskog ustanka* (O sută de ani de la răscoala sîrbească), Beograd, 1904.

⁷ Ciubrilović, Vasa, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, (Istoria gîndirii politice în Serbia în secolul al XIX-lea), Beograd, 1958, p. 6.

În martie, 1806, din 12 districte ale pașalicului Belgrad, 9 au fost eliberate. Sîrbii i-au alungat pe ieniceri din toate satele și orașele, cu excepția orașului Belgrad, unde ienicerii s-au menținut doi ani de zile. Această răscoală a avut un pronunțat caracter antifeudal, deoarece majoritatea ienicerilor și spahiilor erau deținători de domenii în Serbia. Baza răscoalei o formau țărani care trăiau în obștii, conduși de burghezia sîrbă în formare, iar nucleul militar, unitățile sîrbești recent create, conduse de oameni care au făcut serviciul militar în Austria sau de sîrbii din Bosnia și Herțegovina, care serviseră în armata turcă. Alături de sîrbi, după cum arată izvoarele, au luptat greci, vlahi, bulgari, macedoneni ⁸.

În prima etapă a răscoalei (1804—1806), sîrbii răsculați au păstrat formal dependența față de puterea centrală, adică față de sultan. Ei au declarat că luptă împotriva ienicerilor, pentru păstrarea ordinii și legalității. Selim al III-lea, socotindu-i pe ienicerii care acaparaseră puterea în pașalicul de la Belgrad ca pe dușmanii săi politici, a trimis de la Istanbul un pașă și trupe în ajutorul sîrbilor. Spahiii au dat și ei ajutor sîrbilor, deoarece, alungați de ieniceri în 1801 și luîndu-li-se pămînturile, credeau că prin înlăturarea ienicerilor își vor recăpăta domeniile. După ce ienicerii au fost alungați din Belgrad la 1806, pașa trimis de sultan cu trupe în ajutorul sîrbilor, i-a somat pe aceștia să depună armele, ceea ce sîrbii au refuzat.

Incendierea mănăstirii Studenica, în aprilie 1806, a marcat începutul invaziei turcești și războiul fătîș între Serbia și Imperiul otoman. În lupta de la Šabac, din 13 august 1806, Karageorge a distrus oastea turcă ce venea din Bosnia, comandată de căpitanul Kului. În această bătălie, cavaleria sîrbă a dat un atac combinat împreună cu pedestreimea care a năvălit cu cuțitele asupra turcilor.

Această victorie a avut un mare răsunset printre slavii sudici. Sîrbii din Voievodina, din Dalmația, din Muntenegru și din Bosnia au trimis ajutoare în bani, armament și oameni. După aceste victorii, o delegație sîrbă a fost trimisă la Istanbul, pentru a ajunge la o înțelegere cu sultanul. Acesta recunoștea autonomia Serbiei, fără a admite garantarea acesteia de o altă putere, însă intrarea în război a Rusiei, și noile succese ale sîrbilor pe cîmpul de luptă, fac ca sîrbii să denunțe acordul. Istoriografia iugoslavă arată că, pînă la 1807, răscoala avea un caracter relativ pacifist față de Poartă, în sensul că răsculații doreau o autonomie sub garanția colectivă a marilor puteri, practic cu mici modificări, erau mulțumiți de situația pe care o aveau în 1801, adică în ajunul invadării pașalicului de către ieniceri. În orașele eliberate, în anii 1804—1805 (Rudnik, Valievo, Šabac, Požarevac, Smederevo etc.), după ce ienicerii răsculați au fost alungați, viața s-a desfășurat normal, într-o colaborare corectă cu musulmanii meșteșugari și negustori, în care sîrbii vedeau prieteni. Din 1807, această concepție se schimbă, sîrbii dorind ca întreaga populație musulmană să părăsească Serbia, mai ales spahiii, căci răscoala a evoluat luînd caracterul unei adevărate revoluții agrare, antifeudale.

La asaltul cetății Belgrad, care a avut loc la sfîrșitul anului 1806, sîrbii, pe lângă tunuri de lemn, aveau tunuri de fier capturate de la turci și tunuri turnate în Slovenia și trimise lor. Asaltat din patru părți, Belgra-

⁸ Ivan Bojić ... *Istorija Jugoslavije*, p. 211—212.

dul este eliberat. În luptele crincene purtate pentru eliberarea oraşului, s-au evidenţiat cel mai mult harambaşa Stanoie Glabaş şi voievodul Vasa Cearapić⁹.

Victoria de la Sabac, Deligrad şi în special eliberarea Belgradului au îmbărbătat şi mai mult pe sîrbi şi au trezit speranţa eliberării definitive de sub turci. Războiul ruso-turc, început în decembrie 1806, a dat un nou imbold luptei sîrbilor¹⁰. Este cazul să amintim că, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, pe teritoriul Serbiei răsăritene au luptat şi pandurii români sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

În virtutea alianţei încheiate cu Rusia, cunoscută în istoriografia sîrbă sub denumirea de convenţia Karageorge-Paulucci, ţarul a luat sub oblăduirea sa Serbia, căreia îi acorda o constituţie, ajutor în organizarea instituţiilor civile şi militare şi prevedea abolirea relaţiilor feudale. Deşi această convenţie practic nu s-a aplicat, este interesant că statul autocrat rus, sprijinitorul relaţiilor şi al ordinii feudale, pentru a contracara Franţa şi ideile revoluţiei franceze, era nevoit, ţinînd cont de conjunctură, să sprijine noul.

După pacea de la Tilsit (1807) între Rusia şi Franţa, pe baza căreia Rusia ceda Franţei insulele Ionice şi Boka Kotor, şi armistiţiul ruso-turc din august 1807 de la Slobozia, Serbia începe să se orienzeze către Austria şi chiar către Franţa. Rusia abandonînd Peninsula Balcanică, sîrbiirămîneau complet descoperiţi în faţa armatei turceşti.

Încă din 1805, în teritoriile eliberate, funcţionează noua administraţie sîrbă, care era coordonată de un guvern provizoriu sub conducerea lui Karageorge, denumit „Consiliul de conducere”.

Unii voievozi sîrbi, preluînd conacele spahiilor şi din ambiţia de a se îmbogăţi cît mai repede şi prin orice metodă, supun pe ţăranii sîrbi la vechile obligaţii feudale, ceea ce generează numeroase abuzuri. Astfel, Karageorge este nevoit să tempereze pe mulţi din loctiitorii săi, iar din 1811, să ia măsuri în vederea centralizării puterii. Karageorge, ieşind dintr-un mediu ţărănesc, de-abia ştia să scrie, dar, înzestrat cu reale calităţi (voinic, viteaz, corect), a ştiut să aplaneze diferitele neînţelegeri între căpetenii, să-şi cîştige simpatia majorităţii poporului sîrb şi astfel să pună bazele unei dinastii.

În anii 1809—1811, se mai dau o serie de lupte între sîrbi şi turci, în care trupele otomane se dedau la atrocităţi în masă. Vom aminti numai lupta de pe dealul Ćegar, unde voievodul Ştefan Sindelić, cu 300 de oameni, a trebuit să facă faţă unei armate duşmane de 40 000 oameni, comandată de marele vizir Iusuf paşa, care încerca să ia Nişul cu asalt¹¹. Refuzînd să se predea, Sindelić şi-a descărcat pistolul într-un butoi cu praf de puşcă, explozia omorînd atît pe asediaţi cît şi mulţi asediatori.

Înfuriat, comandantul turc a dat ordin să fie decapitate cadavrele răsculaţilor sîrbi, iar din 952 de cranii a zidit un turn, faimosul Cele Kula (turnul de cranii), ca avertisment celor care ar îndrăzni să se răscoale împotriva Otomanilor. Marele poet francez, Alphonse de Lamartine,

⁹ *Pregled istorije Jugoslavenskih naroda*, I, Beograd, 1963, p. 271.

¹⁰ *Istoria Iugoslavii*, tom. I, sub redacţia lui I. V. Bromlei, I. S. Dostian, V. G. Karasev, S. A. Nichitin, Moscova, 1963, p. 314.

¹¹ Relja Novacović, *Istoria modernă*, Pancevo, 1963, p. 51—53.

întorcându-se în 1833 dintr-o călătorie făcută în Orient, cutremurat de priveliștea turnului de cranii, a scris : „Ochii și inima mea au exprimat în acele clipe tot ce simțeam : o nesfârșită recunoștință și un omagiu față de rămășițele pămîntești ale acelor oameni viteji și pe ale căror cranii, devenite pietre de temelie, se înalță independența patriei lor. Sîrbii să păstreze bine acest monument pentru amintirea viitoarelor generații ! El îi va învăța pe cei ce vor veni cît prețuiește independența unei națiuni și cu ce jertfe au plătit strămoșii lor pentru ea”.

Clauzele păcii de la București (1812) între ruși și turci cu privire la Serbia erau un compromis între cele două mari puteri. Pe baza articolului 8 al tratatului, Turcia acorda Serbiei autonomie și amnistie generală pentru toți care au luptat împotriva Imperiului otoman. Deși tratatul de la București din 1812 a fost primul act internațional din epoca modernă care legifera autonomia Serbiei, sîrbii erau profund nemulțumiți, deoarece trebuiau să primească din nou garnizoane turcești în orașe și să plătească un tribut anual.

Deoarece sîrbii n-au acceptat să fie dezarmați și să primească garnizoane turcești, în iulie 1813, trei armate otomane, perfect echipate, au invadat Serbia simultan din trei direcții, dinspre Vidin, Niș și Bosnia. Situația răsculaților era deosebit de grea. Anii de luptă au epuizat resursele țării, potențialul uman, iar ajutorul din afară de data aceasta a lipsit total. Afară de aceasta, n-a existat o unitate deplină nici în privința planului și nici a felului de a lupta. Chiar și în această conjunctură, rezistența a fost eroică. Voievodul din Krajna, Veliko haiducul, a apărat Negotinul, cu 3 000 de oameni. Turcii i-au cerut să predea Negotinul și toată Krajna. Răspunsul a venit prompt : „Capul îl dau, dar Krajna ba”. El a rezistat eroic, dar forțele mult superioare ale turcilor au reușit să ocupe acest teritoriu, după moartea lui Veliko și să pătrundă în Serbia pe râul Velika Morava. Timp de 17 zile, sîrbii au respins eroic la Ravanj, armata turcă ce venea din Bosnia. Din cauză că praful de pușcă era ud de ploaie, armata sîrbă a trebuit să se retragă, iar Žeko Bulibașa cu ceata sa a rămas de sacrificiu, murind pînă la unu, pentru a reține pe turci.

Deoarece turcii presau Belgradul din trei părți, la sfîrșitul lunii septembrie 1813, Karageorge, împreună cu mitropolitul Leontie, și cu alte persoane oficiale, au fugit din Belgrad, la Zemun, pe teritoriul Austriei. Ultimele statistici iugoslave, bazate pe materiale de arhivă, arată că peste 100 000 de sirbi au fugit din fața dușmanului, găsind adăpost în Banat și Srem, ulterior, treptat mulți din aceștia s-au întors¹². Aceia care n-au putut să se refugieze în Austria, au luat drumul codrului. După ocuparea Belgradului, soldații turci au primit permisiunea să jefuiască timp de 12 zile orașul, să omoare și să ia în robie pe oricine, după bunul plac. Tunurile Istanbulului anunțau, timp de 3 zile, prin salve festive, înăbușirea rezistenței sirbe, care, timp de 9 ani a adus mari prejudicii, în special militare, Sublimei Porți.

Autoritățile locale turcești au fost din nou repartizate pe nahii (districte), iar cnezii sirbi rămași și întreaga populație erau obligați să dea ascultare întocmai ordinelor turcești. Noul pașă Suleiman, denumit Skopljanul, a instaurat un regim de teroare și jaf nemilos. Samavolnicia

¹² Ivan Bojić ... *Istorija Jugoslavije*, p. 220.

turcilor era tot mai evidentă, situația din Serbia devenind insuportabilă. Practic, însă, autoritatea turcă n-a putut fi restabilită în pašalic. Reintoarcerea otomanilor nu a însemnat restaurarea vechiului regim feudal, ale cărui baze fuseseră înlăturate. Din cauza teroarei, în toamna anului 1814, a izbucnit în districtul Ceaceak o nouă răscoală sub conducerea voievodului Hagi Prodan, unul din viitorii colaboratori ai lui Tudor Vladimirescu¹³. Răsculații l-au chemat și pe Miloș Obrenović, însă el a apreciat că conjunctura nu este potrivită pentru un nou război cu turcii. Încercarea lui Hagi Prodan de a extinde sfera răscoalei n-a reușit, limitându-se numai la zona Ceaceak și o parte din districtele Kraguevac și Iagodina. Deși mișcarea n-a luat amploare și a fost înăbușită, totuși i-a speriat pe turci. Hagi Prodan și o parte din răsculați au reușit să se refugieze în Srem. Turcii au pedepsit crunt pe răsculați. Au fost schingiuiți și omoriți numeroși voievozi, preoți, negustori, țărani etc. Garnizoanele militare turcești au fost întărite și s-au întreprins acțiuni împotriva cetelor de haiduci care acționau în codrii Serbiei.

Din cauza terorii, sîrbii pregătesc o nouă răscoală, dar concomitent trimit o delegație condusă de protoiereul Matja Nenadović să ceară sprijinul marilor puteri, care erau întrunite la congresul de la Viena.

În aprilie 1815, căpeteniile poporului sîrb, întrunite în satul Takovo, la poalele muntelui Suvobor, au hotărît răscoala întregii Serbiei. Conducător al răscoalei a fost recunoscut Miloș Obrenović¹⁴.

Din Austria, au început să treacă detașamente înarmate ale voievozilor Pavle Tukić, Petar Moler și ale altora.

Sîrbii, acționînd cu multă înțelepciune și precizie, au eliberat numeroase localități, ca Rudnik, Ceaceak, Kraguevac, Valjevo, Pojarevac, Kralievo etc. Deși turcii au trimis trupe din Rumelia, Bosnia, Macedonia, Albania, chiar artileria de la Istanbul, pînă la sosirea trupelor, o mare parte din pašalic a fost eliberat. O strălucită victorie au obținut sîrbii lângă satul Dublija. Dintr-o armată turcească au rămas în viață doar pașa și 40 de turci. În același timp, Miloș Obrenović se purta bine cu prizonierii turci și trimitea cadouri pașei din Bosnia și celui din Niș.

De asemenea, relațiile internaționale, spre sfîrșitul anului 1815, erau favorabile sîrbilor. Diplomația rusă, pericolul din partea lui Napoleon trecînd, făcea presiuni ca Turcia să aplice articolul 8 al tratatului de la București, adică recunoașterea autonomiei Serbiei și să pună capăt teroarei dezlănțuite. În septembrie 1815, ambasadorul Rusiei, Italianschi, a înmînat o notă destul de dură a guvernului Rusiei, cerînd respectarea tratatului de la București¹⁵.

Turcia, la rîndul ei, nu dorea ca Rusia sau o altă mare putere să se amestece în problemele sîrbești și conflictul să ia proporții, încît era dispusă să facă o politică de compromis. O astfel de politică era susținută de Marașli Ali pașa, unul din cei doi șefi otomani care au fost trimiși să înăbușe răscoala sîrbă. Deoarece turcii aprobau politica dusă de Marașli pașa, acesta a fost numit pașă la Belgrad.

¹³ N. Ciachir, P. Gălățeanu, *R. S. F. Iugoslavia*, București, 1969, p. 60.

¹⁴ *Ibidem*, p. 60-61.

¹⁵ *Istoria Iugoslaviei*, sub red. lui I. V. Bromlei, Moscova, 1963, tom. I, p. 317.

Miloș și Marașli pașa au dus tratative care s-au încheiat cu o înțelegere verbală, care ulterior a fost confirmată de Poartă. Astfel, Miloș Obrenović era recunoscut ca principe al Serbiei (Baș cneaz), iar Serbia rămânea o provincie otomană cu o autonomie destul de limitată. Tributul pentru sultan era strins de către sirbi, iar spahii nu puteau percepe biruri mai mari decât cele prevăzute prin berat imperial. Fiecare nahije (district), alături de musulmi, avea și un cneaz sîrb, care asista obligatoriu cînd se făcea judecarea sîrbilor. Garnizoanele turcești aveau dreptul să fie cantonate numai în orașe, iar la Belgrad lua ființă Cancelaria națională, formată din 12 cnezi, ca cel mai înalt organ administrativ și judecătoresc.

Chiar dacă garnizoanele turcești s-au întors în Serbia și autonomia era limitată, lupta eroică a poporului sîrb, dusă timp de 11 ani (1804—1815), a fost o adevărată revoluție burghezo-democratică (în fruntea căreia s-a aflat mica burghezie comercială), care a pus bazele statului sîrb modern.

Istoriografia iugoslavă arată că țărănimea luptînd împotriva feudalismului, fie prin acțiuni de guerilă, fie frontal, cu spahii și cu trupele turcești, care reprezentau vechea orînduire, a creat practic o țărănime liberă, punînd bazele unui proces social în toată Peninsula Balcanică.

De asemenea, revoluția sîrbă a deschis calea acțiunilor organizate a popoarelor balcanice pentru libertatea socială și națională. Istoricul austriac B. Kallay, remarcă încă în 1910, că toate popoarele creștine din Turcia europeană considerau cauza insurecției sîrbe, ca o cauză proprie¹⁶. De aceea, lupta sîrbilor a avut un puternic ecou în Grecia, Muntenegru, Albania, Țara Românească, Bulgaria etc., iar în luptele desfășurate în perioada 1804—1815, s-au încadrat și bulgari, greci, albanezi, români, croați și alții. Revoluția sîrbă a determinat mișcări țărănești în regiunea Vidinului și în alte părți ale Bulgariei, mișcări ale armatolilor și klepților din munții Olimp, în Muntenegru și în Albania septentrională¹⁷.

Chiar dacă autonomia Serbiei era limitată, din 1815 samavolnicia turcilor este cu mult diminuată, instaurîndu-se condiții pentru desfășurarea în condiții destul de bune a unei vieți normale. Miloș Obrenović cu multă abilitate a știut să smulgă turcilor o serie de concesi, Nicolae Iorga apreciîndu-i „... inteligența-i naturală admirabilă, om care era în stare să joace un rol foarte greu, de slugă credincioasă sultanului, pentru ca atunci cînd va suna ceasul, să poată desface Serbia cu desăvîrșire de sub acest împărat păgîn¹⁸.

În iulie 1820, Miloș Obrenović îi promite lui Iordache Olimpiotul tot sprijinul său în caz că Eteria va declanșa o răscoală generală în Balcani și de faptul „că sinteți gata să vărsați pină și ultima picătură a singelui D-voastră sub conducerea mea pentru religia noastră ortodoxă”¹⁹. Iar în octombrie al aceluiași an, generalul Ipsilanti îi solicită, „... să por-

¹⁶ B. Kallay, *Geschichte des serbischen Aufstandes, 1807—1810*, Wien, 1910, p. 132.

¹⁷ D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples Balkaniques (1804—1814)*, Beograd, 1965, p. 36—38.

¹⁸ N. Iorga, *Istoria războiului balcanic*, Lecții ținute la Universitatea din București, 1915, p. 89.

¹⁹ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, București, 1960, doc. 3, p. 46.

nească un corp din armata sîrbă la Lom și Drinovac, pentru ca să atragă atenția turcilor acolo și să-mi lase deschis drumul între Vidin și Ada Kale”²⁰.

Dar, arată istoricul D. Djordjević, propunerea lui Ipsilanti sosea într-un moment inoportun, căci o delegație sîrbă pornise la Istanbul pentru a negocia cu turcii și a obține pentru Obrenović titlul de prinț ereditar; de asemenea, proiectul de colaborare propus de Ipsilanti căzuse în minile organelor de frontieră otomană, iat Miloș nu credea că Rusia va declanșa în acel moment un nou război împotriva Turciei și ținea în plus cont de faptul că pierderile avute în perioada 1804—1815 nu fuseseră suficient de cicatrizate²¹.

Chiar și în această situație, Serbia urmărea cu multă atenție evenimentele din Peninsula Balcanică, iar după izbucnirea revoluției din Țara Românească de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, era atentă la tot ce se petrece și la nord de Dunăre, pentru a putea profita de situație în caz că Imperiul otoman ar fi avut dificultăți tot mai mari. Materialele de arhivă sîrbești sînt deosebit de interesante în privința ecoului pe care l-a avut revoluția română în Serbia²².

În orice caz, profitînd de evenimentele care se derulau în Peninsula Balcanică, de sprijinul care încep să-l acorde răsculaților greci, Anglia, Rusia și Franța, convenția ruso-turcă de la Akkerman (1826)²³ prevedea o serie de clauze pozitive pentru Serbia, iar tratatul de la Adrianopol (septembrie 1829) prevedea o largă autonomie administrativă²⁴.

Hatîșeriful din 1830, care reieșea din prevederile tratatului de la Adrianopol, confirma drepturile Serbiei ca stat autonom, prevedea nemijlocita libertate a comerțului, libertatea cultului ortodox, a învățămîntului în limba maternă și, ce era cel mai important, lichidarea proprietății feudale otomane, adică părăsirea Serbiei de către spahii și trecerea pămîntului în proprietatea țaranilor sîrbi²⁵.

Populația turcă putea locui numai la orașe, sau urma să părăsească țara. De asemenea, Poarta promitea că va înapoia Serbiei 6 districte, care-i fuseseră luate abuziv în 1813 (Krajna, Ceaceak, Timok, Kruševac, Crna Reka, Užice), dar se opuneau autoritățile locale turcești. Miloș, cu multă abilitate, sprijinînd pe feudații rebeli din Bosnia și Skodra și profitînd de faptul că trupele rusești debarcaseră la Constantinopol pentru a ajuta pe otomani în războiul acestora cu Mehmed Ali, pătrunde în cele 6 districte, punînd pe sultan în fața unui fapt împlinit și astfel teritoriul Serbiei ajunge la 37 000 kilometri pătrați²⁶.

²⁰ *Ibidem*, doc. 35, p. 76—77.

²¹ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 39.

²² Državni arhiv Srbije Beograd, fond Knjažeska Kancelarija (1821), doc. 373, 376, 378, 426, 427, 430.

²³ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 42.

²⁴ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente privind renașterea României*, vol. I, București, 1888, p. 325; vezi și Vladimir Stojančević, *Juznoslovenski narod i osmanskom carstvu od Jedrenskog mira 1829. do Pariskog Kongresa, 1856 godine* (Slavii de sud din Imperiul otoman de la pacea de la Adrianopol din 1829 și pînă la Congresul de la Paris din 1856), Beograd, 1971, p. 15—19.

²⁵ Gavrilović M., *Iz nove srpske Istorije*, Beograd, 1926, p. 43.

²⁶ Nicolae Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 45; vezi și N. Ciachir, P. Gălățeanu R. S. F. *Iugoslavia*, Edit. Enciclopedică română, București, 1969, p. 60—61.

Revoluția sîrbă de la începutul secolului al XIX-lea și mai ales succesele reputate pe cale diplomatică de Serbia pînă la 1833, ca și dezvoltarea economică din deceniul al patrulea, au conlucrat la trezirea conștiinței naționale a popoarelor sîrb, croat și sloven, de aproape înrudite prin origine și limbă²⁷. Astfel, societățile culturale din Voievodina, Croația și Slovenia dezvoltau ceea ce Dositej Obradović (1742—1811) afirmase încă la începutul secolului al XIX-lea, că țăranul sîrb din Banat sau Bečka, din Serbia, Herțegovina, Dalmația sau chiar din Croația, vorbește aceeași limbă și numai fanatismul confesional îi deosebește pe sîrbi de croați²⁸.

Pe plan extern, burghezia sîrbă, care se dezvolta repede, dorea extinderea granițelor statului la hotarele țaratului lui Ștefan Dușan și în primul rînd alipirea Voievodinei, Croației, Sloveniei și Muntenegrului cu Serbia. Primul program politic concret al burgheziei sîrbești și în special programul de perspectivă, a fost elaborat în 1844, de omul politic sîrb, Ilija Garașanin. Această schiță acest proiect (cunoscut sub denumirea de „Načertanije”), avea ca scop să-l ghideze pe prințul Alexandru Kara-george (1842 — 1858), în privința rolului pe care urma să-l joace Serbia în cadrul slavilor sudici²⁹.

Serbia trebuie să aibă oameni capabili, ageri la minte, fără prejudecăți, care să ducă o asemenea politică, căci dacă nu va acționa după un plan bine chibzuit „... atuncea ea va fi aruncată de furtunile străine ca o mică barcă, încoace și încolo, pînă va nimeri cine știe ce stîncă de care se va zdrobi toată”³⁰. Se atrăgea atenția că dușmanul principal în procesul de unificare al slavilor sudici este și va fi monarhia habsburgică.

Garașanin, care deținea funcția de ministru de interne al Serbiei, socotea că începînd din anii 1845—1846, planul elaborat de el putea să înceapă a fi aplicat. Din dispoziția lui a fost creată o puternică rețea de agenți, în toate regiunile locuite de slavi din cadrul Imperiului otoman și din cadrul monarhiei Habsburgice. Din ordinul lui, raguzanul Mateja Ban, intrat în serviciul Serbiei, a înființat la Belgrad o societate secretă panslavistă, în care intrau sîrbi, croați, sloveni, bulgari, macedoneni, cehi, slovaci și polonezi³¹.

Odată cu declanșarea revoluției din 1848, Garașanin a desfășurat o activitate neobosită, mai ales printre slavii aflați sub dominația Imperiului Habsburgic. A fost creat la Belgrad un comitet operativ, iar oamenii săi de încredere au întreprins călătorii în Voievodina, Croația, Dalmația, Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, o atenție deosebită fiind acordată Voievodinei³².

²⁷ Vasile Maciu, *Formarea Iugoslaviei*, în *Analele Univ. Buc.*, (istorie), anul XVIII (1969), p. 99.

²⁸ Dositej Obradović, în *Sobranje naravoučiteljnih vešceji*, Beograd, 1911, p. 1; vezi și Georges Weill, *L'Europe du XIX e siècle et l'idée de nationalité*, Paris, 1938, p. 32, vezi și Jacques Ancel, *Peuples et nations des Balkans*, Paris, 1930, p. 172.

²⁹ *Beogradsko Delo*, anul 1906, p. 322—333 (tipărit pentru prima dată în acest periodic cu comentarii de către Mil. Vukičević; vezi și Viktor Novak, *Antologia ginăritii iugoslave și unității naționale*, Beograd, 1930, p. 27—28.

³⁰ *Ibidem*, p. 27.

³¹ Vladimir Stojančević, *Južnoslovenski narodi u Osmanskom carstvu od Jedrenskom mira' 1829 do Pariskog kongresa 1856 godine*, Beograd, 1971, p. 366—371.

³² Državni arhiv Srbije, Beograd, fond. Garașanin, kutja V, fasc. 1 (1848).

Mișcărilor revoluționare care cuprind majoritatea provinciilor Imperiului Habsburgic, zdruncină din temelii acest edificiu atât de pestriț. Obiectivele fiind aceleași: eliberarea socială și națională, între acțiunile revoluționare din aceste regiuni au existat relații și influențe reciproce.

În martie 1848, în numeroase orașe din Transilvania au loc demonstrații de stradă, „ca adevărate manifestații revoluționare”³³. Acest proces revoluționar cuprinde și teritoriile iugoslave din Voievodina până la Marea Adriatică³⁴. Totodată, au loc demonstrații revoluționare în orașul Ljubljana, capitala Sloveniei, în Croația și Voievodina. După izbucnirea revoluției la Viena, soborul croat cere reforme, separarea de Ungaria și unirea Croației cu Dalmația și Slavonia³⁵.

Avocatul I. Buteanu, unul dintre conducătorii revoluției din Transilvania, se afla în martie 1848 la Zagreb (Agram), capitala Croației, în scopul sondării terenului pentru o acțiune comună cu revoluționarii de aici. I. Buteanu trimitea o corespondență gazetei lui Gh. Barițiu despre situația din Croația, potrivit căreia la 25 martie 1848 se ținuse o adunare națională care ceruse împăratului reforme, precum și unirea Dalmației, Croației, Slavoniei și restabilirea graniței militare a Croației³⁶.

În ziua în care se ținea adunarea de la Blaj, „Gazeta de Transilvania” anunța că banul Jelașić, conducătorul Croației, va ridica 100 000 de soldați împotriva acelor care vor încerca „să împiedice propășirea naționalității croate”³⁷.

În aceeași perioadă se ridică și sîrbii din Voievodina. În martie 1818 avusese loc răscoala țăranilor din regiunea Kikinda și răscoala regimentelor grănicerești din Pancevo și Zemun. În mai 1848, întruniți într-o mare adunare la Karlowitz, sîrbii din Voievodina și din Croația cer reforme sociale și naționale și declară Voievodina sirbească drept teritoriu independent³⁸. Și ei își exprimă, ca și croații, dorința de a se uni laolaltă Voievodina, Croația, Slavonia și Dalmația.

Mișcarea revoluționară din Voievodina era sprijinită, după cum arătam, de Serbia, deși aceasta nu a intervenit direct în luptă. Guvernul sîrb a permis delegaților fărăi sale să participe la adunarea din mai 1848 de la Karlowitz și i-a ajutat pe revoluționarii din Voievodina sub diferite forme. Astfel, Garașanin a folosit întregul aparat polițienesc în scopul cumpărării de arme și de muniții și pentru trimiterea de voluntari. De asemenea, un detașament de 8 000 de voluntari, recrutați pe teritoriul Serbiei și conduși de Stevan Knićanin, a participat la operațiile militare³⁹.

Și din Țara Românească s-a încercat ajutorarea mișcării revoluționare din Voievodina. În acest sens se prevedea ca în iunie 1848 să pornească de la Brăila și Galați spre Voievodina un detașament de 1 000 de volun-

³³ *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 115; vezi și *Arhiv Istoriceski Institut*, Beograd, fond Coresp. M.A.E. al Franței, inv. 92/3, Belgrad, 21 martie 1848 (în continuare: *Arhiv. I. I. Beograd...*).

³⁴ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 78.

³⁵ Fuad Slipicević, *Istorija naroda Jugoslavije*, tom III, Sarajevo, 1961, p. 98.

³⁶ V. Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, Edit. politică, București, 1966, p. 354-355.

³⁷ „Gazeta de Transilvania” din 1 mai 1848; vezi și V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 355.

³⁸ Fuad Slipicević, *op. cit.*, p. 100-101.

³⁹ *Materiaux relatifs à l'histoire du mouvement serbe en Voievodine en 1848-1849*, serie I, tome I, mars-juin, 1848, Beograd, 1952, doc. 316, p. 408-409.

tari, sub comanda căpitanului Dimitrie ⁴⁰. Legătura cu căpitanul Dimitrie a făcut-o unul dintre nepoții maiorului Mișa* ; voluntarii erau în majoritate greci și urmau să vină cu vaporul pînă la Orșova, iar de acolo, pe uscat, prin Caransebeș și Timișoara, în Voievodina ⁴¹. Această acțiune a rămas însă în stare de proiect.

În cadrul aceluiași legături și influențe reciproce din rîndurile mișcării revoluționare din sud-estul Europei, se înscrie și încercarea revoluționarilor transilvăneni de a-și corobora acțiunile cu revoluționarii sîrbi și croați. La 26 iunie 1848, revoluționarul Constantin Roman din Sibiu îi scria lui A. G. Golescu, adresîndu-se prin el tuturor „fraților de peste Carpați”, că „așteptăm mișcările sîrbo-croațice, așteptăm din zi în zi ca să se încalzească... Numai atunci vom putea mișca ceva și noi” ⁴².

Dintre conducătorii revoluției din 1848 exilați sau surghiuniți după înfrîngerea acesteia, N. Bălcescu a fost cel care a urmărit cu cea mai mare consecvență constituirea unui front comun al revoluționarilor din monarhia habsburgică și din sud-estul Europei.

Din Transilvania și Banat, Bălcescu trece în Serbia. Consulul Franței la Belgrad, Fabre, semnala într-un raport înaintat Ministerului de Externe al țării sale la 28 decembrie 1848, prezența lui Bălcescu în capitala Serbiei, informînd că cu o zi înainte fusese vizitat de un proscris valah”, venit aici prin Transilvania și Banat. Deși nu i se dă numele, acesta era fără îndoială Bălcescu, deoarece în perioada respectivă el se afla la Belgrad. Bălcescu discută cu consulul francez evenimentele din Balcani și îi arată atașamentul față de Franța și de revoluția franceză ⁴³.

Relațiile dintre emigranții revoluționari români și autoritățile sîrbești erau excelente, Belgradul fiind socotit un centru ideal de informare. Printre altele, această constatare este probată și de o scrisoare a lui Ion Ghica către N. Bălcescu, trimisă lui la Belgrad la 10 ianuarie 1849, în care îi comunica acestuia că înainte de a părăsi capitala Serbiei, să angajeze un corespondent care să-i informeze rapid și exact asupra evenimentelor din această țară și din țările învecinate (cu știri despre sîrbi, croați, unguri etc.). Aceste rapoarte, scria Ghica, pot fi trimise la Constantinopol și pe adresa lui Nikolaevic, agentul Serbiei în capitala Turciei ⁴⁴.

Criza orientală izbucnită în timpul războiului Crimeii (1853—1856) n-a rezolvat problema eliberării depline a popoarelor din Balcani, încît tratatul de la Paris din martie 1856, menținea încă suzeranitatea otomană penru România și Serbia.

Deși pacea de la Paris din 1856 prevedea pentru Serbia și Principatele Române un statut similar, este necesar să adăugăm că în relațiile cu Imperiul otoman situația Serbiei era mai grea, deoarece în șapte cetăți de pe teritoriul Serbiei, inclusiv la Belgrad, rămîneau să staționeze garnizoane turcești.

Pe plan extern după 1856, România și Serbia aveau obiective comune : abolirea suzeranității otomane, lupta contra dominației habsburgice

* Mișa Anastasević, filantrop sîrb, avea întinse domenii în România printre care și moșia Clejani din jud. Ilfov. Clădirea universității din Belgrad a fost ridicată din banii lui.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 317, p. 489.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 137.

⁴³ Arhiv. I. I. Beograd, fond Coresp. M.A.E. al Franței, inv. 92/20, 28 decembrie 1848.

⁴⁴ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Correspondență*, p. 508.

asupra unor teritorii care pe baza principiului autodeterminării și al constituirii statelor naționale unitare, urmau să fie unite cu teritoriul de stat al României și respectiv Serbiei, coordonarea liniei politice comune față de acțiunile diplomatice ale marilor puteri în sud-estul Europei, acordarea de ajutor populației din Peninsula Balcanică, care se găsea sub directa dominație a Imperiului otoman.

Aceste relații încep să fie deosebit de strînse în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza⁴⁵. Merită de semnalat faptul că Miloș Obrenović a fost primul șef al unui stat străin care a recunoscut dubla alegere a lui Al. I. Cuza⁴⁶, deși acest lucru contravenea convenției de la Paris din 1858, adoptată de maiile puteri. Al. I. Cuza, pe deplin convins de importanța legăturilor de prietenie cu popoarele vecine din zona Balcanilor, a căutat să reinnoiască aceste legături „... mai ales cu sîrbii și grecii”⁴⁷.

Atitudinea deosebit de corectă a României cu ocazia tranzitului de arme din anul 1862, care a permis Serbiei să primească un armament modern cu care să-și înzestreze întreaga armată⁴⁸, a strîns și mai mult relațiile dintre cele două țări vecine.

Guvernul sîrb avea nevoie de arme împotriva Turciei, deoarece în anul 1862 au avut loc la Belgrad incidente între garnizoana turcă și populația orașului⁴⁹.

Măsurile militare și administrative luate de statul român pentru protejarea transportului de arme, asumîndu-și mari riscuri, au fost calificate de ministrul afacerilor externe al Serbiei, I. Garașanin, ca „un mare serviciu”. Relațiile devenind tot mai strînse, în anul 1863 a avut loc înființarea agenției diplomatice a României la Belgrad și reorganizarea agenției sîrbe în București⁵⁰.

Toate aceste acțiuni româno-sîrbe iritau Poarta Otomană care nu recunoștea celor două țări dreptul de a avea agenți diplomați decît la Constantinopol.

Măsurile de ordin diplomatic au permis stabilirea imediată a unor legături directe, strict necesare, în vederea îndeplinirii liniei politice comune pe plan extern⁵¹. România și Serbia și-au dat seama că eliberarea

⁴⁵ Vezi pentru relațiile româno-sîrbe în vremea domniei lui Al. I. Cuza, în istoriografia românească. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII, București, 1930; Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în „Revista Istorică Română”, II, 1932, fasc. II — III; R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sîrbe sub Cuza-Vodă*, București, 1934; Ionel Dardală, *Moștile dinastiilor sîrbești în România*, în „Revista Istorică Română”, XVI, 1946; C. C. Giurescu, *Tranzitul armelor sîrbești prin România, sub Cuza-Vodă (1862)*, în „Romanoslavica”, XI, 1965; G. G. Florescu, *Agenciile diplomatice de la București și Belgrad (1863 — 1866)*, *Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sîrbe*, în „Romanoslavica”, XI, 1965.

⁴⁶ C. B. Obedeano, *Les relations historiques et politiques des Roumains avec les Serbes*, București, 1929, p. 65.

⁴⁷ N. Iorga, *Correspondance diplomatique Roumaine sous le roi Charles I-er*, (1866—1880), București, 1938, p. 79.

⁴⁸ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., mss. 5743, f. 295—296; vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁰ Serbia instituisse o agenție la București încă în martie 1836 cu caracter de reprezentare personală și oficială a domnitorului. În 1859, guvernul sîrb anunța oficial numirea lui Kosta Anastasevič în calitate de agent însărcinat cu apărarea în fața autorităților române a intereselor cetățenilor sîrbi (Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dosar 16 (1859), 18 aprilie 1859, (nenumărat).

⁵¹ G. G. Florescu, *op. cit.*, p. 26.

popoarelor din Balcani și câștigarea independenței de stat nu se va putea obține cu ajutorul unor mari puteri, ci numai prin lupta comună a popoarelor din această zonă. În acest scop, se va ajunge la iscălirea tratatului de alianță româno-sîrb de la începutul anului 1868⁵².

Încă în iulie 1865, domnitorul Cuza, trimitea în Serbia pe locotenent-colonelul de artilerie Herckt, ca să-i prezinte prințului Serbiei primele arme portative fabricate în arsenalul din București. Acest gest — arată Cuza în scrisoarea sa — marchează în plus simpatia constantă și sinceră ce există între cele două popoare⁵³.

Fabricarea de arme proprii însemna întărirea potențialului militar al României, iar trimiterea a citorva mostre din aceste arme în semn de omagiu Serbiei, stat care urmărea același scop, înlăturarea deplină a suveranității otomane, avea o semnificație precisă. Răspunsul prințului Serbiei, la 25 iulie 1865, făcea aceleași referiri la prietenia constantă și interesele comune în Balcani⁵⁴.

Venirea lui Carol pe tronul României nu a schimbat caracterul prietenesc al acestor relații cu Serbia. Serbia a fost primul stat care a recunoscut noua stare de lucruri din România, motivîndu-și poziția prin interese de ordin economic⁵⁵. La 18 mai 1866, Garașanin scria că nu trebuie să facă o politică similară cu a României „... dar trebuie să urmărim interesele noastre în punctele care coincid cu ale României”⁵⁶.

Interesele Serbiei, arată în continuare Garașanin, în problema capitulațiilor, coincid pe deplin cu ale României. Între Serbia și România nu sînt contradicții⁵⁷.

În instrucțiunile pe care le elaborase guvernul român la sfîrșitul lui februarie 1866, conform cărora agentul diplomatic român acreditat la Belgrad urma să-și desfășoare activitatea⁵⁸, e demnă de reținut indicația „... este probabil, domnule agent, că veți face d-voastră începuturile unei alianțe între România și Serbia”⁵⁹.

Prințul Mihail Obrenović, care desfășura o vie activitate diplomatică, în scopul încheierii de alianțe ale statelor din sud-estul Europei, în vederea formării unui front comun împotriva Imperiului otoman, îi scria în iunie 1866 lui Carol, că va fi oricînd fericit să poată contribui „la menținerea și consolidarea raporturilor de bună amicitie și de bună vecinătate, care, în toate timpurile, au existat între români și sîrbi”⁶⁰.

Agentul diplomatic român, comunica în octombrie 1866, că președintele senatului sîrb dorește să cunoască situația concretă din România,

⁵² Pt. amănunte vezi N. Ciachir, C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sîrb din 1868*, în „Revista Arhivelor” nr. 1/1966; vezi și Grgur Jaksic și Vojislav Vucković, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila*, (prvi Balkanski savez), Belgrad, 1963, p. 576.

⁵³ Arh. M.A.E., pachet 303, dosar 5119 (1885), f. 7; vezi și Bibl. Acad. R.S.R. (msse), Arh. Cuza, vol. 14, f. 364.

⁵⁴ Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Cuza, vol. 14, f. 575; vezi și Bossa, l.c. p. 55—56.

⁵⁵ G. Iakšić, V. Vučković, *Spoljna politika* ... p. 235.

⁵⁶ Zbornik ... *Pisma Ilje Garašanina*, vol. II, p. 187.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 187.

⁵⁸ Bibl. Acad. R.S.R., mss. 604, p. 3—5 (publicat de N. Ciachir, C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță* ... , p. 199 (anexa).

⁵⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁶⁰ Arh. St. București, Arh. Ist. Centr., fond Casa regală, dosar 33/1866, f. 3.

precizînd c a „nimeni în lume nu ne sînt mai apropia i ca românii, vecinii noștri”⁶¹.

Cu prilejul trecerii lui Dumitru Brătianu de la Constantinopol spre Bucure sti prin Belgrad, ministrul Risti , conform indica iilor lui Gara anin, afirma categoric, la 17 februarie 1867, c a în cazul c nd Turcia ar invada cumva teritoriul României, „guvernul s rb nu poate răspunde de agita iile care ar putea izbucni în Serbia”⁶².

Un eveniment mai însemnat în cursul anului 1867, pe care documentele diplomatice îl înregistrează, este vizita principelui Mihail  n România, ceea ce a st rnit interesul  i curiozitatea unor cercuri politice europene⁶³.

 n discu iile avute, Mihail  i-a exprimat „... pe fa , înaintea prințului Carol, părerea că România ca  i Serbia ar avea interesul de a se desface de legăturile de vasalitate fa  de Turcia; spre a ajunge la aceasta, cele două  ari ar trebui să încheie o alian  str ns . Prin ul Carol recunoaște că  i lui i se pare apăsătoare  i înjositoare suzeranitatea turcească; pentru ca să se scape însă de jugul umilitor, trebuie să se scape mai întii statele, milit re te; el cel pu in are de g nd să întreprindă cu energie reorganizarea armatei sale”⁶⁴.

Deși în timpul vizitei prințului Mihail nu a fost iscălit un tratat de alian , cert este că această vizită a contribuit la apropierea  i mai mult a punctelor de vedere ale celor două p r i, trec ndu-se încă din vara anului 1867 — se pare — la dezbaterea problemelor privind încheierea unei alian e interbalcanice. La început, s-a preconizat crearea unei alian e între România, Grecia, Serbia  i Muntenegru, a a cum rezultă dintr-un proiect de tratat existent⁶⁵. Neput ndu-se ajunge la un rezultat concret, în urma încercărilor care s-au făcut în acest sens⁶⁶, guvernul român a căutat să- i concentreze toate eforturile în direcția concretizării bunelor relații cu statul sîrb prin încheierea unui tratat de alian .

Tratatul de alian  a fost iscălit la Bucure sti la 20 ianuarie 1868⁶⁷  i ratificat chiar a doua zi, 21 ianuarie 1868 de către Carol  i contrasemnat de ministrul afacerilor externe,  tefan Golescu⁶⁸. La 2 februarie 1868, a fost ratificat la Belgrad de către prințul Mihail Obrenovi   i contrasemnat de ministrul afacerilor externe, M. A. Petronievi ⁶⁹.

Tratatul favoriza prosperitatea economică  i comercială a celor două state vecine  i prietene, în plus Serbia, care iscălise o serie de tratate bilaterale cu celelalte state din Balcani (Grecia  i Muntenegru),  i  i asigura neutralitatea binevoitoare a României fa  de politica ei ulterioară din Balcani. Imperiul otoman  i marile puteri făceau presupuneri că între cele

⁶¹ Bibl. Acad. R.S.R., mss. 604, f. 80, vezi  i N. Ciachir, C. Bu e, *loc. cit.*, p. 192–193.

⁶² *Ibidem*, p. 82.

⁶³ I. Bălăceanu, reprezentantul României la Paris arăta în nota din 13/25 aprilie 1867, că simte nevoia unor detalii, deoarece i se cer explica ii în legătură cu vizita lui Mihail la Bucure sti. (Arh. St. Bucure sti, Arhiva istorică centrală, fond Casa regală, dosar 32/1867, f.14).

⁶⁴ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. II, Edit. Universul, p. 38–39.

⁶⁵ Arh. St. Buc., Arh. istorică centrală, fond Casa regală, dosar 64/1867, f. 1–2.

⁶⁶ încă din decembrie 1866, prințul Ypsilanti propunea României o alian  cu Grecia. Vezi *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei R.P.R., Bucure sti, 1964, p. 576.

⁶⁷ Arh. st. Bucure sti, dosar 33/1866, f. 21; vezi  i Grgur Iak ic  i Vojslav Vu kovi , *op. cit.*, p. 520 (anexă).

⁶⁸ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 521 (anexă).

⁶⁹ Arh. St. Bucure sti, Arhiva istorică centrală, fond Casa regală dosar 33/1866, f.20–21.

două state s-a încheiat un tratat cu caracter militar și erau nemulțumite că s-ar fi putut produce schimbări în Peninsula Balcanică și în detrimentul Turciei⁷⁰.

A. G. Golescu comunica din Constantinopol, la începutul lunii aprilie, că aici este „mare agitație... în legătură cu existența unui tratat politic sirbo-român”⁷¹. Același agent semnala la 14/26 mai 1868, marile concentrări de forțe militare turcești de-a lungul Dunării, ceea ce nu putea fi pus în legătură decât cu panica iscată în capitala Porții de știrea unui tratat de alianță pe de o parte, iar pe de alta, de nevoia ca Poarta să dispună de forțe suficiente în apropierea Serbiei și Muntenegrului „care se pregătesc de o acțiune energetică”⁷².

Meritul principal al domniei lui Mihail Obrenović (1860—1868) a fost, fără îndoială, retragerea garnizoanelor otomane, care după cum se știe, staționau într-o serie de cetăți, inclusiv Belgradul.

Evenimentul avea importanță atât strategică, cât și politică, Serbia putea deci din 1867 să se pregătească mai intens în vederea cîștigării independenței totale. Paralel cu acțiunile evacuării garnizoanelor otomane, Serbia încheiase alianțe cu Grecia, Muntenegru și România, urmărind atât cîștigarea independenței cât și alipirea unor teritorii care se aflau sub dominație otomană (Bosnia, Herțegovina, sangeacul Novi Bazar, Macedonia), cât și sub dominație Habsburgică (Voievodina, Croația, Slovenia).*

Dar asasinarea prințului Serbiei, în mai 1868, a pus capăt pentru moment acestei politici active, care urmărea ca Balcanii să revină balcanicilor⁷³.

Este necesar de arătat, că în noiembrie 1867, Mihail Obrenović a făcut o cotitură și în politica internă, obligîndu-l pe atotputernicul ministru Garašanin să demisioneze, aducînd pe liberali la putere. Voia, prin această acțiune, să atragă de partea sa organizația de tineret a tuturor sîrbilor, care luase ființă în 1866 la Novi Sad (pe teritoriul Imperiului Austriac) și care critica regimul autoritar din interior. Organizația, cunoscută sub denumirea prescurtată de „Omladina”, a jucat un rol pozitiv atât în răspîndirea culturii sîrbe (a fost creat Teatrul Național din Belgrad, s-au deschis numeroase biblioteci, societăți culturale etc.), iar pe plan politic, căuta să netezească divergențele care îngreunau colaborarea cu croații și slovenii⁷⁴.

⁷⁰ Arh. St. București, Arhiva istorică centrală, fond Casa regală, dosar 37/1868, f.1.

⁷¹ Arh. St. București, Arh. ist. centr., fond Casa regală, dosar 38/1868, f. 1.

⁷² Ibidem, f. 12.

* În politica externă, prințul Serbiei, pînă la 1866, s-a sprijinit mai ales pe Franța. Pînă atunci, Napoleon al III-lea a sprijinit Serbia și popoarele care doreau să se emancipeze de sub dominația otomană. Prin apariția puternicei Prusii la hotarele sale, Franța a fost nevoită, pentru a contrabalansa, să fie pe placul Austriei, care n-avea interese ca popoarele balcanice să se emancipeze.

⁷³ G. Jakšić și V. Vučković, *Spoljna politika na kneaz Mihailo (1860—1868)*, (Politica externă a prințului Mihailo. 1860—1868), Beograd, 1963, p. 373—376; vezi și M. Piroćanac, *Kneaz Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda* (Prințul Mihailo și colaborarea cu popoarele balcanice), Beograd, 1895, p. 16 și urm; vezi și N. Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 98—103.

⁷⁴ Pentru amănunte vezi *Zbornik radova. Ujedinjena omladina Srpska* (Culegere de comunicări. Tineretul unit sîrb), Novi Sad, 1968; vezi și comunicarea în acest volum a lui N. Ciachir, *Prilog pitanju o rumunsko-srpskim političkim odnosima u periodu 1867—1868 godine* (Contribuții la istoricul relațiilor politice româno-sîrbe în anii 1867—1868, p. 465—473; vezi și V. Vučković, *Politička aktija Srbije u Južnoslovenskim pokrajinama Habsburške monarhije 1859—1874*, (Acțiunile politice ale Serbiei cu slavii din zona periferică a monarhiei Habsburgice), Belgrad, 1965.

Imediat după moartea prințului Mihail s-a format o regență din 3 persoane, în care excela cunoscutul om politic și diplomat Jovan Ristić și a fost proclamat ca rege, tânărul de 14 ani, Milan (român după mamă, era fiul Mariei Catargi), nepotul prințului asasinat. Om cu vederi liberale, Jovan Ristić dădu în 1869 o constituție progresistă țării, al cărei liberalism a primit adeviziunea slavilor aflați atît sub dominația otomană, cît și a celor aflați sub dominația habsburgică ⁷⁵.

La sfîrșitul anului 1871, agentul diplomatic român acreditat la Belgrad, Teodor Văcărescu, raporta că regența sîrbă urmărește crearea unui stat mare al slavilor sudici*, care să se denumească Iugoslavia ⁷⁶.

În perioada care a urmat — pînă în 1875, cînd se redeschide problema orientală ⁷⁷ — relațiile româno-sirbe continuă să rămînă foarte bune. O serie de tratate și acorduri vin să confirme acest lucru. Astfel, după ce în februarie 1870 se iscălise o convenție de extrădare a criminalilor și dezertorilor între cele două state, în octombrie 1871 se încheie o convenție poștală ⁷⁸. În octombrie 1872 se repară cablul fluvial care lega linia telegrafică dintre Serbia și România (între Cladova și Turnu Severin), întreținerea lui fiind suportată pe jumătate de fiecare stat ⁷⁹.

Într-un raport al agentului diplomatic român la Belgrad de la sfîrșitul anului 1871, se face o analiză deosebit de pertinentă asupra relațiilor româno-sirbe. În raport se arată că ambele state „merg spre independență și au situația similară, pe baza tratatului de la Paris din 1856” ⁸⁰.

Între anii 1872—1875 relațiile româno-sirbe continuă pe aceeași linie pozitivă; au loc vizite reciproce, o delegație sîrbă asistă la manevrele armatei române din toamna anului 1872 și 1874; tot în 1874 Milan al Serbiei face o vizită în România. Cu această ocazie el este numit colonel onorific al armatei române. Primul ministru al Serbiei, Jovan Marinović, care l-a întovărășit pe prințul Milan în vizita sa, a rămas impresionat de primirea făcută ⁸¹. Noi știăm, arată Marinović, că această vizită în România prietenă nu este pe placul Turciei, dar în limita drepturilor pe care ni le dau tratatele am făcut această vizită „chiar dacă Porții îi convine acest lucru ori nu”; s-au făcut diferite comentarii despre această vizită și nu este rău dacă i-am speriat puțin pe turci cu aceasta ⁸². În continuare, J. Marinović îl informează pe Boja Petrović că o alianță între Serbia, Muntenegru, România și Grecia este un lucru cu totul natural, iar întîlnirea de la București

⁷⁵ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 87—88; vezi și Vasile Maciu, *Formarea Iugoslaviei ...* p. 103—104.

* În 1871, lua ființă la Cetinje, capitala Muntenegrului, organizația „Societatea sîrbă de eliberare și de unificare”, cu un caracter revoluționar secret, organizație sprijinită și de Svetozar Marković, prințul Nicolae urmărind ca polarizarea slavilor sudici să se facă sub sceptrul său și nu al dinastiei Obrenović.

⁷⁶ Două memorii ale lui Teodor Văcărescu, agent al României la Belgrad, în Studii și documente privitoare la istoria românilor, vol. XXXI, București, 1916, p. 16—17.

⁷⁷ Asupra acestei probleme, N. Ciachir, *România și problema orientală (1875—1878)*, în „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 2(8), p. 67—92.

⁷⁸ F. Nano, *Condiția tratatelor și a altor legăminte ale României (1354—1937)*, vol. I, București, 1938, p. 17.

⁷⁹ Arh. M.A.E., vol. 78 (nepaginat).

⁸⁰ Arh. M.A.E., vol. 279, dosar 19, f. 292—325.

⁸¹ *Glasnik Cetinskog istorijskog društva*, 1936, nr. 2, p. 113—116, scrisoarea lui J. Marinović către Boja Petrović, Belgrad, 10 iunie 1874.

⁸² *Ibidem*.

a scos în evidență odată în plus „simpatia între țările noastre și dragostea între conducătorii noștri”⁸³. În memoriile sale, Carol consemna, de asemenea că „s-a întreținut mult cu prim-ministrul sîrb Marinović asupra confederației balcanice”⁸⁴.

Doleanțele statelor balcanice pe linia independenței lor naționale erau frîinate mereu de Turcia și celelalte mari puteri, în special Anglia, Germania și Austro-Ungaria. Agentul Serbiei la Londra, Mijatović, într-un raport din 1872, arăta că în presa engleză apar numeroase articole și comentarii ce seamănă cu o adevărată campanie de presă nefavorabilă României, Serbiei și Greciei; în același timp, imperiul turc era prezentat favorabil⁸⁵.

De asemenea, I. Ghica, agentul diplomatic al guvernului român la Constantinopol, raporta confidențial în februarie 1874, că reprezentantul diplomatic al Germaniei a făcut aprecieri nefavorabile la adresa României și Serbiei⁸⁶.

Vasa Jivanovic, de la agenția diplomatică sîrbă din București, raporta în iulie 1874 lui Filip Hristić, prim-ministru și ministru de externe sîrb, că românii din Transilvania își pun mari speranțe în România⁸⁷, iar agentul diplomatic Milan Petroniević, în raportul său din octombrie 1874, despre relațiile amicale dintre cele două țări, scoate în evidență tendința României de a se emancipa total de turci și eforturile depuse de prințul Carol în această direcție⁸⁸.

★

În vara anului 1875, la început în Herțegovina și apoi în Bosnia, izbucnește o răscoală a populației creștine împotriva opresiunii feudale absolutiste a turcilor. De fapt, era o răscoală țărănească antifeudală, care a luat un colorit național-religios, deoarece aici feudalii erau în majoritate musulmani, iar țărani — creștini. Răsculații cereau înlăturarea relațiilor feudale cu tot cortegiul lor de asupriri, precum și egalitatea națională și religioasă.

Răscoala începută se bucura de simpatia și sprijinul celorlalte state ca Serbia și Muntenegru⁸⁹.

Agentul României la Belgrad, A. Cantacuzino, arată la 3 iulie 1875, că mișcarea din Herțegovina nu numai că n-a fost înăbușită imediat, dar se extinde. Iar cei ce doresc o răzvrătire serioasă împotriva stăpînirii turcești „nădăjduiesc că de data aceasta mișcarea se va întinde în Bosnia și că foarte curînd răscoala va fi susținută pe de o parte de către Muntenegru și pe de altă parte de către Serbia”⁹⁰.

⁸³ *Ibidem*, p. 115.

⁸⁴ *Memoriile regelui Carol I*, vol. VII, p. 70—71.

⁸⁵ Arhiva Institutului de Istorie, Belgrad, fond Ristić, sign. XXVI/14, inv. nr. 26/467, raport trimis din Londra la 17 noiembrie 1872.

⁸⁶ Arh. ist. Centr., fond Casa regală, dosar 3 (1874), f. 3—4.

⁸⁷ *Ibidem*, P/5 (1874), raport din 1 iulie 1874. În raportul agentului diplomatic sîrb din 8 septembrie 1874 sînt descrise manifestațiile cu ocazia dezvelirii statuii lui Mihai Viteazul, semnificație pentru românii de dincolo de Carpați.

⁸⁸ *Ibidem*, fond P/5 III (1874), raport din 30 octombrie 1874.

⁸⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 126.

⁹⁰ *Documente privind istoria României (Războiul pentru independență, vol. I, part. II, p. 1.*

Serbia începe să trimeată voluntari în plină zi, înarmați cu puști furnizate de către guvern.

Agentul diplomatic român raporta că „guvernul sîrb s-a hotărît să treacă la acțiune pe față în favoarea fraților săi răsculați din Herțegovina și din Bosnia și că neputînd ține piept exaltării naționale, avea de ales între război și revoluție”⁹¹.

Pe la mijlocul lunii august, armata insurgenților a ajuns la 10 000 oameni, compusă nu numai din herțegovineni și bosniaci, dar și din slavi veniți de pretutindeni. Insurgenții primesc neconținut ajutoare în bani și oameni din toate părțile lumii pe unde se află o familie de slavi.

Evenimentele se complică în sensul că veneau să lupte printre răsculați ofițeri croați demisionați din armata austriacă, Muntenegru cumpăra cantități considerabile de arme, iar Serbia se pregătea vizibil de război.

La 6 februarie 1876, colonelul Nicolici, ministrul de război al Serbiei, recomanda ministrului român de război, generalului Florescu, doi ofițeri de cavalerie și un veterinar, care urmau să vină în România pentru a cumpăra cai⁹². La 3 februarie 1876, prințul Milan și prințul Nikita intră în tratative cu grecii pentru a încheia o alianță ofensivă. Războiul era iminent, cele două țări (Serbia și Muntenegru) erau pregătite.

La 16 iunie 1876, cererea prințului Milan, transmisă guvernului turc, de a i se încredința administrarea Bosniei în schimbul unui tribut anual și a menținerii vasalității, e privită la Constantinopol ca o declarație de război. În aceste condiții, la 3 15 iunie 1876, Serbia și Muntenegru încheie la Veneția un tratat secret de alianță, în vederea războiului antiotoman.

La 18 iunie 1876, principele Milan dă o proclamație la Alexinac, care echivala cu declararea de război Turciei. Se arată că după ce în toilul revoltei împotriva despotismului și a asupririi, sîrbii au suferit moral și material, acum Serbia nu mai poate răbda, ignorată de Poartă și Marile Puteri. „Este necesară o acțiune hotărîtă, a răbda o ascemenea stare de lucruri înseamnă a nu mă dovedi demn de Dușan și Miloș. Ne vom bate călăuziți nu de simțăminte de ură și răzbunare, ci de o nevoie de neînlăturat și pentru pacea generală”⁹³.

Planul de război sîrbesc prevedea ca atacul principal să fie îndreptat spre Niș, iar forțele de rezervă, concentrate lângă Zajčar pe Drina, în sectorul Raška-Novi Pazar și în zona Vidinului trebuiau să ducă lupte cu caracter de diversiune.

În ajunul războiului erau mobilizate și gata de luptă 162 de batalioane de infanterie, 36 de baterii, 21 de escadroane cavalerie, 6 batalioane de geniu și de transmisiuni și 6 secții sanitare, însumînd un *total de 124 000 de oameni și 160 de tunuri*, în afară de artilerie, care avea misiunea să apere cetățile și orașele și în afară de cele 18 batalioane de rezervă*.

⁹¹ *Ibidem*, p. 15 (raportul din 11 august 1875).

⁹² *Ibidem* p. 116.

⁹³ *Ibidem*, p. 209–210.

* Bazele de tip modern ale armatei sîrbe au început să fie puse de Karageorge în urma insurecției începute în 1804. Miloș Obrenović avea în 1825 un nucleu de armată permanentă, cu un efectiv de 1 147 de oameni. Ei purtau denumirea de panduri, ca să nu trezească suspiciunea Porții, fiind considerate ca organe de asigurare a ordinii în interior. În 1838 armata

În afară de acestea, mai există un corp de voluntari de circa 5 000 de oameni, în care luptau sîrbii din afara țării, bulgari, italieni, români etc. Ținem să facem precizarea că în divizia de Timoc (Timočka vojska), comandată de colonelul Milojko Lešjanin, au luptat 10 000 de români din zona aceea, cetățeni sîrbi, „care au respins cinci atacuri sîngeroase ale turcilor”⁹⁴.

Împotriva acestor forțe sîrbești, turcii au contrapus 153 de batalioane infanterie, 192 de tunuri, 62 de escadroane cavalerie și 12 companii de pionieri, însumînd un efectiv de 133 000 de militari și 20 000 de basbuzuci. Ei aveau concentrații 25 000 de militari în Bosnia, 15 000 lângă Sjenice și Nova Varosi, 18 000 la Novi Pazar, 15 000 la Vidin și 35 000 la Niș și mai așteptau din Bulgaria și Tracia încă 25 000. Infanteria turcă avea în dotare arme „Henry-Martin”, iar artileria tunuri „Krupp”.

Cu tot eroismul trupelor sîrbești, acestea au fost nevoite să se retragă din fața forțelor otomane mult superioare, care, pe lângă o bună pregătire militară, erau comandate de vestitul general Osman-pașa, care a ieșit din Vidin cu un efectiv de circa 20 000 de ostași, a trecut granița sîrbă la 3 iulie 1876, a ocupat Veliki Izvor și s-a pregătit să atace Zajčarul. Osman-pașa a raportat o serie de victorii, dînd dovadă de multă rezezițiune în acțiuni, pentru care a fost avansat la gradul de mareșal.

Datorită insucceselor armatei sîrbe și faptului că turcii amenințau chiar capitala, Serbia se găsea într-o situație foarte critică. În această conjunctură, Rusia dă un ultimatum Turciei, care acceptă armistițiul începînd de la 1 noiembrie 1876. Puterile garante (Rusia, Anglia, Germania, Italia, Franța și Austro-Ungaria) numesc o comisie care a stabilit linia de demarcație și zona neutră dintre cele două armate.

La 20 februarie 1877 a fost încheiată pacea dintre Serbia și Turcia pe baza statu-quo-ului.

Serbiei era compusă din două batalioane de infanterie (8 cete), două divizioane de artilerie (4 baterii), un escadron de cavalerie și o bandă de muzică.

Cadrele erau compuse din 40 de ofițeri, 144 de subofițeri, 208 cavaleriști, 195 de artileriști și 1 830 de infanteriști, în total 2 417 militari ai armatei permanente. Inițial garnizoanele nu aveau caracter stabil; ele erau cînd la Belgrad, cînd la Požarevac ori la Kraguevac, în funcție de orașul unde își stabiles cancelaria prințul Miloș.

În 1837 ia ființă la Pozarevac o academie militară (Knjiažesko-serbska voenna Akademija), care în anul următor se mută la Kraguevac. La această școală militară predau instructori austrieci și ulterior ruși.

Prin legea din 1845, sîrbii erau recrutați și încorporați la vîrsta de 18 ani, stagiul militar durînd 4 ani. Armata o făceau cei ce nu urmau studii sau nu erau încadrați în administrație și comerț. Stagiul activ putea fi efectuat între 18 și 20 ani. Jumătate din efectivul armatei era prin rotație acasă și se schimba la trei luni. În perioada 16 august — 16 septembrie erau strînse toate efectivele în vederea manevrelor.

O armată de tip modern începe să devină pe timpul domniei lui Mihail Obrenović (1860—1868), și în special din 1861, cînd este temată o misiune militară franceză. Ia ființă Ministerul de Război în 1862, iar prin noua organizare a armatei orice sîrb apt fizic și intelectual între 20 și 50 de ani este obligat să fie la dispoziția patriei, împărțiți în două clase (activi și de rezervă).

Dorind să joace un rol important în Balcani, Serbia a ajuns să aloce a patra parte din bugetul țării pentru nevoile armatei, pregătindu-se pentru acțiuni decisive cu turcii.

⁹⁴ Documente privind istoria României, Războiul de independență, vol. I, p. II, p. 270—271.

Evenimentele s-au derulat vertiginos, în sensul că nici n-au trecut două luni și Rusia a declarat război Imperiului otoman, urmată fiind curînd de România. Din cauza pierderilor suferite, Serbia reintră în război abia după căderea Plevnei cu un efectiv de 90 000 de militari, împărțiți în 124 de batalioane de infanterie, 24 de escadroane și 226 de tunuri.

În proclamația de război a Serbiei, se arată : „Vom găsi pe cîmpul de luptă, viteaza armată rusă acoperită de glorie eroică ; vom găsi pe frații muntenegreni și pe vitejii noștri vecini, românii, care trecînd Dunărea, s-au dus să se lupte pentru independență și libertatea creștinilor asupriți”⁹⁵.

Cooperarea între armatele română, sîrbă și rusă a avut loc odată cu intrarea Serbiei în război. În cadrul acestui plan comun, trupele române au primit misiunea să neutralizeze cetățile Vidin și Belogradjic, iar cele sîrbești urmau să acționeze în zona Pirot, Niș și Vranje, reușind să ocupe cele 3 localități. În momentul încheierii armistițiului din ianuarie 1878, armata sîrbă se afla în zona Kosovo pole în plină ofensivă⁹⁶.

Contribuția de sînge s-a soldat cu 5 410 soldați și ofițeri morți și răniți.

Tratatul semnat la San Stefano prevedea recunoașterea independenței României, Serbiei, Muntenegrului și crearea unui mare principat autonom al Bulgariei, cu ieșire la Marea Neagră și la Marea Egee⁹⁷.

Cu toate acestea, documentele timpului arată că dintre statele angrenate în conflict, numai Muntenegrul și noul principat autonom bulgar erau mulțumite de stipulațiile tratatului de la San Stefano. România și Serbia, deși li se recunoștea independența de stat, protestează totuși împotriva tratatului, socotind că interesele lor în ansamblu le-au fost lezate*.

⁹⁵ Documente privind istoria României (Războiul pentru independență), vol. VIII, p. 43.

⁹⁶ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 103—104.

⁹⁷ George Hoffman, *The Balkans in Transition*, New York, 1963, p. 5.

* În perioada 5—7 iunie 1978 a avut loc la Belgrad o sesiune științifică intitulată : „Srbija u završnoj fazi istočne krize. 1877—1878 godine” (Serbia în faza finală a crizei orientale. 1877—1878).

Dintre comunicările deosebit de interesante care au fost prezentate la sesiune, vom semnala cîteva care au tangență directă cu tema pe care o tratăm. Dr. Nikola Petrović *Sirbil din Ungaria înainte și după congresul de la Berlin*, unde se scoate în evidență aportul acestora la cauza sîrbă ; juristul dr. Radoslav Stojanović : *Învățăminte geostrategice ale poziției marilor puteri față de Serbia 1875—1878*, făcîndu-se o paralelă între împărțirea Poloniei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cu împărțirea sferelor de influență în Balcani între forțele continentale, cum erau Rusia și Austro-Ungaria și Anglia puternică forță maritimă. Dr. Mihailo Bjelica în comunicarea : *Publicistica sîrbă în timpul congresului de la Berlin*, arată cum presa sîrbă ca și cea din monarhia austro-maghiară care apărea în sîrbo-croată, slovenă, cehă și slovacă, a încercat să popularizeze în rîndul opiniei publice cauza sîrbă, de asemenea, au apărut subiecte pe această temă în Franța, Anglia și Germania. Dr. Dragoljub Živojinović în comunicarea : *Marea Britanie și problema sîrbească de la San Stefano la Berlin* (martie — iulie 1878), arată pe materiale de arhivă felul brutal în care au reacționat cercurile politice britanice cu ocazia intrării în război împotriva Imperiului otoman a Serbiei în 1876 și a reintrării în decembrie 1877. Gestul Serbiei era calificat neloial și mișlav față de puterea suzerană. Dr. Ljiljana Aleksić-Pejković, în comunicarea : *Problema sîrbă și interesele marilor puteri*, face o paralelă între interesele egoiste, meschine, ale cercurilor politice oficiale ale marilor puteri și poziția opiniei publice, a elementelor și curentelor progresiste din aceste țări.

În sfîrșit, dr. Milan Vanku tratează : *Publicistica românească despre Serbia în timpul crizei orientale 1875—1878*, unde cu mîgală sînt trîsnite mărturii privind lupta comună a celor două popoare împotriva dominației otomane.

Grecia, era de asemenea profund nemulțumită, deoarece tratatul o ocolise, iar crearea unei Bulgarii mari vecine o socotea o catastrofă, tot atît de mare ca desființarea Imperiului bizantin (1453)⁹⁸.

Deși devenea stat independent, Serbia era profund nemulțumită de prevederile tratatului de la San Stefano⁹⁹, întrucît Bosnia și părți din Herțegovina rămîneau în afara granițelor ei; mai mult, ea trebuia să evacueze o serie de teritorii pe care armata sa le eliberase în decembrie 1877 — ianuarie 1878¹⁰⁰. Însă ceea ce-i nemulțumea cel mai mult pe sîrbi, era crearea unui mare principat bulgar (160 000 km²),¹⁰¹ frontiera acestuia ajungînd în vest la 80 km de Marea Adriatică și în componența sa era întreaga Macedonie.

Deci nemulțumirea Serbiei consta în faptul că era lipsită de o serie de teritorii și că era prinsă între o Austro-Ungarie, avidă să se infiltreze tot mai în sud, și o Bulgarie mare¹⁰². Era jignit în special amorul propriu al Obrenovicilor, care desfășuraseră o vie activitate externă. Serbiei, căreia i se recunoscuse în trecut rolul de Piemont al Balcanilor¹⁰³, acum i se rezervase o suprafață cu mult mai mică decît principatul bulgar, care, după cinci secole de dominație otomană, abia apărea pe arena politică din sud-estul Europei ca entitate de sine stătătoare.

Dintre statele balcanice, România, Serbia și Grecia au ridicat o serie de obiecții împotriva hotărîrilor tratatului de la San Stefano. Pe linia tradițiilor de colaborare cu statele balcanice, România încearcă să creeze un front comun mai ales cu Serbia pentru reprezentarea intereselor lor în fața noului congres european care se preconiza¹⁰⁴.

Demersuri similare făceau atît diplomația sîrbă, cît și cea greacă. Grecia, arată istoricul Evangelhos Kofos, a încercat să creeze un bloc comun greco-româno-sîrb, care să fie acceptat de Austro-Ungaria și Anglia¹⁰⁵. În acest sens, consulul grec Rangavis a primit dispoziții să trateze cu guvernul român. Acțiuni similare a întreprins Grecia și pe lîngă guvernul sîrb, speculînd faptul că o serie de teritorii vizate de Serbia intraseră în componența principatului bulgar¹⁰⁶.

Marile puteri socoteau însă doleanțele românilor, ca și ale sîrbilor și grecilor, cu totul minore și scontau în primul rînd pe micșorarea statului bulgar și în special pe îndepărtarea lui de la Marea Egee. Totodată Austro-Ungaria lupta cu încăpăținare să anexeze Bosnia și Herțegovina, iar dacă era posibil și alte teritorii pentru a se infiltra cît mai spre sud.

⁹⁸ Evangelhos Kofos, *Greece and the eastern crisis 1875—1878*, Thessaloniki, 1975, p. 191.

⁹⁹ Arhiv I. I. Beograd, sign. XXII/2, doc. 183.

¹⁰⁰ N. Ciachir, *Istoria modernă a Serbiei*, București, 1974, p. 106.

¹⁰¹ D. Djordjević, *Revolutions nationales des peuples balkaniques. 1807—1914*, Beograd, 1965, p. 140.

¹⁰² Državne arhiv Srbije, microfilme M.A.E. al Franței, C.P. Turquie, T. 416, nr. 18.

¹⁰³ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino, 1958, p. 73.

¹⁰⁴ N. Clachir, *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, Edit. politică, 1968, București, p. 178.

¹⁰⁵ Evangelhos Kofos, *Greece and the eastern crisis 1875—1878*, Thessaloniki, 1975, p. 197.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 197.

Este paradoxal faptul că problema orientală, redeschisă în 1875 de instrețea popoarelor balcanice și stropită pe parcurs din belșug cu sînge românesc, sîrbesc, muntenegrean și bulgar, în final se hotăra de marile puteri europene la masa diplomatică a combinațiilor. Marile puteri, intrate în noua etapă imperialistă, căutau cu brutalitate să ocupe noi poziții economice și politice în locul Imperiului otoman muribund, nesocotind interesele elementare ale popoarelor din sud-estul Europei¹⁰⁷.

În timp ce marile puteri se străduiau să stoarcă de la viitorul congres cît mai multe avantaje personale, diplomația română, sîrbă și greacă făceau eforturi ca să li se permită participarea la viitorul areopag european pentru a-și putea susține interesele direct.

Încă din februarie 1878, Londra, și-a dat asentimentul ca la tratative să participe și o delegație greacă¹⁰⁸, pentru a contracara elementul slav la congres. Pe o poziție similară s-a situat și diplomația franceză, în plus, Parisul era de acord și cu participarea României la congres, însă la 6 martie 1878, Gorceakov i-a declarat ambasadorului Franței că nici nu vrea să audă ca România și Grecia să participe la congres, asociindu-și Germania și Austro-Ungaria la această acțiune¹⁰⁹. Jovan Ristić comunica din Berlin că a avut o discuție cu contele Șuvalov, care i-a declarat că nu poate privi cu ochi buni admiterea României la congres; de asemenea, în această problemă el nu poate să ajute nici Serbia și nici Muntenegru¹¹⁰.

Subtilul și experimentatul diplomat sîrb Jovan Ristić, care se găsea la Berlin pentru a expune doleanțele poporului sîrb, făcea următoarele aprecieri pe care le sintetizăm. În lume, pînă în prezent, s-au ținut numeroase congrese și de fiecare dată se știa ce urmăreau. Unul urmărea principiul legitimității, altul problemele recunoașterii naționalităților etc. Numai felul în care se desfășoară Congresul de la Berlin nu se poate spune ce principiu se urmărește, ci doar faptul că marile puteri caută să profite cît mai mult pe seama celor mici¹¹¹, iar cele puternice pe seama celor slabe.

Deoarece delegații români, supărați de comportarea marilor puteri părăsiseră Berlinul, Jovan Ristić apărînd interesele Serbiei sprijinea și interesele României, deoarece erau identice. El a arătat că România și Serbia n-au venit la congres să-și răscumpere independența, căci aceasta a fost cucerită pe cîmpul de luptă, iar hotărîrile congresului, dacă încalcă interesele micilor state, vorfi iluzorii, chiar dacă sînt adoptate de marile puteri. Ristić informa guvernul său că în discuțiile avute, contele Șuvalov a elogiât eroismul românilor, care s-au comportat strălucit pe cîmpul de luptă, cucerind în mod brav o serie de redute la Plevna, ca și sîrbii de altfel, după ce au reintrat în

¹⁰⁷ D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples Balkaniques, 1804—1914*, p. 143.

¹⁰⁸ Driault-Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, vol. III, Paris, 1925, p. 473.

¹⁰⁹ *Documents diplomatiques français*, t. I, partea a II-a, p. 269.

¹¹⁰ *Zbornik zapisi Jevrema Grujića*, vol. III, p. 337.

¹¹¹ Jovan Ristić, *Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za osloboženiet nezavisimost 1875—1878*, (Istoria diplomatică a Serbiei în timpul războaielor de eliberare și independență, tom. II, p. 231, 1875—1878).

război. Elogii similare la adresa celor două armate a avut delegatul francez Wadington și italianul Corti¹¹².

După cum se știe, Congresul de la Berlin confirmă independența Serbiei* și îi extinde autoritatea statală asupra raioanelor : Niș, Piroț, Toplica și Vranje¹¹³.

S-ar putea spune că cea mai avantajată în urma Congresului de la Berlin a fost Austro-Ungaria. Ocupind Bosnia și Herțegovina și trimițându-și trupele în sangeacul Novi Pazăr, alături de pozițiile economice și politice puternice pe care le obține în Serbia, Muntenegru și România, ea se pregătea să lupte din răzputeri și împotriva influenței ruse din Principatul autonom bulgar¹¹⁴.

În spatele Vienei stătea vigilent Berlinul și astfel se contura deja acel „Drang nach Osten”. Numai că în locul diplomației țariste, care țintea Constantinopolul, coaliția austro-germană în perspectivă amenința în primul rind Salonicul și litoralul Mării Egee¹¹⁵.

Prin obținerea Bosniei și Herțegovinei, practic monarhia habsburgică devine și balcanică, cu un apetit mereu în creștere, deși Andrassy declara fariseic în timpul crizei orientale, că barca austro-ungară este prea plină, încît orice încărcătură în plus, fie de aur, fie de noroi, o va duce la fund. În plus, prin ocuparea Bosniei și Herțegovinei, monarhia habsburgică frîna procesul de emancipare națională a acestor provincii, împiedicînd de asemenea procesul de formare a statului iugoslav în jurul Serbiei¹¹⁶.

Totuși, cîștigarea independenței de stat pe cîmpul de luptă în anii 1876—1878 și recunoașterea acesteia, atît în tratatul de la San Stefano, cît și la congresul de la Berlin, cu toate minusurile semnalate, a dat un nou și puternic imbold dezvoltării economice și sociale a Serbiei, a exercitat o profundă înrîurire asupra întregii evoluții istorice a slavilor sudici și a găsit vigoarea necesară în ciuda marilor piedici, să pună bazele regatului sîrbo-croato-sloven, în 1918.

¹¹² Vladan Georgević, *Srbija na Berlinskom Kongresu*, Beograd, 1890, p. 86—87.

* Academicianul Vasa Čubrilović, decan de vîrstă al istoricilor iugoslavi, participant la atentatul de la Sarajevo din 1914, a acordat un interviu cotidianului „Politika” în numerele sale din 29, 30, 31 iulie, 1, 2, 3, 4, 5 august, 1978, ducînd discuții pe tema : „Congresul de la Berlin din 1878, în lumina istoriografiei actuale”. Autorul arată că Rusia, practic nu putea ajuta Serbia, deoarece convenția secretă de la Budapesta din ianuarie 1877 cu Austro-Ungaria, îi lega mîinile, iar în această conjunctură Ristić a fost nevoit să se adreseze Vienei. Deși Serbia n-a fost mulțumită de hotărîrile congresului de la Berlin, totuși, stăpînînd cursul Moravei și al afluenților săi, avea în mîinile sale căile care legau Europa centrală-Balcării-Oriental Apropriat, ceea ce îi va ajuta foarte mult în acțiunile sale viitoare de crearea statului iugoslav, în perioada 1912—1918.

Autorul afirmă că germenii conflictului primului război mondial și al dispariției monarhiei Austro-Ungare trebuie căutați la Berlin (1878), căci acolo, relațiile Rusiei s-au deteriorat cu Austro-Ungaria și Germania, acolo s-a conturat alianța între Petersburg și Paris, care să contrabalanseze blocul german.

¹¹³ Ivan Bozić, ... *Istorija Jugoslavije* ... p. 318.

¹¹⁴ N. Ciachir, *România în sud-estul Europei, (1848—1886)*, p. 189.

¹¹⁵ D. Djordjević, *op. cit.*, p. 144.

¹¹⁶ M. Ermečić, *Spoljni faktor u procesu sazrevanja balkanskih revolucija 1849—1878 godine*, (Factorul extern în procesul de maturizare a revoluțiilor balcanice în perioada 1849—1878), în „Jugoslavenski istorijski casopis”, 1964, nr. 3, p. 32—35.

LA SERBIE SUR LA VOIE DE LA CONQUÊTE DE L'INDÉPENDANCE NATIONALE (1804—1878)

RÉSUMÉ

Partant des matériaux des archives yougoslaves (les archives du ministère des affaires extérieures, les archives d'Etat de la Serbie, et surtout les fonds Garašanin et Ristić — , les archives de l'Institut d'histoire de Belgrade), des archives roumaines, des collections de documents et de nombreux ouvrages à caractère général et spécial parus notamment dans le pays voisin au nôtre, l'auteur passe en revue les événements enregistrés depuis le déclenchement du mouvement insurrectionnel de 1804 sous la direction de Karageorges jusqu'à la reconnaissance de l'Indépendance d'Etat par le congrès de Berlin (1878).

La lutte héroïque du peuple serbe déclenchée en 1804, a été, selon les appréciations de l'historiographie yougoslave actuelle, une véritable révolution démocratique bourgeoise, qui a mis fin à la domination directe des autorités ottomanes, jetant dès ces années-là, les bases de l'Etat serbe moderne. En même temps, le mouvement déclenché par les Serbes en 1804 a ouvert la voie aux actions révolutionnaires des peuples de l'Europe de Sud-Est, dans cette étape historique se situant aussi la révolution dirigée par Tudor Vladimirescu.

Le chemin parcouru par le peuple serbe dans cette période (1804—1878) a été particulièrement difficile, il a fallu de nombreux sacrifices surtout au temps de la guerre de 1876 et de celle de 1877—1878. À part la suzeraineté ottomane, les autorités serbes devaient tenir compte jusqu'en 1867, de la présence des garnisons turques dans de nombreuses forteresses et surtout dans celle de Belgrade, et de l'attitude hostile de certaines Grandes Puissances — et notamment de celle de l'Empire des Habsbourg. Pour réaliser ses buts, la diplomatie viennoise a utilisé tous les moyens, même l'assassinat (Mihail Obrenović en 1868) de sorte que la conquête de l'indépendance d'Etat de la Serbie en 1878 a été le résultat exclusif de la lutte de ce peuple petit mais brave qui a fait face à bien des difficultés.

Dans son étude, l'auteur s'est attardé assez sur les relations roumano-serbes, surtout pour la période 1856—1878, quand les deux peuples ont participé à certaines actions communes et ont lutté pour l'accomplissement des mêmes idéaux, aboutissant à la reconnaissance, par les Grandes Puissances, de l'indépendance des deux pays au cours du Congrès de Berlin. Ces actions communes continuent après Berlin (1878) atteignant le point culminant en 1918 par la création du royaume des Serbes-Croats et Slovènes et par le parachèvement de l'unité de l'Etat national roumain.

MIȘCAREA DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ DIN NICARAGUA (1909—1934)

DE

CONSTANTIN BUȘE

După destrămarea Federației Provinciilor Unite din America Centrală, în 1838, republica Nicaragua a cunoscut o perioadă de puternice frământări, ca urmare a luptelor pentru putere și a intereselor divergente care opuneau aici Statele Unite și Marea Britanie. Încă în 1841, britanicii au instituit protectoratul asupra litoralului atlantic al țării, iar nouă ani mai târziu, prin tratatul Clayton-Bulwer, Statele Unite își rezervau dreptul exclusiv de a construi un canal interoceanic peste teritoriul Nicaragueli¹. În acest scop, în 1850 a fost creată Compania *Vanderbilt*. În 1855, aventurierul nord-american de origine scoțiană William Walker, în fruntea unei bande de 600 persoane, a pus stăpânire pe Nicaragua, s-a proclamat președinte și a reintrodus sclavia². Încercînd să cotopească și Costa Rica, Walker a ridicat împotriva-i forțele unite ale Guatemalei, El Salvadorului și Costa Ricăi, aventura lui luînd sfîrșit.

În deceniile următoare, grupările conservatoare și liberale și-au disputat conducerea statului, neglijînd complet rezolvarea problemelor sociale și economice și menținînd țara într-o flagrantă rămînere în urmă.

Între 1893 și 1909, președinte al republicii Nicaragua a fost șeful partidului Liberal, José Santos Zelaya. Acesta a înțeles mai mult decît predecesorii săi necesitatea introducerii unor reforme și adoptării de măsuri care să orienteze țara pe calea progresului economic. S-au dezvoltat căile de comunicație și mijloacele de transport, a luat oarecare avînt exploatarea zăcămintelor minerale și prelucrarea industrială a lemnului, a crescut producția de cafea, s-a acordat mai multă atenție învățămîntului³.

În 1907, Santos Zelaya a încercat să unifice republicile din America Centrală, dar s-a izbit de opoziția Statelor Unite și a Mexicului care au creat *Tribunalul Americii Centrale*, organism al politicii de arbitraj, dar menit să pună capăt unor asemenea tentative⁴.

Interesul Statelor Unite pentru Nicaragua era vechi și nici o altă țară din zona centrală a Americii nu a fost supravegheată atît de îndeaproape de către administrațiile nord-americane ca Nicaragua. Pe lîngă

¹ Marcel Niedergang, *Les 20 Ameriques latines*, vol. 3, Editions du Seuil, Paris, 1975, p. 121;

² *Ibidem*, p. 122;

³ Carleton Beals, *L'Amérique latine, monde en révolution*, Payot, Paris, 1966, p. 65;

⁴ *Ibidem*.

existența minelor de aur, care au devenit un fief al monopolurilor din Statele Unite, Nicaragua controla accesul spre canalul Panama, atunci în construcție, și, la rîndul ei, putea deveni traseul unui alt canal interoceanic pe care-l preconizau de multă vreme oamenii de afaceri și strategii nord-americani ⁵.

Președintele Zelaya a încercat să stăvilească influența crescîndă și apăsătoare a capitalului nord-american, refuzînd oferta unui împrumut de 15 milioane dolari făcută de bancherii new-yorkezi în schimbul monopolului pentru construirea unui canal interoceanic care să străbată Nicaragua și a controlului absolut asupra finanțelor și vămilor țării. În mai 1909, José Santos Zelaya a încheiat o tranzacție cu societatea financiară britanică *Ethelburga*, care se angaja să preia toate datoriile republicii Nicaragua. Drept garanție, financiarilor londonezi primeau controlul asupra încasărilor vamale și a altor venituri. Imediat, oficialitățile americane au recurs la presiuni, amenințări și șantaj împotriva guvernului de la Managua, președintele Zelaya fiind acuzat, între altele, că ar fi făcut avansuri, în secret, japonezilor pentru concesionarea construirii canalului interoceanic de către aceștia. Zelaya a răspuns prin anularea concesiunilor acordate societății americane *La Luz and Los Angeles Mining Company*, la care Secretarul Departamentului de Stat, Philander Knox, era principalul acționar, iar un nepot al său era gerantul filialei respectivei societăți la Bluefields⁶. Unul din funcționarii de încredere ai firmei La Luz era un oarecare Adolfo Diaz care, mai înainte, fusese contabil la o casă de comerț din Pittsburgh ⁷.

Forțele conservatoare interne au organizat, cu sprijinul Statelor Unite, răsturnarea lui Zelaya. Guvernatorul orașului Bluefields, Juan Estrada, a fost cumpărat de americani și a dezlănțuit, în octombrie 1909, o rebeliune „finanțată” cu 600 000 dolari de către funcționarul Adolfo Diaz, evident din seifurile societăților americane ⁸.

La 1 decembrie 1909, Departamentul de Stat al Statelor Unite a rupt relațiile diplomatice cu guvernul de la Managua și a declarat drept reprezentanți ai poporului nicaraguan pe rebelii conservatori de la Bluefields ⁹. Cînd forțele guvernamentale erau pe punctul de a înăbuși rebeliunea, vasele de război ale Statelor Unite au intervenit și zona Bluefields a fost declarată „neutră”. Aici au fost debarcate forțele de infanterie marină.

Zelaya a demisionat și s-a retras în Mexic, președinte devenind, conform constituției, vice-președintele José Madriz, care a încercat să continue rezistența împotriva rebelilor. Dar, cînd forțele acestora din urmă s-au apropiat de Managua, Madriz a abandonat, la rîndul său, magis-

⁵ Statele Unite au intervenit cu forțe militare în Nicaragua în 1895, 1899, 1909–1911, 1912–1925, 1926–1933 (Leslie Manigat, *L'Amérique latine au XX-e siècle 1889–1929*, Paris, 1973, p. 332 și Bryce Wood, *The Making of the Good Neighbor Policy*, New York and London, 1970, p. 7).

⁶ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 65.

⁷ Marcel Niedergang, *op. cit.*, p. 124.

⁸ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 65 ; Marcel Niedergang, *op. cit.*, p. 124.

⁹ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 65.

tratura supremă¹⁰. Președinte a fost numit Juan Estrada, care a fost obligat să accepte imediat condițiile dictate de sprijinitorii lui americani, condiții care lichidau efectiv independența țării. Folosind „diplomația pistolului în spate”, Washingtonul a obținut numirea lui Adolfo Diaz în funcția de vice-președinte; convocarea unei „adunări constituționale”; crearea unei Comisii pentru Nicaragua formată din doi americani și un nicaraguan, răspunzătoare în fața Secretarului de Stat al Statelor Unite; satisfacerea tuturor reclamațiilor și cererilor cetățenilor americani rezidenți în Nicaragua¹¹.

La 9 mai 1911, Senatul și Camera deputaților din Managua, la cererea ambasadorului american, l-au obligat pe Estrada să demisioneze și l-au numit președinte provizoriu pe Adolfo Diaz¹².

Cu aprobarea Adunării Naționale, care „adoptă orice plan indicat de Departamentul de Stat”¹³, ambasadorul lui Diaz la Washington, Salvador Castillo, a semnat un acord cu Secretarul de Stat, Philander Knox, prin care bancherii din New York—*Seligman and Brown Brothers* (reprezentanți ai lui *U. S. Mortgage and Trust Co.*) — acordau un împrumut de 15 milioane dolari, ce trebuia asigurat prin încasările vamale ale statului. Nicaragua consimțea să acrediteze administrația vamalilor unui american, până la achitarea împrumutului (6 iunie 1911)¹⁴. Senatul Statelor Unite a refuzat să ratifice acest acord. Bancherii americani, încurajați „neoficial” de Departamentul de Stat, au acordat un împrumut „de urgență” de 1,5 milioane dolari, în schimbul controlului asupra Băncii Naționale și a căilor ferate nicaraguayene¹⁵.

În iunie 1912, bancherii americani au semnat un acord cu creditorii străini, în principal cu societatea Ethelburga, prin care își asumau obligația de a le achita treptat o cotă din datoriile contractate de Nicaragua, din încasările vamale. Americanii au reorganizat *Banco Nacional*, preluând 51% din acțiunile ei¹⁶. Prin manipularea monedei și prin impunerea unei politici de austeritate, administrația proamericană a lui Diaz a provocat creșterea prețurilor, blocarea salariilor, înrăutățirea condițiilor de viață și de muncă. Tarifele vamale au fost sporite cu 150%, micile întreprinderi au fost ruinate, profiturile societăților străine au crescut¹⁷.

Adunarea constituantă a republicii Nicaragua a desemnat președinte, după expirarea mandatului lui Diaz, pe generalul Luis N. Mena, ministrul de război. Cu aprobarea ambasadei americane, Diaz a dizolvat adunarea și a ordonat arestarea lui Mena, ceea ce a provocat izbucnirea unei răscoale armate în iulie 1912. La 3 august, Adolfo Diaz a cerut sprijinul militar al Statelor Unite. „Foarte fericit de a găsi prilejul pentru a

¹⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Fond Amérique Latine 1918—1940, Nicaragua, vol. 69, 10 septembrie 1920—31 octombrie 1921, Depeșă 8 din 18 ianuarie 1921, din San José, a consulului Franței, fila 97 (În continuare: Arh. M.A.E.F.).

¹¹ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 66.

¹² Arh. M.A.E.F., *ibidem*.

¹³ U.S. Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1911, p. 661.

¹⁴ D. G. Munro, *Dollar Diplomacy in Nicaragua 1909—1913*, in „Hispanic American Historical Review”, XXXVIII, 1958, pp. 209—238; *United States and Nicaragua. A Survey of Foreign Relations from 1909—1932*, Washington, 1932, p. 126—128.

¹⁵ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 66;

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

interveni în țara viitorului canal interoceanic, guvernul american a debarcat 3000 soldați”¹⁸, la 4 august 1912. Deoarece insurgenții dețineau nodurile de cale ferată și orașele Masaya și Leon, a trebuit ca guvernul american să ordone maiorului Smedley D. Butler să plece din Panama cu alți 2700 soldați spre Managua¹⁹.

Americanii au reușit să înăbușe răscola, în octombrie 1912, după care Adolfo Diaz a fost „ales” președinte pentru perioada ianuarie 1913 – ianuarie 1917²⁰. Pentru a evita eventuale surprize, infanteriștii marini americani au rămas în Nicaragua.

Intervenția militară americană a dus la distrugeri și pierderi materiale însemnate, inclusiv pentru cetățenii americani din Nicaragua. Mai târziu, generalul Feland avea să recunoască faptul că „bunurile americanilor din Nicaragua nu au fost în pericol decât începând cu intervenția noastră; noi nu aveam nimic de făcut acolo!”²¹. Or, administrațiile americane au justificat întotdeauna intervențiile militare în diferite țări ale Americii Latine prin necesitatea protejării vieții și bunurilor cetățenilor lor!

Guvernul reacționar și antinațional al lui Adolfo Diaz a plătit „distrugerile” invocate de americani sacrificând fondurile necesare învățămîntului (peste 72% din populație erau analfabeți), sănătății și dezvoltării economice.

Administrația Wilson a reluat cu mai multă insistență politica lui Taft față de țările latino-americane. În februarie 1913 a fost încheiat un tratat între Statele Unite și Nicaragua, prin care guvernul lui Diaz ceda baze potențiale navale și dreptul exclusiv de a construi, administra și controla un canal pe teritoriul țării. Tratatul nu a fost însă ratificat de Senatul Statelor Unite²². Un alt proiect de tratat, întocmit de americani, pe lângă vechile prevederi, recunoștea Statelor Unite dreptul de a interveni în Nicaragua (asemănător atributului ce și-au asumat prin Amendamentul Platt introdus în constituția Cubei). Era, într-adevăr, „o amplificare la maximum a atit de mult condamnației diplomației a dolarului”²³. Proiectul tratatului a suscitat vii dezbateri în Senatul american și a fost respins.

La 5 august 1914 a fost semnat, totuși, un tratat care abandona principiul intervenției și se limita la prevederile celui din februarie 1913. Adversar al noului tratat, senatorul Elihu Root declara în ianuarie 1915: „Ne este oare îngăduit să încheiem un tratat atit de important, care ne asigură drepturi permanente în Nicaragua, cu președintele ei, dacă noi avem motive îndreptățite să considerăm că el se va menține la putere datorită forței armate și dacă, după încheierea tratatului, noi îi vom plăti o mare sumă de bani de care el poate dispune după cum va crede, ca președinte?”²⁴.

¹⁸ Arh. M.A.E.F., Fond. cit., loc cit.

¹⁹ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 66.

²⁰ Arh. M.A.E.F., Fond. cit., fila 98.

²¹ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 68.

²² Roscoe T. Hill, *The Nicaragua Canal Idea to 1913*, în „Hispanic American Historical Review”, XXVII, 1948, pp. 197–211.

²³ Arthur S. Link, *Wilson: The New Freedom*, Princeton, 1956, p. 336.

²⁴ Alexander De Conde, *A History of American Foreign Policy*, New York, 1963, p. 273.

Prevederile tratatului au provocat protestul atît al opiniei publice progresiste nicaraguayene, cît și al celei din America latină. Marele scriitor argentinian Manuel Ugarte a adresat o scrisoare deschisă președintelui Wilson în care condamnă politica de ingerințe și agresiuni a Statelor Unite față de țările de la sud la Rio Grande²⁵, iar diplomatul și scriitorul venezuelean, Rufino Blanco Fombona, obligat să trăiască în exil la Madrid, scria: „Yankeii, Yankeii sint dușmanii sufletului nostru, civilizației noastre, caracterului nostru, independenței noastre”²⁶.

În ciuda protestelor, tratatul a fost ratificat de Senatul Statelor Unite fiind cunoscut sub numele de *Bryan-Chamorro* (secretarul de Stat și, respectiv, ministrul Nicaragiei la Washington).

Guvernele republicilor Costa Rica, Honduras și El Salvador s-au arătat profund nemulțumite de prevederile acestui tratat care le încălca suveranitatea și independența. Guvernul de la San José a declarat că Nicaragua nu avea dreptul să dispună de riul San Juan pentru construirea canalului proiectat de Statele Unite fără consimțămîntul său, iar guvernul salvadorian a demonstrat că golful Fonseca, pe malul căruia Statele Unite intenționau să construiască o bază militară maritimă, se afla atît în stăpînirea republicii Nicaragua, cît și a El Salvadorului și Hondurasului.

Comisia de arbitraj a Americii Centrale căreia i-a fost încredințat diferendul a dat cîștig de cauză țărilor protestatare²⁷. Tratatul a rămas însă în vigoare, guvernele de la Washington și Managua neluînd în considerație decizia Comisiei.

În octombrie 1916, Emiliano Chamorro, conservator, „ex-general în răscoala de la Bluefields, apoi ex-general al trupelor lui Diaz în 1912, ex-președinte al Camerei deputaților și ex-ministru al Nicaragiei la Washington”²⁸, a fost ales președinte pentru intervalul 1 ianuarie 1917 — 1 ianuarie 1921. Alegerile s-au desfășurat sub controlul marinilor americani. Coaliția grupărilor de opoziție a declanșat o companie activă de protest, *liberalii, unioniștii și progresiștii* demonstrînd că majoritatea fusese obținută de conservatori numai în provincia Chontales, din cele 13 ale țării²⁹.

Opoziția a trimis la Washington pe Juan Bautista Sacasa și Caldera Ramirez pentru a protesta împotriva falsificării alegerilor și pentru a cere o nouă consultare electorală³⁰. Liberalii l-au acuzat pe Emiliano Chamorro că a cerut în 1912 debarcarea trupelor americane pentru a înăbuși insurecția, îl numeau „vendedor” al zonei Canalului care aparținea republicii Costa Rica și al drepturilor El Salvadorului și Hondurasului în golful Fonseca³¹.

Opoziția reproșa americanilor că au înlăturat premeditat din lupta electorală pe cei mai de seamă liberali, prin a declara că orice persoană care

²⁵ „Noi cerem, într-un cuvînt, ca drapelul cu dungî instelat să înceteze de a mai fi simbol de opresiune în Lumea Nouă” (J. F. Rippey, *Pan Hispanic Propaganda in Hispanic America*, în „Political Science Quarterly” XXXVII, 1922, p. 366).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Hubert Herring, *Storia dell'America Latina*, Milano, 1968, p. 687.

²⁸ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 69, Depeșa 8 din 18 ianuarie 1921, din San José, a consulului Franței, fila 98.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

a ocupat o funcție guvernamentală în timpul lui Zelaya sau a luptat alături de acesta nu putea fi candidat la președinția republicii Nicaragua ³².

Acțiunile de protest ale opoziției se desfășurau pe fondul unei situații economice precare, Nicaragua traversând o perioadă de puternică criză, datorată în special nesolicitării produselor sale de către țările europene aflate în război. S-a ajuns la situația în care muncitorii și funcționarii nu au mai putut fi plătiți. Au avut loc revolte care au fost înăbușite de forțele americane de ocupație ³³.

Guvernul lui Emiliano Chamorro a încercat în zadar să obțină cele trei milioane dolari promise de Departamentul de Stat pentru încheierea tratatului din august 1914, și, numai spre sfârșitul mandatului său, Chamorro a reușit să recupereze jumătate din această sumă ³⁴.

Economia, politica internă și externă ale republicii Nicaragua au fost subordonate în întregime Statelor Unite prin intermediul forțelor militare de ocupație.

În mai 1918, guvernul din Managua a emis un decret prin care Nicaragua se declara în stare de război cu Imperiile Centrale, pretext sub care în țară a fost introdusă starea de asediu. Așa cum aprecia un diplomat francez „fără îndoială, votul Congresului național este rezultatul presiunii Statelor Unite ale Americii” ³⁵.

Americanii au luat definitiv locul europenilor în comerțul republicii Nicaragua. În 1913, țările europene livrau 60% din importurile Nicaragiei, în 1917, partea Statelor Unite în importurile republicii era de 81% și „trebuie să fie în momentul de față (noiembrie 1919) de 90%” ³⁶. În același timp, 83% din exporturile nicaraguayene erau destinate Statelor Unite ³⁷. Rezultatul subordonării economiei Nicaragiei capitaliștilor nord-americani a făcut ca datoria externă a țării să depășească, la începutul lui 1919, 10 milioane dolari ³⁸.

Convențiile comerciale încheiate de Nicaragua cu diferite state europene au fost fie abandonate, fie denunțate, deoarece „guvernul Statelor Unite, care face legea în Nicaragua, se opune încheierii oricărei convenții de acest gen care ar putea avantaja țările europene” ³⁹.

În octombrie 1920 au avut loc alegeri prezidențiale în Nicaragua în care s-au înfruntat Diego Manuel Chamorro, candidatul conservatorilor, fost ministru plenipotențiar la Washington, unchiul președintelui sortant, „devotat cu totul Statelor Unite” ⁴⁰ și José Esteban Gonzales, candidatul opoziției liberal-progresiste. Opoziția unită (liberali, progresiști și uniونيști) a trimis, înainte de alegeri, doi delegați la Washington pentru a pleda în favoarea respectării legalității în alegeri. În timpul campaniei

³² Ibidem.

³³ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 68.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 68.1 mai 1918–31 août 1920, Depeșa 11 din 13 mai 1918, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 5.

³⁶ Ibidem, vol. 69, 10 septembre 1920 – 31 octobre 1921, Depeșa 108 din 29 noiembrie 1919, din San José, a consulului Franței, fila 127.

³⁷ Ibidem, Informare a consulului Franței în Costa Rica, fila 188.

³⁸ Ibidem, f. 192.

³⁹ Ibidem, Depeșa 113 din 15 decembrie 1919, din San José, a consulului Franței, f. 130.

⁴⁰ Ibidem, f. 181.

electorale au avut loc puternice ciocniri între conservatori și opoziție, soldate cu morți și răniți, iar numeroși liberali au fost arestați și întemnițați ⁴¹.

La începutul lui septembrie 1920 a sosit la Managua maiorul Jesse I. Miller, unul din avocații Departamentului de Stat, îndeplinind oficial misiunea de atașat militar al Statelor Unite, în realitate fiind însărcinat să „supravegheze” desfășurarea alegerilor prezidențiale ⁴².

Pentru a înlesni alegerea lui Diego Manuel Chamorro, guvernul în funcțiune al lui Emiliano Chamorro a oferit Statelor Unite, prin intermediul agentului său financiar la Washington, Octavio Cesar, libera folosire a portului Bluefields, cedarea pentru un timp nedefinit a zonei necesare construirii viitorului canal interoceanic, extinderea concesiunii teritoriale date în golful Fonseca pentru baze navale, revizuirea tratatului Bryan-Chamorro în sensul lărgirii avantajelor economice pentru societățile americane ⁴³.

La 3 octombrie 1920, Diego Manuel Chamorro a fost „ales” președinte, scrutinul desfășurându-se sub paza infanteriștilor marini americani care au avut de făcut față unor „tulburări serioase” ⁴⁴, guvernul de la Washington fiind pe punctul de a ordona debarcarea unor noi trupe în Nicaragua ⁴⁵. Așa cum aprecia ministul Franței la Ciudad de Guatemala, „este în afară de orice îndoială că familia Chamorro a fost deschis protejată de Washington și că «coalitia» a făcut cheltuieli inutile trimițând în Statele Unite o misiune specială care avusese scopul de a convinge Departamentul de Stat că familia în cauză nu mai putea reprezenta majoritatea voturilor țării” ⁴⁶.

La 5 ianuarie 1921, Diego Manuel Chamorro a fost recunoscut de guvernul Statelor Unite și felicitat personal de către Woodrow Wilson, ca și de bancherii *Brown Brothers and Co.* și *J. W. Seligman and Co.* ⁴⁷.

În 1921, din cauza scăderii prețului cafelei și zahărului, principalele produse de export, în Nicaragua s-a dezlănțuit „o teribilă criză economică” ⁴⁸, prilej pentru forțele de opoziție să desfășoare o intensă agitație împotriva guvernului Diego Manuel Chamorro și ocupației americane. Consiliul Executiv al partidului Liberal a hotărât să adere fără rezerve la mișcarea unionistă centro-americană și „să dea sprijinul moral și material pactului de uniune semnat la San José” ⁴⁹, în speranța stăvilirii presiunii crescînde a Statelor Unite asupra țărilor din zonă, precum și a evacuării trupelor americane din Nicaragua. În țară au izbucnit mișcări insurecționale împotriva administrației Chamorro și ocupanților americani. La frontiera cu Hondurasul s-a declanșat, în mai 1921, o răscoală sub conducerea colonelului Felipe Neri Fernandez ⁵⁰.

⁴¹ Ibidem, Depeșa 110 din 26 septembrie 1920, din San José a consulului Franței, f. 10.

⁴² Ibidem, f. 9.

⁴³ Ibidem, file 9—10.

⁴⁴ Ibidem, Depeșa 85 din 6 octombrie 1920, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 27.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, Depeșa 8 din 18 ianuarie 1921, din San José, a consulului Franței, file 99—100; ⁴⁸ Ibidem, Depeșa 93 din 15 mai 1921, fila 133.

⁴⁹ Ibidem, fila 134;

⁵⁰ Ibidem, fila 135.

În vara anului 1921, revoluționarii insurgenți operau la vest de Ocatal, capitala provinciei Nueva Segovia, sperînd, „din cauza crizei economice... să-și mărească rîndurile, mulți nicaraguayeni considerînd guvernul conservator vinovat de situația actuală și dorînd să profite de situație”⁵¹.

Detășamentele revoluționare au cucerit cu ușurință orașele Somato Grande, Somatillo și Ocatal. În acesta din urmă și-a stabilit reședința un „guvern provizoriu” care „s-a grăbit să ceară recunoașterea sa din partea Guatemalei, El Salvadorului și Hondurasului”⁵². Aproape întreaga provincie Nueva Segovia a trecut în mîinile insurgenților și se desfășurau lupte pentru cucerirea localităților Jinotega, Matagalpa, Esteli și Chinontega. La Leon, citadela liberalilor, au avut loc ciocniri singeroase. Guvernul lui Diego Manuel Chamorro a decretat starea de asediu și, la începutul lui septembrie, cei 5 000 soldați de care dispunea au restabilit ordinea⁵³.

La sfîrșitul anului 1921, fostul președinte Emiliano Chamorro a achiziționat în Statele Unite 20 000 puști, 50 mitraliere, 80 tunuri și două avioane pentru guvernul unchiului său. Aceste arme „ar fi fost cedate de Statele Unite” pentru ca regimul de la Managua să poată face față mișcărilor insurecționale și pentru a le folosi „oricînd și repede” împotriva țărilor ostile Statelor Unite din America Centrală⁵⁴.

În cursul anului următor au izbucnit în Nicaragua noi răscoale anti-guvernamentale și anti-americane, dar ele au fost înfrînte.

Guvernul de la Washington, prin demersurile Secretarului de Stat, Charles Evans Hughes, a convocat o conferință a celor cinci republici din America Centrală, la Washington, între 4 decembrie 1922 și 7 februarie 1923. Lucrările conferinței au fost prezidate de Hughes și s-au încheiat prin semnarea a 15 acorduri și tratate, între care un tratat de „pace și prietenie”. În acest tratat se prevedea că nu va fi recunoscut guvernul care va prelua puterea „în urma unei lovituri de stat sau a răsturnării guvernului legal”⁵⁵.

La 12 octombrie 1923, Diego Manuel Chamorro a încetat din viață, președinte provizoriu devenînd vice-președintele Bartolo Martinez. Acesta, deși conservator, a sprijinit în alegerile prezidențiale care au urmat pe conservatorul moderat Carlos Solorzano, iar pentru funcția de vice-președinte pe Juan Bautista Sacasa, liderul partidului Liberal. Conservatorii s-au prezentat cu candidatura lui Emiliano Chamorro. Au ieșit învingători Solorzano și Sacasa.

În urma negocierilor purtate de guvernul lui Solorzano, guvernul Statelor Unite a decis retragerea trupelor de marini din Nicaragua cu condiția organizării unei forțe de poliție indigenă care să fie instruită de ofițeri americani. La 4 august 1925, infanteria marină americană a fost retrasă din Nicaragua, însă la 26 octombrie fostul președinte și învinsul în

⁵¹ Ibidem, Depeșa 194 din 29 august 1921, fila 161.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, fila 162.

⁵⁴ Ibidem, Depeșa 118, din 3 decembrie 1921, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 180.

⁵⁵ *Convention for the Establishment of the International Commission of Inquiry, December 4, 1922, to February 7, 1923* (Conference on Central American Affairs, Department of State, Treaty Series, nr. 717, 1923).

ultimele alegeri, Emiliano Chamorro, a preluat conducerea armatei și a început să dicteze guvernului Solorzano-Sacasa. „Uzurpatorul s-a servit, pe rînd, de șeful statului și de puterea legislativă pentru a colora manevrele care l-au adus la magistratura supremă”⁵⁶. Rolul președintelui Carlos Solorzano a devenit atât de neînsemnat încît, la 14 ianuarie 1926, el și-a depus demisia în fața celor două Camere. Vice-președintele Sacasa, care avea motive serioase să se teamă, s-a refugiat în Statele Unite, ceea ce a ușurat sarcina Congresului, „domesticit” de Chamorro, de a-l acuza de „delict politic de conspirație contra liniștii și securității statului”, de a-l scoate din funcție și de a-l declara exilat pe timp de doi ani⁵⁷.

Congresul a acordat un „concediu nelimitat” președintelui Solorzano și a numit, prin decret, la 16 ianuarie 1926, președinte supleant pe generalul Emiliano Chamorro⁵⁸.

Guvernele din Guatemala, Costa Rica, Honduras și El Salvador, interpretînd fidel sentimentele opiniei publice și prevalîndu-se de art. 2 din tratatul de la Washington din 1923, au rupt relațiile diplomatice cu Managua, refuzînd să recunoască pe „președintele” Emiliano Chamorro, care s-a instalat la puterea „prin lovitură de stat”⁵⁹. Guvernul Mexicului a rupt, deasemenea, relațiile cu Nicaragua și, ceea ce a produs mirare, nici guvernul Statelor Unite nu l-a recunoscut⁶⁰.

La 18 martie 1926, Congresul de la Managua a acceptat demisia — „constrînsă și forțată” — lui Solorzano și a reconfirmat în funcție pe Chamorro, pînă la expirarea perioadei mandatului — 1 ianuarie 1929⁶¹.

După părăsirea țării, Carlos Solorzano a declarat că „numirea lui Emiliano Chamorro era ilegală”, întrucît puterea abandonată de el „trebuia să revină dr. Juan Bautista Sacasa, vice-președintele, conform constituției și tratatului din 1923 de la Washington”⁶².

Guvernul Statelor Unite, „în ciuda presiunii unor magnați ai Wall-Street-ului”⁶³, a persistat în a nu-l recunoaște pe Chamorro, fapt ce a facilitat declanșarea, în primăvara lui 1926, mișcării insurecționale în mai multe centre ale țării. La 2 mai, insurgenții au ocupat Bluefields, principalul port la Atlantic, apoi orașul Rama și fortul Bluff⁶⁴. Mișcarea s-a extins în provincia Leon și în regiunea de sud a litoralului la Pacific⁶⁵. Emiliano Chamorro a declarat starea de asediu și a decretat un împrumut forțat de 50 000 cordobas (=dolari) pentru a face față dificultăților militare⁶⁶.

În fața blocului forțelor conservatoare, liberalii erau divizați în două grupări — cea a lui Sacasa și cea a lui Corea —, ceea ce a dus la slăbirea mișcării insurecționale și la recîștigarea terenului pierdut de către guvernul lui Chamorro⁶⁷. Revoluționarii și-au abandonat pozițiile „în perfectă

⁵⁶ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 70, 27 april 1922 — 30 iunie 1927, Depeșa 7 din 26 ianuarie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 26.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, fila 27.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, Depeșa 35 din 30 aprilie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 61.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, fila 62.

⁶⁴ Ibidem, Depeșa 40 din 21 mai 1926, din Guatemala a ministrului Franței, fila 63.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

ordine” și s-au retras în Costa Rica, unde au fost dezarmați. Unul dintre șefii insurgenților, generalul José Maria Moncada, a atribuit eșecul insuficienței efectivelor furnizate de liberalii nicaraguayeni și lipsei lor de omogenitate ⁶⁸, ceea ce era adevărat. Totodată, guvernul american ar fi favorizat, la livrările de armament, pe Chamorro, deși Sub-Secretarul de Stat Grew afirmase că față de evenimentele din Nicaragua, „administrația Coolidge se abține să ia atitudine și observă o strictă neutralitate” ⁶⁹.

În a doua jumătate a lunii august 1926 mișcarea insurecțională a reînceput, telegramele de presă din Costa Rica și El Salvador relatând că „revoluționarii ar fi ocupat Leon, Chinandega și Corinto” ⁷⁰. Forțele răsculate din Corinto au fost repede înfrînte, ca și cele din Tamarindo, unde au abandonat o importantă încărcătură de arme și muniții, descărcate în acest punct de nava *Concon*, închiriată și echipată de revoluționari în Mexic ⁷¹. Succese au dobîndit insurgenții pe litoralul atlantic, unde au pus stăpînire pe localitățile Cabo Gracias, Puerto Cabezas, Rio Grande și Ciudad Rama, nu și pe fortul Bluff care le-ar fi deschis drumul spre Managua ⁷². O coloană de 1 000 insurgenți, constituită la frontiera cu Costa Rica, a pătruns spre sud în provincia Chontales, dar a fost înfrîntă de forțele guvernamentale la Santo Tomas ⁷³.

Încă în mai 1926, guvernul Statelor Unite a ordonat trimiterea în portul Bluefields a crucișătorului *Cleveland*, „pentru a proteja interesele naționalilor lor” ⁷⁴. În august, alte două vase de război americane — *Tulsa* și *Galveston* — au sosit la Bluefields și, respectiv, Corinto, cu același scop ⁷⁵. În septembrie, la Puerto Cabezas se afla crucișătorul *Rochester* ⁷⁶.

La 26 august 1926, guvernul dictatorului Chamorro, prin ministrul de externe Daniel Gutierrez, a adresat o plîngere Secretarului General al Societății Națiunilor în legătură cu sprijinul dat de Mexic forțelor revoluționare nicaraguayene. „Guvernul meu — se spunea în acest document — are dovezi sigure că la 17 august un vas auxiliar al marinei de război mexicane — *Concon* — a plecat din Salina Cruz pentru a face o expediție războinică împotriva țării noastre” ⁷⁷. Guvernul lui Chamorro califica acest sprijin pentru revoluționari drept acte de agresiune. La nota de protest adresată de același guvern Mexicului, președintele Plutarco Elias Calles a dezmințit formal acuzațiile ⁷⁸.

Izolată în exterior și hărțuit permanent de insurgenți în interior, Emiliano Chamorro a fost nevoit să trateze cu forțele adverse, cărora le-a avansat propuneri prin intermediul legației americane la Managua și a amiralului Latimer, comandantul lui *Rochester*. Reprezentanții celor două

⁶⁸ Ibidem, Depeșa 45 din 1 iunie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 65.

⁶⁹ Ibidem, Depeșa 191 din 22 iulie 1926, din Washington, a însărcinatului cu afaceri al Franței, fila 72.

⁷⁰ Ibidem, Depeșa 74 din 27 august 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 75.

⁷¹ Ibidem, Depeșa 76 din 23 septembrie 1926, din Guatemala, fila 79.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, Depeșa 40 din 21 mai 1926, fila 61.

⁷⁵ Ibidem, Depeșa 74 din 27 august 1926, fila 75.

⁷⁶ Ibidem, Depeșa 76 din 23 septembrie 1926, fila 80.

⁷⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, Fond 71/Țări ale Americii Latine, 1924—1944, vol. 1, fila 147;

⁷⁸ Arh. M.A.E.F., Fond cit., Depeșa 77 din 23 septembrie 1926, fila 81.

tabere s-au întâlnit la bordul vasului *Tulsa*, staționat la Corinto, și au dezbătut propunerile lui Chamorro : 1) remiterea puterii către Congres ; 2) convocarea reprezentanților națiunii la alegerea șefului statului ; 3) participarea liberalilor la noua administrație ; 4) atribuirea de indemnizații ofițerilor și soldaților armatei insurecționale ⁷⁹. Liberalii s-au ferit să accepte aceste propuneri, considerînd că prin ele se urmărea trecerea puterii către un membru al Congresului controlat de dictator și organizarea unor alegeri dirijate de conservatori. Liberalii au declarat că nu vor recunoaște decît pe președintele constituțional — dr. Juan Bautista Sacasa, succesorul legal al lui Solorzano ⁸⁰.

În urma discuțiilor de pe vasul *Tulsa* s-a ajuns, totuși, la încheierea unui armistițiu, mediat de însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite, Dennis ⁸¹. Acesta a propus reprezentanților celor două părți să încredințeze puterea, pînă la organizarea de alegeri, unei personalități neutre ⁸². Liberalii au cerut un răgaz pentru a-l consulta pe Sacasa aflat în Guatemala. Șeful liberalilor a declarat că trebuie să se respecte spiritul tratatului de la Washington din 1923, motiv pentru care considera că Guatemala, Costa Rica, El Salvador și Hondurasul urmau să fie invitate de beligeranți să participe la conferința de la Corinto ⁸³. Sacasa era nemulțumit că „sub pretextul medierii, Statele Unite înclină spre recomandarea unei soluții care violează deschis tratatele al căror garant sînt” ⁸⁴. Există temerea întemeiată că, în urma numeroaselor concesiuni acordate de Emiliano Chamorro societăților sau cetățenilor americani, „influența Wall-Sreet-ului să nu influențeze din nou asupra deciziilor Casei Albe” ⁸⁵, mai ales că Dennis declarase că „dacă liberalii reprezintă forța dreptului, conservatorii au dreptul forței”, iar el ca mediator „trebuie să țină balanța egală între două elemente de importanță egală” ⁸⁶. Schimbarea de atitudine a Statelor Unite era pusă pe seama indispoziției create la Washington de „sprijinul deghizat” dat de Mexic insurgenților nicaraguaneni ⁸⁷.

La 16 octombrie 1926, negocierile dintre liberali și conservatori au fost reluate la Corinto, pe bordul crucișătorului american *Denver*, sub președinția însărcinatului cu afaceri ale Statelor Unite în Nicaragua. După nouă ședințe, la 24 octombrie conferința a intrat în impas. Partizanii lui Sacasa au propus ca un *Tribunal Arbitral*, format din Secretarul de Stat al Statelor Unite și din reprezentanții republicilor din America centrală, să decidă asupra viitoarei administrații. Conservatorii au respins această soluție sub pretextul că „republicile centro-americane au suspendat relațiile cu Nicaragua și nu pot face o judecată imparțială” ⁸⁸. Ei au cerut demisia lui Sacasa în fața unui Congres reconstituit, atribuirea magistraturii supreme lui Adolfo Diaz, acordarea a două portofolii liberalilor, reorgani-

⁷⁹ Ibidem, Depeșa 76 din 23 septembrie 1926, fila 80.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem, fila 79.

⁸² Ibidem, Depeșa 82 din 8 octombrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 86.

⁸³ Ibidem, fila 87.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem, Depeșa 92 din 30 octombrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 92.

zarea puterilor în stat etc.⁸⁹. Liberalii, animați „de dorința sinceră de pace”, puteau accepta demisia lui Sacasa cu condiția ca președinția să fie încredințată unui personaj care să fie capabil „să creeze o atmosferă de uniune națională”⁹⁰.

Conservatorii s-au arătat inflexibili și au respins aceste propuneri care „erau echitabile și dezinteresate și ar fi avut poate altă soartă dacă însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite le-ar fi sprijinit”⁹¹. Presa din țările Americii Centrale, deplângând eșecul tratativelor și re izbucnirea războiului civil, „conchidea melancolic că decizia aparține în prezent Statelor Unite care, ca garante ale tratatelor încheiate la Washington, vor hotărî asupra situației din Nicaragua”⁹². Din nefericire pentru Nicaragua, lucrurile așa s-au petrecut.

Preferințele Washingtonului au mers, în mod explicabil, spre Adolfo Diaz care, la 14 noiembrie 1926, a fost „ales” președinte și, imediat, recunoscut de Statele Unite și Marea Britanie⁹³.

Recunoașterea precipitată de către guvernul american a provocat numeroase comentarii întrucit, sub aparența legalității, alegerea noului președinte, complice al lui Chamorro în timpul loviturii de stat din octombrie 1925, nu era mai puțin contrară constituției și tratatului de la Washington⁹⁴.

Liberalii au protestat împotriva deciziei guvernului american. Însuși Charles L. Eberhardt, ministrul Statelor Unite la Mangaua, care fusese de față în momentul cînd Adolfo Diaz impusese președintelui Solorzano condițiile lui Emiliano Chamorro, a considerat în permanență pe Diaz drept „complicele și inspiratorul loviturii de forță” din octombrie 1925⁹⁵. Agreerea lui Diaz nu însemna decît „continuarea pur și simplu a regimului de tiranie inaugurat de dictator la 25 octombrie 1925”⁹⁶.

La 14 noiembrie 1926, Juan Bautista Sacasa s-a adresat guvernelor Guatemalei, El Salvadorului, Hondurasului și Costa Ricăi arătînd că renunță la președinție dacă această soluție va avea ca efect „menținerea intactă a doctrinei Pactelor de la Washington”⁹⁷. A doua zi, însă, a aflat că Hondurasul a recunoscut regimul lui Diaz, iar la 18 noiembrie, ministrul de externe al El Salvadorului i-a adus la cunoștință lui Sacasa că guvernul său a decis să reia relațiile diplomatice cu Managua⁹⁸.

Sacasa s-a decis să revină în Nicaragua și, ceea ce ezitase să facă înainte, să preia conducerea luptei armate împotriva regimului dictatorial, mai ales că teritorii însemnate de pe coasta Atlanticului erau controlate de forțele insurgente sub comanda generalului Moncada.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, Telegrama 40 din 20 noiembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 99.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem, Depeșa 103 din 27 noiembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 106.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

Între timp, amiralul american Latimer făcuse cunoscut lui Moncada „inutilitatea” rezistenței sale, cerîndu-i să se predea⁹⁹. Americanii ajunseseră la concluzia că liberalii, „avînd un program mai avansat decît conservatorii, ar fi dispuși, dacă ajungeau la putere, să se ralieze concepțiilor lui Carranza și Zapata și să favorizeze propaganda doctrinelor subversive”¹⁰⁰. Acuzînd Mexicul de „comunism” și hotărîte să împiedice extinderea mișcării comuniste în America Centrală, Statele Unite „erau natural conduse, în ceea ce privește Nicaragua, să se înțeleagă cu conservatorii care le sînt necondiționat supuși și ale căror convingeri religioase și manieră forte ar opri, în caz de nevoie, orice predică sau acțiune a Evangheliei sovietice”¹⁰¹. Motive de ordin economic, politic și militar-strategic, și nu de ordin civic, democratic, animau acțiunile guvernului Statelor Unite.

La 1 decembrie 1926, Sacasa, însoțit de 40 partizani, a debarcat la Puerto Cabezas unde s-a proclamat „președinte legiuit al republicii Nicaragua”, a constituit un „guvern provizoriu” și a numit pe generalul Moncada în funcția de ministru al forțelor armate și al flotei¹⁰².

Guvernul Mexicului, „fiind constant împotriva politicii Statelor Unite”, s-a prevalat de neconstituționalitatea regimului lui Diaz și a recunoscut „zgomotos” guvernul lui Sacasa¹⁰³. Imediat, din ordinul Washingtonului, amiralul Latimer a declarat „zonă neutră” regiunea controlată de guvernul lui Sacasa¹⁰⁴.

Invocînd sprijinul în arme și muniții pe care Mexicul îl acorda insurgenților, Adolfo Diaz a trimis la Washington o misiune specială pentru „a solicita intervenția americană, pe care o consideră indispensabilă restabilirii păcii”¹⁰⁵. Concomitent, guvernul american a fost prevenit de ambasadorul său la Managua, Charles Eberhardt, că dacă Statele Unite nu vor sprijini cu forțe militare regimul lui Diaz, acesta va fi în scurtă vreme răsturnat de popor (13 decembrie 1926)¹⁰⁶.

Un puternic detașament de infanterie marină a fost debarcat, la 23 decembrie 1926, sub protecția navei amiral, la Puerto Cabezas, capitala provizorie a guvernului constituțional Sacasa¹⁰⁷.

Ministrul lui Sacasa în Mexic, Pedro Zepeda, a declarat presei că debarcarea trupelor americane a avut drept consecință dizolvarea guvernului liberal, „fapt care s-a produs în momentul în care revoluția triumfa”¹⁰⁸. Secretarul Departamentului de Stat al Statelor Unite a răspuns cu cinism că intervenția americană, „luată la cererea celor interesați, a fost dictată de singura grijă de a proteja persoanele și bunurile

⁹⁹ Ibidem, fila 107.

¹⁰⁰ Ibidem, fila 109.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem, Depeșa 115 din 17 decembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 116.

¹⁰³ Ibidem, fila 117.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem, Depeșa 123 din 30 decembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 122.

¹⁰⁶ Bryce Wood, *The Making of the Good Neighbor Policy*, New York and London, 1970, p. 368.

¹⁰⁷ Arh. M.A.E.F., Fond cit., Depeșa 123 din 30 decembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 122.

¹⁰⁸ Ibidem, fila 123.

americanilor și străinilor”¹⁰⁹. Aceleași argumente le-a furnizat președintele Calvin Coolidge, la 8 ianuarie 1927, în fața reprezentanților presei întruniți la Casa Albă. Afirmind, însă, că „atitudinea prezentă” este identică cu cea adoptată de Statele Unite față de Mexic în 1876, „intervenția americană pare a fi, deci, în realitate, o extindere a conflictului cu Mexicul”¹¹⁰.

Opoziția unor cercuri politice americane față de politica de intervenție a Statelor Unite în Nicaragua a fost exprimată fără echivoc de senatorul Borah care a declarat că „Diaz nu a fost ales constituțional”¹¹¹ și că „interese petroliere” au determinat această intervenție militară, ca un pas spre „a împinge această țară într-un mic război, nerușinat și laș, cu Mexicul”¹¹².

La 6 martie 1927, senatorul Burton K. Wheeler, într-un discurs rostit la Boston, arăta că „politica lui Kellogg și Coolidge a dus la o intervenție armată în Nicaragua pentru folosul unui președinte marionetă pus acolo de Statele Unite și impus poporului împotriva voinței lui, pentru singurul motiv că, indiferent cât va costa Nicaragua, el este gata să servească pe bancherii new-yorkezi care, vreme de 17 ani, au exploatat această țară în mod nemilos, sub egida Departamentului de Stat”¹¹³.

Între timp, luptele între trupele insurgente și cele ale lui Diaz, sprijinite de marinii americani, se desfășurau pe întreg teritoriul țării. La 6 februarie 1927, forțele insurgente au atacat importantul centru Chinandega, pe coasta Pacificului, însă când erau pe punctul de a-l cuceri au fost supuse unui sălbatic bombardament aerian de către aviația Statelor Unite. A fost un masacru, cu sute de civili — bărbați, femei și copii — uciși și mutilați. Cea mai mare parte a orașului a fost distrusă. „A fost Guernica Nicaragiei”¹¹⁴.

Pentru a pune capăt războiului civil, Sacasa a sugerat amiralului Latimer, ca bază de înțelegere, renunțarea de către el și Diaz la președinție și desemnarea unei personalități, neangajată în lupta politică, care să exercite puterea pînă în decembrie 1928¹¹⁵. Deși a respins asemenea propuneri, guvernul american, „față de ostilitatea generală a presei din Europa și din America, și sub presiunea unei importante părți a opiniei publice americane și a atacurilor opoziției” (democrată), a desemnat pe Henry L. Stimson, fost ministru de război în guvernul Roosevelt, să caute, la fața locului, realizarea unei înțelegeri între liberali și conservatori¹¹⁶. La începutul lui mai 1927, noi forțe militare americane au fost debarcate în Nicaragua, între care 800 marinii și nouă avioane¹¹⁷.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, Telegrama 4 din 9 ianuarie 1927, din Washington, a însărcinatului cu afaceri al Franței, fila 125.

¹¹¹ Ibidem, fila 124.

¹¹² „New York Times”, 25 decembrie 1926.

¹¹³ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 72.

¹¹⁴ Ibidem, p. 73.

¹¹⁵ Arh. M.A.E.F., Fond cit., Depeșa 36 din 29 aprilie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 152.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Totalul forțelor americane de ocupație ajungînd la 3000 marinii, 15 avioane și 300 piloți și mecanici (Ibidem, Depeșa 161 din 13 mai 1927, din Washington, a ambasadorului Franței, fila 157).

Cu cîte zile mai înainte, reprezentanții lui Sacasa sosiseră la Corinto pentru tratative cu Stimson. Acesta, fără să discute, a pus condiția: Sacasa să-și dizolve guvernul și să recunoască președinte pe Adolfo Diaz¹¹⁸. La 3 mai, generalul Moncada, care se afla cu detașamente de insurgenți la Tipitapa, la 15 mile de Managua, a acceptat un armistițiu și ducerea de tratative direct cu Stimson, independent de delegația oficială de la Corinto¹¹⁹.

Henry Stimson a început cu amenințări, arătînd că președintele Statelor Unite a decis să supravegheze alegerile din 1928. „Considerăm indispensabil pentru aceasta ca președintele Diaz să rămînă la putere și noi o cerem... Trupele americane vor fi autorizate să primească armele celor care se predau și să dezarmeze cu forța pe cei care refuză”¹²⁰.

Acordul pe care Moncada l-a încheiat cu Stimson, la Tipitapa, stipula: menținerea lui Diaz ca președinte; dezarmarea forțelor insurgente (pentru fiecare armă depusă americanii plăteau 10 dolari); amnistie generală; numirea de guvernatori liberali în șase din cele 13 provincii ale țării; organizarea de alegeri prezidențiale în 1928 sub controlul trupelor americane; organizarea unei poliții indigene instruită de ofițeri americani; menținerea temporară a trupelor de infanterie marină în Nicaragua¹²¹.

Sacasa și partizanii său au protestat împotriva „acestui abuz de putere din partea Statelor Unite”¹²².

În zilele următoare încheierii acordului de la Tipitapa au fost predate americanilor 9000 puști și 300 mitraliere, o mare cantitate de muniție.

J. B. Sacasa, însoțit de membrii guvernului său și de un număr de partizani, a abandonat la 20 mai 1927 Puerto Cabezas, retrăgîndu-se în Costa Rica. Inconsecvent, prefera exilul continuării luptei¹²³.

Singurul dintre șefii militari insurgenți care a refuzat să se predea a fost tînărul general Augusto Cesar Sandino. El și-a adunat partizanii și s-a retras în zona orașului natal San Rafael del Norte din regiunea muntoasă a țării — Las Segovias — în nord, locuită de indieni și mețiși.

„Eu consider pe Moncada — spunea Sandino — nu numai trădător, ci și dezertor: el a trecut la inamic. Nimeni nu l-a autorizat să semneze un tratat secret cu dușmanul în numele armatei constituționale, mai ales cu invadatorii țării noastre”¹²⁴. Noul conducător al luptei de eliberare a poporului nicaraguan a fost considerat cu deplin temei de către contemporani „demn emul al faimosului general mexican Pancho Villa”¹²⁵.

Apelurile și somațiile adresate în iulie 1927 de Moncada și de americani lui Sandino pentru a înceta rezistența și a preda armele au rămas fără rezultat sau, mai bine spus, au sporit hotărîrea acestuia de a nu se supune și de a continua „să se bată pentru a asigura independența patriei sale”¹²⁶.

¹¹⁸ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 74.

¹¹⁹ Arh. M.A.E.F., Fond cit., Depeșa 39 din 20 mai 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 160.

¹²⁰ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 74.

¹²¹ Henry L. Stimson, *American Policy in Nicaragua*, Chicago, 1927, cap. II și R. de Nogales, *The Looting of Nicaragua*, New York, 1928, cap. XXIII.

¹²² Arh. M.A.E.F., Fond Cit., Depeșa 39 din 20 mai 1927, fila 161.

¹²³ Ibidem, Depeșa 41, din 26 mai 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 163.

¹²⁴ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 75.

¹²⁵ Arh. M.A.E.F., Fond Cit., vol. 71, 8 juillet 1927 — 18 decembre 1933, Depeșa 71 din 25 august 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 20.

¹²⁶ Ibidem.

Generalul-muncitor Sandino a lansat, în iulie 1927, manifestul luptei împotriva invadatorului străin, luptă cu caracter social, național și anti-imperialist. „Cîtă vreme va trăi Sandino — se spunea în Manifest — independența Americii Latine va avea un apărător. Niciodată nu-mi voi trăda cauza. Prin aceasta mă numesc fiul lui Bolivar¹²⁷. În fapt, sub conducerea lui Augusto Cesar Sandino, războiul civil s-a transformat în război național revoluționar.

Prima localitate importantă atacată de forțele sandiniste de eliberare a fost portul Ocotal. Insurgenții au putut fi scoși din oraș numai în urma bombardamentelor efectuate de americani, de pe urma cărora au fost uciși 300 oameni, în cea mai mare parte civili. Secretarul de Stat Kellogg a justificat această operațiune barbară prin aceea că „partizanii generalului Sandino erau „în afara legii” și că bombardamentul era un pas spre restabilirea păcii”¹²⁸.

La începutul toamnei 1927, Sandino, în fruntea forțelor revoluționare, „continua să fie victorios” în pădurile din districtul Nueva Segovia, „datorită războiului de guerilă în care era maestru”¹²⁹.

Coloana lansată în urmărirea sa și constituită din 200 marini și 300 soldați indigeni „a fost neputincioasă în a-l scoate din regiunea septentrională pe care continuă să o ocupe”¹³⁰.

Agenția mexicană de presă *Ariel* publica informațiile furnizate de Charles Buttlers, proprietarul unei mine de aur distruse de insurgenți, conform cărora Sandino „dispunea de un mare număr de partizani, ca și de provizii și materiale de război din abundență” și se găsea „pe poziții inexpugnabile”¹³¹.

Detășamentele militare conduse de Sandino — formate din muncitori și țărani, indieni și mețiși — au fost încadrate în *Armata Suveranității Naționale*, cuprinzând 3000 luptători permanenți și 800 cavaleriști și avînd sub control o zonă de circa 32 000 km². Deviza mișcării de eliberare sandinistă era „Patrie și Libertate”, întru chipind idealurile național și social, iar imnul ei era *Internaționala!*

Între timp, „președintele” Diaz a fost redus de către ocupanții la „rolul de figurant, ofițerii superiori americani fiind adevărații administratori ai țării”¹³². Ziarul salvadorian „El Dia” scria că guvernul american a cerut lui Diaz, în schimbul ajutorului dat, semnarea unui tratat „leonin” a cărui principală clauză impunea Nicaragunei plasarea unui împrumut de 20 milioane dolari în Statele Unite, garantat prin toate bunurile statului și care ar absoarbe, în cea mai mare parte, reparațiile, „pierderile suferite de americani în timpul revoluției, ca și plata trupelor de ocupație și a forțelor navale de supraveghere”¹³³. Diaz trebuia să consimtă, de asemenea, la organizarea poliției „naționale” de către ofițerii americani, la inspectarea

¹²⁷ Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 365.

¹²⁸ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 71, fila 7; Depeșa 214 din 25 iulie 1927 din Washington, a ambasadorului Franței, fila 12.

¹²⁹ Ibidem, Depeșa 84 din 7 octombrie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 21.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Ibidem.

¹³³ Ibidem, fila 22.

și controlul finanțelor țării de către experți americani, la supravegherea alegerilor prezidențiale viitoare ¹³⁴.

La începutul lui noiembrie 1927, Sandino, după ce „a rezistat cu succes”, a preluat ofensiva împotriva forțelor poliției indigene și marinilor americani. „Mulți nemulțumiți din zonă trec de partea lui” ¹³⁵. În primele zile ale lui decembrie, Sandino controla 2/3 din departamentul Esteli al regiunii populate Jinotega ¹³⁶. Ingineri americani de la minele de aur din regiunea Jinotega declarau că 90 % din locuitori au trecut deschis de partea lui Sandino, că datorită „complicității populației” generalul era ținut la curent cu mișcările trupelor dușmane și că „numărul partizanilor săi crește cu fiecare zi” ¹³⁷.

Într-o scrisoare din 29 decembrie 1927, adresată reprezentantului său pentru America Latină, scriitorul hondurian Froylan Turcios, Augusto Cesar Sandino arăta că „va lupta pînă la ultimul cartuș și pînă la ultimul om pentru independența țării sale”. „Nici o putere umană — scria el — nu-l va face pe Sandino și armata sa să dea înapoi; nu există aur în lume care să poată cumpăra pe apărătorii suveranității Nicaragului. Nu voi depune armele decît atunci cînd marea cizmă a invadatorului va fi încetată să calce solul patriei mele și cînd aceasta va fi fost reintegrată în libertățile sale” ¹³⁸.

Sandino a adresat, apoi, un memorandum Conferinței panamericane de la Havana (16 ianuarie — 20 februarie 1928) în care justifica „războiul fără rezerve pe care-l ducea împotriva Statelor Unite”, veștejea trădătorii „care au abandonat cauza libertății, orbiți de onoruri și putere” și care „au violat principiile cele mai elementare ale dreptului internațional favorizînd intervenția străină în propria lor țară”. Din nou, Sandino declara că va continua să lupte „pînă la capăt împotriva colosului din nord” și că „mai degrabă va muri decît să se predea, pentru a salva astfel numele și demnitatea națiunii sale” ¹³⁹.

La începutul anului 1928, forțele sandiniste și-au consolidat situația obținînd victorii la Quilali și la Telpaneca, ultima costînd pe dușman pierderea a 80 soldați și a unei cantități importante de material de război ¹⁴⁰.

Printr-un manifest adresat populației din teritoriul eliberat, generalul Sandino a proclamat constituirea *Republicii Segovia*, din provincia Segovia și regiunile Esteli și Jinotega. Totodată, a promulgat, în calitate de președinte al republicii, „un corp de legi care să dea funcțiune noului stat, pedepsele cele mai severe fiind dictate împotriva furtului, jafului și beției” ¹⁴¹.

În ianuarie 1928, alți 1000 marini au fost debarcați în Nicaragua ¹⁴², iar autoritățile militare americane au recurs, cînd la promisiuni, cînd la amenințări la adresa mișcării sandiniste de eliberare. Astfel, în vreme ce

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, Depeșa 95 din 12 noiembrie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 23.

¹³⁶ Ibidem, Depeșa 104 din 2 decembrie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 27.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem, Depeșa 20 din 23 februarie 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 35.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Ibidem.

comandantul escadrei americane îi propunea lui Sandino să se predea, promițând să-i garanteze viața lui și tovarășilor săi¹⁴³, generalul Lejeune, noul șef al marinilor, a declarat că, dacă Sandino persistă în refuzul de a nu se preda, „îl va extermina înainte de alegerile prezidențiale din toamnă”¹⁴⁴. Asemenea declarații aveau ca suport „ferma voință manifestată de guvernul american de a termina cu Sandino”, obiectiv pentru care experții militari de la Washington ar fi întocmit „un plan decisiv de atac, comportînd folosirea a 5 000 marini, 20 avioane, 300 mitraliere și 10 milioane cartușe”¹⁴⁵. Concomitent, experții politici americani pregăteau alegerile prezidențiale. Generalul trădător Moncada fusese primit în octombrie 1927 la New York și Washington unde a dat asigurări și unde a cîștigat bunăvoința bancherilor și Casei Albe¹⁴⁶. Urmarea a fost că, întrunită la Leon, în martie 1928, Convenția partidului Liberal l-a desemnat pe generalul Moncada candidat la președinție. Acesta, într-un interviu, „a insistat asupra necesității intervenției americane, ca o garanție a ordinii și păcii și care va asigura, datorită purității votului, victoria liberalilor”¹⁴⁷.

În totală opoziție, Sandino a adresat, spre mijlocul lui martie 1928, un mesaj Senatului Statelor Unite în care cerea retragerea forțelor americane de ocupație¹⁴⁸. Tot atunci, conducătorul războiului de eliberare a trimis o scrisoare contraamiralului Sellers, comandantul forțelor navale americane din apele Nicaragiei, în care propunea, „să se încredințeze controlul alegerilor prezidențiale reprezentanților Americii Latine, în locul marinilor americani”¹⁴⁹. Drept răspuns, la 19 martie 1928, Wilbur, ministrul marinei americane, a anunțat trimiterea în Nicaragua a unui nou detașament de 2 000 marini, iar Senatul Statelor Unite a respins, la 23 martie, în unanimitate, propunerea senatorului Hepflin de retragere a trupelor din Nicaragua¹⁵⁰.

Comitetul pentru afaceri externe al aceleiași Senat a adoptat o rezoluție în care „nu numai că prescria marinilor să rămînă în Nicaragua pînă la data expirării perioadei electorale, dar le acorda întreaga putere pentru a urmări pe rebelul Sandino”¹⁵¹.

În martie 1928, Congresul nicaraguan a respins proiectul noii legi electorale elaborată de politologul american Harold Willis Dodds. Adolfo Diaz, la cererea ambasadei Statelor Unite, a transformat proiectul în lege prin decret prezidențial. Misiunea de a supraveghea și controla modul de desfășurare a alegerilor a fost încredințată generalului John McCloy, ajutat de 350 inspectori americani¹⁵².

Forțele militare revoluționare sandiniste, „în ciuda întăririlor americane”, continuau să controleze regiunile Nueva Segovia, Esteli, Jinote-

¹⁴³ Ibidem, fila 36.

¹⁴⁴ Ibidem, fila 37.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Ibidem, Depeșa 95 din 12 noiembrie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 23.

¹⁴⁷ Ibidem, Depeșa 30 din 26 martie 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 40.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem, Depeșa 84 din 7 octombrie 1927, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 22.

tega, Matagalpa, Cabo Gracias a Dios și regiunea de frontieră, între Chinandega și Honduras, ceea ce reprezenta a treia parte din teritoriul țării¹⁵³.

În aprilie și mai 1928, forțele sandiniste au întreprins operațiuni de extindere a teritoriului eliberat în zona septentrională a departamentului Prinzipolca, reușind să cucerească în districtul Pis Pis, la 200 km de Puerto Cabezas, minele exploatare de americani: *La Luz*, *Bonanza* și *Nuevo Eden*, pe care le-au dinamitat¹⁵⁴.

Guvernul Statelor Unite a decis să fie percheziționate toate vasele care se îndreptau spre porturile Americii Centrale pentru „a împiedica orice imbarcare de arme și muniții cu destinația Sandino”¹⁵⁵. Totodată, crucișătoarele *Tulsa*, *Rochester*, *Denver* și *Galveston* au revenit în rada portului Puerto Cabezas, pentru a putea debarca oricând alți 1 000 marinari¹⁵⁶. Raidurile de bombardament și mitraliere asupra forțelor insurgente au fost intensificate, ceea ce a provocat panică, însă în rîndurile populației civile¹⁵⁷. Forțele de ocupație americane au reușit să obțină, prin recrudescența operațiunilor militare, oprirea acțiunilor ofensive ale armatei de eliberare, nu și înfringerea ei¹⁵⁸. Semnificativă în acest sens era declarația generalului Feland, comandantul trupelor americane de ocupație: „Mi-ar trebui 50 000 oameni pentru a mă debarasa de Sandino și, chiar și atunci, ar fi o întimplare; ar trebui să fie lipsit de șansă sau unul din oamenii lui să-l trădeze”¹⁵⁹.

În alegerile prezidențiale din octombrie 1928, conform așteptărilor și datorită „controlului” exercitat de trupele de ocupație, învingător a ieșit generalul Moncada.

La mijlocul lui ianuarie 1929, Sandino a propus noului președinte împărțirea teritoriului țării în două: Republica Nicaragua, administrată de guvernul de la Managua, și Republica Nueva Segovia, condusă de forțele de eliberare¹⁶⁰. Moncada nu numai că a respins această propunere, dar a trecut la măsuri menite să lichideze mișcarea de eliberare: a decretat starea de asediu și, în cooperare cu marinii americani, a declanșat o importantă operație de „curățire” a zonelor eliberate¹⁶¹. Forțele Armatei Suveranității Naționale au fost nevoite să se retragă spre munți și, parțial, să treacă frontiera în Honduras¹⁶².

Departamentul de Stat al Statelor Unite a ordonat însărcinatăului său cu afaceri în Honduras, Lawrence Higgins, să discute „foarte discret” cu președintele Mijia Colindres să permită *Gărzii naționale* nicaraguayene, recent înființată, să treacă pentru scurt timp frontiera în urmărirea detașamentelor lui Sandino. Higgins a răspuns că era convins că președintele

¹⁵³ Ibidem, Depeșa 40 din 30 aprilie 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 43.

¹⁵⁴ Ibidem, Depeșa 52 din 31 mai 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 45.

¹⁵⁵ Ibidem

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Ibidem, Depeșa 78 din 11 octombrie 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 58.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 75.

¹⁶⁰ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 71, Depeșa 19 din 22 februarie 1929, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 73.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

hondurian nu va accepta cererea și, mai mult ca sigur, o va aduce la cunoștința publică, ceea ce ar stîrni un val de proteste¹⁶³. Departamentul de Stat a renunțat la această cerere, dar i-a ordonat lui Higgins să „recomande” lui Colindres întărirea pazei de-a lungul frontierei cu Nicaragua, ceea ce președintele a acceptat. Totuși, cei cîțiva sandiniști arestați și închiși au fost lăsați să evadeze.

Deși slăbită, mișcarea de eliberare condusă de Augusto Cesar Sandino nu a putut fi înfrîntă. „Era imposibil să-i surprinzi pe sandiniști, cu excepția unei întîmplări sau a unui avantaj vremelnic prin folosirea bombardamentului aerian”, arătau rapoartele oficialilor americani din Nicaragua¹⁶⁴.

În primăvara anului 1931, în urma unui puternic angajament între forțele sandiniste și marinei americani, și-au pierdut viața 25 marini și 10 funcționari ai lui *Standard Fruit Company*¹⁶⁵. Drept urmare, Departamentul Marinei al Statelor Unite a ordonat crucișătorelor *Memphis* și *Asheville*, staționate în Cuba și, respectiv, zona Canalului Panama, să se îndrepte spre Puerto Cabezas¹⁶⁶.

În aprilie 1931, „tulburările din Nicaragua” erau deosebit de grave și „situația soldaților și civililor americani dispersați în mici grupuri într-o țară în plină insurecție dădeau loc la serioase neliniști”, scria ambasadorul Franței la Washington, Paul Claudel¹⁶⁷.

Pe coasta orientală a țării lupta armată a luat „rapid proporții alarmante și serioase forțe insurgente sub conducerea generalului Sandino” se îndreptau spre Puerto Cabezas, pentru a cărui apărare fuseseră debarcați *ad-hoc* 500 marini de pe crucișătorul *Asheville*¹⁶⁸.

La 17 aprilie 1931, Secretarul Departamentului de Stat al Statelor Unite, Henry Stimson, a ordonat ministrului său la Managua și consulului general american la Bluefields să notifice americanilor din Nicaragua și care nu se simțeau în siguranță și suficienți protejați, că „ar face mai bine să părăsească țara sau cel puțin să se refugieze în porturile de unde ar putea eventual fi evacuați. Cei care rămîneau o făceau pe propriul risc”¹⁶⁹. Stimson nu ascundea că există „dificultăți și obligații pe care guvernul (american) nu-și propune să și le asume”¹⁷⁰.

În acord cu declarațiile lui Stimson și cu decizia administrației Hoover, o parte a soldaților și ofițerilor americani din Managua a fost retrasă începînd din vara anului 1931, în capitală aflîndu-se în iunie 1931, încă 800 marini¹⁷¹.

Într-o declarație făcută presei, Stimson indirect „a mărturisit eșecul politicii americane în Nicaragua, afirmînd că „problema bandiților (terme-

¹⁶³ U. S. Department of State. *Foreign Relations*, vol. V, 1932, pp. 926—932.

¹⁶⁴ *Ibidem*, vol. VII, 1929, p. 567.

¹⁶⁵ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 71, fila 124, după ziarul „Le Matin” din 14 aprilie 1931.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, Telegrama 140 din 15 aprilie 1931, din Washington, a ambasadorului Franței, fila 125.

¹⁶⁸ *Ibidem*, fila 126, după ziarul „Intransigent” din 15 aprilie 1931.

¹⁶⁹ *Ibidem*, Telegrama 141 din 16 aprilie 1931, din Washington, a ambasadorului Franței, fila 127.

¹⁷⁰ Bryce Wood, *op. cit.*, pp. 41—42.

¹⁷¹ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 71, Depeșa 38 din 18 iunie 1931, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 138.

nul preferat pentru a numi pe sandiniști) era una din problemele pe care avea să le soluționeze „guvernul suveran din Nicaragua”¹⁷².

Era unul din simptomele trecerii diplomației americane la o atitudine mai suplă, mai elastică față de țările de la sud de Rio Grande, menită să estompeze ostilitatea quasigenerală a popoarelor de aici față de Statele Unite și să creeze impresia unei „bune vecinătăți”. Guvernul american hotărâse să-și retragă toate trupele din Nicaragua „imediat după alegerile din 1932”. În iunie 1932, amiralul Woodwar, comandantul trupelor americane de ocupație, a sosit la Managua, și „totul părea gata pentru alegerile sub superviziunea yankee » ”¹⁷³.

La 6 noiembrie 1932, candidatul forțelor liberale, Juan Bautista Sacasa, a fost ales președinte, la 1 ianuarie 1933 a avut loc transmiterea puterii, iar la 2 ianuarie s-au retras din Nicaragua ultimele trupe americane, punându-se capăt unui regim de ocupație care dura de două decenii¹⁷⁴.

Din cauza situației economice grele lăsată de fostul guvern al lui Moncada și de regimul de ocupație, „calmul nu a revenit în țară”, motiv pentru care Congresul național a votat prelungirea stării de asediu¹⁷⁵. Forțele revoluționare sandiniste continuau să controleze nordul țării și așteptau de la noul regim satisfacerea revendicărilor cu caracter social ale oamenilor muncii¹⁷⁶. Între guvernul Sacasa și forțele revoluționare au avut loc negocieri în urma cărora Sandino „s-a decis să părăsească înălțimile Segoviei și să vină la Managua pentru a depune armele”¹⁷⁷.

La 2 februarie 1933, Sandino a sosit în capitală „unde a fost primit cu onoruri” și a fost oaspetele președintelui Sacasa. Conducătorul mișcării de eliberare a declarat ziariștilor că „aducea o pace onorabilă pentru toți”, că „nu mai avea motive să se bată” întrucât țara sa „își recapătă independența după plecarea marinilor americani”¹⁷⁸. Cu deplin temei, Sandino era numit de poporul său „binefăcător al patriei”¹⁷⁹.

Președintele Sacasa a fost de acord ca Sandino să-și păstreze o parte din trupe, cu armamentul corespunzător, pentru a „asigura securitatea provinciei nicaraguayene Segovia”, unde soldații săi „vor schimba arma cu plugul, pe pământurile pe care le atribuie guvernul Sacasa”¹⁸⁰. Acestea erau „terenuri de excelentă calitate”, la nord de Matagalpa, pe coasta Atlanticului, unde s-au pus bazele unei „colonii agricole” căreia i se spunea „țara lui Sandino”¹⁸¹.

Sandino a lansat o proclamație către locuitorii zonei pe care o controla, cerându-le supunere completă față de guvernul Sacasa și declarând că el însuși „se va supune atita vreme cit guvernul nu va întreprinde

¹⁷² *Foreign Relations*, vol. II, 1931, pp. 814—816.

¹⁷³ *Ibidem*, Depeșa 21 din 12 iulie 1932, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 178.

¹⁷⁴ *Ibidem*, Depeșa 2 din 11 ianuarie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 197.

¹⁷⁵ *Ibidem*, Depeșa 16 din 27 ianuarie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 200.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*, Depeșa 20 din 4 februarie 1933, a acelulași, fila 202.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ *Ibidem*, Depeșa 35 din 28 martie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila

¹⁸⁰ *Ibidem*, fila 223

¹⁸¹ *Ibidem*, Depeșa 72 din 16 mai 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 224.

acțiuni contrare binelui țării”, că nu va tolera încheierea vreunui împrumut în străinătate¹⁸².

Conform dorinței mișcării de eliberare, guvernul Sacasa a reluat relațiile diplomatice cu Mexicul, aici fiind numit însărcinat cu afaceri Salvador Calderon Ramirez, „naționalist și antiyankeu convins”¹⁸³.

Totuși, guvernul Sacasa a condus cu jumătăți de măsură, căutînd să se mențină la egală distanță atît de forțele conservatoare, cît și de cele revoluționare. Acțiunile forțelor reacționare erau încurajate de neînțelegerile apărute între Sacasa și vice-președintele Adolfo Espinoza, conservatorii dorînd să-l împingă pe acesta din urmă „să preia puterea prin lovitură de stat”¹⁸⁴. Aceasta a determinat pe Sacasa să decreteze la 15 mai 1933 reintroducerea stării de asediu în regiunea Managua, „pentru a lichida în fașă o mișcare conservatoare”¹⁸⁵. În același timp însă, guvernul Sacasa a folosit Garda națională la reprimarea acțiunilor muncitorești, fiind arestați „zeci de agitatori muncitori acuzați de a pregăti o mișcare comunistă”¹⁸⁶.

Acțiunile represive la care recurgea Garda națională și asasinarea unui însemnat număr de sandiniști l-au determinat pe Sandino să revină la Managua pentru a protesta pe lingă președintele Sacasa, „împotriva acestor procedee, cerînd sancțiuni și obținerea confirmării pactului de prietenie pe care-l viola Garda națională”¹⁸⁷. Sandino avertiza că perpetuarea acestor ilegalități îl vor obliga să nu mai garanteze „atitudinea pașnică a oamenilor săi”¹⁸⁸.

Sacasa a organizat o întrevedere între Sandino și Anastasio Somoza, comandantul Gărzii naționale, cu care prilej s-a realizat „o nouă conciliere”, sancționată parțial prin două proclamații: Sandino promitea „tuturor cetățenilor țării că se vor bucura, de acum înainte, de toate garanțiile constituționale și că, în special, nu se vor mai plinge de violențele comise de Garda națională”¹⁸⁹.

„Reconstrucția pașnică a patriei — spunea Sandino — este sarcina noastră actuală”¹⁹⁰.

Somoza anunța că „simpatizanții” lui Sandino vor fi chemați „să colaboreze la opera patriotică în pace și armonie”, dar nu-și lua nici un angajament special față de oamenii din *Fuerza de Emergencia* (Forța Spontană) a lui Sandino¹⁹¹. „Reconcilierea” dintre forțele sandiniste și Garda națională, care scăpase cu totul controlului guvernului Sacasa, era valabilă pînă la 2 februarie 1934, după care guvernul urma să-și asume, „de drept și de fapt, controlul fără restricții al teritoriului ocupat de Sandino și oamenii săi”¹⁹².

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Ibidem, fila 225.

¹⁸⁰⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem, Depeșa 209 din 30 noiembrie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 238.

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Ibidem, Depeșa 222 din 11 decembrie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 239.

¹⁹⁰ Ibidem, fila 240.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Ibidem, Depeșa 229 din 15 decembrie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 241.

Revenit în „țara” lui, Sandino „a făcut declarații de loialism deplin față de guvernul Sacasa” și a promis să se dedice organizării de cooperative agricole, ceea ce, spera el, „va scoate Nicaragua din situația economică precară”¹⁹³.

Sub influența mișcării sandiniste, guvernul Sacasa a schițat în cadrul Congresului național, la 15 decembrie 1933, liniile esențiale ale unui program de dezvoltare economică și socială avînd ca obiective atenuarea sărăciei, creșterea veniturilor statului, reducerea „șomajului urban și rural”, naționalizarea societății *Ferrocarriles Nacionales*, dezvoltarea producției de grâu, punerea în aplicare a unui cod al muncii „pentru a da un statut și o protecție muncitorilor și țăranilor”, deschiderea a 86 școli primare ș. a.¹⁹⁴. Multe dintre aceste obiective vor rămîne nerealizate din cauza dispariției violente a celui care a întrupat vreme de un deceniu aspirațiile poporului nicaraguan de eliberare socială și națională.

Anastasio Somoza, șeful Gărzii naționale, „impus de americani”, i-a propus lui Sacasa să „arunce Garda națională împotriva sandiniștilor în Segovia, la începutul lui februarie”¹⁹⁵. Sacasa, care nu avea nici o încredere în Somoza, dimpotrivă se temea că acesta urmărea să dea o lovitură de stat, „era inclinat să menajeze pe sandiniști și să păstreze prietenia lor... , la nevoie să-i opună Gărzii naționale”¹⁹⁶. Anastasio Somoza a organizat atunci asasinarea lui Sandino și a principalilor săi colaboratori, prilej oferit de vizita făcută de aceștia la Managua președintelui Sacasa la 21 februarie 1934. Detașamente ale Gărzii naționale, pe baza unor „instrucțiuni foarte precise”, au arestat pe Sandino și membrii anturajului său, i-au transportat în afara orașului și i-au împușcat¹⁹⁷.

În preziua atentatului, Somoza avusese întrevederi cu ministrul american în Nicaragua, Bliss Lane, la domiciliul acestuia din urmă, ceea ce a îndreptățit afirmația că „crima a fost ordonată de guvernul Statelor Unite”¹⁹⁸.

Președintele Sacasa a declarat presei că „deplînge și dezaprobă acest asasinat”, l-a pus pe seama Gărzii naționale, a promis să afle adevărul și să pedepsească pe vinovați, a introdus starea de asediu¹⁹⁹. Ceea ce a urmat, însă, nu a confirmat aceste declarații.

Somoza a declanșat o cruntă represiune împotriva elementelor sandiniste, găsindu-și acoperire în dovezile „colaborării lui Sandino cu comunismul, al cărui cel mai activ agent era în America Centrală”²⁰⁰.

Complicitatea dintre Somoza și Bliss Lane a paralizat acțiunile președintelui Sacasa : „nu l-a arestat pe Somoza ca responsabil de asasinat, nu i-a cerut nici demisia pentru incapacitate...”²⁰¹. Garda națională,

¹⁹³ Ibidem.

¹⁹⁴ Ibidem, vol. 72, 5 janvier 1934—28 décembre 1936. Depeșa 4 din 5 ianuarie 1934, din Guatemala, a ministrului Franței, file 1—2.

¹⁹⁵ Ibidem, Depeșa 77 din 5 martie 1934, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 24.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem, Depeșa 74 din 28 februarie 1934, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 23.

²⁰⁰ Ibidem, Depeșa 79 din 8 martie 1934, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 27.

²⁰¹ Ibidem, Depeșa 77 din 5 martie 1934, fila 25.

socotită de Sandino ca „neconstituțională”, întrucît „fusesse creată și impusă de intervenționiști” și reprezenta „un stat în stat”²⁰², devenise stăpînul țării și prin aceasta călăul ei, deoarece „ea nu putea oferi garanții pentru viața celor care luptaseră împotriva ei și americanilor”²⁰³.

Tolerarea crimei și îngăduința arătată „armatei de mercenari” a lui Anastasio Somoza au slăbit încontinuu pozițiile guvernului Sacasa și forțelor democratice din Nicaragua. Acest lucru a netezit calea și a facilitat înfăptuirea, la începutul verii 1936, a unei lovituri de stat militare, răsturnarea președintelui Sacasa și instaurarea, apoi, a dictaturii sîngeroase a lui Anastasio Somoza, creație a regimului de ocupație americană, personajul „devotat absolut” Statelor Unite²⁰⁴.

Mișcarea de eliberare din Nicaragua s-a bucurat de sprijinul și solidaritatea forțelor revoluționare și progresiste, a opiniei publice internaționale.

Ca expresie a solidarității antiimperialiste cu poporul nicaraguan, la luptele duse de Armata constituțională și apoi, ani în șir, de Armata Suveranității Naționale, au participat voluntari hondurieni, guatemalezi, venezueleni, mexicani etc.

Ajutorul dat de Mexic mișcării de eliberare a fost considerat de imperialiști ca făcînd parte integrantă a unui „complot bolșevic mondial”²⁰⁵.

Atitudine ostilă politicii de intervenție a Statelor Unite în Nicaragua au adoptat guvernele Mexicului, Argentinei și Chile-ului²⁰⁶.

Paul Scott-Mowrer, publicist și colaborator al ziarului „Chicago Daily News”, arăta că, după război, în America Latină sentimentele anti-americane au crescut și a fost lansată formula „America Latină, latino americanilor !” și că intervenția militară a Statelor Unite în Nicaragua a provocat „comentarii unanim ostile în presa din Argentina, Chile și Brazilia”²⁰⁷.

Cînd, la 22 mai 1927, Juan Bautista Sacasa a sosit la San José în Costa Rica, „poporul i-a făcut o manifestație triumfală”²⁰⁸.

La Congresul al cincilea al *Federației Panamericane a Muncii* care s-a desfășurat la Washington în iulie 1927, președintele acestei organizații, Green, a condamnat în mai multe rînduri intervenția și folosirea forței de către Statele Unite în Nicaragua și a înaintat Secretarului de Stat, Kellogg, textul unui protest al delegaților nicaraguaneni împotriva atrocităților comise de trupele americane în țara lor²⁰⁹.

La Buenos Aires a avut loc un mare miting împotriva intervenției militare americane în Nicaragua, în alte capitale latino-americane s-au

²⁰² Ibidem, Depeșa 74 din 28 februarie 1934, fila 22.

²⁰³ Ibidem.

²⁰⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, Fond 71 Țări ale Americii Latine, 1924—1944, vol. 1, Depeșa 260 din 22 iunie 1936, a însărcinatului cu afaceri al României în Mexic, file 152—153.

²⁰⁵ Foreign Relations of the United States, The American Republics, vol. III, 1927, pp. 288—289.

²⁰⁶ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 70, Depeșa 103 din 27 noiembrie 1926, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 107.

²⁰⁷ Ibidem, fila 128.

²⁰⁸ Ibidem, Depeșa 41 din 26 mai 1927, fila 163.

²⁰⁹ Ibidem, vol. 71, Depeșa 214 din 25 iulie 1927, din Washington, a ambasadorului Franței, fila 12.

desfășurat marșuri de protest ale studenților, iar studenții latino-americani aflați la studii la Paris au adresat un apel guvernelor țărilor lor pentru ca acestea să organizeze boicotarea capitalurilor și mărfurilor Statelor Unite²¹⁰.

Participanții la Conferința panamericană de la Havana, din ianuarie—februarie 1928, au citit „cu entuziasm” memorandumul lui Sandino, deoarece s-au convins că „generalul rebel,” care era numit „lupul solitar” sau „tigrul din Segovia”, „departe de a fi un bandit vulgar, este un patriot... al cărui sacrificiu pentru o cauză nobilă trezește admirația generală”²¹¹. Dacă problema Nicaragiei nu a fost în mod special pusă în discuție în cadrul conferinței de la Havana, „ea a fost tratată indirect și atitudinea lui Sandino a fost implicit aprobată, deoarece delegații, în unanimitate au repudiat orice intervenție a unei țări în afacerile interne ale alteia”²¹².

Lupta eroică purtată de Augusto Cesar Sandino a stîrnit admirația și sprijinul unor mari personalități ale culturii europene și americane, între care Romain Rolland și Henri Barbusse, Gabriela Mistral (Chile), José Vasconcelos (Mexic), Manuel Ugarte și Alfredo Palacios (Argentina), Luis Araquistain (Spania) ș. a.

Gustavo Machado, viitorul fondator al Partidului Comunist din Venezuela, a fost unul dintre consilierii lui Sandino și reprezentantul acestuia pe lângă guvernul mexican, iar comunistul salvadorian Augustin Farabundo Martinez a fost secretarul lui Sandino²¹³. Pentru popoarele latino-americane, Sandino devenise „erou național al independenței”²¹⁴, iar presa îl elogia deoarece demonstrase că „nu întotdeauna măsurile extreme de represiune dau rezultate cînd ai de-a face cu națiuni ca Nicaragua”²¹⁵.

Plin de semnificație pentru caracterul mișcării de eliberare condusă de Sandino a fost faptul că ea a avut drept imn *Internaționala!*²¹⁶.

Asasinarea lui Augusto Cesar Sandino a provocat, în mod firesc, reacții violente de nemulțumire și protest „în toată America Centrală, în Panama, în Mexic”, ziarele din capitalele latino-americane consacînd „coloane întregi acestui eveniment”, condamînd crima și pe cei care au inspirat-o, manifestîndu-și din nou solidaritatea cu idealurile cărora își consacrase viața Sandino²¹⁷.

Eroul național al Nicaragiei a devenit „erou al Americii”²¹⁸, iar legendara sa epopee a scris o strălucită pagină în istoria popoarelor Americii Latine.

²¹⁰ Ch. W. Hackett, *United States Intervention in Nicaragua*, în „Current History”, aprilie 1927, pp. 106—107.

²¹¹ Arh. M.A.E.F. Fond cit., vol. 71, Depeșa 20 din 23 februarie 1928, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 36.

²¹² Ibidem.

²¹³ Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 367.

²¹⁴ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 72, Depeșa 35 din 28 martie 1933, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 223.

²¹⁵ „El Universal” (Mexico), aprilie 1931.

²¹⁶ Leslie Manigat, *op. cit.*, p. 367.

²¹⁷ Arh. M.A.E.F., Fond cit., vol. 72, Depeșa 74 din 28 februarie 1934, din Guatemala, a ministrului Franței, fila 22.

²¹⁸ Carleton Beals, *op. cit.*, p. 76.

LE MOUVEMENT DE LIBÉRATION [SOCIALE ET NATIONALE DU NICARAGUA (1909—1934)

RÉSUMÉ

A la fin du XIX-e siècle et au cours des deux premières décennies du XX-e siècle, l'extension de l'influence des Etats Unis dans les pays de la zone des Caraïbes et de l'Amérique Centrale a constitué l'une des préoccupations essentielles de la politique extérieure américaine. Cette influence s'est manifestée par le contrôle économique et financier, politique et militaire, sur cette région considérée par le gouvernement de Washington comme primordiale pour la „sécurité” des U.S.A. Dans certains pays de cette zone, les Américains se sont livrés à des interventions militaires, instaurant des régimes d'occupation militaire dans la République Dominicaine, l'île d'Haïti ou le Nicaragua. Derrière cette politique se trouvaient les intérêts financiers des monopoles du nord de Rio Grande.

Au Nicaragua, l'intervention militaire des Etats Unis a commencé en 1909 et s'est répétée en 1912 après quoi, les trupes américaines y sont demeurées jusqu'en 1933, avec une interruption allant de 1925 à 1926. Contre l'occupation et les gouvernements instaurés au pouvoir et appuyés par les troupes américaines, au Nicaragua s'est déroulé un puissant mouvement de libération, un rôle particulier ayant joué la guerre menée sous la direction d'Augusto Cesar Sandino, entre 1927 et 1933, lorsqu'une partie du territoire du pays fut libérée.

L'épopée sandiniste pour l'indépendance et la souveraineté du Nicaragua a eu pour résultat la réintroduction du régime constitutionnel démocratique (novembre 1932) et la retraite des troupes d'occupation américaines (janvier 1933). Pour le Nicaragua allait commencer, conformément au programme politique des forces patriotique sandinistes, une époque de mutations socio-économiques démocratiques. Mais les ennemis de l'intérieur et de l'extérieur du pays ont fini par assassiner Sandino (en février 1934), réinstaurant en 1936 un régime réactionnaire, de dictature, hostile aux intérêts nationaux et asservi au capital étranger.

Le mouvement de libération nationale du Nicaragua a joui de l'appui et de la solidarité des forces révolutionnaires et démocratiques d'Amérique Latine et d'Europe.

Dans la présentation de ces faits et événements, l'auteur a utilisé des documents d'archives, partiellement inédits.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNĂȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

DIRECȚII ALE DEMOGRAFIEI ISTORICE ROMÂNEȘTI: TRANSIUMANȚA PASTORALĂ

DE

CORNELIU BUCUR

Literatura de specialitate antropo-geografică¹, lingvistică², istorică³ și etnologică⁴, de la începutul veacului al XX-lea, acordă un interes deosebit transumanței pastorale a popoarelor din Balcani și Carpați, datorită spectaculozității fenomenului „migrațiilor” pastorale, dinamicii sale impresionante, care ignoră barierele naționale sau etnice, dar cu deosebire, credem, datorită implicațiilor istorico-etno-culturale pe care le ascunde acest fenomen.

Programul cercetărilor etnografice din deceniile trei-patru a amplificat investigarea temei păstoritului, în general, și a transumanței pastorale, în special, evidențiind printr-o amplă și amănunțită analiză orizontală a proceselor care-l structurează, particularități locale sau zonale ale organizării, desfășurării și traiectoriei acestui complex fenomen social-economic⁵.

La rindul lor, studiile istorice apărute până în prezent⁶, aduc numeroase informații inedite despre practicarea transumanței de către populația

¹ Emmanuel de Martonne, *La vie pastorale et la transhumance dans les Carpates Meridionales; leur importance géographique et historique*, în „Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis”, Leipzig, 1904.

² Ovid Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, București, 1913.

³ Petru Cancel, *Păstoritul la poporul român*, în *Convorbiri literare* LXVII, 9, 1913.

⁴ Victor Păcală, *Monografia comunei Răsinariu*, Sibiu, 1915.

⁵ Ion Conea, *Villages d'Ungureni dans l'Olténie Subcarpathique* în *Archives pour la sciences et la réforme sociales*, Bucarest, XVI, 1938. Nicolae Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni din Saliște și comunele din jur*, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, II, 1924-25, Sabin Opreanu, *Contribuții la transumanța din Carpații Orientali* în *Lucrările Institutului de Geografie al Univ. din Cluj*, IV/1930, Mara N. Popp, *Ciobănia la ungureni din dreapta Oltului*, în *Buletinul Soc. Rom. Reg. de geografie*, Tom. LI, București, 1933, Laurențiu Someșan, *La transhumance des bergers transylvains dans les provinces roumaines*, în *Revue de Transylvanie*, I, Cluj, 1934, Traian Herseni, *L'organisation pastorale en Roumanie*, în *Arhiva pentru Știință și reformă socială*, XIII, 1936, Ion I. Oțel, *Cercetări asupra păstoritului în Vrancea*, în *Bibl. zootehnică*, 1936, Tiberiu Moraru, *Viața păstorească în Munții Rodnei*, București, 1937.

⁶ Ștefan Mețes, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, București 1927, P. N. Panaitescu, *Insemnătatea economică a Mocarilor în istoria Țării Românești*, Cluj, 1936, Ion Hașeganu, *Mărginenii în viața economică a Transilvaniei și a Vechiului Regat*, Brașov, 1941, D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1941, Ion Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale*, în „Studii”, 19, 1966, 2.

satelor din unele zone „specializate” în această formă de economie, formulează ipoteze contradictorii cu privire la vîrsta multimilenară ⁷ a acestui „așezămînt” istoric al românilor, sau dimpotrivă, la datarea sa cel mai devreme în secolele XIII—XIV ⁸, evaluează critic moștenirea lingvistică din acest compartiment al vieții economice ⁹, analizează caracterul specific al transumanței românilor, distinct de cel al popoarelor din Balcani ¹⁰, fără a reuși, însă, pînă în prezent, să ofere o explicație riguros științifică miracolului „...aparitiei în mijlocul neamului românesc, agricol și sedentar, a unui grup specializat în păstoritul transhumant” ¹¹, sau să stabilească cu certitudine, momentul apariției și cauzele care au determinat, în cazul unor comunități locale individuale, situate pe catena nordică a Carpaților Meridionali, abandonarea unui model arhaic de viață pastorală — general întîlnit pe întreg teritoriul țării și caracteristic oricărui popor sedentar cu o economie mixtă, agro-pastorală — în favoarea unui model nou, de excepție. Și într-un caz și în altul, cercetarea s-a desfășurat dintr-o perspectivă unidisciplinară, incapabilă — așa cum s-a dovedit și în cazul altor fenomene ale culturii populare ¹² pentru care lipsesc izvoarele scrise — să soluționeze, prin propriul demers metodologic și exclusiv pe baza izvoarelor și argumentelor proprii, o problemă atît de complexă, prin definiție și problematică de interes comun mai multor discipline științifice.

Înțelegînd necesitatea și aplicînd analitic-comparativ principiul integrării și raportării naționalului la universal, pentru descifrarea particularităților definitorii ale fenomenului aborigen, un studiu de sociologie pastorală cu implicații interdisciplinare ¹³, deschide largi perspective și noi căi de cercetare a transumanței popoarelor din sud-estul Europei și în mod special, a celor din spațiul balcano-carpatic, lăsînd însă deschisă problema cauzelor care au provocat apariția și la nordul Dunării, a acestei „economii cu cîmpia la mare distanță” („Fernwelde wirtschaft”) ¹⁴.

Încercînd la rîndul nostru, o tratare a acestei teme din perspectiva etnologiei istorice asociată cu cea a etno-istoriei ¹⁵ (deci de pe poziții interdisciplinare), am ales ca premiză, a întregii cercetări, caracterul istoric al transumanței (considerînd-o chiar forma cea mai avansată a organizării vieții pastorale, a unei populații stabile, legată de așezări fixe și avînd o

⁷ Ștefan Meteuș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII — XX*, Edit. științifică, București, 1971, C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească, în secolele XVIII—XIX*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1976.

⁸ Ion Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.

⁹ Ion I. Russu, *Din trecutul păstoritului românesc*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957 și 1958*, Cluj, 1958.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Edit. științifică, București, 1969.

¹¹ Ion Donat, *op. cit.*, p. 296.

¹² Corneliu Bucur, *Considerații istorice și etnologice privind apariția instalațiilor hidraulice pe teritoriul României*, în Biharea, 1977 (sub tipar).

¹³ Traian Herseni, *Sociologie des Hirtenwesens in Südosteuropa*, Darmstadt, 1971.

¹⁴ Arnold Beuermann, *Formen der Fernweidewirtschaft (Transhumance, Almwirtschaft, Nomadismus)*, Berlin, 1959, Wiesbaden, 1960.

¹⁵ Géza de Rohan Csermak, *Éthnohistoire et ethnologie historique*, în *Etnologia Europaea*, I, 1967, 2.

economie mixtă agro-pastorală), iar drept cheie metodologică, analiza diacronică multilaterală (și multidisciplinară) a fenomenului, căci, așa cum preciza și Tr. Herseni : „... considerarea păstoritului ca un fenomen izolat sau ca o apariție imuabilă (statică) ignoră existența acestuia și împiedică înțelegerea și interpretarea sa. O imagine de ansamblu a păstoritului nu poate fi concepută decât în strânsă legătură cu structurile sociale existente și cu dezvoltarea generală din cele mai vechi timpuri pînă în prezent”¹⁶.

Tipurile fundamentale ale păstoritului în sud-estul Europei. Relația dintre acestea. Dintre mai recente încercări de clasificare a formelor vieții pastorale, din România sau sud-estul Europei¹⁷, am ales pentru analiza ce ne-am propus-o, pe aceea întocmită de Tr. Herseni, cuprinzînd trei tipuri fundamentale : a) păstoritul sedentar, b) păstoritul tranzitiv (trans-humant) și c) păstoritul semi-nomad¹⁸.

Definind în mod convențional transhumanța ca fiind „una dintre formele cele mai complexe ale păstoritului, care include în desfășurarea sa, deplasarea alternativă și după sezon, a turmelor spre pășunile de munte și spre cele din zonele de cîmpie... fiecare dintre acestea neputînd procura hrana pentru vite decât într-o singură parte a anului”¹⁹, trebuie să precizăm, de la început, că în viziunea cercetărilor de diferite specialități care au studiat problema raporturilor dintre cele trei tipuri de bază sus amintite, interpretarea dată transhumanței a marcat o evoluție continuă, în funcție de evoluția însăși a concepției filozofice apartenență fiecărei epoci, discipline, școli sau personalități.

Astfel, la 1904, Em. de Martonne definea transhumanța, în interesantul său studiu dedicat Carpaților Meridionali, ca fiind „un tip curios de adaptare a vieții umane care reprezintă, în mod real, o tranziție de la stadiul nomad la stadiul sedentar”²⁰.

Deși apărut ulterior, studiul lui O. Densușianu despre păstoritul la popoarele romanice, conceput sub influența concepției lui Fr. Ratzel despre păstorit („Hirten und Nomadenleben sind fast gleich bedeutend”)²¹, lansează aserțiunea anistorică potrivit căreia „păstoritul și în special îndeletnicirea cu creșterea oilor... este strîns legată de viața nomadă”²², de unde și primejdioasa și falsă concluzie referitoare la faptul că „păstoritul apare și la noi cu același caracter de nomadism”²³, folosită de unii istorici ca argument pentru teoria imigraționistă²⁴.

Diametral opusă acestei viziuni, literatura istorică contemporană a demonstrat cu argumente științifice că transhumanța nu reprezintă, nici în cazul popoarelor balcanice și cu atît mai puțin în cazul poporului român,

¹⁶ Traian Herseni, *op. cit.*, p. VII/1.

¹⁷ Romulus Vuia, *Tipuri de păstorit la român (sec. XIX — începutul sec. XX)*. Edit. Academiei R. S. România, București, 1964.

¹⁸ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Edit. științifică, București, 1973.

¹⁹ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/7.

²⁰ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 15.

²¹ Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 241.

²² Fr. Ratzel, *Völkerkunde*, Leipzig și Wiena, 1894—5, t. I, p. 84, după O. Densușianu, *op. cit.*, p. 5.

²³ O. Densușianu, *op. cit.*, p. 5.

²⁴ Ibidem, p. 11.

²⁵ Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens* — D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri Istorice*, I, București, 1968, p. 131—260.

o fază de revenire la nomadismul practicat odinioară de unele triburi ²⁵, ci o fază avansată, extensivă și specializată, a economiei pastorale, practică de unele sate cu așezări permanente și un nivel superior de cultură și civilizație (redușe ca număr inițial, ajungând treptat la 150 între anii 1831—1855) ²⁶, evoluată din păstoritul sedentar, propriu mării majorității a satelor patriei noastre de-a lungul întregii lor istorii. Această relație evolutivă este evidențiată și în lucrarea recentă a lui C. Constantinescu-Mircești, care demonstrează, în plus, că „prin trecerea de la păstoritul sedentar la cel transhumant, satul și-a modificat structura și mecanismul de funcționare” ²⁷.

Acceptând această ipoteză a preemțiunii păstoritului sedentar la popoarele romanice din spațiul mediteranean (fenomen atestat cu certitudine și pe cale arheologică, începând din epoca teritorializării obștiilor sătești), vom încerca să dovedim, în continuare, care au fost circumstanțele istorice și coordonatele locale care au condus la cele două tipuri de păstorit, atât de deosebite, întâlnite până în sec. XX la populația romanizată din nordul Dunării, și la popoarele din Balcani.

Vom analiza pentru aceasta, mai întâi, structura și particularitățile morfologice ale fiecărui tip fundamental de păstorit, în parte, încercând să evidențiem trăsăturile comune și cele specifice, definitorii.

Păstoritul sedentar reprezintă cea mai veche formă a păstoritului din spațiul carpato-dunărean, constituind o ramură economică nu doar complementară agriculturii, ci subsumându-se ca o componentă indispensabilă a acesteia, prin creșterea unui număr redus de animale (ovine, caprine, porcine, bovine, cabaline) pentru nevoile legate direct de culturile agricole (gunoire, tractare atelaje, transporturi), unele necesități gospodărești (alimentare, mobiliare), sau de vestimentație, producția dobândită fiind consumată, de regulă, în cadrul închis al gospodăriei, obștii sau familiei, iar desfacerea unor produse pe piață, intervenind mai târziu și într-o măsură nesemnificativă.

În ceea ce privește spațiul pastoral ocupat, caracteristica esențială a acestui tip constă în desfășurarea întregului proces de muncă în limitele hotarelor satului (acestea incluzând, frecvent, dealul cu finețe și adeseori și munții).

Calendarul pastoral cuprinde vărătul în sat (pe izlaz, pășune ori, miriște), ori pe pășunile alpine și iernatul în vatra satului (în gospodărie), sau în vecinătatea sa imediată. În construcții tradiționale, dintre care un rol istoric și o importanță culturală deosebită o are staulul („staur”, „staor”) ²⁸, ale cărui origini coboară până în antichitate (lat. stabulum). Am putea afirma chiar că acest tip de păstorit se poate identifica, în forma sa clasică sau evoluată, activă sau abandonată, prin atestarea „în actu” sau doar în toponimie, a staulului.

Astfel, prezența acestei construcții în cele mai reprezentative localități pentru practicarea transhumanței (cazul Rășinarului, spre exemplu) ²⁹

²⁵ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 10.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Corneliu Bucur, *Noi dovezi etno-lingvistice ale permanenței populației autohtone în Mărginimea Sibiului*. (ms.)

²⁹ Victor Păcală, *op. cit.*, p. 447.

ca și înregistrarea toponimicului „staule”, în alte localități despre care se crede că nici un ar fi cunoscut o altă formă de viață pastorală decât transhumanța (cazul Poienii Sibiului)³⁰, sînt argumente elocvente în sprijinul afirmației noastre.

Pentru iernarea animalelor ierbivore, condiția esențială a fost dintotdeauna, în cazul acestui tip pastoral, recoltarea, pregătirea și depozitarea finului, ceea ce a condus la apariția frecventă a unui nivel secundar de locuire, cu caracter sezonier, în zona de finațe, constînd din „colibi”, „conace”, „odăi”, în general răspîndite de ambele părți ale Carpaților, în toate zonele cu o economie principal sau secundar pastorală³¹.

Variantele acestui tip constau din cele trei forme cunoscute și la noi în țară: păstoritul „local-agricol”³², păstoritul „de munte”³³ și păstoritul „cu dublă pendulație”³⁴.

Dintre toate acestea, *păstoritul „de munte”* este considerat a fi „cel mai arhaic și mai curat păstorit românesc”³⁵, caracterizat fiind prin mișcări regulate de tip pendulator, de mică amploare și pe un itinerar invariabil între sat și muntele aparținător acestuia, avînd ca stație intermediară, zona finețelor.

Extrem de conservator, acest subtip reprezintă cea mai răspîdită formă a păstoritului din Alpii francezi („*estivage*”)³⁶, cei austrieci și elvețieni, din Pirinei și pînă în Peninsula Scandinavă³⁷, variînd doar durata parcursului și a șederii în munte.

Subtipul caracterizat prin „*dublă pendulație*” respectă cele două momente esențiale ale calendarului tipului de bază (văratură la munte și iernatul în zona finețelor sau în sat), oferind însă, prin părăsirea temporară a hotarului satului, o amplitudine sporită a deplasării turmelor (deci o majorare a spațiului pastoral) și prin creșterea substanțială a numărului de animale, o producție sporită de produse, care, depășind nevoile casnice-gospodărești, primesc destinația pentru piață (devenind deci mărfuri), ceea ce ne determină să-l interpretăm ca făcînd tranziția spre tipul secund, al transhumanței.

De altfel, „cea mai simplă formă a păstoritului transhumant” este considerat de către unii istorici și etnografi ca păstoritul pendulator³⁸. *Pe plan social-istoric*, acestui tip îi corespunde în modul cel mai deplin, obștea sătască, căci „munca în economia pastorală implică existența unor pășuni care ocupă cea mai mare parte a teritoriului obștii și care sînt folosite în comun”³⁹.

³⁰ Eugen Tănase, *Toponimia comunei Poiana Sibiului*, în „Analele Universității din Timisoara”, seria Științe Filologice, V, 1967, p. 20.

³¹ Ion Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 257.

³² Romulus Vuia, *op. cit.*

³³ Ion Donat, *op. cit.*

³⁴ Nicolae Dunăre, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967*, Cluj, 1969.

³⁵ Ion Donat, *op. cit.*, p. 297.

³⁶ Jules Blanche, *L'homme et la Montagne*, Paris, 1933.

³⁷ Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 238.

³⁸ Sabin Belu, *Contribuții la istoria așezărilor din Munții Apuseni în veacurile XIII-XVIII*, în *Omagiu Acad. St. Pascu*, Cluj, 1974, p. 127. Nicolae Dunăre, *Forme de viață pastorală, în Țara Birsei*, vol. I, p. 209.

³⁹ P. P. Panaitescu, *Obștea jărănească*, București, 1964, p. 87.

Pe planul *organizării interne a procesului de muncă*, în cadrul acestui tip, nu întâlnim o riguroasă diviziune a muncii pe vârste sau sexe, fiind caracteristică participarea tuturor membrilor familiei la diferitele faze din complexul proces al creșterii și exploatării turmelor de animale.

Desfășurarea acestora în limitele hotarului satului a făcut posibilă (adeseori a reclamat chiar) și a tradiționalizat, participarea femeilor alături de bărbați, atât la pășunatul vitelor sau la recoltarea finului, cât și la prepararea lactatelor, chiar la stînile din munți, explicație mult mai plauzibilă, credem, decît aceea oferită de unii etnografi acestui fenomen (prezenței femeii la stînă), potrivit cărora, ea ar constitui o reminiscență a unei faze de seminomadism, în care întreaga familie peregrina pe urma turmelor de animale, într-o migrație sezonieră⁴⁰.

În ultimă instanță, dincolo de unele aspecte care țin de progresul istoric, inerent oricărei colectivități sociale, toate aceste variante ale tipului de păstorit sedentar îl definesc ca fiind „o ramură foarte importantă a unei economii sedentare mixte, adaptată la specificul geografic și la resursele naturale ale regiunii”⁴¹.

Păstoritul semi-nomad Din rațiuni metodice, considerăm oportună prezentarea, înaintea transhumanței, a tipului definit în amintita clasificare, ca „semi-nomad”.

Precizăm de la început că acesta reprezintă un fenomen specific Balcanilor⁴², nefiind întâlnit în nici una din zonele etnografice din nordul Dunării. Prezentarea sa în lucrarea de față am gândit-o necesară doar pentru a evidenția deosebiri fundamentale dintre acesta și transhumanță. El se caracterizează, în esență, prin părăsirea în masă, de către toți locuitorii, în timpul iernii, a așezărilor („cătunelor”) stabile, situate în munții Pind, Rodopi și Gramost, la cote superioare (pînă la 1600 m), pe urma turmelor conduse la iernat, pe țărmul Mării Egee sau în văile depresionare cu climă mai caldă⁴³.

Izvoarele îi amintesc printre cei ce au practicat o asemenea „transhumanță descendentă”—cum mai este numit acest tip⁴⁴ pe macedo-români, aromâni și fărșeroți⁴⁵.

Între păstoritul balcanic de acest tip și cel nord-dunărean, distincția apare netă. Ea este evidențiată în studiul său și de către Em. de Martonne : „Păstorii romani din evul mediu nu erau ca ciobanii valahi și transilvani de azi, un soi de castă aparte în mijlocul unei populații agricole, puternic fixată la sol ; ei formau, cum apar valahii actuali din Tesalia și Bulgaria, întreaga populație a satului lor ; cînd păstoritul de iarnă cerea a fi mutat, nimic nu le era mai natural decît să abandoneze modestele lor cabane și să caute aiurea locuri de iernat”⁴⁶.

⁴⁰ Mara N. Popp, *op. cit.*, p. 11.

⁴¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1970, p. 126.

⁴² Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/13—14.

⁴³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria . . .*, p. 119. — Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Edit. Academiei R. P. Române, București, 1959, p. 163. esq.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1919, Theodor Capidan, *România nomazi : studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926.

⁴⁶ Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 242.

Amintit frecvent de izvoarele istorice, de-a lungul întreg mileniului al doilea, această formă de păstorit, care ne apare ca o excepție, trebuie să-și aibe o explicație obiectivă, științifică, în marile prefaceri politice produse în Balcani o dată cu infiltrarea slavilor, în sec. VII e. n.

Într-adevăr, acest moment politic a avut repercusiuni decisive pentru populația băștinașă romanizată, „împinsă în afara văilor mari de circulație de pe urma colonizării slavilor”⁴⁷, și obligată a-și adapta viața economică la noile condiții geografice și climatice ale așezărilor lor. Această teorie este împărtășită și de istoricul Ferdinand Lot, care arată că după invazia slavilor, „illirii romanizați nu au avut altă posibilitate de existență decît să se întoarcă la viața de păstori, cutreerînd prin munți și pe platourile dinare, între Dunăre, Sava și Adriatică”⁴⁸.

Un alt document medieval, manuscrisul latin publicat de Olghird Gorka sub titlul „Anonimi Geographi Description Europae Orientalis”, amintește de populația romanică pastorală din Cîmpia Panoniei, unde s-ar fi aflat pășunile romanilor („pascua Romanorum”), care a emigrat după invazia ungarilor, refugiindu-se în munții din peninsula Balcanică⁴⁹.

La rîndul său, istoricul bulgar Romanski, referindu-se la populația macedo-românilor din Pind, Munții Tesaliei și ai Epirului, arată că : „acolo s-au retras după invazia turcilor, datorită traiului mai sigur, acea populație conlocuitoare, care înainte era în Cîmpia și în orașele Tesaliei”⁵⁰.

Rezultă clar din cele de mai sus, *caracterul decisiv, al factorilor politici, constînd din „motive neprielnice (invazii războinice, ocupații străine, asuprire națională sau socială”*⁵¹, *în stabilirea noului profil economic al populației romanice din Balcani, ceea ce explică și caracterul de excepție și semnificația istorică a fenomenului. Fără a ignora nici condiția geografică, particulară a Balcanilor, cu totul deosebită prin morfologia reliefului și vegetație, de cea a Carpaților „la acești păstori nomazi este vorba de un regres, o revenire la forme primitive de viață, care s-au produs sub presiunea unor evenimente neprielnice, dar care în nici un caz nu a reușit să transforme populația agrară în totalitatea ei”*⁵². Este semnificativ, consideră în acest sens și Jovan Cvijič, faptul că dincolo de granița pădurilor, în domeniul pășunilor „există străvechea tendință de a lucra pămîntul. În jurul cătunului se pot vedea mici cîmpuri de secară, hrișcă și cartofi cîteodată mici grădini de legume”⁵³.

Situația prezintă, de data aceasta, unele analogii cu practicarea agriculturii de către colectivitățile pastorale din țara noastră, adeseori la o altitudine de pînă la 1500 m. și reprezintă, și într-un caz și în altul „cel mai demonstrativ exemplu de persistență pînă la exagerare în agricultură, pe

⁴⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁸ Ferdinand Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, Paris, 1937, p. 163 64, după Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/16.

⁴⁹ Tr. Herseni, *op. cit.* p. VII/13.

⁵⁰ Stojan Romanski, Makedonskîte Romûni, în *Makedonski pregled*, 1 (1925), p. 63—96.

⁵¹ Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/6.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Jovan Cvijič, *La Peninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 74, după Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/6.

care o încearcă, împotriva tuturor adversităților naturii și în cele mai neprielnice locuri, cu riscul de a nu recolta adesea nici măcar cit a semănat”⁵⁴.

Sint aceste permanente, expresia unor tradiții de viață adinc înrădăcinate doar în obiceiurile și conștiința unor popoare sedentare, obligate de vicisitudinile istoriei să adopte un alt model economic de viață, predominant pastoral.

Acestea constituie, așadar, citeva, fără îndoială și cele mai importante, din acele „cauze istorice profunde” intuite de Em. de Martonne atunci când semnală, îndeosebi pentru Balcani și cu deosebire în cazul populației românești, „o tendință spre un fel de specializare etnografică a transhumanței”⁵⁵.

Frecvența prezentare a românilor medievali („a vlahilor) ca o populație curată de păstori, chiar de păstori nomazi, ne apare acum ca o concluzie artificială, străină adevărului istoric, pus în lumină cu obiectivitate științifică de reputatul istoric Tomaschek: „noi nu trebuie să ne imaginăm pe vlahi exclusiv ca păstori; bogatele expresii autentice române pentru toate felurile de ocupații, meșteșuguri și pentru agricultură în idiomul valahic certifică continuitatea stărilor cultural-române la acest popor, puișorul și tăbăcitul, industria casnică, viticultura... au fost practicate, pe lângă creșterea animalelor, din tot timpul de către vlahi”⁵⁶.

Transhumanța la poporul român. Considerând îndeobște cunoscut mecanismul transhumanței pastorale, în trăsăturile sale specifice poporului nostru (vârșatul, cu stina la munte și iernatul în lunca Dunării sau luncile marilor riuri, în Dobrogea, Banat și odinioară în Bucovina și Basarabia), nu vom mai insista asupra aspectelor sale etnografice.

Vom urmări mai întâi, să datăm cit mai exact posibil, pe baza izvoarelor de care dispunem în prezent, apariția acestui model de viață pastorală, pornind de la concluzia formulată de majoritatea istoricilor, potrivit căreia transhumanța „... nu a fost cea mai importantă și cea mai veche în economia populară românească. Principala și cea mai veche formă a creșterii vitelor, chiar a oilor a fost întotdeauna la români, păstoritul pe moșia satului”⁵⁷, concluzie însușită, pe baza cercetărilor proprii, și de către unii etnografi, care conchid la rindul lor, că transhumanța nu reprezintă „în nici un caz, nici prima formă de păstorit practică de poporul român, nici cea mai extinsă”⁵⁸.

Contrazicem în felul acesta ipoteza unora dintre istorici, potrivit căreia „practicarea unui păstorit intens, în special transhumant, pe toate teritoriile locuite de români, în jurul Carpaților”⁵⁹ a constituit una din componentele caracteristice ale economiei noastre medievale, generală deci și nu particulară unei zone restrinse, deja amintită.

⁵⁴ David Prodan, *op. cit.*, p. 155.

⁵⁵ Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 242.

⁵⁶ W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, Wien, 1881, p. 485–486, după Tr. Herseni, *op. cit.*, p. VII/5.

⁵⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143/44.

⁵⁸ Cornel Irmlie, *Das Hirtenwesen der Rumänen. Forschungen in der Märginimea Sibiului bei Hermanstadt (Sibiu)*, München Südosteuropa-Studien, 7, 1965, p. 10.

⁵⁹ Stefan Pascu, în *Istoria României*, II, p. 23.

Caracterul său de excepție, raportat la populația și aria întregii țări, rezultă, de altfel, din apariția sa ca o insulă socio-economică în sudul Transilvaniei, unde „această ocupație caracterizează pe locuitorii unui mic număr de sate de la nord de Carpații Meridionali, care se deosebesc izbitor de marea masă agricolă a românilor ardeleni”⁶⁰.

La acest aspect, mai adăugăm, tot ca o premisă a investigațiilor noastre, constatarea că aceasta reprezintă un „sistem extensiv de creștere a animalelor”, practicat numai de o anumită categorie socială a populației satelor, o dată cu declanșarea unei mari ofensive în economia medievală, prin extinderea terenului de cultură agricolă și a pășunilor și fînățelor, necesare dezvoltării economiei ovine și creșterii unui număr sporit de animale.

Vechimea transhumanței. Ideea practicării păstoritului transhumant „chiar din timpurile preistorice”, cum afirmă O. Densușianu⁶¹, ne apare astăzi nu numai ca o afirmație lipsită de orice teme științifice, ci și ca o confuzie (sau necunoaștere) a problemelor de cadru general-istoric privind organizarea vieții economice a societății autohtone, încă din cele mai vechi timpuri ale istoriei, și cu deosebire, din momentul așezării, în spațiul carpato-balcanic, a tracilor și illirilor, popoare indo-europene care au fundamentat civilizația autohtonă cu 2000 de ani î.e.n.

Despre tipul (sau tipurile) de păstorit practicate în Dacia înainte de 106 e.n. sau după cucerirea romană, nu deținem, deocamdată, nici o informație din izvoarele istorice contemporane.

Din lucrarea lui Varro, „De re rustica”, rezultă clar faptul că lumea italică a cunoscut migrația pastorală a turmelor de oi și boi, între „pășunea” de vară” de pe muntele Reate și „pășunea de iarnă” din Apulia sau cimpile din Tavoliere⁶². A face, însă, o analogie între organizarea vieții pastorale din Dacia cu aceea din Peninsula Italică, în condițiile organizării deosebite a vieții lor politice și sociale, în epoca respectivă, ni se pare neindicat, cauzele care ar fi putut determina (nu doar favoriza) trecerea la un asemenea sistem pastoral nefiind, credem, aceleași. În cadrul economiei Daciei romane, obștiile sătești locale își păstrează cu tenacitate tradițiile multisekulare, practicând mai de grabă, mișcarea pendulară sat—munte—sat, fără a părăsi hotarele teritoriilor aparținătoare, indiferent de cota geografică la care se situau acestea.

O extensiune a economiei animaliere în epoca prefeudală, în tot cursul mileniului I, ne apare puțin probabilă, în condițiile repetatelor invazii ale popoarelor năvălitoare, cu toate că unii etnografi, puținii la număr, apreciază ca posibilă datarea transhumanței încă de atunci⁶³.

Așa cum susține și I. Donat într-un valoros studiu dedicat „păstoritului românesc și problemelor sale”, în perioada migrațiilor când „Cîmpia Dunării de Jos a fost un «drum al popoarelor», în această zonă nu se poate concepe pentru autohtoni, o viață pastorală bazată pe mișcări de mare amploare”⁶⁴.

⁶⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 296.

⁶¹ O. Densușianu, *op. cit.*, p. 7.

⁶² *Ibidem*, p. 27 — Emm. de Martonne, *op. cit.* p. 239.

⁶³ Ion I. Ghelase, *Mocanții. Importanța și evoluția lor social-economică în România. Expansiunea lor în Cîmpia Tisei, în Caucaz și Crimeea*, București, 1944, p. 27. Nicolae Dunăre, *Forme de viață pastorală*, în *Țara Btrsei*, I, p. 209.

⁶⁴ I. Donat, *op. cit.* p. 282.

Analizînd condițiile *sine qua non*, de natură politică, reclamate de existența unei organizări transhumante a vieții pastorale, același autor precizează că fără „o forță militară proprie, capabilă să impună o anumită ordine în spațiul geografic respectiv — cum aveau popoarele nomade, dar cum n-au avut păstorii noștri”, sau fără o „siguranță a drumurilor dată de o organizație de stat, cum se petreceau lucrurile în Balcani”⁶⁵, orice ipoteză despre apariția unui sistem pastoral extensiv, care să presupună mari mișcări regulate, pe ample spații geografice, ne apare evident, ca o „concluzie dobîndită artificial”⁶⁶.

Începînd, însă, cu sec. XIII, o dată cu promovarea unei noi politici economice și comerciale a dinastiei angevine, în cadrul noii ordini feudale, economia animalieră cunoaște o dezvoltare fără precedent în întreg regatul Ungariei, inclusiv pe teritoriul voievodatului Transilvaniei.

Un document din 1264 subliniază importanța acestei orientări economice, însăși regina Maria îndemnînd pe fiul ei, Bela al IV-lea, să dezvolte această ramură economică⁶⁷. Paralel cu acest stimulent din interior, esențial pentru întreg progresul economiei medievale, sec. XIII și cu precădere cel următor, asigură prin autoritatea enezatelor și voievodatelor, iar după anul 1330, a statului feudal independent al Țării Româncști, securitatea și liniștea drumurilor prin Cimpia munteană spre luna Dunării.

Reconstituind acest cadru general, unii istorici ca I. Moga⁶⁸ și I. Donat⁶⁹, datează începuturile transumanței, la noi, în secolele XIII—XIV, lor adăugîndu-li-se și cercetători din alte discipline, ca geograful L. Someșan⁷⁰.

O asemenea viziune istorică nu este străină nici istoriografiei altor popoare care au practicat transumanța în forma sa „clasică”, cum ar fi cea spaniolă și franceză. Încă în 1910, A. Fribourg, criticat fără teme de O. Densușianu, afirma că transumanța ar data pe teritoriul Spaniei „numai de vreo mie de ani”⁷¹. Pe teritoriul Franței, documente istorice scrise, datînd din sec. XIII, atestă existența acestui sistem de viață pastoral⁷².

Întiile documente istorice care ne oferă informații sigure pentru o datare post quem a transumanței, pe teritoriul patriei noastre, datează de la începutul secolului XV, ceea ce ne îndreptățește, însă, să afirmăm că încă din secolul anterior, transumanța era un așezămînt durabil în viața economică a satelor românești din sudul Transilvaniei.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ „quasdam terras castris nostri Zulgagner vocati . . . ut in eisdem cum ovibus et bobus servos sibi famulantes collocaret”. (cf. Ion Moga, *op. cit.*, p. 78).

⁶⁸ Ion Moga, *op. cit.*, p. 79.

⁶⁹ Ion Donat, *op. cit.*

⁷⁰ Laurențiu Someșan, *Structure orographique de la Transylvanie et son influence sur la vie populaire*, în *La Transylvanie*, București, 1938, p. 33.

⁷¹ A. Fribourg, *La transhumance en Espagne*, în *Annales de géographie*, XIX, 1910, p. 231/232, după O. Densușianu, *op. cit.*, p. 7.

⁷² Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 239.

Întiul document este un privilegiu domnesc care amintește pe la 1403—1408 de „păstorii de la bălți”, pe care P. P. Panaitescu îi identifică cu păstorii transhumanți din Transilvania ⁷³.

Cel de-al doilea document reprezintă un privilegiu acordat la 1418, păstorilor români de dincoace de munți, de către Mihail Voievod, care întărește astfel, un mai vechi privilegiu acordat de tatăl său, Mircea cel Bătrîn, acelorăși oieri români din Transilvania ⁷⁴.

La o datare relativ recentă a începuturilor transhumanței contribuie și o altă categorie de izvoare, ignorate îndeobște de istoricii noștri, cele aparținând tradiției orale a populației din aceste localități.

Din chestionarea unui poienar și a unui săliștean, la începutul secolului, aflăm că străbunii lor „...” în vremurile de demult nu trecea nici în România, nici în Dobrogea, ci se ținea mai mult în țara ungurească, cu oile; după aceea, o-nceput a trece în Rumânia ș-apoi o trecut și Dunărea în Dobrogea” ⁷⁵.

Mai mult chiar, în conștiința satelor s-a păstrat, pină nu de mult, amintirea practicării unui sistem arhaic de creștere în stare liberă a animalelor ⁷⁶, sistem care prezintă analogii și în alte zone etnografice din țară ⁷⁷.

Cauzele apariției transhumanței. Fără a insista mai mult, deocamdată, asupra momentului apariției transhumanței, ne propunem în continuare, să încercăm a stabili *cauzele care au determinat*, precum și *condițiile care au favorizat*, în contextul politic și economic general din veacurile XIII—XIV, pe plan intern și extern, trecerea unui număr restrîns de sate, inițial din Transilvania, la sistemul transhumant, fenomenul fiind pe bună dreptate definit ca: „...limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic” ⁷⁸.

„*Cauzele*” *naturale.* Sub influența concepției determinismului fizic în istorie, unii cercetători care au studiat fenomenul, au văzut în condițiile bio-geografice, climatice și de relief adevăratele cauze care au determinat fenomenul de pendulare sezonieră regulată a turmelor de animale din localitățile sud-transilvane.

Acordînd prioritate *cadrelor bio-geografice*, Em. D. Martonne preciza că „... numai acolo unde se găsesc cot la cot munți înalți, locuibili timp de aproximativ 5 luni din an și cîmpii de caracter semi-stepic, arse de seceta verii, transhumanța prinde proporții notabile” ⁷⁹.

Însușindu-și aceeași viziune, H. H. Stahl precizează, la rîndul său, că „... două mari zone înierbate: muntele și stepa, despărțite între ele printr-o largă zonă silvatică” condiționează „... păstoritul transhumant pe lungi distanțe de la munții înalți ai vîraticului spre stepele iernati-

⁷³ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Edit. Casa Școalelor, București, 1943, p. 63.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 89.

⁷⁵ I. Candrea, O. Densușianu și V. Speranția, *Graiul nostru*, t. II, p. 105—106, după O. Densușianu, *op. cit.*, p. 9.

⁷⁶ N. Dragomir, *op. cit.*, p. 195.

⁷⁷ I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 254.

⁷⁸ I. Donat, *op. cit.*, p. 294.

⁷⁹ Em. de Martonne, *op. cit.*, p. 239.

cului”⁸⁰, „... drumul scurt dintre munte și baltă fiind ușurat de marile culoare de apă străbătind masive forestiere”⁸¹.

Factorul climatic este identificat de O. Densușianu drept adevărata cauză a transumanței, prin: „*nevoia de adăpost și hrană pentru turme, în locuri mai scutite de asprimea vremii*”⁸².

R. Vuia consideră acest factor doar favorizant, asociindu-l cauzei reale pe care o identifică cu insuficiența furajelor: „*Aceste mișcări sezonale determinate de insuficiența furajelor au fost favorizate și de diferențele climatice dintre zonele de care depindeau aceste mișcări și care asigurau, în diferite anotimpuri, hrana turmelor*”⁸³.

Avantajul vegetației mănoase de pe versantul sudic al Carpaților meridionali este invocat drept cauză și de N. Dragomir, acesta asociind-o și cu alți factori ca îndesirea turmelor și sărăcirea vegetației montane locale⁸⁴.

P. P. Panaitescu, referindu-se la aceeași problemă a cauzelor transumanței apreciază că: „... *pricinile ei sînt naturale: iarba de pe fața muntelui spre răsărit și miazăzi e mai grasă ... pe cînd iarba de pe dosul muntelui este seacă ...*, de aceea turmele treceau din Transilvania, țara fără pășune avînd munții cu fața spre miazănoapte și apus, în Țara Românească și nu invers”⁸⁵, acest punct de vedere fiind împărtășit, întrutotul, și de către istoricul A. Veress⁸⁶.

Investigînd „*forțele determinate care au declanșat aceste resorturi*” (ale transumanței), C. Constantinescu-Mircești consideră că „în aprecierea factorilor care-i determinau pe acești oieri să-și aducă vitele în principate, *primul loc trebuie să-l acordăm avantajului oferit de pășune și numai în al doilea rînd, interesului de a-și comercializa în aceste părți, produsele lor*”⁸⁷.

Cauzele economice. Și în cea ce privește cauzele de această natură, aduse în discuție deopotrivă de istorici, etnografi sau geografi, întîlnim o mare diversitate.

Impulsul provocat, în secolul XIV, întregii economii din Transilvania de către reorganizarea feudal sprijinită de regii dinastiei de Anjou (care-i susțin pe coloniștii germani împotriva voievodului Transilvaniei), exercitîndu-și atributele lor politice, se concretizează, în primul rînd, printr-un amplu proces de defrișarea pădurilor, deopotrivă pentru crearea de noi terenuri agricole și de pășuni⁸⁸.

Raportată la nivelul de dezvoltare a utilajului agricol și la starea generală a drumurilor și mijloacelor de transport, se poate aprecia că în sec. XIII—XIV, economia animalieră cîștigă o pondere însemnată în ansamblul economiei materiale, dovedindu-se cea mai facilă modalitate

⁸⁰ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Editura Academiei RPR, București, 1958, p. 228.

⁸¹ Idem, *Studii de sociologie istorică*, Edit. științifică, București, 1972, p. 42.

⁸² O. Densușianu, *op. cit.*, p. 12.

⁸³ R. Vuia, *op. cit.*, p. 158.

⁸⁴ N. Dragomir, *op. cit.*, p. 197.

⁸⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 146.

⁸⁶ A. Veress, *op. cit.*, p. 4.

⁸⁷ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 7.

⁸⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 150; I. Moga, *op. cit.*, p. 81.

de obținere a unor însemnate venituri de către clasa feudală în plină expansiune ⁸⁹.

Numai așa ne explicăm importanța pe care o are, încă de atunci, darea în animale pe care atît românii („*quingquagessima ovium*”), cît și Secuții („*signatura boum*”) trebuiau să o achite, anual, față de regalitatea ungară ⁹⁰, în locul dării în bani.

Creșterea producției animaliere trebuie raportată la principalele prefaceri ale economiei sud-transilvane, din acea epocă, constînd din dezvoltarea extensivă și intensivă a vieții urbane și amplificarea relațiilor de schimb dintre oraș și sat.

Acestor factori generali ai evoluției economiei medievale și dezvoltării relațiilor de schimb le acordă Nicolae Dunăre o importanță decisivă în provocarea începuturilor transhumanței, fără a încerca, însă, să aprofundeze, printr-o analiză concretă, amănunțită, procesele enunțate doar : „Păstoritul transhumant — arată N. Dunăre — și-a aflat primele cauze în evoluția economică a ținutului, oarecum și în evoluția relațiilor de schimb dintre cele trei țări românești, precum și dintre acestea și celelalte țări din sud-estul Europei ⁹¹.

Încercînd o asemenea analiză, P. P. Panaitescu ajunge la concluzia, în ceea ce privește țelurile urmărite în drumurile lor, de către păstori, că „*nu iarba îi determină să peregrineze, . . . ci întrecerea comercială, căutarea celor mai bune vaduri de valorificare a produselor lor : orașele, cetățile sau porturile Dunării și Mării Negre*” ⁹², ceea ce, trebuie să spunem, ne apare ca neverosimil, prin situarea cauzei unui fenomen economic în afara societății al cărui produs este : societatea sud-transilvană.

Proceedînd la rîndul nostru la o analiză atentă a informației bibliografice și adîncind cu deosebire, cercetarea proceselor de schimb din interiorul societății locale, intensificate în urma dezvoltării economiei animale — am constatat că din lucrările istoricilor menționați nu lipsesc observațiile cu privire la importanța valorificării principalului produs al acestei economii (*lîna*), pe piața orașelor de atunci ale Transilvaniei, fără a fi însă, evidențiată nici de către aceștia și nici de către etnograful care referă la același subiect, drept cauză principală a apariției transhumanței.

Astfel, P. P. Panaitescu, făcînd elogiul comerțului desfășurat de păstori, afirmă că acesta „. . . a alimentat multă vreme micile întreprinderi ale meseriașilor și negustorilor străini” ⁹³.

La rîndul său, I. I. Ghelase demonstrează prin date statistice convingătoare faptul că „. . . lîna pentru stofele pe care le fabricau ei înșiși, o luau maeștrii brașoveni de la mocanii bîrsani” ⁹⁴.

Despre transportarea linii recoltate de ciobani și „girtani” ⁹⁵ înapoi în Transilvania pe acele adevărate „drumuri ale linii” (despre care s-a vorbit mult prea puțin în istoriografia noastră, față de adevărata lor

⁸⁹ I. Moga, *op. cit.*, p. 78.

⁹⁰ Al. Doboși, *Datul oilor („quingquagessima ovium”)*, București, 1937, p. 8.

⁹¹ N. Dunăre, *op. cit.*, p. 209.

⁹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 13.

⁹³ *Ibidem*, p. 26.

⁹⁴ I. I. Ghelase, *op. cit.*, p. 15.

⁹⁵ N. Dragomir, *op. cit.*, p. 53.

importanță), ne informează între alții și I. Moga⁹⁶, N. Dragomir⁹⁷, I. I. Ghelase⁹⁸ și C. Constantinescu-Mircești⁹⁹, I. Ghelase citind lucrările lui N. Iorga cu referire la una din reglementările lui Constantin Brîncoveanu de la sfârșitul sec. XVII, potrivit căreia nu se plătea vamă de către oierii mocani „... nici chiar pentru brînza și lîna ce se aduce înapoi în Țara Bîrsei”¹⁰⁰.

În fața acestei multitudini de probleme și aspecte cu o valoare determinativă, condițională sau doar favorizantă, este firesc să ne întrebăm care a fost *cauza reală* a transhumanței? Au fost, din acest punct de vedere, drumurile păstorilor noștri, prioritar, „drumuri ale ierbii”, „drumuri comerciale” sau „drumuri ale linii”?

Pentru a afla răspunsul real la această importantă problemă a istoriei și culturii noastre populare, credem că în întreaga analiză a datelor sale trebuie respectate două teze fundamentale ale materialismului dialectic și istoric potrivit cărora, cauzele oricărui fenomen socio-economic, produs în cadrul unei societăți sau colectivități zonale ori locale, ca și în acela al unor comunități etnice, trebuie căutate, întotdeauna, în interiorul mediului care le-a produs și cu deosebire, în cadrul prefacerilor din interiorul relațiilor de producție, la o anumită epocă.

În al doilea rînd, orice fenomen social este produsul pe planul suprastructurii societății al unor prefaceri care se petrec la nivelul bazei acesteia, dar care sînt provocate la rîndul lor de progresul mijloacelor de producție, prioritar al mijloacelor de muncă.

Înarmați cu aceste teze, să trecem la analiza faptelor.

Transhumanța a fost definită ca fiind o economie pastorală extensivă. Acest aspect fundamental al întregii probleme este afirmat, fără a putea fi însă și înțeles, de către însăși O. Densușianu atunci cînd scrie că „... *transhumanța se întâlnește îndeosebi acolo unde trebuie asigurată hrana de iarnă pentru turme mai numeroase, pe cînd ea nu mai este necesară unde păstorii au în grija lor un număr mic de oi și le pot hrăni în timpul iernii cu nutrețul adunat din vreme*”¹⁰¹.

Creșterea unui număr sporit de animale de către satele românești în sudul Transilvaniei reprezintă o spargere a economiei închise specifică vieții obștiilor țărănești pînă la începutul feudalismului. Abolirea acestui sistem tradițional pastoral a avut drept consecință directă, producerea unei cantități sporite de produse ce depășesc cu mult necesitățile membrilor obștiilor, acesta fiind, în fapt, însăși scopul extinderii numărului de animale : producerea de mărfuri pentru piața economică internă (din cadrul zonei).

Ce anume putea produce la finele secolului XIII și începutul secolului XIV această solicitare sporită de materii prime animaliere și cu deosebire a produsului primordial al economiei ovine : lina ?

⁹⁶ I. Moga, *op. cit.*, p. 8.

⁹⁷ N. Dragomir, (vezi nota 95).

⁹⁸ I. I. Ghelase, (vezi nota 94).

⁹⁹ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 8 ...

¹⁰⁰ N. Iorga, *Studiu despre săcut*, în *Buletinul Comitetului Istoric* după I. I. Ghelase, *Insemnătatea* ..., p. 26.

¹⁰¹ O. Densușianu, *op. cit.*, p. 12.

În lucrarea sa, repetat citată de noi, I. Moga amintește despre stimularea de către angevini a întregii economii a populației coloniste germane din sudul Transilvaniei, cu precădere „a comerțului și industriei”¹⁰². Această informație credem că acoperă o realitate istorică de importanță cardinală pentru economia medievală, constînd din crearea întîiilor industrii prelucrătoare, prin generalizarea energiei hidraulice la mecanisme superioare ca tehnicitate și randament, care înlocuiesc tehnologia și instrumentarul manual propriu meșteșugurilor tradiționale, determinînd un spectaculos salt al productivității și de aici, o necesitate stringentă de materii prime, în cantități „industriale”.

Într-o recentă lucrare a noastră¹⁰³ am încercat să demonstrăm că începutul secolului XIV (posibil chiar a doua jumătate a secolului XIII, marchează *difuziunea pivelor hidraulice pentru prelucrat țesăturile groase din lînă, pe întreg teritoriul țării noastre și constituirea „industriei” textile utilizînd energia hidraulică*. Fenomenul devine general prin apariția și în celelalte domenii ale producției sociale, a numitelor „instalații mecanice dezvoltate”¹⁰⁴, ceea ce a condus la fundamentarea industriilor miniere, siderurgice, a materialelor de construcție (fasonat lemnul), de tananți și tăbăcărit, care completează sfera sectoarelor industriale medievale, începute cu industria morăritului (deci alimentară) și cea textilă¹⁰⁵.

În noua situație economică constituită prin progresul radical al mijloacelor de muncă, progres care a urmat unor ample transformări, pe baza dezvoltării interne a societății autohtone, în care se încadrează organic și armonios și colectivitățile populațiilor colonizate, un rol important în stimularea relațiilor comerciale care se dezvoltă îndeosebi între sat și oraș prin furnizarea acelor materii prime produse în mediu rural și indispensabile industriilor urbane, l-a jucat apariția propriei monede, Sibiu obținînd acest privilegiu la 1325¹⁰⁶.

Cine oare putea fi atras și cointerésat în acest amplu proces comercial, dacă nu — așa cum arăta și G. Barițiu¹⁰⁷ — populația satelor românești din zonă în a căror structură economică, ocupația pastorală avea o pondere însemnată, fără a practica însă forma transhumanței?

Numai prin prisma acestor relații și a interesului personal al patriatului orășenesc care coordona activitatea industrială și comercială ne putem explica demersul sașilor din Cîsnădie pe lângă Mihail Voievod, donnul Țării Românești, de a li se reinnoi românilor din Rășinari, privilegiul mai vechi acordat de Mircea cel Bătrîn, de a paște turmele lor pe pășunile din Țara Românească¹⁰⁸, Cîsnădia fiind cunoscută la data aceea ca un important centru de postăvărit (piuărit)¹⁰⁹.

¹⁰² I. Moga, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰³ C. Bucur, *Steaza (vîltoarea) și piua hidraulică în istoria și civilizația poporului român* (ms., Comunicare prezentată la Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului „Prof. Ing. Dimitrie Leonida”, 1977).

¹⁰⁴ C. Bucur, *Evoluție și tipologie în sistematica mijloacelor de trunchă tradiționale din România*, în *Cibinium*, 1978 (sub tipar).

¹⁰⁵ C. Bucur, *Premise la istoria tehnicii populare românești (Cu privire la apariția „industriilor feudale” pe teritoriul României)*, în *Cumidava*, 1978 (sub tipar).

¹⁰⁶ A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, *Sibiul și finutul în lumina istoriei*, v. I, p. 10.

¹⁰⁷ G. Barițiu, *Părși alese din Istoria Transilvaniei*, I, p. 391.

¹⁰⁸ Vezi nota 74.

¹⁰⁹ Hermann Rehner, *Heltan, Eine Monographie*, Hermanstadt, 1931.

Mecanismul cererii pieței economice interne a acționat implacabil, ca de altfel orice resort al progresului istoric și social, antrenând satele românești din vecinătatea marilor centre „industriale” de atunci (Sibiu, Brașov, Cisnădie)¹¹⁰, în găsirea acelei modalități, care să poată asigura creșterea unui număr mai mare de animale și implicit, livrarea cantităților cerute pe piața de mărfuri a orașelor.

În condițiile în care nu putea fi asigurată o cantitate de furaje atât de mare încât să satisfacă nevoile impuse de iernarea în staul, după sistemul tradițional, singura modalitate era transhumanța, deci deplasarea cu turmele pentru iernare, în zonele cu climă mai caldă care asigurau, în tot timpul lunilor de iarnă, vegetalele necesare hranei animalelor.

Practicarea timp de secole a acestei ocupații (extinsă treptat, fie prin emigrarea cierilor din sudul Transilvaniei pe versantul opus al Carpaților, fie prin copierea modelului cultural, ca urmare a eficienței sale economice) și aducerea și livrarea lînii pe piața transilvană, inclusiv în secolul XIX, acoperind, în cea mai mare parte, necesitățile mult superioare ale industriei textile de tip capitalist¹¹¹, ca și investirea întregii acumulări financiare a oierilor, în dezvoltarea și emanciparea gospodăriilor lor, în inițierea și diversificarea unor puternice industrii sătești, în dezvoltarea meșteșugurilor — ceea ce ridică aceste localități, în raport cu altele din aceeași zonă, dar care nu au practicat transhumanța, pe o treaptă superioară de cultură și civilizație — demonstrează, în mod convingător, faptul că acest tip de economie nu are nici o legătură sau tangență cu viața nomadă a popoarelor.

Condiții politice favorizante. În afara condițiilor de ordin geografic sau climatic, invocate, în mod eronat, drept cauze reale ale apariției transhumanței, aceasta a fost favorizată, din momentul apariției sale, și de unii factori ai vieții politice de la jumătatea sec. XIV, aparținând atât realității politice din sudul Transilvaniei (pe aceștia îi numim, din perspectiva epocii analizate, „interni”), cât și aparținând vieții politice a Țării Românești (pe care îi numim, din aceleași motive, „externi”).

Factori politici „interni”. În situația politică din a doua jumătate a sec. XIV relațiile dintre populația autohtonă din Transilvania și cea alogenă a coloniștilor germani, joacă un rol important, îndeosebi pentru problema pe care o analizăm.

Dezvoltarea economiei animaliere a satelor românești piemontane din sudul Transilvaniei reclama — așa cum am văzut deja — găsirea unor noi pășuni pentru iernat.

O încercare de coborire a turmelor, toamna, spre cîmpiile transilvane, trebuie să se fi produs, la început, ca o tendință absolut firească, în contextul vieții economice din cadrul zonei. Tranzitul turmelor de animale, tot mai numeroase, dinspre munte spre cîmpie, peste terenurile de cultură agricolă ale satelor așezate la limita dintre cîmpie și podiș (deci și ale coloniștilor sași) a fost întimpinat cu o dură opoziție, care,

¹¹⁰ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei R. P. Române, 1954, p. 64—65.

¹¹¹ Gh. Maior, în „Gazeta Transilvaniei” (26 ian. 1850), după I. I. Ghelase, *op. cit.*, p. 109.

uneori, conduce la unele conflicte sîngeroase, cum a fost cel din anul 1383 ¹¹².

Analizînd pe bază de documente, evenimentele care s-au produs la acea epocă, în Mărginimea Sibiului, Ion Moga ajunge la concluzia că „... obstacolele totdeauna prea mari, opuse de sași trecerii oierilor români și turmelor lor de oi în direcția Cîmpiei Transilvaniei au accentuat avantajul deplasării transhumaței și mai mult, de aici, pe versantul meridional al Carpaților” ¹¹³.

Această opoziție a localităților din zona dinspre cîmpie față de trecerea turmelor de oi ale satelor de munte este prezentată, alături de alte condiții naturale, și de către L. Someșan, ca unul dintre factorii hotărîtorii ai adoptării și orientării geografice a transhumaței, deopotrivă a mărginenilor Sibiului, cît și a celorlalte trei mari grupuri de păstori transhumați din sudul Transilvaniei: săceleni, brețcani și covășneni ¹¹⁴.

Factori politici „externi”. Orientarea transhumaței spre sudul Carpaților Meridionali, la începuturile sale, a fost stimulată și de un important eveniment politic care a avut loc la 1366: înstăpînirea lui Vladislav-Vlaicu asupra Amlașului și Făgărașului ¹¹⁵.

Cedarea cîtorva sate din aceste regiuni, ca posesiuni ale domnilor Țării Românești în Transilvania, nu putea rămîne fără urmări pentru populația lor, integrată astfel, în mod nemijlocit, în viața economică a țării „vecine”.

Plecarea turmelor de oi ale mărginenilor nu se mai producea, după această dată, într-o țară străină, ci înlăuntrul aceleiași țări. Dincolo de conștiința istorică, a unității de neam și limbă, vie pentru întreg poporul nostru de-a lungul întregii sale istorii, evenimentul a avut o importanță și eficiență concretă, stimulînd acest periplu sezonier, care se dovedește, scurt timp de la începuturile sale, binefăcător deopotrivă pentru economia Transilvaniei, cît și pentru cea a Țării Românești.

Factori sociali condiționali. Între factorii vieții sociale din Transilvania acelei epoci, care au condiționat apariția și practicarea transhumaței, considerăm că doi au jucat o importanță capitală.

Libertatea socială a populației. Prin apartenența satelor aflate pe granița sudică sau răsăriteană a regatului ungar, la „pămîntul crăiesc” (fundus regius) și mulțumită privilegiilor acordate ca recompensă pentru obligația de pază a granițelor, în calitate de „plăieși” ¹¹⁶, populația lor și-a păstrat, cea mai mare parte din timp, în evul mediu, „libertatea de mișcare” ¹¹⁷, condiție sine qua non a practicării transhumaței.

Concludentă în acest sens, este situația întîlnită în cazul satelor cu țărani dependenți și țărani liberi, în care „transhumața a fost practică numai de aceștia din urmă” ¹¹⁸.

¹¹² I. Moga, Marginea, «Ducatul Amlașului» și Scaunul Săliștei, în *Scrieri istorice* 1926–1946, Ed. Dacia, Cluj, 1973, p. 78.

¹¹³ I. Moga, *Les bergers* ..., p. 7.

¹¹⁴ L. Someșan, *Structure orographique* ..., p. 33.

¹¹⁵ I. Moga, *Marginea* ..., p. 58.

¹¹⁶ C. Teodorescu, *Date privind instituția plăieșiei în Transilvania în secolele XVII–XVIII*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul regional Brașov, 1967.

¹¹⁷ I. Moga, *Les bergers* ..., p. 4.

¹¹⁸ C. Constantinescu-Mircești, *op. cit.*, p. 10.

Destrămarea obștii sătești. Un al doilea factor, avînd aceeași importanță în condiționarea istorică a transhumanței, îl reprezintă *disoluția obștei țărănești la începutul epocii feudale.*

În structura socială tradițională a păstoritului transhumant, se întîlnesc, în principal, două categorii socio-profesionale, aparținente polilor opuși ai societății rurale: „oierii” și „ciobanii” (păstorii). Între cele două categorii trebuie făcută o deosebire netă, căci, în timp ce „ciobanul” — care reprezintă personalul calificat („specializat”) — este un angajat (simbriaș), plătit cel mai adeseori în natură și provenit din păturile cele mai sărace ale locuitorilor, „oierul” reprezintă pătura bogată a satelor, formată din proprietarii de turme, care nu mai păzesc oile, nu se mai deplasează, cel mai adeseori, în urma lor pe drumurile transhumanței, rolul lor fiind acela de a organiza întreg procesul muncii (a contracta pășunile de iarnă și de vară, a asigura comercializarea produselor), din rîndul lor rezultînd, în momentul disoluției transhumanței (începînd cu a doua jumătate a secolului XIX, sub imperiul unei cauze primordial economice, dar și a unor condiții noi politice), comerțanții și asociații industriale care au împînzit, la sfîrșitul secolului XIX, întreg teritoriul țării¹¹⁹.

O asemenea diviziune socială a muncii se putea produce în cadrul societății locale numai odată cu destrămarea obștiilor prin apariția relațiilor feudale de producție, care îmbracă un specific propriu în cazul acestor sate „libere”, axate pe transhumanță.

În raport cu principalul mijloc de producție, pășunea, transhumanța apelează tot mai puțin la forma colectivă (obștească) de proprietate, angajînd în schimb, încă de la începuturile sale și apoi tot mai mult, pășuni situate în afara hotarelor satului.

Existența acestor două categorii sociale în păstoritul transhumant romănesc dovedește, odată în plus, că *românii nu au practicat o transhumanță a populației (situație considerată ca fiind un semi-nomadism), ci doar o transhumanță a turmelor de animale* însoțite de un număr foarte restrîns de bărbați, calificați în această ocupație. Restul populației desfășoară în aria satelor o complexă activitate atît în agricultură (cultura cerealelor, pomicultură, finărit), cît și în alte ocupații (munca la pădure, cărăușit, albinărit), sau meșteșuguri (cojocărit, dulgherit etc.) și industrii (vîltorit, piuărit, morărit, jogărit, dîrstărit ș.a.). Nu puțini au fost și aceia care, păstrîndu-și un statut mediu social, continuă să practice păstoritul după schema tradițională a acestei ocupații, — iernînd un număr mic de animale „la finețe”, în staule sau la „colibi”.

Factorii geografico-istorici, condiționali. Transhumanța mai trebuie raportată, dețin și în această zonă, la *amplasarea așezărilor și suprafața pășunilor* chiar de acestea. În funcție de întiul criteriu, se constată că transhumanță au făcut numai satele așezate la poalele muntelui, pentru care însăși natura mediului ambiant a constituit un *factor* ce a orientat economia întregii colectivități, preponderent spre creșterea animalelor, principala lor sursă de existență. Exemplificativ este cazul satului Săcel, situat lingă Săliștea Sibiului, pe orizontala podișului și care avînd minim de cultură, nu a făcut decît păstorit agricol local.

¹¹⁹ C. Bucur, *Coordonate diacronice ale modului de viață al mărginenilor Sibiului*, (ms.) în *Mărginimea Sibiului, Civilizație și Cultură populară*, vol. I, (în curs de pregătire).

În ceea ce privește suprafața pășunilor și a finațelor, exemplul celor două localități învecinate din Mărginimea Sibiului este elocvent. În timp ce Poiana Sibiului, lipsită aproape total de finețe, își dezvoltă între cele dintii economia transhumană, generalizând-o la masa întregii populații (ciobanii poienari împinzind munții¹²⁰, comuna Jina, care a dispus de numeroși munți cu plaiuri domoale și o bogată zonă de finețe, cu deosebire după încorporarea sa în regimentul de grăniceri austriac cu sediul la Orlat¹²¹ nu a practicat transhumanța decât în mod accidental, tipul pastoral aproape exclusiv fiind, aici, cel pendulator cu iernatul la colibi.

Problema transhumației la popoarele din spațiul carpato-dunărean și cu deosebire la poporul român a provocat numeroase interpretări extrem de controversate, în istoriografie.

O viziune științifică, materialist-istorică asupra originii, cauzelor și caracterului transhumației la români nu a fost formulată pînă în prezent decât fragmentar, privind doar anumite aspecte dispartate ale fenomenului, care reprezintă, însă, un tot unitar și necesită, ca atare, o privire de ansamblu, unitară.

Premizele cercetărilor de ramură, adeseori deformatate de însăși poziția unilaterală și limitată a informației, ca și a dificultăților de abordare, provocate de caracterul limitat al demersului metodologic, propriu fiecărei discipline, au condus la crearea unei imagini deformatate asupra acestui aspect fundamental al istoriei și culturii poporului român.

Așa cum arată și Tiberiu Moraru: „exagerările care s-au făcut în această privință... atît în țară cît și peste hotare, au dus la crearea unei imagini false asupra sensului și proporțiilor acestei îndeletniciri din trecut a poporului român, implicînd și anumite concluzii eronate asupra dezvoltării istoriei sale”¹²².

Cea mai deformată dintre toate acestea aparține însăși cercetătorilor români și în special lingviștilor, lipsiți de o viziune istorică clară asupra fenomenului ce nu putea fi explicat, în toate articulațiile sale istorice, doar prin prisma cunoașterii unor aspecte contemporane, de coloratură etnografică sau lingvistică.

Nimic nu considerăm mai fals în literatura noastră științifică cu caracter istoric, decât acel „adevăr nestrămutat — afirmat de O. Densușianu — că noi am fost în primul rînd un popor de păstori”¹²³.

Însăși supraviețuirea noastră ca singurul popor latinofon din întreg răsăritul Europei, păstrător și continuator al întregii moșteniri culturale a romanității orientale nu poate fi explicată decât prin nezdruștinata continuitate de viață și activitate a acestui popor, de-a lungul întregii sale istorii, exprimată cultural, în practicarea dintotdeauna a unei economii mixte agro-pastorale, păstoritul fiind pînă la apariția transhumației, complementarul firesc și necesar al agriculturii, avînd „tocmai acea însușire care făcea agriculturii noblețea sa”¹²⁴.

¹²⁰ Emm. de Martonne, *op. cit.*, p. 232.

¹²¹ A. Dumitrescu — Jippa, N. Nistor, *op. cit.*

¹²² T. Moraru, Prefață de R. Vuia, *Tipuri de păstori...*, p. 5.

¹²³ O. Densușianu, *op. cit.*, p. 16.

¹²⁴ P. Cancel, *op. cit.*, p. 874.

Aceasta a conferit, în primul rînd păstoritului nostru tradițional, un caracter sedentar, prin legătura sa organică și permanentă cu moșia satului.

Practicarea nomadismului, parțial sau total, de către români ne apare ca o idee fundamental greșită sau ca o obsesie maladivă a unor pseudocercetători, care desconsiderînd realitatea istorică obiectivă, au substituit unei metode riguros științifice de cercetare, analogia forțată, falsul și improvizația.

Apariția transhumanței într-un anume moment istoric de dezvoltare a societății autohtone din sudul Transilvaniei, amploarea pe care a căpătat-o acest fenomen, culminînd în a doua jumătate a secolului XVIII și disoluția sa începînd cu jumătatea secolului următor (fără a fi dispărut definitiv nici pînă astăzi), sînt momente ale unui complex proces istorico-cultural, fiecare dintre acestea avînd cauze și condiții bine definite.

Din analiza efectuată a rezultat cu claritate faptul că fenomenul național (românesc) al transhumanței prezintă față de corespondentul său universal (balcanic), trăsături distincte fundamental, datorită cauzelor deosebite și a condițiilor social-politice și naturale atît de diferite în nordul Dunării, față de cele din peninsula Balcanică, întîiul semnificînd o deplasare a turmelor însoțite doar de un număr redus de păstori „specializați”, cel secund, avînd semnificația unei deplasări în masă a turmelor și populației satelor de munte, din toamnă pînă în primăvară.

Ceea ce le apropie, însă, este un fapt de o importanță considerabilă : ambele sisteme de viață pastorală aparțin unor popoare sau comunități etnice sedentare care nu au renunțat în nici o situație la cultivarea pămîntului.

Dacă în cazul *transhumanței sud-dunărene*, acest fenomen de maximă amploare pentru o populație cu așezările stabile („cătune”) a fost provocat de *cauze politice*, constînd din alungarea populației băștinașe romanizate sus în munți, de către popoare cuceritoare pătrunse în această zonă după secolul VII e.n., apariția *transhumanței nord-dunărene*, la poporul român, care a înfruntat statornic toate valurile popoarelor în migrație, rămînînd în vatra sa istorică și asimilînd dar nelăsîndu-se asimilat, trebuie privită ca *rezultatul unei imperioase necesități economice, constînd din cooperarea comercială* dintre populația autohtonă, română și populația alogenă, germană, din sudul Transilvaniei, în cadrul procesului dezvoltării industriilor de prelucrare a materiilor prime, prin larga difuzare a instalațiilor hidraulice, acest fenomen fiind provocat la rîndul său, în condițiile unei explozii demografice fără precedent și în cadrul unei conjuncturi general-europene, de difuziune la scară continentală, a acestor instalații, în cadrul progresului tehnic din secolele XII—XIV.

Și într-un caz și în celălalt, *transhumanța a fost un răspuns cultural, ales în împrejurări istorice și sub acțiunea unor cauze deosebite*, de către acele comunități etnice sedentare care nu și-au pierdut ființa și cultura specifică, în primul rînd pentru că înfruntînd orice adversitate istorică, neabandonînd nici un moment, ideea luptei pentru autonomie sau libertate socială, au rămas pe vatra strămoșilor lor, constituînd prin aceasta, nu o mare „enigmă a istoriei”, ci un mare exemplu de continuitate etnică, istorică și culturală.

DIRECTIONS DE LA DÉMOGRAPHIE HISTORIQUE ROUMAINE: LA TRANSHUMANANCE PASTORALE

RÉSUMÉ

Choisissant comme sujet l'un des plus discutés problèmes de l'histoire socio-économique roumaine, les auteurs se proposent de l'étudier sous un nouvel angle, au moyen de méthodes de recherche interdisciplinaires.

L'auteur présente le stade actuel de l'investigation de ce phénomène complexe, individualisant les types fondamentaux de l'occupation pastorale dans la zone sud-est de l'Europe, l'ancienneté et les caractéristiques de cette occupation chez les Roumains.

Les conclusions de l'article convergent sur l'idée concernant le caractère spécifique et distinct de l'occupation pastorale chez le peuple roumain, élément qui apparaît clairement comme le résultat de certains facteurs déterminants d'ordre socio-économique et culturel-ethnique.

On souligne également le fait que cette occupation n'a pas constitué — thèse qu'essaient d'accréditer certains chercheurs — la renonciation à la culture de la terre, autrement dit, à une agriculture constante et stable, trait constamment spécifique au peuple roumain au long de son histoire millénaire.

PUNCTE DE VEDERE ASUPRA LUCRĂRII LUI ALEXANDRU DUȚU, CULTURA ROMÂNĂ ÎN CIVILIZAȚIA EUROPEANĂ MODERNĂ*

Continuând rodnică sa activitate creatoare, Alexandru Duțu a mai scos de sub tipar o nouă și valoroasă lucrare dedicată locului culturii române în civilizația europeană modernă.

Cu agerimea intelectuală care îl caracterizează, autorul s-a străduit mai întâi să discearnă, într-un capitol de sinteză, notele distinctive ale contribuției românești la patrimoniul culturii universale în domeniul artelor și literaturii. Creația spirituală a poporului nostru s-a plămădit, vreme îndelungată, printr-un laborios efort dialectic, în care influențele — atît cele din Occidentul latin cît și din Răsăritul post-bizantin — au fost receptate și adaptate la specificul autohton, contopindu-se armonios într-un complex născut din „unitate” și diversitate”. După cum subliniază cu justețe Al. Duțu, în evul mediu românesc cartea și imaginea, fie ea frescă de biserică fie tablou cu conținut laic, aveau în primul rînd menirea didactică să instruiască, să facă inteligibile omului normele de comportare. Dar în același timp, ele trebuiau să-l și delecteze prin „frumusețe”. Odată cu pătrunderea „luminilor” în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea, diversificarea continuă a activităților intelectuale a sporit rolul cărții ce a început să atragă o audiență tot mai largă, desprinzîndu-se din sistemul consacrat al instruirii prin imagini. Activitatea artistică, la rîndul ei, a cunoscut detașarea din cadrul unei culturi anterior omogene și cu caracter global: belle-artele devin o preocupare și îndeletnicire în sine, separîndu-se de beletristică.

Expansiunea cărții indică formarea unor noi structuri mentale iar preschimbarea reliefează dinamica internă a culturii românești, caracterizată prin nota aparte a lipsei dialectelor și existenței unei limbi unitare, răspîdită pe întreg teritoriul țării; într-adevăr limba societății culte folosită în cărțile tipărite s-a deosebit prea puțin de graiul popular, fiind înțeleasă de toți românii. Inovațiile din cultura scrisă și limbajul figurativ-arată Al. Duțu — sînt tot mai viguroase în spațiul românesc și balcanic, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea și transformă, prin alte coordonate, tradiția, moștenire a universului static bizantin. În această etapă, cultura românească, încadrîndu-se firesc în mentalul sud-estic european, a asimilat creator soluțiile artistice sau cele expuse în scrierile din centrul și apusul Europei, în măsura în care s-au dovedit apte a dezvolta tradiția „umanistă”. Al. Duțu insistă apoi asupra faptului că „în cultura română, unde nivelul aulic și cel popular s-au întrepătruns continuu”, mișcarea intelectuală a fost permanent dinamizată de un puternic spirit de inițiativă datorită unor condiții socio-politice aparte. Astfel

* București, Edit. Minerva, 1978, 267 p.

din îmbinarea spiritului robust de înțelepciune ancestrală cu suflul progresului și al patriotismului a rezultat „un original caracter de model cultural”. Așa încît, cu drept cuvînt, autorul scoate în relief faptul că „programul iluminiştilor români a dus la capăt o tradiție intelectuală și a orientat-o spre o nouă formă de universalitate”, firească continuare a umanismului clasicist.

Într-un capitol sugestiv intitulat *Formarea filozofului și a patriotului*, Al. Dușu caută să definească ponderea deținută de acești reprezentanți prin excelență ai universului luminist. După definiția concisă a *Enciclopediei*, filozoful întruchipa omul care raporta totul la principiile sale, prudent, dar dornic de a fi util societății. În Occident el stigmatiză tarele absolutismului și ale ignoranței dar fără să se ridice pînă la lupta deschisă împotriva tiraniei. Această calitate va reveni cetățeanului, patriotului, omului strîns legat și direct interesat de evoluția societății, care nu va mai putea tolera despotismul. Iar exemplul clasic l-au oferit revoluțiile americană și franceză. În viziunea românească a începutului secolului al XIX-lea s-a produs, însă, o contopire a figurii filozofului cu aceea a cetățeanului patriot. La Dinicu Golescu, de pildă, după cum citează Al. Dușu, filozoful este „temeinic cu paza datorilor omenirii și a cinstii”, dar totodată menirea sa de bază este aceea de a înfăptui cele convenite „spre fericirea omenirii și mai virtos a nației sale”.

În continuare autorul urmărește acele „modele și imagini în iluminismul sud-est european” în care culturii românești, prin originalitatea ei, i se cuvine un loc aparte. Printr-o analiză temeinică, folosind metoda comparatistă, Al. Dușu demonstrează că „evoluția culturii române, în secolele XVI—XVIII, indică o modernizare mai timpuriu începută și mai organic efectuată, datorită unui registru mai amplu de contacte cu fenomenele intelectuale europene și a unei continuități neîntrerupte a muncii cărturărești, în cancelarii princiare, tipografii, școli superioare”. În cadrul noii societăți care se înfiripa, conceptele de „patrie” și „națiune” au început să dețină locul central în gîndirea politică, fertilizînd totodată și tărîmul atît de prețios al artelor și literelor. „Iar dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” — atestă autorul — „cultura oficială . . . a limitat universalitatea propusă de romantismul revoluționar la realizările acestei clase — naționalismul burghez — demersul poate fi profund reevaluat astăzi, în momentul în care universalitatea se impune în conștiința lumii contemporane ca un ansamblu al formelor culturale ce cristalizează aspirațiile profunde ale popoarelor”.

Constatînd apoi în cultura românească din secolele XVII—XIX, trecerea „de la o formă de universalitate spre alta” Al. Dușu ia în studiu pe rînd criteriile după care s-a produs această metamorfoză. Astfel, constatînd locul bine individualizat al culturii românești în spațiul central și sud-estul european, fiindu-i specific dialogul permanent dintre nivelul aulic adică focarul radiant al curții domnești angrenate în activitate culturală dar și politică și nivelul popular, autorul dezvăluie modul în care cultura românească a preluat o formă de civilizație universală și a dezvoltat-o pînă în secolul al XIX-lea, cînd o altă formă, diferită, și-a făcut apariția, prefigurînd dimensiunile europene moderne ale universului spiritual românesc. Ideile difuzate de generația de patrioți români de la începutul secolului al XIX-lea, prin intermediul broșurilor și a presei

politice au influențat în mod radical cugetele claselor de mijloc și ale țărănimii. Dar după cum remarcă cu competență Al. Duțu, în gândirea acestei generații se regăsește o imagine a trecutului, încărcată de sensuri încă din momentul genezei ei. Fundația mișcării din secolul trecut își are astfel rădăcinile în etapa de cristalizare a doctrinei umanismului românesc din veacul al XVII-lea, în care tradiția unității de neam și limbă a românilor din cele trei provincii surori, Țara Românească, Moldova și Transilvania, a constituit țaria sa. Iar pentru a fixa coordonatele umanismului, autorul a considerat necesar să analizeze și „originile spiritului critic”, conturându-i direcțiile și identificându-i izvoarele. Spiritul critic a fost prezent în literatura destinată cititorilor autohtoni, cărora s-a căutat a li se da răspunsurile potrivite la întrebările ridicate de contemporanii lor. Așadar, momentul umanismului civic în cultura noastră a constituit o fază de reconsiderare a raporturilor tradiționale și de depistare a unor noi raporturi culturale. După faza de afirmare a unei „conștiințe ortodoxe” în sec. XVI, în a doua jumătate a veacului următor modelul adoptat de cărturarii noștri a fost modificat și amplificat prin deschiderea certă a unor noi domenii de activitate intelectuală, așa încît continuînd să fie orientat spre cei „de aceeași lege” (adică confesiune), el a adoptat concomitent și noi direcții, sub atracția exercitată de realizările popoarelor „înaintate”, Așadar, conchide autorul, „raționalismul ortodox a favorizat afirmarea umanismului civic, iar spiritul critic a adăugat dezbaterii intelectuale un surplus de conștiință, contribuind la dezvoltarea sentimentului responsabilității și al demnității umane”.

În ceea ce privește „cultura medievală și luminile” Al. Duțu se apleacă printr-o atentă analiză asupra sensului istoriografiei medievale românești căutînd să distingă direcțiile demersului istoriografic, locul ce îl ocupă în mișcarea ideilor și măsura în care a încurajat detașarea de trecut și demarajul spre o lume nouă. După cum arată autorul în mișcarea ideilor din cultura română a epocii luminilor, istoriografia română a ocupat un loc de frunte tocmai pentru că a concentrat în sine tendințele celorlalte categorii de cărți, vehiculînd în toate provinciile locuite de poporul nostru concepte-cheie ca „patria”, „luminarea”, „unitatea de limbă și neam” și a susținut necesitatea luptei pentru înlăturarea opresiunii străine. Ducînd mai departe mesajul operelor stolnicului Cantacuzino și ale lui Cantemir, reprezentanții școlii ardelenice și ai generațiilor de cărturari de la 1821 și 1848 au minuit istoria ca pe o armă eficientă pentru apărarea drepturilor poporului, în susținerea aspirațiilor de emancipare socială, unitate politică și eliberare de sub dominația imperiilor autocrate. Încercînd apoi să oglindească imaginea realizărilor culturii românești în secolul trecut, Al. Duțu arată cît de artificial a fost clișeu pus în circulație de unii istorici și critici literari care au susținut că „europenizarea” culturii noastre ar data doar de un veac; pe baza studiilor recente și a progreselor înregistrate în istoriografia noastră cu privire la creația literară și artistică românească din perioada feudală se pot discerne acum mai clar fazele receptării unor elemente de cultură mult mai vechi de către cărturarii noștri în decursul secolelor XVI—XVIII, prin filieră „umanistă” occidentală sau post-bizantină răsăriteană, dar asimilate în mod organic și care au căpătat o coloratură locală, proprie.

Făcînd bilanțul conexiunilor intelectuale din cultura română, în finalul cărții sale, Al. Duțu arată că „Europa națiunilor” și-a datorat apariția ca rezultată a diferitelor culturi ce au conexas curențe intelectuale și au făcut asimilabile, prin sinteză, datele comunicate de societăți diferite. La rîndul acestora, cultura română, datorită propagării continue a ideilor de libertate, independență și demnitate umană ocupă un loc de seamă, pe care îl evidențiază atît mărturiile privind „prezențele românești peste hotare” cît și conceptele pline de înțeles și discriminările subtile proprii „spiritului de sinteză”, detectate în scrisul și pictura umanismului român.

Noua carte a lui A. Duțu, de un deosebit rafinament intelectual, și bazată pe o foarte largă și variată gamă de izvoare îmbrățișînd domenii extrem de diferite, ne dovedește capacitatea de sinteză a autorului ei, care prin subtile comparații și fericite asociații de idei, oferă o panoramă atît de cuprinzătoare a vechii culturi românești, readusă la adevăratele ei proporții și prețuită după valoarea cuvenită.

Paul Cernovodeanu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE „BUCUREŞTI — STRĂVECHE VATRĂ DE CIVILIZAŢIE ŞI CULTURĂ”

În zilele de 9 — 14 octombrie 1978, la Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti a avut loc sesiunea ştiinţifică intitulată „Bucureşti—străveche vatră de civilizaţie şi cultură”. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de dr. Iulian Cârţină, şeful Secţiei de propagandă a Comitetului municipal P.C.R. Bucureşti, iar prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu a adresat participanţilor un cuvînt de salut. În continuare au fost susţinute următoarele comunicări: *Capitala patriei pe coordonatele contemporaneităţii socialiste*, de prof. Petre Dache, directorul Muzeului de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Programul Şantierului arheologic Bucureşti din 1953* de prof. univ. dr. Ion Ionaşcu, Facultatea de Istorie; *Contribuţia arheologiei bucureştene la cunoaşterea istoriei capitalei, a patriei*, de dr. Panait I. Panait, Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti; *Cu privire la primele mărturii ale existenţei umane în centrul Cîmpiei Române*, de arheolog Vasile Boroneanţ, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Importanţa cercetărilor arheologice bucureştene la cunoaşterea neoliticului din Cîmpia Română*, de dr. Eugen Comşa, Institutul de Arheologie; *Probleme astronomice în arheologia bucureşteană*, de prof. Corvin Sîngeorzan, Observatorul Astronomic Popular Bucureşti; *Începuturile epocii fierului în zona Bucureştilor*, de dr. Sebastian Morintz, Institutul de Arheologie; *Contribuţia cercetărilor arheologice bucureştene la cunoaşterea creaţiei materiale şi spirituale a geto-dacilor*, de dr. Mioara Turcu, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Un tezaur roman inedit descoperit în apropierea Bucureştilor*, de prof. univ. dr. doc. Bucur Mîtreă, Institutul de Arheologie; *Dacii liberi din zona Bucureştilor, în sec. III—IV*, de prof. Margareta Constantin, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Civilizaţia autohtonă din sec. V—VII pe teritoriul Capitalei*, de cercetător Suzana Dolinescu-Ferche, Institutul de Arheologie; *Interdependenţa raporturilor economice medievale dintre sat şi oraş în lumina cercetărilor arheologice bucureştene*, de prof. Aristide Ştefănescu, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Contribuţii la cunoaşterea hanurilor Zlătari şi Constantin Vodă în lumina recentelor cercetări de salvare*, de prof. Cristian Tico, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Descoperiri numismatice pe şantierele arheologice bucureştene*, de prof. Maria Grigoruţă, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti; *Mărturii ale vechilor construcţii medievale de la Palatul Ghica-Tel*, de arheolog Radu Ciuceanu, Muzeul de Istorie a Municipiului Bucureşti.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE DE LA CURTEA DE ARGEŞ

Potrivit tradiţiei în zilele de 10 şi 11 octombrie 1978 s-au desfăşurat la Curtea de Argeş — la a VIII-a ediţie — manifestările politice şi cultural-artistice din cadrul „Săptămîinii istoriei şi culturii argeşene”. Cu acest prilej a fost organizată de Consiliul orăşenesc de educaţie politică şi cultură socialistă o sesiune ştiinţifică consacrată apropiaţei aniversări a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent condus de Burebista precum şi împlinirea a 130 ani de la Revoluţia română din 1848 şi a 60 de ani de la unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918.

Lucrările acestei importante manifestări ştiinţifice, desfăşurate în sala de festivităţi a Comitetului orăşenesc de partid, în prezenţa unui mare număr de activişti de partid, cercetători ştiinţifici, muzeografi, cadre didactice, oameni de cultură şi artă şi prezidată de prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe au fost deschise în ziua de 10 octombrie de prof. Ion Barbu,

directorul liceului „Vlaicu vodă” care a arătat înalta semnificație a luptei pentru independență și unitate în viața poporului român de la apariția sa pe scena istoriei până în zilele noastre.

În continuare au fost expuse următoarele comunicări : prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe, de la Institutul de arheologie din București, *Importanța momentului Burebista în istoria geto-dacilor și în istoria generală a pământului românesc*; dr. Ion Horațiu Crișan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca : *Semnificația în istoria poporului român a creării statului dac centralizat și independent condus de Burebista*; dr. Constantin Preda, cercetător principal la Institutul de arheologie din București : *Continuitatea dacică, temelie a poporului român*; prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor : *Stăpânirea romană la nord de Dunăre după părăsirea aureliană*. În comunicările lor vorbitorii au precizat condițiile istorice în care s-a constituit statul centralizat dac condus de Burebista precum și locul pe care acesta l-a ocupat în acea vreme în contextul relațiilor internaționale europene, au reliefat nivelul înalt pe care l-a cunoscut civilizația geto-dacică sub conducerea lui Burebista și raporturile pe care le-a avut statul marelui rege dac cu lumea greco-romană, au trecut în revistă vestigiile recent descoperite în săpăturile arheologice (obiecte de ceramică, monede, unelte, arme, obiecte de podoaabă, resturi de locuințe și fortificații, etc.) relativ la dacii romanizați dar și la dacii liberi, în fine au fost scoase în evidență acele dovezi de necontestat relativ la continuitatea vieții daco-romane la nord de Dunăre timp de mai multe secole, după părăsirea aureliană și la formarea limbii și poporului român până în secolul al VI-lea din elemente autohtone de origină daco-romană.

În a doua zi a lucrărilor sesiunii științifice au fost prezentate următoarele comunicări : dr. Constantin Șerban, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga” : *Țările române în contextul relațiilor internaționale europene în evul mediu*; dr. N. Stoicescu, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”, *Ideea de unitate a poporului român în evul mediu*; prof. univ. dr. Dumitru Almaș, *Revoluția română de la 1848 parte integrantă a revoluției europene*; I. Șendrulescu, lector universitar la Universitatea din București, *Evoluția ideii de unitate la români în perioada 1821 – 1859*; General-maior rez. I. Cupșa, *Importanța participării armatei române la primul război mondial*; Colonel dr. Florian Tucă, *Rezistența populației argeșene împotriva ocupanților în anii 1916 – 1918*; dr. Gh. Anghel directorul Muzeului din Alba Iulia, *Desfășurarea Marii Adunări Naționale din Alba Iulia – 1 decembrie 1918 – și importanța ei în desăvârșirea statului național român*; dr. Vasile Netea, de la Institutul de Istorie „N. Iorga”, *Semnificația istorică a Adunării de la Alba Iulia*.

În comunicările lor vorbitorii au prezentat formele participării armatei din țările române în evul mediu la campaniile antiotomane în coaliție cu alte state europene și cum domniile acestor țări au mediat pacea între diferite state din sud-estul continentului nostru, au arătat cum s-a oglindit ideea de unitate în legăturile economice, sociale, politice și culturale dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania între secolele XIV – XVII, au subliniat elementele comune din programul pașoptiștilor români și al acelor din diferite state europene, au reliefat acele documente interne și externe care reflectă diferite proiecte de unire a țărilor române într-un singur stat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au scos în evidență eroismul ostașilor și ofițerilor români așa cum apare în diferitele mărturii ale unor contemporani străini privind luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz, au demonstrat cu documente din arhive cum s-a manifestat rezistența populației argeșene – inclusiv din orașul Curtea de Argeș – împotriva ocupanților germani, au trecut în revistă și comentat declarațiile obștilor din diferite sate din Transilvania în care se milita pentru unirea acestei provincii românești cu România la 1 decembrie 1918, au evocat importanța politică, economică, culturală și socială pe care a avut-o orașul Alba Iulia în viața poporului român de la începuturile sale până la 1 decembrie 1918 ca străveche vatră de unitate ca loc menit să strângă într-un singur hotar pe locuitorii tuturor provinciilor istorice românești.

Concluziile au fost trase de prof. univ. dr. doc. D. Almaș, care a remarcat înaltul nivel al comunicărilor științifice prezentate subliniind importanța principalelor momente din istoria poporului român, evocate de vorbitori. Lucrările au fost închise de prof. Gh. Păceșilă, vicepreședinte al Consiliului popular al orașului Curtea de Argeș, care a remarcat faptul că lucrările sesiunii științifice desfășurate timp de două zile reprezintă un moment important în viața culturală a localnicilor și chiar a locuitorilor județului Argeș totodată.

Constantin Șerban

A XI-A REUNIUNE A COMISIEI DE PROBLEMĂ „ISTORIA MARELUI OCTOMBRIE ȘI A URMĂTOARELOR REVOLUȚII SOCIALISTE”

În organizarea părții maghiare în Comisia de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a următoarelor revoluții socialiste” a avut loc la Budapesta, în zilele de 3—6 octombrie 1978, cea de-a XI-a reuniune a Comisiei de problemă.

Au luat parte delegații din Bulgaria, Cehoslovacia, Cuba, R. D. Germană, Polonia, România, Ungaria și Uniunea Sovietică.

Au participat din *Bulgaria*: Stoico Kolev, Mito Isusov și Țanco Nicolov; din *Cehoslovacia*: Tomaș Voiteh; din *Cuba*: Angel Garcia și Petr Mironciuc; din *R. D. Germană*: Karl-Gheint Scheneburg și Johan Cerni; din *Polonia*: Adolf Dobeșevski, Stanislav Lopatniuc și Eugheniuș Zelinski; din *Ungaria*: Andraș Jilak, Ferentș Muci, Istvan Vida, Deodi Milei, Șandor Karpati, Otto Bihari, Artur Kîș, Antal Ioja și Lajos Varga; din *Uniunea Sovietică*: Iuri Alexandrovici Poleakov, Iuri Ivanovici Korabllov, Samuil Semenovici Heșin, Ecaterina Vladimirovna Ilerițkaia și Victor Iosifovici Miller.

Din *România* au participat prof. univ. dr. Aron Petric, președintele părții române în comisia de problemă, conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță, membru în comisie și prof. univ. dr. N. N. Constantinescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, conducătorul grupului de lucru „Industrializarea socialistă și problema creării economiei socialiste unitare”, din Comisia de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a următoarelor revoluții socialiste”.

Lucrările reuniunii au fost deschise în dimineața zilei de 3 octombrie de Andraș Jilak, candidat în științe istorice, director adjunct al Institutului de istoria partidului de pe lângă C.C. al P.M.S.U., conducătorul părții maghiare în Comisia de problemă. După ce a salutat pe cei prezenți la întâlnire, vorbitorul a dat cuvântul lui Jigmond Pach, directorul Institutului de istorie al Academiei de Științe a R. P. Ungare, care a salutat pe participanți și a vorbit despre importanța problemelor ce se află în atenția acestei comisii.

Țimp de două zile s-au desfășurat apoi lucrările simpozionului științific pe tema „Marele Octombrie și experiența creării statelor de dictatură a proletariatului” în cadrul căruia au fost prezentate următoarele referate: *Unele probleme actuale ale teoriei dictaturii proletariatului* (S. Karpati); *Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și primele învățăminte istorice ale realizării dictaturii proletariatului* (S. Hesin); *Dictatura proletariatului în programele și în practica revoluționară a Partidului Comunist Bulgar* (M. Isusov); *Dictatura proletariatului și sistemul de partid în Polonia* (A. Dobeșevski); *Dictatura proletariatului și sistemul pluripartid în R.D.G. (I. Cerni)*; *Experiența P.C.B.R. în revoluția socialistă și în construirea socialismului în România* (A. Petric); *Unitatea principiilor fundamentale ale statelor socialiste și varietatea formelor de traducere a lor în viață* (O. Bihari); *Îmbogățirea experienței istorice a formării statelor de dictatură a proletariatului în urma revoluțiilor care au avut loc după cel de-al doilea război mondial în Europa Centrală și de sud-est* (E. Zelinski); *Apărarea cuceririlor revoluției și socialismului, una dintre cele mai importante funcții ale dictaturii proletariatului pe baza experienței U.R.S.S.* (I. I. Korobllov); *Falimentul programelor agrare și politica partidelor mic-burgheze — condiție necesară a cuceririi și consolidării dictaturii proletariatului în Rusia* (E. V. Ilerițkaia); *General, particular și singular în apariția statelor de dictatură a proletariatului în Europa după cel de-al doilea război mondial* (K. G. Scheneburg); *Probleme actuale ale construcției economice a socialismului în România* (N. N. Constantinescu) și *Unele observații cu privire la istoriografia problemelor privind experiența istorică a statelor de dictatură a proletariatului* (T. Voiteh).

Concluziile reuniunii științifice au fost trase de dr. Iuri Alexandrovici Poleakov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., șef de sector la Institutul de istorie a U.R.S.S. al Academiei de Științe a U.R.S.S., conducătorul delegației sovietice la întâlnire și locțiitor al președintelui Comisiei de problemă, acad. I. I. Miș.

S-au desfășurat în continuare lucrările Comisiei de problemă. Mai întâi au fost ascultate informările părților prezente asupra activității desfășurate în diferite țări pentru studierea problemei ce stă în atenția comisiei. Din partea delegației române a informat prof. univ. dr. Aron Petric.

Au fost prezentate apoi informări privitoare la activitatea grupelor de lucru ce ființează în cadrul comisiei. Din partea grupeii române care se ocupă cu problemele „Industrializării socialiste și creării economiei socialiste unitare” a informat prof. univ. dr. N. N. Constantinescu.

Au fost luat apoi în discuție probleme legate de editarea numerelor viitoare ale „Buletinului informativ, al Comisiei de problemă”.

În continuare s-a dezbătut planul de muncă al Comisiei de problemă pe anii 1979—1980 și s-au schițat unele linii de perspectivă privind planul de muncă al Comisiei pe anii 1981—1985.

La închiderea lucrărilor Comisiei de problemă s-a hotărît ca cea de-a XII-a reuniune a Comisiei să se desfășoare în Polonia, în mai 1979, prilej cu care să se organizeze și o conferință științifică pe tema „Formarea sistemului politic al socialismului în țările din Europa centrală și de sud-est între anii 1944—1949”.

În ziua de 5 octombrie, participanții la întîlnire au avut diverse contacte științifice și au vizitat obiective de interes istoric și cultural-turistic din Budapesta.

În cursul serii, la Academia de Științe a R. P. Ungare a avut loc semnarea protocolului întîlnirii științifice de la Budapesta a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a următoarelor revoluții socialiste”.

În ziua de 6 octombrie, gazdele au oferit participanților la întîlnire posibilitatea de a vizita unele obiective economice, istorice și culturale din județul Heves și din reședința acestuia, orașul Eger. În cursul zilei a avut loc o primire la Comitetul județean de partid Heves unde, după amabilele cuvinte de bun venit, li s-au înfățișat celor prezenți unele detalii legate de dezvoltarea economico-socială și cultural-educativă a județului respectiv.

Cu aceasta, participanții s-au întors în țările lor, cu mulțumirea că lucrările științifice la care au participat la Budapesta s-au dovedit interesante și utile.

Gheorghe I. Ioniță

CRONICĂ

În ziua de 6 octombrie 1978, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în perioada 1526—1593*, elaborată de Ștefan Andreescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. — „Elemente introductive”, cu trei subcapitole: „Mihai Viteazul „domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei””, „Amintirea Daciei” și „Condiționări externe în veacul al XVI-lea”; Cap. II. — „În numele unui ideal comun”, cu trei subcapitole: „Orientări generale și convergențe locale”, „Concepția lui Petru Rareș despre unitatea țărilor românești” și „Ștefan Mailat și autonomia Transilvaniei”; Cap. III. — „Legăturile politice dintre Țara Românească și Moldova în răstimpul 1545—1593”, cu trei subcapitole: „Epoca lui Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu”, „Momentul Despot” și „Unirea dinastică a Țării Românești și Moldovei”; Cap. IV. — „Raporturile politice ale Transilvaniei cu celelalte două țări românești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea”, cu trei subcapitole: „Pribegii munteni în Transilvania”, „Anul 1556” și „Aspecte culturale”.

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde o „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din conf. univ. dr. Matei D. Vlad, președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, conducător științific; prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu, conf. univ. dr. Radu Manolescu și dr. Nicolae Stoicescu — membri.

În unanimitate Comisia de doctorat a hotărît să acorde lui Ștefan Andreescu titlul științific de *doctor în istorie*.

MIRCEA IOSA, TRAIAN LUNGU, *Viața politică în România 1899—1910*, Edit. politică, București, 1977, 294 p.

Pentru viața politică a României de la începutul veacului nostru definitorii sint câteva chestiuni fundamentale: „chestiunea țărănească”, pe care, pînă în 1907, cei mai mulți reprezentanți ai claselor dominante nu vroiau să o recunoască ca atare; de abia după „marea vilvâtaie” din primăvara lui 1907 ea a devenit o preocupare cotidiană pentru politicienii vremii, care încercau să o „rezolve” în funcție de interesele lor de clasă, privind, mai ales prin prisma temerii ca un nou 1907 să nu se mai repete; democratizarea vieții politice, în primul rînd introducerea dreptului de vot universal ca premisă pentru înfaptuirea unor alte reforme, menite să aducă statul român la nivelul civilizației europene din epocă în fapt și nu doar pe hirtie, și, îmbinată strîns cu cele dinainte, realizarea statului național unitar al întregului popor român — necesitate obiectivă pentru progresul lui economic, social și politic.

Acestor probleme și cadrului concret de desfășurare a vieții politice (mai ales parlamentare) a statului român independent la începutul secolului al XX-lea, le este consacrată lucrarea regretatului Traian Lungu și a lui Mircea Iosa, recent apărută în Editura politică.

Utilitatea unei asemenea lucrări nu poate fi pusă la îndoială, dacă ținem seama că vechea istoriografie nu s-a ocupat decît în mod incidental de problemele vieții social-politice. După cum în mod just arată autorii „dezvăluirea cauzelor care au generat frămîntările din sinul partidelor și înfățișarea tabloului de ansamblu al vieții politice românești de la începutul secolului nostru a continuat să rămînă un deziderat” (p. 12)*. Folosind lucrările vechii istoriografii — atîtea cîte erau — dezbaterile parlamentare, presa și izvoare de arhivă, unele, în parte, inedite, bazîndu-se pe documentele partidului nostru, expunerile secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, autorii au reușit, în lucrarea pe care o examinăm, să prezinte un

* Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România, 1899—1910*, Edit. politică, București, 1977, 294 p. În continuare, trimiterile se referă la textul lucrării.

tablou veridic al atmosferei de epocă, al descompunerii partidului conservator și al ascensiunii celui Național-Liberal. Agonia lentă a Partidului marilor moșieri este prezentată cu lux de amănunte (poate s-ar putea „reproșa” autorilor minuția, împinsă uneori la extrem, pentru faptele).

Lucrarea începe, cum era și firesc, cu o analiză a cadrului social, economic și politic al epocii pentru a avea un suport pentru dezvoltările ulterioare. Ceea ce surprinde aici în mod plăcut este încadrarea *organică* a mișcării muncitorești la scara întregii țări de atunci, felul cum se raportează (just, firește!) autorii în prefață la problemele politicii externe a României la începutul secolului al XX-lea.

Capitolul II și IV: „Partidul Conservator pe drumul destrămării” și „Partidul Național-Liberal pe calea adoptării unei noi orientări”, răspunde doar în parte cerințelor impuse de titluri.

Deși se arată (p. 34) că limitarea lui D. A. Sturdza în 1899 „a avut cauze mult mai adînci, izvorite din însăși structura internă a partidului, din faptul că programul său de guvernare nu răspundea în suficientă măsură dezideratelor maselor de alegători, în analiza concretă a problemei, ca și în cazul guvernului conservator al lui P. P. Carp (7 iulie 1900—12 februarie 1901) și a celorlalte laturi ale vieții politice se face abuz de date, fapte, fără însă a se sublinia (cu excepția titlurilor) degradingolada conservatorilor și ascensiunea liberalilor care vroiau să îl impună ca șef pe I. I. C. Brătianu, reprezentant al „ramurii tinere” a acestui partid. Firește, este interesant de urmărit — și acesta este meritul autorilor — lupta aceasta, pe alocuri palpitantă — pentru șefia partidului național-liberal împotriva lui D. A. Sturdza, mai ales după 1907.

Mi se pare că la o nouă ediție (care ar fi de dorit) nu ar strica o creionare a principalelor figuri ale vieții politice antebelice: P. P. Carp, Titu D. Maiorescu, Ion și Ionel Brătianu, Take Ionescu etc. Lucrarea nu ar avea decît de cîștigat.

Merită, de asemenea, subliniat faptul că autorii au pus în adevărata lumină „tinerele cadre” provenind de la socialiști și rolul lor

în Partidul Național-liberal, mai ales în anii 1906—1907, în primenirea partidului marii burghezii și orientarea lui spre o politică corespunzătoare intereselor naționale.

În mod justificat, autorii subliniază că „I. C. Brătianu, sprijinit și de foștii socialiști. . . pentru a-și consolida baza de masă, erau interesați în realizarea unor măsuri de ordin social și politic menite să contribuie la dezvoltarea societății românești din acel timp” (p. 125).

Guvernarea conservatoare din 1905—1907 constituie un capitol special în lucrarea lui Tr. Lungu și M. Iosa.

După cum susțin autorii, „legislația conservatoare din perioada anilor 1905—1906 a urmărit, pe de o parte, scopul obișnuit, apărarea intereselor moșierimii și, pe de alta, a încercat să acrediteze ideea identității de interese între marea moșierime și cea mijlocie și mică, precum și să contribuie la sporirea popularității Partidului Conservator în rindurile acestor categorii” (p. 143). S-ar mai putea adăuga faptul deloc de neglijat, că Partidul Conservator a încercat, în felul lui, se înțelege, să se adapteze la imperativele vremii. Ce altceva poate să probeze legislația cu privire la munca femeilor și copiilor din 1906, tratativele cu capitalurile străine în vederea concesionării terenurilor petrolifere, mai ales că finanțele statului erau secătuite, legea lui Ion Lahovari pentru crearea unei case țărănești „în contra lipsei de porumb provocată de secetă?” Erau însă măsuri tardive care nu puteau salva organismul decreștit al partidului marilor moșieri.

Un act important al conservatorilor a fost organizarea Jubileului regal din 1906. Acesta, dincolo de osanalele ridicate regelui, a fost o puternică manifestare a ideii de unitate națională a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, chiar dacă opoziția internă s-a abținut de la participarea (din motive politice), la fel ca și mișcarea muncitorească, care i-a consacrat un manifest cu titlu sugestiv: „Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine”.

Anul 1906 cunoaște și „incidentul de la Teatrul Național” provocat de profesorul N. Iorga, animatorul principal al „sămănătorismului”, curent în fond reacționar care privea înspre trecut. Dealtfel, este singura referire a autorilor la curentele antiindustriale: „sămănătorismul, poporanismul și țărănismul” (p. 148—149), dintre care doar primul are o oarecare considerație.

Nu este suficient de clar cine a jucat rolul principal în căderea guvernului conservator în martie 1907: regele, Take Ionescu sau. . . răscoalele țărănești din februarie — martie 1907? (vezi p. 156—157).

În mod justificat, autorii consacră un capitol substanțial (ultimul) „marii ridicări la luptă a satului românesc în primăvara anului 1907” (p. 162—273), deci aproximativ

o treime din lucrare). Sint analizate pe larg legislația agrară elaborată de liberali și disputele înverșunate purtate în jurul ei între liberali și conservatori, evidențiindu-se opacitatea conservatorilor față de orice fel de soluție, cât de modestă ar fi ea, a chestiunii țărănești, poziția lor de apărători pînă la ultima limită a marii proprietăți.

Un loc însemnat în acest capitol este acordat creării Partidului Conservator-Democrat al lui Take Ionescu, care, „va provoca numeroase zile grele celorlalte două partide de guvernământ: Partidul Național-Liberal și celui conservator” (p. 233). Paradoxul, crearea noului partid intervenea după fuziunea conservatoare survenită doar cu mai puțin de un an în urmă: el era însă o reflectare a profundelor răscoliri pe care le provocase răscoala și în rindurile unor conservatori mai lucizi în care „Take Ionescu era considerat singurul în măsură să contribuie la adaptarea Partidului Conservator la vremurile noi” (p. 238). Succesele electorale ale acestuia, rod al unor promisiuni demagogice cât se poate de generoase, ca și a talentului indiscutabil al șefului partidului, au făcut ca el să se impună „ca un partid de sine stătător și cu largi posibilități de dezvoltare” și dacă aceasta nu a devenit realitate, faptul se datorește împrejurării că „ideile programatice generoase pe care nu le precepuțeau, nu au trecut dincolo de pragul promisiunilor” (p. 251), după opinia autorilor. Ni se pare că ea trebuie amendată cu observația că regele „factorul constituțional suprem”, partizan convins al sistemului bipartit, era un adversar înverșunat al lui Take Ionescu personal și, în această împrejurare, era greu ca partidul lui să se impună ca factor de guvernământ. Apoi, demagogia takistilor, împinsă pînă la extrema limită, surprinzătoare chiar pentru contemporani, obișnuți cu ea ca ceva de la sine înțeles, nu putea să nu se dezumfle ca un balon de săpun mai curînd sau mai tîrziu, ceea ce s-a și întîmplat, Eterogenitatea structurii de clasă a Partidului Conservator Democrat, la rîndul ei, nu putea să fie un factor de stabilitate, ci dimpotrivă. Nu e întîmplător ca șeful partidului însuși, după 1914, a devenit un combatant inflăcărat pentru „idealul național” socotind că — în afară de alte considerente juste, pe care nu le luam în discuții, acesta este mijlocul de menținere a lui și a partidului său la suprafață, pe linia de plutire.

Poziția echivoca adoptată de acest partid și șeful lui față de reformele de structura preconizate de liberali în epoca, a contribuit și ea la declinul treptat al „takismului”. Cu alte cuvinte, ceea ce autorii subliniază, pe bună dreptate, despre declinul și dezmembrarea partidului conservator în ansamblu, trebuie aplicate și partidul conservator-democrat, care, în fond, nu era decît o ramură a

conservatorismului românesc, crearea lui fiind în fond și efect și cauză a acestui proces.

În sfârșit, ni se pare că sublinierea, cu orice prilej, a faptului că Take Ionescu era reprezentantul ramurii burgheze a conservatorismului românesc, nu are suficiente suporturi de susținere, dacă ne gândim la fizionomia socială și politică a celor două clase dominante din România acelei vremi, la labilitatea pozițiilor pe care ele le ocupau în eșichierul vieții politice românești și la interferența de interese dintre ele, fara a exclude, totuși, și deosebirile de poziții. Dealtfel, chiar unele fapte prezentate în lucrare, contrazic această teză: „sărutul istoric” din parlament de la 13 martie 1907 cu D. A. Sturdza (p. 165), listele de fruntași și membri ai Partidului Conservator-Democrat prezentate la paginile 237, 245 ș.a.m.d. Credem că recurgerea la categorisiri în cazul unor asemenea fenomene complexe ale vieții social-politice nu este soluția cea mai fericită. S-ar cere, poate, la o eventuală reeditare a lucrării, mai multe nuanțări, renunțarea la fraze echivoce. Iată un exemplu: „T. Maiorescu își dădea seama pe de o parte, de personalitatea politica a celui care pusese bazele unui nou partid de nuanță conservatoare, și, pe de altă parte, vedea încă de pe acum pericolul pe care-l prezenta pentru viitorul Partidului Conservator o asemenea ruptură (e vorba de crearea Partidului Conservator-Democrat n. n.). Să fi contribuit la aceasta instinctul de clasă al lui T. Maiorescu, reprezentant, prin originea sa, al burgheziei, ca și Take Ionescu? Mai puțin probabil, deoarece, în întreaga sa activitate Titu Maiorescu a dat dovadă de un atașament total față de ideologia conservatoare” (p. 233). Nu poate stîrni decît nedumerire aprecierea autorilor că programul Partidului Național-Liberal din 1911 „marchează începutul unei perioade noi în istoria politică a României” (p. 162).

Capitolul analizat conține un paragraf consacrat mișcării muncitorești în anii 1908—1910 și care tratează principalele probleme cu care ea a fost confruntată, inclusiv Congresul de reconstituire a partidului socialiștilor români din 1910, în linii generale, în mod corect și corespunzător. Surprinde însă faptul că, la fel ca și în alte lucrări, reconstituirea P.S.D. din România este plasată în contextul „legii scelerate” din decembrie 1909 și cititorul

poate rămîne cu impresia că adoptarea ei a fost factorul care a grăbit (dacă nu a determinat) acest proces. Această impresie este cu atât mai verosimilă cu cît despre premisele teoretice și ideologice ale procesului de reconstituire și consolidare a Partidului se spune prea puțin; despre lupta încununată cu succes împotriva poporanismului și rolul ei în dezvoltarea mișcării muncitorești de la noi nu se spune nimic.

S-ar putea invoca scuza că problema a fost tratată *in extenso* în lucrări speciale. Într-o lucrare de sinteză asupra vieții politice o problemă de asemenea importanță nu poate însă, după părerea noastră, lipsi.

Capitolul se încheie cu două paragrafe privind încercările de creare a unei „partide țărănești” și lupta de eliberare națională pentru realizarea statului unitar al tuturor românilor, care reliefează schimbările intervenite în orientarea politicii externe românești la începutul secolului al XX-lea (de fapt, acest lucru este întreprins și în prefață). Mai puțin însă se pun în evidență acțiunile *interne*, lupta maselor largi populare pentru realizarea statului național unitar.

Este de-a dreptul de neînțeles pentru ce autorii nu spun nici un cuvînt despre Partidul Naționalist-Democratic al lui N. Iorga și A. C. Cuza, mai ales că sub raport programatic el prezintă unele trăsături interesante, iar evoluția (poate mai corect spus, involuția) lui de mai tirziu explică unele fenomene importante din viața politică românească. Prezentarea lui ar întregi peisajul vieții politice românești și ar da un tablou mai complet al schimbărilor intervenite în cadrul ei pe care autorii ni le prezintă în încheierea lucrării.

Aceste observații nu scad, firește, valoarea lucrării utilă atât pentru cercetători cît și pentru publicul larg.

Este o primă sinteză de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric a vieții noastre politice la începutul acestui veac și, ca atare, merită toată considerația.

Nu pot fi ignorate greutatea pe care le-au avut autorii la întocmirea acestei monografii: lipsa de lucrări speciale, relativa absență a izvoarelor primare etc., și de aceea contribuția lor nu poate fi apreciată decît ca meritore.

Nicolae Huscariu

KEITH HITCHINS, *Orthodoxy and Nationality. Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846—1873*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1977, 332 p. (Harvard Historical Studies, 94)

Dacă în *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780—1849*, carte apărută tot la Harvard University Press, în 1969, profesorul Keith Hitchins prezenta ample curente

care au străbătut centrul Europei, aducînd în prim plan, la 1848, o națiune ținută cu forța dispozițiilor legale în afara vieții politice, în cartea pe care o prezentăm accentul pare să

cadă asupra unei personalități. Dar numai aparent, deoarece dincolo de subtilu și de primul capitol cititorul întâlnește nu un om politic singular, ci o întregă mișcare de idei, de forțe politice și sociale, văzute prin prisma evoluției instituției tradiționale care reprezentase poporul român din monarhia habsburgică în fața puterii politice. La rîndul ei, această instituție apare alături de alte formații care prind viață și care o vor trece pe un al doilea plan în activitatea politică. Pe măsură ce lectura avansează, cititorul își dă seama că are în față o continuare a primei cărți, cea din 1969. Autorul și-a continuat cercetările sistematice de arhivă la Cluj-Napoca, Sibiu, Budapesta și Viena, a parcurs o bogată bibliografie și a redactat o lucrare ce umple un mare gol în istoriografia americană și luminează un important capitol din istoria poporului român, înfățișînd lupta politică a românilor transilvăneni din preajma revoluției de la 1848 și pînă după „Ausgleich”, pînă la 1873, cînd s-a stins cel care „legalizase” biserica ortodoxă română și care a ținut să fie îngropat în vatra românească de la Rășinari.

Cartea se desfășoară pe etapele unei biografii, dar nu rămîne dependentă de aceasta; foarte frecvent, personajul principal trece pe plan secundar, lăsînd loc evenimentelor marcate de masele revoluționare sau de oameni politici care urmăreau să dea un alt curs lucrurilor decît cel dorit de compatriotul lor, Andrei Șaguna. De fapt, urmărind gîndirea și acțiunea lui Șaguna, autorul pune în lumină liniile de forță ale mișcării naționale transilvănene și ajunge să delimiteze momentul în care orientarea lui Șaguna trece în umbră, întrucît o nouă orientare s-a arătat mai capabilă să dea un răspuns „orizontului așteptărilor” maselor populare. De aceea, cartea profesorului Keith Hitchins se dovedește a fi fost concepută ca o istorie a vieții sociale și politice a românilor transilvăneni de la mijlocul secolului trecut, cînd monarhia habsburgică a adoptat hotărîri cu consecințe decisive, alegînd un drum fără întoarcere. Datele aduse în lumină de autor și interpretările lui deschid perspectivele unei mai bune cunoașteri a mișcării de eliberare socială și politică a românilor transilvăneni, a mișcării românești spre unitatea națională, precum și a procesului care a sfîrșit prin a destrăma imperiul din inima Europei.

Datele biografice privind pe Șaguna sînt mai abundente în primul capitol, unde este prezentat tînărul macedonean care alege cariera ecleziastică și se încadrează repede într-o tradiție ilustră, a „Școlii ardeleni”; Petru Maior, subliniază autorul, a rămas o autoritate necontestată în ochii lui Șaguna, pînă la sfîrșitul vieții. În fața refuzului încăpățînat al autorităților de a cuprinde în sfera vieții publice reglementate de lege pe românii care nu accep-

taseră imboldul de a trece în rîndul „unităților”, s-a cristalizat curînd tactica lui Șaguna: „Era convins că atitudinea Curții și a guvernului Transilvaniei era condiționată, cel puțin în parte, de imaginea lor despre ortodocși, ca elemente pasive și ușor de manevrat, constituînd pentru monarhie mai curînd o sarcină, decît un ajutor. Era hotărît să schimbe felul lor de a vedea, dar reformele cuprinzătoare pe care le plănuiise nu au găsit ascultare nici la Curte și nici în birocrăția provincială. Apelurile lui la principiile abstracte ale egalității între națiuni și ale drepturilor omului, foarte adesea invocate de intelectualii români, rămneau fără efect. De aceea s-a decis să-și întemeieze cererile pe lege, decrete imperiale, pe precedentul istoric, pe înseși sursele din care își scotea guvernul propriile sale argumente” (p. 28). O atitudine critică față de guvernul local și chiar față de autoritățile centrale, dar niciodată față de împărat, a inspirat lunga lupta a lui Șaguna care și-a văzut frecvent, ca și predecesorii săi, cererile trimise la arhivă sau în labirintul complicat al birocrăției imperiale. A cucerit un statut pentru instituția în fruntea careia a ajuns și s-a angajat într-o diversificată operă de formare intelectuală a compatrioților lui; a pus un accent deosebit asupra cultivării limbii, într-un moment în care politica dominanților urmărea asimilarea prin desnaționalizare, lovînd în uzul limbii materne, mai mult, adresînd realizările lui, pe acest plan, tuturor românilor, îmbrățișînd pe macedoneni în această mare familie. A consolidat și dezvoltat rețeaua de școli, fondînd gimnaziile la Brad și la Brașov; a deschis o nouă tipografie, în 1850, făcînd să apară cărți nu numai pentru biserici, dar și pentru școli, precum și un ziar cu o largă circulație: „Telegraful român”, în 1853. Legăturile cu compatrioții de peste munți au fost foarte puternice, pe acest plan, Șaguna urmărînd sistematic scrierile din cercul „Junimei” de la Iași, de exemplu (p. 253). Pe plan politic a contribuit direct la unificarea luptei tuturor românilor din cadrul monarhiei habsburgice prin încercările sale repetate de a fonda o mitropolie unică, înglobînd și Bucovina, și a pledat pentru menținerea autonomiei Transilvaniei, văzînd în înglobarea ei completă în imperiu un mare avantaj oferit clasei suprapuse; a pledat cauza înființării unui „ducat al românilor” care ar fi grăbit recunoașterea lor ca „națiune”, alături de maghiari, sași și secui.

Acțiunile lui Șaguna nu sînt înfățișate ca aparținînd tuturor românilor din Transilvania. Încă din capitolul al doilea, care a reconstituit desfășurarea revoluției de la 1848, alți oameni și alte forțe s-au dovedit a fi preluat inițiativa politică; ni se pare, totuși, că autorul a acordat prea puțin loc lui Avram Iancu, cu un rol

ce se deduce și din impulsul pe care l-a dat revendicărilor ulterioare adesea menționate, mai departe, de autor. În perioada „absolutismului”, care a urmat revoluției, atitudinile nu s-au putut afirma cu claritate, într-o atmosferă înăbușitoare ca cea creată de deslănțuirea puterii executive; dar deîndată ce puterea centrală a renunțat la măsurile forte și a căutat să contrabalanseze dominația acaparatoare a aristocrației maghiare, după 1860, linii de forță divergente au apărut și în mișcarea națională română, făcând pe cititor să vadă că Șaguna nu a fost singurul reprezentant, și nici măcar cel mai autorizat, al poporului român din provincia de peste munți. În 1861, românii au avut o delegație permanentă la Viena, care, observă autorul cu perspicacitate, „și-a manifestat intenția de a deveni o ambasadă permanentă” (p. 131); or, această misiune era condusă de doctorul Rațiu și de românii din Banat care nu aveau opinii convergente cu ale lui Șaguna. Autorul subliniază chiar faptul că în această perioadă s-au definit trei atitudini: cea exprimată de Simion Bărnuțiu, „care cerea federalizarea imediată a monarhiei”; atitudinea „centristă” a lui George Barițiu care propunea o formulă inspirată de sistemul cantonal elvețian; în sfârșit, grupul condus de Șaguna care susținea autonomia Transilvaniei (p. 133–134). Keith Hitchins îl aduce frecvent în prim plan pe Bărnuțiu care este un conducător politic cu idei noi, ieșind, așadar, din sfera luptei purtate cu mijloace și de pe poziții tradiționale; el se întemeiază mai puțin pe argumente istorice și mai mult pe „dreptul gintilor”, construind un adevărat sistem filosofic. Alături de el apar alți „intelectuali” români care, după cum afirmă repetat autorul, alcătuiesc grupul ce va prelua conducerea în afacerile politice: „gubernul românesc”, care activase la 1848, a dat intelectualilor încredere în forțele proprii. În ciuda faptului că revoluția a fost înfrântă, noul grup a devenit tot mai conștient de rolul pe care aveau să-l joace națiunile în viitor; „ideea de naționalitate ieșise din conflictul recent ca o forță spirituală dominantă în rândul intelectualilor români, un loc pe care avea să-l mențină pînă la unirea Transilvaniei cu regatul României în 1918” (p. 84).

Acești „intelectuali” despre care vorbește Keith Hitchins au apărut ca un grup aproape compact pe scena politică, după 1830, s-au afirmat la 1848 și au preluat conducerea politică după conferința națională de la Mercuria, din martie 1869, cînd a fost ales un comitet de 24 membri în sarcina de a elaborarea unui statut necesar înființării unui partid național. „Conferința de la Mercuria a fost o piatră de hotăr în istoria mișcării naționale române. A marcat formal sfîrșitul dominației episcopilor asupra mișcării naționale, care începuse cu Ion Inochentie Micu-Klein în prima jumă-

tate a secolului 18, și ascensiunea la putere a intelectualilor laici, un proces care se manifestase mai întîi în anii 1830. Astfel, structura tradițională a acțiunii politice românești a fost considerabil modificată, din momentul în care oameni din clasa de mijloc și-au asumat răspunderea treburilor naționale. O concentrare asupra problemelor politice și economice a luat locul vechilor preocupări privind dezvoltarea educației și a culturii generale, deși acestea au continuat să ocupe un loc important în conștiința națională. Noii conducători au organizat bănci proprii, cooperative agricole, asociații de muncitori, societăți literare și organizații politice ca mijloace de a păstra identitatea națională în fața politicii tot mai intolerantă față de naționalități a guvernelor succesive maghiare” (p. 172).

Este firesc, în cadrul unei evoluții a mișcării naționale române din Transilvania, ca locul deținut de Andrei Șaguna să fie reevaluat, așa cum propune Keith Hitchins. Pornind, în primul rînd, de la caracterul instituției conduse de Șaguna care nu se ancora numai în obiective pur politice, deși nu le ignora; tocmai datorită acestui caracter, biserica ortodoxă nu s-a angajat într-o luptă cu caracter predominant politic, cu atât mai mult cu cît ea nu moștenește tradiția separării nete a puterii spirituale de cea temporală, ca în cazul bisericii catolice, care continua să aibă o pondere mare în viața politică a imperiului habsburgic. Nedespărînd spiritualul de temporal, această instituție și-a putut asuma conducerea rezistenței în fața presiunilor confessionale făcute de dominanți, dar nu s-a angajat în exercitarea unei puteri spirituale absolute care să respingă sau să atace realitatea politică. Instituția a dat prioritate noului grup care se dovedea calificat pentru lupta desfășurată în noi condiții, cînd valorile politice și economice au început să predomine în viața societăților europene. Ca atare, nu cazul lui Șaguna trebuie judecat separat, ci trebuie analizat modul în care o instituție tradițională a intrat în recul și a lăsat locul unor noi forme de viață, impuse de noile condiții de existență.

Aceasta ni se pare a fi una din contribuțiile importante ale cărții lui Keith Hitchins la mai buna cunoaștere a evoluției mișcării de eliberare a românilor ardeleni și a luptei pentru unitate națională. Autorul abordează o serie de aspecte ale acestei problematice frontal și propune corectarea unor unghiuri din care a fost privit fenomenul. Astfel, de exemplu, vorbind despre interesul arătat studierii dreptului de către Papiu-Iliarian, Ioan Rațiu și alții, după înfringerea revoluției de la 1848, autorul conchide: „Studiile lor nu trebuie considerate o extindere a Iluminismului în plin mijloc al secolului 19. Ei respectau, într-adevăr învățătura pentru valoarea ei, dar nu mai împărtășeau credința naivă a

străbunilor lor că aceasta era cea mai importantă cheie spre fericirea umană” (p. 85). Precizarea este utilă, de vreme ce unii interpreți români, ca Romul Munteanu sau Ovidiu Papadima apreciază ca iluminismul s-a prelungit în Transilvania până târziu în secolul 19. De fapt, este vorba de arme folosite în alte scopuri tactice, care denotă tocmai trecerea de la iluminismul „Școlii ardelenne” la o angajare predominant politică, în cadrul căreia edificarea intelectuală și înarmarea morală se dovedeau a fi doar o singură latură a unui program mai vast. În timp ce intelectualii luau măsuri pentru a organiza un partid politic, iar „tribuni” desfășurau în Munții Apuseni activități legate de obiectivul înfaptuirii „Daco-României” (p. 163), Șaguna a continuat să gândească „în termeni de valori spirituale și morale, mai curînd decît în termeni referitori la partide politice și ideologii” (p. 283). Cartea lui Keith Hitchins aduce noi dovezi și interpretări pătrunzătoare la dosarul evoluției conștiinței naționale române, tot mai bogat datorită unor solide contribuții străine ce se alătură progreselor înregistrate de istoriografia noastră. Astfel, Krista Zach propunea în *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert* (Otto Harrassowitz, 1977) distingerea unei faze de conștiință proprie, întemeiată pe „lege”, adică pe confesiunea ortodoxă ce se separa pe români atît de otomanii musulmani, cît și de polonezii sau maghiarii catolici, și care s-ar întinde pe secolele 14-inceputul secolului 18, de o fază de cultură națională, afirmată în secolele 17 și 18, urmată de o fază de luptă pentru redobîndirea independenței și de o fază de ecloziune a conștiinței naționale ce și-a fixat drept obiectiv constituirea statului român, în secolele 19 și 20 — primele decenii. La rîndul său, Emanul Turczynski vorbea în *Konfession und Nation* (Verlag Schwann, 1976) despre o fază intermediară, în cazul românilor și sîrbilor din monarhia habsburgică, „confesiunea-naționalitate”. Keith Hitchins duce investigația mai departe, demarcînd momentul în care instituția tradițională, care, subliniază el, dispunea de o adevărată rețea organizatorică, a fost înlocuită de formele moderne ale vieții politice. Ni se pare că o comparare a activității lui Șaguna cu aceea a lui Veniamin Costache ar fi deosebit de instructivă pentru clarificarea etapelor parcurse de cultura română în trecerea sa de la o formă de universalitate tradițională spre noua formă inspirată de „Europa națiunilor”.

O altă contribuție importantă a cărții lui Keith Hitchins se referă la istoria ultimei faze a monarhiei habsburgice. Autorul evocă adesea relațiile fructuoase ale lui Șaguna sau ale intelectualilor români cu politicieni liberali sau oameni de cultură maghiari, ca István Szechenyi, Ferenc Deak sau Joseph Eötvös,

care a propus recunoașterea mitropoliei române ortodoxe de către dieta maghiară; alte forme de dialog s-au stabilit cu oamenii politici austrieci. În același timp, apar în carte figuri de susținători ai imperiului care întrețineau ura între națiuni sau înneacă actele cu propuneri innoitoare în arhive. Conteul Leo Thun, de exemplu, a sprijinit un candidat sîrb la episcopia de Arad nu din dorința de a promova pe sîrbi, ci cu intenția de a spori animozitățile dintre români și sîrbi. Keith Hitchins o spune clar, în prima parte a cărții lui, ca monarhia s-a sprijinit pe aristocrația conservatoare, pe biserica catolică, pe casta militară, pe burocrația germană (p. 96). Mult timp, miniștrii austrieci „au tratat pe români ca pe un *Bauernvolk* incult și i-au respins pe clerici ca fiind superstițioși și ignoranți, impunîndu-se de aceea, cel mai strict control posibil asupra lor” (p. 288). În momentul în care noi grupări politice românești și-au făcut apariția, ele nu au fost acceptate ca parteneri de acțiune, ci au început represiviunile. Astfel, după adunarea de la Blaj, din 15 mai 1868, un proces i-a fost intentat lui Iacob Mureșanu care publicase „Pronunciamentul” adunării în „Gazeta de Transilvania”. Or, constată pe drept cuvînt Keith Hitchins, „semnificația Pronunciamentului nu constă în originalitatea conținutului sau, ci mai curînd în reacția guvernului față de el. A fost prima dintr-o lungă serie de *causes célèbres* pe tema chestiunii naționalităților din Ungaria, întrucît guvernul a inițiat acțiune penală împotriva autorilor și a lui Mureșanu pe temeiul că se facusera vinovați de agitație împotriva unității și securității statului. Asemenea procedee aveau să devină trăsătură comună a vieții politice maghiare, pînă ce monarhia s-a destrămat în 1918 și au contribuit mai mult ca orice altceva la îndepărtarea naționalităților nonmaghiare de Ungaria-Mare” (p. 167); a urmat procesul Memorandistilor.

Reluînd în evidență aceste aspecte, devine posibil să fie mai bine înțeleasă destramarea monarhiei austro-ungare, consecință a conflictului tot mai acut dintre aristocrația care respingea din principiu revendicările „poporului de țărani”, pe motiv că țărani nu se pot conduce singuri, și inasele care se vedeau sistematic respinse de la viața politică, dirijată de o clasă în numele lor și în interesul ei. Este o problemă care merită o atenție specială, după cum a subliniat constant istoriografia noastră recentă, și care se impune a fi discutată de specialiștii de prelungindeni, alături de celelalte chestiuni încă deschise în fața cercetării aplecate asupra ultimei perioade din viața monarhiei habsburgice (și pe care le recapitulează Samuel R. Williamsom Jr. în bilanțul *The Habsburg Monarchy after Ausgleich*, „The Historical Journal”, 1978, 2, p. 427—444). Nu mai puțin se impune a fi studiată viața intelectuală, pentru a surprinde

în mentalitatea claselor și națiunilor tot mai conștiente de individualitatea lor, factori de solidaritate și factori de dispersiune. A existat o cultură comună întregii monarhii, capabilă să creeze solidarități, sau avem de-a face cu o pluralitate de culturi, ținute laolaltă de ideea imperială și de mitul „bunului împărat”? Cum s-a repercutat asupra vieții politice clivajul net pe care l-a adâncit birocrăția imperială între cultura Curții, poate cultura vieneză, și culturile dezvoltate de cite un „Bauern-

volk”? Care a fost raportul dintre privilegiile aristocratice și drepturile cetățenilor?

Cartea lui Keith Hitchens ridică aceste probleme, tocmai pentru că elucidează aspecte majore din viața culturală a românilor transilvăneni. De la cartea din 1969 la cea apărută de curind autorul a făcut un vizibil progres în înțelegerea fenomenelor și în prezentarea lor, în toată complexitatea lor. Cartea de față îl indică drept unul dintre cei mai autorizați specialiști străini în istoria modernă a Transilvaniei.

Alexandru Dușu

EMILIA MORELLI, *I dieci anni che fecero l'Italia*, Edit. Felice Le Monnier, Firenze, 1977, 206 p.

Deceniul anterior primei perioade a unității italiene este cercetat de Emilia Morelli în elementele care au avut rol determinant în pregătirea ei: forțele politice — grupări și protagoniști — și opinia publică; o a doua parte a studiului este rezervată mișcării milaneze din februarie 1853, activității parlamentului subalpin și a stîngii revoluționare, cun și unor momente și personaje ale anilor 1858-1860 vazute prin intermediul jurnalului lui Giuseppe Massari. Primul capitol este dedicat polemicii asupra cauzelor înfrîngerii revoluției, intervenite între exponenții diverselor tendințe, în cautarea unei platforme care să permită reluarea operei inițiate în 1848-1849. Examinarea critică este condusă de autoare atât în planul ideologic-politic în care analizează comportarea maselor, în special meridionale, față de inițiativa mazziniană — descoperind în carențele programului social al ei, factorul care a generat, după un prim avânt popular, stări de confuzie și de nereceptivitate uneori ostilă — cit și în acela al artei militare ai cărei măștri combăteau soluționarea problemei italiene prin tentative izolate, reclamînd organizarea unei armate moderne, eficiente, premisă a triumfului din 1859.

În stimularea forțelor purtătoare de viitor, Emilia Morelli distinge rolul aparte al interpreților fundamentali ai celor două orientări antitetice, a democraților și a moderatilor, Mazzini și Massimo d'Azeglio, identificînd factorii propulsori ai vocației mazziniene de acțiune în altitudinea conștiinței morale, în certitudinea absolută a deținerii adevărului; înfrîngerea revoluției fusese exclusiv materială, rezultat al divizării democraților în fața unui adversar abil, de aceea Mazzini exaltase în crezul său preeminența coordonatelor etice, reafirmînd primatul principiului unitar în soluționarea problemei național-politice, program în jurul căruia se vor grupa în Comitetul Democrat European

și reprezentanții celorlalte naționalități care urmăreau idealuri similare. În acest spirit, dispariția celei de-a doua republici franceze în decembrie 1851 este considerată un eșec pentru democrația italiană și pentru acei democrați care contaseră pe inițiativa franceză, numai sub raport ideologic, nu și operativ.

Paralel cu încorporarea accentuată a idealurilor unitare și democratice italiene în mazzinism, asistăm într-un Piemont care începe să polarizeze tot mai vaste interese și energii italiene ca și simpatii ale opiniei europene, la o inteligentă opera de rennoire instituțională în sens moderat, prezidată de Massimo d'Azeglio. Detectabilă pînă atunci în operele poezilor sau ale unor gînditori politici ca Mazzini, ideea de naționalitate patrunde în aulele universităților torineze prin prelegeri ca acelea ale exilatului napolitan Pasquale Stanislao Mancini.

Pe lîngă diversele teze și poziții ale liberalismului moderat și ale democrației, și raporturile dintre Mazzini și celelalte figuri remarcabile sau importante ale rezecției italiene, Cattaneo, Manin, Ferrari, Montanelli, Cernuschi ș.a., autoarea dezbate atitudinea emigrației italiene din diferite zone ale peninsulei față de noile realități sarde și contribuția ei la difuziunea programului italian, la receptarea lui de către opinia publică europeană — care a precedat soluțiile militare și diplomatice —, mitul lui Vittorio Emanuele, modul în care Europa — mai ales Marea Britanie — a combătut reacțiunea în Italia, cu precădere cea burbonică. În bătălia mazziniană, interesul major al său merge mai puțin către Comitetul Democrat European decît spre acela italian, datorită importanței excepționale asumate de acesta în cadrul democrației peninsulare ca expresie a unui partid național care sintetiza în substanța programatică, aspirațiile majorității: superior în definirea țintei supreme,

Mazzini se va arăta ineficient în planul organizării practice, marcând prin insuccesul prevăzut al mișcării milaneze din 6 februarie 1853, estomparea rolului său de conducător la acțiune, dar nu și a idealului suscitată de el cu clarviziune de precursor și nobilă fervoare patriotică, într-un moment de maximă descumpănire.

Un examen la fel de penetrant în rigoare, implicând ca și cele întreprinse pînă aici, o profundă cunoaștere de către lector a faptelor din peninsula și a sensurilor generale ale acestora, este întreprins în legătură cu opera lui Cavour în economia și politica piemonteză, cu noile forțe operante în Italia și în Europa, cu participarea regatului Sardiniei la conflictul din Crimeea, cu ponderea muratismului pe scena politică italiană.

Articulat într-o perioadă de recesiune a democrației, programul cavourian se traduce printr-o detașare tot mai pronunțată de Mazzini a oamenilor de acțiune. Spre Piemont se îndreaptă nu numai atenția celor desprinși cu politica, dar și operatorii economici din acele state italiene a căror activitate productivă este limitată în posibilitățile de dezvoltare, de structuri învechite. Blocind fermentii înnoitori prin criteriile conservatoare urmate în economie, guverne reacționare vor lăsa Italiei unitare o situație materializată încă în dezechilibre între regiune și regiune, mai nete între Nord și Sud.

În lumina meritată este pusă gîndirea lui Giorgio Pallavicino Trivulzio, primul propagator al ideii apropierei forțelor democratice de monarhia sardă — care proclamă prioritatea obiectivului independenței prin luptă armată la scară națională — și contribuția represivii austriace și burbonice la configurarea unor structuri dinamice ale democrației grupate în jurul lui Garibaldi, spirit republican dar care descoperă în regatul piemontez puterea capabilă să unească operativ pe cei animați de febră activă. Guvernul Sardiniei a decis la o intervenție în sens liberal și anti-austriac în conflictul oriental, regele îl susține necondiționat pe Cavour care discerna în alianța cu Anglia și Franța nodul care va lega definitiv Piemontul de Occident: în acest sens, tratatul din 10 ianuarie 1855 consacrand această alianță, este interpretat ca ultimul document *piemontez* semnat de Cavour, un Cavour în a cărui depiemontizare progresivă și italianizare lentă dar fermă, se desprinde în afara ponderii determinante a contactelor sale cu mediile italiene din Paris și a acelora cu factorii de răspundere ai politicii externe europene, impulsul perseverenței propagande unitare mazziniene.

O influență enormă asupra opiniei italiene este recunoscută reuniunii din 8 aprilie a Congresului de la Paris, prin suportul

moral oferit mai ales supușilor papei și ai regatului napolitan.

Devenită europeană sub raport politico-diplomatic, problema italiană este analizată atent în diversele ei fundamente de după 1856 cînd Manin și Pallavicino reiau opera lor națională, subordonînd-o unui program precis care acordă credit monarhiei piemonteze cît timp ea tinde spre independență și unitate: privat de conținut ideologic, carență în care autoarea revelă și limitele sale, acest program exclusiv pragmatic apare, cu toată pecetea lui moderată, solid ancorat în multiforma realitate italiană.

În studiul Emiliei Morelli se atribuie justificat o pondere apreciabilă consensului lui Garibaldi și Giuseppe La Farina în dezvoltările succesive ale bătăliei ideologice prounitare, consens de mare valoare emblematică pentru mase al primului, de remarcabilă semnificație organizatorică al celui alt. Fundamentală ca inspiratoare a opiniei publice îi apare cercetatoarei importanța Societății naționale italiene prin concordanța de scopuri manifestată într-un program neseparatist și nemunicipalist care asigură regelui, în ipostaza de port-drapel al unității, adeziunea Italiei.

În același timp cu Societatea națională italiană se reorganizează după dezastrul din 1857 (încheierea tragică a tentativei revoluționare a lui Carlo Pisacane), cealaltă forță politică a democrației care se desprinsese de Mazzini fără să îmbrățișeze devisa „Italia e Vittorio Emanuele”. Statul major republican unitar al Partidului acțiunii se va recom-pune sub egida lui Garibaldi, recunoscut ca șef militar.

O expresie elocventă a noii mentalități piemonteze este identificată de autoare în expunerea portretului îndoliat al lui Felice Orsini pe strazile torineze în martie 1858, gest ce semnifică recunoașterea unanimă a unei sperate italianități care înarmase brațul atentatorului.

Alianța franco-piemonteză și reacția puterilor față de ea e analizată prin prisma ideii că pentru menținerea păcii în Europa, era imperios necesară transformarea realității italiene, iar victoria militară din 1859 asupra Austriei ca o parte relevantă, dar nu esențială, a programului elaborat de Cavour în care este accentuată latura națională a acțiunii, aceea care încerca să contracareze planul napoleonian de împărțire a Piemontului și să determine Europa să accepte rezultatul obținut printr-o impunătoare demonstrație de voință populară. Descoperind lînta majoră cavouriană în blocarea țelurilor franceze cu ajutorul tuturor forțelor italiene, E. Morelli explică armistițiul de la Villafranca prin riscul pe care continuarea conflictului îl repre-

zenta pentru veleitățile expansioniste și influența lui Napoleon III în Piemont.

Momentul căderii lui Cavour creează o forță compactă în Italia centrală întrunind liberali și democrați, Mazzini personal adresează scrisori din Toscana regelui Sardiniei, italienii se recunosc acum mai ales în Vittorio Emanuele și Giuseppe Garibaldi. Merite determinante sînt atestate în intervalul incert iulie 1859 — martie 1860, capacității lui Luigi Carlo Farini de a menține ordinea în ducate și în Legațiunile pontificale, exemplarei tenacități unitare a lui Bettino Ricasoli. Anxietățile votate prin plebiscite consacră triumful principiului naționalității în Italia centrală, al principiului unitar contra celui federalist susținut de Napoleon III spre a domina peninsula, intenție căreia i se opune Anglia considerată unicul sprijin extern al lui Cavour. Aplicat, în aceasta privință, asupra determinării ponderei unor influențe eficiente sub raport diplomatic în concertul internațional al epocii, studiul discutat aici, nu examinează — din păcate — și suportul moral-politic pe care îl putea reprezenta pentru Piemont poziția constant favorabilă a Principatelor Române — animate de idealuri identice — fața de problema italiană, semnificația și valoarea acesteia.

Studierea originii expediției celor O Mie implică revenirea la democrați și la Garibaldi, stindardul dar nu și creierul stîngii revoluționare care acceptase campania din 1859, se retrăsese după Villafranca, și era acum condusă de Agostino Bertani. Intransigența lui Mazzini nu fusese însă abandonată de toți democrații pentru a lupta în armata sardă. În timp ce unii îl urmaseră în Italia centrală, alții adoptaseră devisa sa „în centru, în centru, cu ținta la Sud” înflăcărați de speranța de a-l elibera prin popor și pentru popor, plan pentru care militau în primul rînd Francesco Crispi și Rosolino Pilo. Ultimul și Mazzini sînt fermi în ideea că scintea libertății trebuie să se aprindă în Sicilia, ajutată apoi de o expediție în partea continentală a regatului burbonic. Pilo rupe ezitățile și trece în insulă, la 4 aprilie 1860 Palermo inițiază mișcarea: Quarto, Marsala, Calatafimi și capitala însulară serbează un triumf care e în același timp militar și popular, dar perspectiva democratizării duce la apariția unui acord între Torino și clasa conducătoare siciliană. Coroborată de relevantele exemple ale ralierei finale a majorității considerabile a italienilor influenți la atît de populara formulă „Italia și Vittorio Emanuele”, sub imperiul căreia contrastul dintre democrați și moderați operează în sens unificator, prin anexiuni, concluzia autoarei conform căreia noua Ita-

lie lua ființă dintr-o revoluție controlată de liberalismul moderat, structurîndu-se prin adaptarea legislației piemonteze la o realitate teritorială foarte diversă în dezvoltare și tradiții, este incontestabilă: Piemontul se va „dizolva” treptat în Italia, sinteză a unor forțe politice operante constant prin fervoarea crezului, curajul și perseverența acțiunii, rigizarea inteligenței sau noblețea sacrificiului.

Structurată în 4 studii independente sub titlul de „Fragmente ale Deceniului” partea a doua a volumului se deschide cu o dezbatere „În jurul mișcării din 6 februarie 1853”, în care se cercetează realitatea politică lombardă anterioară acelei tentative milaneze concepută de Mazzini ca început al unui mare incendiu italian, al unei vaste mișcări europene inițiate de Italia, dată care marchează o modificare fundamentală a apostolatului mazzinian și o etapă nouă în istoria partidului liberat în care confluază noi elemente, atît de la stînga cît și de la dreapta, creînd totodată un abis insurmontabil între italienii de orice orientare și Austria, și determinînd o îndepărtare rapidă a Partidului acțiunii de mazzinismul pur.

În amplel articol următor, „Jurnalul lui Giuseppe Massari, 1858—1860”, autoarea nu-și propune o viziune critică a evenimentelor din perioada cea mai complexă a secolului al XIX-lea italian, ci o trecere în revistă a ceea ce secretarul cavourian atît de informat, observă și consenmează din biroul său torinez în legătură cu misiunea diplomaților de prim plan, ai Angliei, Franței, Prusiei și Rusiei, și cu figurile proeminente lombarde, toscane, napolitane sau din provinciile pontificale. Un element referit într-un pasaj al însemnărilor lui Massari, reflectă sub un pretext anecdotic, atitudinea lui Cavour față de problema Principatelor Române, în momentul alegerii lui Cuza ca domn: „eu nu știu cine este el, dar văd că turcul suferă din cauza acestei alegeri: presupun că Austria suferă de asemenea și de aceea eu sînt satisfăcut”. În însemnările lui Massari grupate în trei părți, pregătirea pentru acțiune, conflictul militar cu Austria și anxietunile, Italia ocupă locul privilegiat. În ele se evidențiază progresul remarcabil al spiritului național în dauna tradițiilor regionaliste, revelația clară a drumului de urmat către independență și unitate.

Un studiu este consacrat sesiunii din 1859 a parlamentului subalpin, cu specială considerare a dezbaterilor de politică externă, angajate pentru a evalua poziția și a stabili conduita Piemontului în fața Austriei și a Europei, istorie a unei serii de adunări legisla-

tive care duraseră patru luni și se încheiaseră cu acordarea deplinei puteri lui Vittorio Emanuele. Ultimul studiu analizează comportarea și acțiunile stângii revoluționare de la Villafranca până la plebiscite. Pătrunzând starea de spirit a italienilor la anunțarea armistițiului și a preliminarilor păcii într-o țară în întregime animată de aspirația eliberării, Emilia Morelli examinează atitudinea diversilor protagoniști în acele momente cruciale în care jocul diplomației încerca să compromită unitatea națională, ideal pe care Mazzini și mazzinienii îl subordonaseră de la început tuturor celorlalte concepții politice și care se înrădăcinase viguros și în alte sectoare inițial mai puțin receptive la ideea constituirii unui stat național unic în peninsula. Simțit cu intensități diferite de exponenții săi, idealul era comun, diversitatea dintre aceștia manifestându-se numai în alegerea mijloacelor de îndeplinire. Între realizările excepționale ale stângii în acele luni decisive, autoarea subliniază succesul subscipției pentru cele un milion de arme lansate de Garibaldi pe urmele ideii mazziniene a înarmării poporului, împlinire care rămânea eficientă și pentru viitor, așa cum intactă supraviețuise popularitatea celui constrins în noembrie 1859 să se retragă din scenă, pentru a reapare cu o aureolă incomparabilă în mai 1860, începând de când ideea armatei revoluționare de eliberare se va infăptui în strălucita campanie din Sicilia. Garibaldi va deveni stindardul opoziției revoluționare al cărui creier tot mai contestat în plan operativ de o majoritate care îi absorbea numai ideile, fusese Mazzini. Grupul cel mai remarcabil al stângii se adună în jurul lui Agostino Bertoni, intermediar între diversele tendințe, de la Mazzini până la Cattaneo. Stînga revoluționară își reia libertatea de acțiune limitată de o situație defavorabilă celor ce reclamă triumful popular, devisa sub care se va reuni expediția fiind „Italia e Vittorio Emanuele”.

Extrem de prețioasă este în lucrare și nota bibliografică finală asupra deceniului de pregătire. Referința obligatorie este în primul rînd *Bibliografia dell'età del Risorgimento in onore di A.M. Ghisalberti*, 3 vol., Firenze, 1971—1974, și unul de *Indici* (1977). Alte informații de prima mînă oferă volumele publicate anual sub titlul de *Bibliografia storica nazionale*, cuprinzînd întreaga producție istoriografică italiană, și *Rassegna storica del Risorgimento*, cu apariție trimestrială. Recentele celebrațiuni centenare au favorizat perioadele 1848—1849 și 1859—1860. O literatură abundentă stă la dispoziția cercetătorului în domeniul politicii externe.

atît prin publicațiile de surse cit și prin sinteze. Institutul italian de istorie modernă și contemporană continuă în „Fonti per la storia d'Italia”, editarea documentelor diplomatice. Dintre sintezele cele mai importante (există asemenea „reconstrucții” care interesează raporturile cu Anglia, Franța, Germania, și Rusia), notăm remarcabilele lucrări ale lui Franco Valsecchi, *L'Europa e il Risorgimento italiano. L'alleanza di Crimea*, ed. 2^a, Firenze, 1968 și *Italia ed Europa nel 1859*, Firenze, 1965 sau — pentru zona noastră — A. Tamborra, *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX—XX (1800—1920) in Storia universale*, Milano, Vallardi, 1973, vol. VII, t. 3, și 4. Semnalăm de asemenea actele congreselor risorgimentale care tratează din diverse unghiuri teme de sinteză în toate implicațiile lor. Trimiteri indispensabile se fac și la studii privind ideologiile și partidele politice (Ex.: W. Maturi, *Partiti politici e correnti di pensiero nel Risorgimento* în „Nuove questioni di storia del Risorgimento e dell'Unità d'Italia”, Milano 1961, I, F. Della Peruta, *I democratici e la rivoluzione italiana*, Milano, 1958; id., *Democrazia e socialismo nel Risorgimento*, Roma, 1965 — între timp a apărut ediția a 2-a, 1973; id., introducerea la *Giuseppe Mazzini e i democratici*, Milano — Napoli, 1969; A. Galante Garrone, *I radicali in Italia*, Milano, 1973; „Correnti ideali e politici della Sinistra italiana dal 1849 al 1861”, în „Atti del XXI Convegno toscano”, 1975. Problema italiană în evoluția ei, în ecurile din afara Italiei, a fost excelent studiată de Franco Venturi, *L'Italia fuori d'Italia* în *Storia d'Italia*, III, Torino, Einaudi, 1973.

Nota se încheie cu o analiză a principalelor studii publicate asupra diverselor instituții, a protagoniștilor și altor personaje ale istoriei italiene, a diferitelor regiuni ale Italiei, relevîndu-se remarcabile volume consacrate pe profilele tematice menționate, de istorici ca D. Demarco (pentru economie), Carlo Ghisalberti (drept), Piero Pieri (istorie militară), Alberto Maria Ghisalberti (*Massimo d'Azeglio. Un moderato realizzatore*, Roma, 1953). Același pregătește editarea corespunzătoare lui d'Azeglio), Rosario Romeo (*Dal Piemonte sabaudo all'Italia liberale*, 1963 — apărută cu o nouă ediție în 1974; *Cavour e il suo tempo*, 2 vol. 3 t. — Bari, 1969, 1977; *Il Risorgimento in Sicilia*, ed. 2-a, Bari, 1970), ș.a. ale căror lucrări au adus importante contribuții la luminarea „deceniului de pregătire” a unității italiene.

Ștefan Delurcanu

I. P. MEDVEDEV, *Vizantiiskii gumanizm. XIV—XV vv.*, Izd. Nauka, Leningrad, 1976, 256 p.

Problema umanismului bizantin din secolele XIV—XV rămâne una din cele mai controversate nu numai în cultura bizantină dar și în cimpul preocupărilor legate de istoria milenară a imperiului creștin-ortodox, în general. Specialiștii se consideră îndreptățiți să denumească „umanism” mai multe mișcări din istoria culturii bizantine¹. Fără a pune în discuție justetea unei atari terminologii, rămâne însă în concepția majorității specialiștilor drept „umanismul clasic bizantin” mișcarea intelectuală din secolele XIV—XV, căreia istoricul sovietic I. P. Medvedev i-a consacrat recent o noua sinteză.

În lucrarea sa, Medvedev ne ofera o cuprinzătoare sinteză a vieții intelectuale din Bizanțul secolelor XIV—XV, punind în lumina, pe baza cunoașterii aprofundate a izvoarelor vremii tratate filozofice, scrieri retorico-literare, istorice, epistografice etc. — o serie de concluzii asupra tendințelor umaniste din cultura bizantină a epocii studiate. După o schiță istoriografică a problemei, autorul face o precizare metodologică: numai prin eliberarea de jugul terminologic se poate vorbi despre umanismul bizantin, fiind pe deplin conștient că nu a existat nicicând în Bizanț un umanism, ca o largă mișcare culturală, expresie ideologică a burgheziei. Întrebuințând termenul de umanism bizantin, Medvedev are în vedere desemnarea aceluia complex spiritual, intelectual, psihologic, estetic, caracteristic unor anumite cercuri ale societății bizantine din sec. XIV—XV, complex care, în condiții istorice date, a dobândit o tentă umanistă și a fost, după opinia sa, un fenomen nou în istoria culturii bizantine. Dacă din punctul de vedere al trasaturilor și formelor sale de manifestare, umanismul bizantin își poate găsi corespondențe spirituale în umanismul italian, autorul nu încearcă însă să pună semnul egal între cele două fenomene culturale și cu atât mai puțin să-l pună pe cel dintii ca punct de plecare al Renașterii italiene. Cu toate acestea nu poate fi contestată, după opinia autorului, contribuția reală fructuoasă a culturii bizantine în Renașterea Italiană. Dat fiind sensul larg, intelectual al noțiunii de umanism, comparația dintre fenomenul italian și cel bizantin

este posibilă, în principal, în plan istoriografic. În ceea ce privește însă pe purtătorii individuali ai culturii umaniste în Bizanțul târziu, niciunul nu va putea fi etichetat ca fiind un umanist „pur”, în sensul renascențist occidental al termenului. Desigur, acest curent intelectual nou, care a cuprins Bizanțul sec. XIV—XV și pe care Medvedev îl consideră ca umanist, a apărut și s-a manifestat în anumite cercuri intelectuale departe de cunoașterea și înțelegerea sa de către marea masă a populației, care rămâne în continuare sub influența ideologiei tradiționale medievale. Dacă ideile unor figuri proeminente ca Theodor Metochites, Nikephor Gregoras, Gemistos Plethon nu au rămas totuși fără ecou în rindurile contemporanilor, faptul se datorează acelor umaniști de „rangul doi” sau simpli oameni de cultură, care au oferit o bază de interes pentru ideile „celor mari”.

Abordarea în primul capitol al cărții a problemei umanismului bizantin și a legăturilor sale genetice, abordare ce presupune analiza în întregime a dezvoltării gândirii filozofice și social-politice în Bizanțul târziu, începe cu fixarea elementelor caracteristice ale vieții intelectuale din Bizanțul Paleologilor. În acest sens cunoaște o deosebită amploare cultul antichității și al științelor antice în condițiile în care o ruptură adincă cu antichitatea clasică nu a avut loc în istoria culturii bizantine, se remarcă un interes crescând pentru carte-bibliofilia — în strinsă legătură cu aspirația către eternitatea operei literare, se pot regăsi la umaniștii bizantini universalismul și enciclopedismul propriu cărturarilor renascențiști în setea lor de cunoaștere cit mai largă, chiar dacă adesea în dauna profunzimii, iar pe plan organizatoric se înmulțesc acele „θεατρα”, expuneri însoțite de discuții pe teme filozofico-literare comparabile cu *symposia* umaniștilor italieni. Din toate acestea, autorul desprinde începutul unui proces de secularizare a gândirii, proces care a fost însă împiedicat de polemice filozofico-religioase ce au început în anii '40 ai secolului XIV. Desi disputele se purtau pe teren scolastic-religios — și aici putem evoca polemica dintre Plethon și Scholarios —, discuția era adincă principială avind în vedere natura umană, locul omului în univers, posibilitățile sale de cunoaștere, și conducea spre o viziune mistico-religioasă ori spre un „umanism laic”. În condițiile victoriei ideilor monahale, hesychasmul a fost recunoscut ca dogmă oficială și adoptat ca armă împotriva adversarilor; biruința viziunii mistico-religioase a însemnat o schimbare importantă în planul vieții intelectuale, iar umanismul a

¹ Vezi lucrarea a lui P. Lemerle (*Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur l'enseignement et culture à Byzance des origines au X-e siècle*, Paris, 1971), care se referă la ampla mișcare culturală de caracter enciclopedic, practic și utilitar din secolul X din jurul împăratului-cărturar Constantin VII Porphyrogenetul.

suferit o înfrângere. Din a doua jumătate a secolului XIV și mai ales în secolul XV se produce deplasarea intelectualilor din metropolă în provincie sau în Italia, punând astfel bazele diasporei în Occident. Centrul culturii umaniste se mută la periferia imperiului, iar în secolul XV el devine orașul Mistra, capitala Moreei bizantine, unde avea să se formeze Gemistos Plethon, figură istorică de excepție ivită în condițiile critice ale societății bizantine de la răscrucea secolelor XIV—XV. Printre membrii cercului de la Mistra se numără și viitorul cardinal Bessarion, Laonic Chalkokondyl, Raul Kabasis etc. Dar reacția hesychastă și cucerirea otomană aveau să-i împrăstie pe umaniștii de la Mistra și pe cei din alte centre ale imperiului, iar Italia a devenit pentru ei o nouă patrie în care s-au integrat cercurile intelectuale peninsulare și, de la catedrele universităților italiene, au devenit propagandiști ai moștenirii antice și prin aceasta au adus o contribuție importantă la Renașterea europeană.

Cel de-al doilea capitol este consacrat analizei neoplatonismului ca bază filozofică a umanismului bizantin într-o epocă de înflorire a aristotelismului. În fapt, acest „platonism” include sensuri și doctrine foarte adesea diferite, ce trebuie studiate și identificate. Dacă am încerca să surprindem întreaga gamă de opțiuni filozofice din epoca studiată, s-ar putea spune că aproape toți reprezentanții culturii umaniste erau platonisti: Toma Magistru, Maxim Planudes, Theodor Metochites, Nikephor Gregoras, Gemistos Plethon, Visarion din Niceea, Mihail Apostatul etc. La o oarecare distanță de aceștia se află Nikephor Chumnos cu năzuința sa de a împăca pe Platon cu Aristotel și pe amândoi cu creștinismul, urmat de Varlaam Calabrianul, Dimitrie Kidones, Ioan Gortosmen și alții cu predilecția lor clară pentru metoda scolastică. De cealaltă parte se află Georgios Scholarios și hesychaștii, care se constituie ca o negare a noului curent umanist. Cheia sistemului filozofic al lui Gemistos Plethon, figura centrală a umanismului bizantin, este, în concepția lui Medvedev, încercarea sa de a construi o viziune totală asupra universului pe baza învățăturii platoniene despre „ideile în formă pură”. În esență, panteonul său politeist, în frunte cu pantocratorul Zeus, reprezenta un sistem al personificării categoriilor filozofice ce descriu lumea și sint deduse una din alta, cu alte cuvinte este un sistem general de semne, cum, de pildă, Zeus este ideea absolută a cauzei de a fi, ființa însăși.

Critica creștinismului și încercarea de a crea un nou cult religios formează obiectul celui de-al treilea capitol al lucrării. O anumită atitudine de opoziție față de biserică și față de religie, în general, a constituit o notă caracteristică a umaniștilor italieni. Până în veacul

XV nu se pune problema reformării bisericii în Bizanț, dar critica la adresa monahismului a preocupat mințile unor învățați ca Psellos, Ioan Prodormos sau mai mult încă a înspirat acțiunea politică antimonahală a unor împărați cum este cazul celor iconoclaști. Totodată, se pare că apărarea dogmelor bisericești nu intra în sfera de interes a acelei categorii de profesori, retori, adversari ai palamiților, preocupați de filozofia antică. În limitele noului sistem religios original, denumit de autorul lui *teologia elină*, Plethon ajunge la critica monahismului din punct de vedere economic și social. Reforma sa, vizind aspecte multiple — de la reintroducerea politeismului elin până la schimbarea calendarului bisericesc și a liturghierului —, se răsfinge și asupra bisericii ca instituție, reducând rolul său la zero, căci funcțiile cultului le putea îndeplini de fapt oricine și oriunde. Desigur, sistemul său religios complicat și străin spiritului creștin ortodox nu ar fi găsit audiență în rindurile contemporanilor. În acest context însă se impunea o analiză amplă a funcției curentului hesychast în eșecul oricăror tentative de reformare a bisericii în sensul preconizat de Plethon. De altfel, în capitolul următor, ce abordează viziunea umaniștilor bizantini asupra omului și lumii, autorul consideră — contrar unor păreri răspândite și în cercurile istoricilor marxiști — că misticismul hesychaștilor bizantini din secolul XIV, chiar dacă plasează omul în centrul universului, nu poate fi pus la baza renașterii spirituale a omului și nu poate fi integrat în concepția apuseană despre umanism. Concentrarea atenției spre lumea interioară, departe de zbuciumul vieții de toate zilele spre a atinge scopuri transcendente ale unui obiect iluzoriu, nu are nimic comun cu etica umanistă a omului cetățean². De aici autorul se consideră îndreptățit să conchidă că reprezentanții intelectualității bizantine, adversari ai palamiților, se înscriu în concepția umanistă despre om. *Homo universalis* din concepția umaniștilor bizantini apare exprimat la Nikephor Gregoras în caracterizarea pe care o face lui Theodor Metochites. Raportul dintre τὸ βίος θεωρητικός și τὸ βίος πρακτικός în concepția lui Metochites și mai ales în aceea a lui Plethon îi prilejuiește autorului o amplă analiză a umanismului cetățenesc și a eticii umaniste în viziunea a doi dintre reprezentanții de seamă ai Renașterii bizantine, la care perfecțiunea omului nu poate fi atinsă nici în extaz, nici în mistică, ci numai în știință.

Următorul capitol, poate cel mai interesant și semnificația nu numai din punctul de vedere

² I. P. Medvedev, *Vizantijskij gumanizm XIV—XV vv.*, Leningrad, 1976, p. 91—92. În continuare, trimiterile la lucrare se vor face în text.

al umanismului dar încă și din cel al evoluției gândirii filozofice în general, se oprește asupra problemei determinismului și a libertății în literatura filozofică a Bizanțului secolelor XIV—XV. Până în veacul XIV gândirea bizantină era preocupată să dea un răspuns la problema locului omului în univers și a libertății voinței sale prin împăcarea a două idei care se opun, atotputernicia divină și responsabilitatea umană. Secolul XIV aduce o îndepărtare de înțelesurile teocratice prin dezvoltarea sub forma alternativei a unor teme ca cea a soartei (τύχη) sau a necesității implacabile. Concepend soarta ca întâmplare — formă de manifestare a necesității, Metochites consideră că puțini oameni se pot împotrivi soartei așa cum ar trebui pentru că numai prin destoinicie omenescă (ἀρετή) imbinată cu educație (παιδεία) se poate lupta împotriva nereușitelor vieții. Deși viața activă nu este încă *liberum arbitrium* cum va fi bunăoară în reforma unui Calvin — prin străduința de a uni τὸ βίος θεωρητικός cu τὸ βίος πρακτικός nu se putea nega total, remarcă autorul, libertatea voinței în viziunea lui Metochites. Existențialismul original al lui Metochites a găsit ecou în sentimentele de nesiguranță, de dezechilibru ale intelectualității bizantine. Dealtfel, conștiința fragilității structurilor de viață existente, legată de credința în soartă, este o trăsătură generală a literaturii bizantine din secolele XIV—XV (Maxim Planudes, Toma Magistrul, Nikephor Gregoras, Grigore din Cipru etc.). Autorul ilustrează acest lucru printr-un pasaj din autorul anonim al asediului Constantinopolului din 1394—1402 (p. 112) și se oprește în același context asupra influențelor metochitiene într-o scriere a lui Manuil II Paleologul. Tema soartei, sentimentul nesiguranței existenței umane, ideea fatalistă a slăbiciunii omenestii s-au răspindit și în istoriografia bizantină a secolului XV, marcând o îndepărtare de principiile medievale și de explicațiile biblico-providențialiste a procesului istoric universal. În continuare, autorul se oprește îndelung asupra determinismului absolut de tip idealist, desprins din lucrările lui Plethon. În viziunea sa, nimic nu este întâmplător în univers căci toate evenimentele și fenomenele sînt determinate de zei, în afară de pantocratorul Zeus care nu are nevoie de nici o determinare, el fiindu-și cauză și — reprezentînd cea mai înaltă forță — necesitatea însăși. Dacă în acest context nu există nici o posibilitate de manifestare a voinței umane, Plethon consideră totuși că omul poate fi și fericit atunci cînd acționează în concordanță cu necesitatea divină. Avem, așadar, de-a face cu teoria necesității, înțelese, desigur, într-o formă strict idealistă. Problema libertății nu se pune, fără îndoială în felul în care se punea în Occident, mai ales la filo-

zofii atești, dar semnificativă este preocuparea pentru existența umană și pentru forțele care o dirijează, preocupare caracteristică cercurilor umaniste apusene.

Oprindu-se asupra idealului politic al umanistilor bizantini, într-un alt capitol Medvedev urmărește cîteva probleme ca persistența ideii de imperiu universal alături de manifestările neolenice (M. Planudes, Metochites, Nikephor Gregoras), măsura în care umanistii bizantini credeau în eternitatea monarhiei universale (Th. Metochites) ori în puterea de esență divină a împăratului, conștiința posibilității și necesității restructurării bazelor social-politice ale societății bizantine (Plethon). Deși existau preocupări teoretice în jurul alegerii celei mai bune forme de guvernămînt, în Bizanț nu putea apare acea varietate de opțiuni politice născute în Italia Renașterii pornind de la regimurile politice existente în acea vreme în peninsula; se poate așadar afirma că „principiul monarhic nu a fost niciodată pus serios în discuție chiar la sfîrșitul imperiului, deoarece idealul politic al umanistilor bizantini avea la bază înainte de toate tradiția filozofiei platoniene, care opta pentru monarhie în fața celorlalte forme de guvernămînt” (p. 133—134). Evidentă este însă schimbarea din viziunea umanistilor bizantini asupra împăratului, viziune în care slăbește caracterul hieratic și apar trăsături individuale³, pînă la a considera că împăratul reprezintă un simplu organ convențional, funcțional al puterii de stat, în concepția lui Plethon lipsind orice remarcă asupra caracterului divin al puterii imperiale. Accentul cade în scrierile epocii mai degrabă pe calitățile personale ale împăratului, ca de pildă în lucrarea lui Nikephor Blemmydes „Statuia împăratului”, unde idealul autorului care coincide cu cel al altor gânditori bizantini ai vremii, era realizarea unirii filozofiei și autorității imperiale în persoana basileului.

În ultimul capitol autorul se oprește asupra concepțiilor social-economice ale umanistilor bizantini cu referiri ample la gândirea economică a lui Gemistos Plethon, deși poate nu ar fi fost lipsite de interes referiri și la alți autori ai vremii preocupați de soarta statului bizantin, inclusiv de viața lui economică. Medvedev remarcă faptul că, în general, în cercurile umaniste se pune problema căilor de dezvoltare economică a țării și a necesității unor largi reforme în politica economică. Dar în afară de idelle lipsite de

³ De remarcat faptul că portretul imperial nu poartă aproape nici o urmă din profundele schimbări ce au marcat pictura Paleologilor (Tania Velmans, *Le portrait dans l'art des Paléologues*, Venise, 1971, p. 98—99).

originalitate, ca cele ale lui Toma Magistrul sau Metochites, abia în secolul XV Plethon vine cu o serie de propuneri de reformă în sensul reorganizării economice. Legat de acest aspect autorul respinge tendințele de modernizare a gândirii lui Plethon apărute în istoriografia contemporană.

În încheiere, autorul încearcă o comparație a umanismului bizantin cu ce italian, comparație ce urmărește tocmai sublinierea atât a asemănărilor adesea frapante, puse pe seama complexului economic, politic, cultural, italo-bizantin, cât și a particularităților celor două curente intelectuale. Una din concluziile cărții este aptă să surprindă atât împrejurările istorice în care apare cit și conținutul și limitele noului fenomen intelectual bizantin: în secolele XIV—XV, în Bizanț, este o epocă de tulburi căutări ale minților, când ideile și reprezentările obișnuite încep să se clatine, proces care, în cele din urmă, s-a dovedit a fi criza viziunii medievale ortodox-creștine (p. 169—170).

În prima din cele cinci anexe ale lucrării, Medvedev dă pentru întâia oară versiunea

rusă a „Legilor” lui Gemistos Plethon (p. 172—241). În următoarele patru anexe sînt publicate cîteva scrieri inedite, găsite de autor în arhivele sovietice: o scrisoare din 1660 a eruditului austriac Reinaldus Dehnius către Leo Allatius, în care aflăm informații asupra operei lui Theodor Metochites (anexa II), un fragment dintr-un tratat de astronomie dedicat de Georgios din Trapezunt regelui maghiar Matei Corvin (anexa III), două scrisori grecești ale elenistului bolognez Lianoro de Lianori (1425—1478) adresate umanistului și bibliotecarului papal Giovanni Tortelli (anexa IV) și, în sfîrșit, două scrisori latine ale umanistului grec Demetrius Chalkokondyl, fratele istoricului Laonic Chalkokondyl (anexa V).

Sinteza bizantinistului sovietic I. P. Medvedev reprezintă o lucrare solidă asupra uneia dintre cele mai controversate probleme din istoria civilizației bizantine și, totodată, o lucrare de referință în bogata literatură asupra umanismului bizantin.

Constanța Nicule cu

„ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE, „A. D. XENOPOL”, tom. XIV, 1977, Iași, Edit. Academiei R.S.R., 735 p.

Pentru cei care lucrează pe frontul istoric din țara noastră prestigiul de care se bucură publicația anuală a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” este un fapt de mult recunoscut. De-a lungul celor aproape 15 ani de existență, anuarul Institutului ieșean și-a cristalizat și consolidat continuu personalitatea, s-a făcut ecoul unei adevărate școli de istorie, cu rezidența în unul din centrele cu veche tradiție ale țării, a contribuit într-un chip remarcabil la cercetarea și cunoașterea multilaterală a istoriei poporului român, ca și a unor aspecte diverse de istorie universală, atribute ce au făcut din publicația ieșeană una din publicațiile de înaltă autoritate apărute în cimpul literaturii de specialitate românești.

Cel de al patrusprezecelea volum al Anuarului se înscrie deplin pe linia coordonatelor aparițiilor anterioare ale acestuia încit, o prezentare a sa în paginile „Revistei de istorie este, ca atare, necesară.

La o primă apreciere — cu caracter global — a volumului, în mod deosebit reține atenția bogăția sumarului. Structurat pe parcursul a 735 de pagini, în niai multe rubrici (prima, neintitulată, cu profil editorial, poate fi considerată o rubrică de studii; apoi: *Comunicări și note*, *Centenarul independenței României*, *70 de ani de la răscoala din 1907*, *30 de ani de la proclamarea Republicii Populare Române*, *Discuții*, *Documente*, *Recenzii*, *Note bibliografice*, *Revista revistelor*, *Viața științifică*, *Necrologe*) sumarul pune în discuție o pluralitate de aspecte, strins legate de necesitățile actuale ale cunoașterii în domeniul istoriei, ca și de jaloane cercetării istoriografice din țara noastră, dind la iveală materiale ce constituie pentru specialiști utile instrumente de lucru și de informare, iar pentru nespecialiști adevărate îndreptării, călăuzitoare ale pasiunii lor după istorie. În această varietate, preocupările sînt orientate totuși în funcție de două principale direcții: pe de o parte, un mare număr de studii este dedicat, în mod firesc, unor importante laturi ale istoriei Moldovei; pe de altă parte, o serie de preocupări vizează aspecte esențiale ale istoriei naționale. La această

a doua direcție se circumscriu și cele citeva excursuri pe terenul de întîlnire dintre istoria națională și cea universală.

Corespunzător primei coordonate, de notat mai întii este studiul semnat de Victor Spinel, intitulat *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI — XIV.*, cu care și începe, dealtfel, volumul. Această problemă a mai fost în atenția istoriografiei românești. Ceea ce aduce nou studiul citat este reinterpretarea unor informații scrise despre românii de la est de Carpați în perioada amintită și, mai ales, coroborarea acestor informații cu rezultatele cercetărilor arheologice. Din asemenea perspectivă, concluziile articolului pun în evidență prezența continuă a populației românești în spațiul dintre Carpați și Nistru în întreaga perioadă studiată, ocupațiile acestei populații — pe baze arheologice este dovedit că românii nu au datorat inițierea în muncile agricole contactelor cu lumea slavă — caracterul unitar și „simultaneitatea exteriorizării unor fenomene sociale și politice” în întreg spațiul carpato-dunărean, elemente exprimate indeosebi în „geneza aproape concomitentă a statelor feudale din Țara Românească și Moldova” (p. 16). Despre un domeniu în legătură cu care istoriografia noastră nouă a întreprins puține cercetări pînă acum, vorbește I. Toderașcu în articolul *Marina Țării Moldovei pînă la Unirea Principatelor Române*. Relativ la evoluția acestei ramuri economice, autorul distinge două etape importante de progres: prima, cuprinsă între sfîrșitul secolului al XIV-lea și sfîrșitul celui următor — domnia lui Ștefan cel Mare reprezintă în acest interval un moment de admirabilă înflorire — și o a doua, corespunzătoare începuturilor epocii moderne, cînd marina, prin impulsionearea activităților comerciale, își aduce o contribuție esențială la întărirea dezvoltării economice a Moldovei, în condițiile procesului de formare și desăvîrșire a pieței naționale românești. Începuturile epocii moderne sînt, sub alt raport, și în atenția studiului *Privilegiile fiscale în Moldova (1741 — 1821) (I)*, semnat de N. Grigoraș. De această dată, este pusă în discuție situația

fiscală a Moldovei, autorul materialului citat ocupându-se de o componentă a reformei fiscale înfăptuită de Constantin Mavrocordat și modificată de urmașii lui, reformă în conformitate cu care s-au precizat categoriile de contribuabili la visteria țării. Articolul are în vedere doar categorii privilegiate la plata impozitelor, respectiv „mazilii” — cu grupul distinct din interiorul lor, „mazilii aleși” — „ruptasii” și „slujitorii”. Un aspect extrem de important al istoriei Moldovei și a întregii țări — aspect aflat, în diferite ipostaze ale sale, des în atenția istoriografiei noastre — este analizat de către Dumitru Vițcu și Adrian Macovei în articolul *Frământări țărănești în Moldova între anii 1548 și 1859*. Pe baza unui material informativ în cea mai mare parte inedit și fixând drept puncte de reper ale excursului cele două legi principale care reglementează problema agrară pînă la 1861 în Moldova respectiv Regulamentul Organic și legea din 1851, autorii subliniază caracterul inevitabil al revizuirii raporturilor sociale din mediul rural, revizuirea amînată la 1848, pentru a constitui apoi una din sarcinile fundamentale ale perioadei de după Unirea Principatelor.

Secvențe importante din istoria Moldovei sînt urmăriți și într-un alt grupaj de studii, ce se încadrează la aceeași rubrică cu profil editorial. De o consistență deosebită se bucură în acest context articolele *Pretendenți la tronul Moldovei între 1594 și 1538* de C. Cihodaru și *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII* de D. Ciurea. În articolul său, care încearcă să facă lumină în cercetările istoriografice de la noi, relativ la situația politică a Moldovei în intervalul anințit, C. Cihodaru vizează cu deosebire două perioade: cea imediat următoare domniei lui Ștefan cel Mare și cea de după Ștefăniță Vodă. Cu privire la prima perioadă, reinterpretînd izvoarele timpului, destul de confuze, ceea ce a făcut ca opiniile istoricilor români să nu concorde întotdeauna unele cu altele, autorul stabilește că Ștefan cel Mare a avut doi fii naturali: unul este viitorul domn Petru Rareș, celălalt este un anume Alexandru, deosebit de Alexandru, cel înmormîntat în 1496 la mănăstirea Bistrița. Acest Alexandru, fiu natural, a ajuns în împrejurări necunoscute la Constantinopol și de aici a pretins cu sprijin otoman domnia Moldovei împotriva lui Bogdan al III-lea, iar apoi a încercat, fără succes, să răstoarne pe Ștefan al IV-lea cel Tânăr, în 1523. Alexandru este tatăl lui Ștefan Lăcustă, și el pretendent la domnie în vremea lui Petru Rareș și care își justifică veleitățile de domnitor prin susținerea unei filiații directe din Ștefan cel Mare. În ceea ce îl privește pe Petru Rareș, de a cărui personalitate autorul leagă a doua perioadă analizată,

se apreciază că între anii 1504 și 1527 acesta a pribegit în diferite țări străine. El a fost adus la domnie de grupul de boieri care a ajutat pe Ștefăniță să înăbușe răscoala boierească din 1523, viața lui Petru Rareș în perioada premergătoare ajungerii pe tron nefiind în întregime conformă cu legenda creată în jurul numelui său. În privința studiului semnalat mai sus, al lui D. Ciurea, acesta se constituie pe un teren relativ nou pentru istoriografia noastră; este vorba despre demografia rurală. Astfel, utilizînd o mare varietate de informații documentare, știrile călătorilor străini despre țările române, date statistice, etc. autorul reușește să alcătuiască un interesant model economic-demografic pentru Moldova secolelor XVII-XVIII și în funcție de aceste coordonate să ofere o imagine a satului moldovean în plin ev mediu, cu dinamica lui sub raport economic și demografic, cu factorii care au determinat această dinamică.

Notabile contribuții sînt cuprinse în paginile anuarului și din punctul de vedere al încercării de reliefare a unor fragmente din istoria națională. Sintetic, aceste fragmente se referă la: fenomenul politic românesc în epoca modernă și contemporană, rolul economic al unor instituții în perioada interbelică și la probleme de filozofia istoriei și istoriografie. În aceasta ordine, pe tene, mai întii, reținem efortul lui V. Russu de a prezenta acțiunile *Din activitatea politică a lui Ion Ghica în perioada stabilizații guvernamentale și parlamentare (iulie 1866 - februarie 1867)*. Articolul porneste de la realitatea că bogata activitate a lui Ion Ghica, personalitate care se leagă profund de toate evenimentele fundamentale istoriei noastre moderne, „este încă insuficient cunoscută la noi” (p. 191). Ca atare, autorul pe bună dreptate vede în activitatea politică a fruntașului pașoptist nu numai un prețios indiciu al întregii sale prezențe în epoca, dar și un element care permite aprofundarea istoriei timpului. Concluziile investigației, chiar dacă ea își concentrează interesul mai ales asupra celui de al doilea guvern condus de Ion Ghica (15 iulie 1866 - 21 februarie 1867), sînt că în decursul acestui guvern” s-a conturat mai exact raportul de forțe dintre principalele grupări politice, ceea ce a îngăduit delimitarea mai clară a direcțiilor pe care acestea doreau să le imprime dezvoltării României moderne” (p. 209); ministeriatul lui Ghica nu a fost în fond decît un paravan în spatele căruia s-au desfășurat grupările și regroupările de forțe. La același capitol de materiale, climatul politic interbelic este explorat în studiile *Partidului Poporului în perioada celei de a doua guvernări (martie 1926 - iunie 1927)* semnat de Gh. I. Florescu și *Formarea Partidului Național Țărănesc (I)*, de I. Ciupercă.

De subliniat că în stadiul actual al cercetărilor, cînd despre viața politică dintre cele două războaie mondiale nu există încă o lucrare specială de sinteză, utilitatea ambelor articole, îndeosebi ca instrumente de lucru, este un fapt indubitabil. Ambele pun în evidență episoade importante ale situației politice a României interbelice. Întrucît, vorbind despre a doua perioadă de guvernare a generalului Averescu, articolul lui Gh. I. Florescu se referă de fapt la circumstanțele ce au dus la dispariția din arena politică a partidului care, la un moment dat, părusese a-i asigura viitorul. Cauzele acestei dispariții, cu toată antrenarea în sfera jocurilor politice și a altor formațiuni, se circumscriu, în esență, liniei legăturilor dintre Partidul Poporului și Partidul Național Liberal, dintre Averescu și I. I. C. Brătianu. Asemenea legături se manifestau în martie 1926 printr-o bunăvoință calculată a liberalilor față de averescani, ceea ce-i propulsase pe aceștia la guvern, în timp ce în iunie 1927 ele se deterioraseră iremediabil ca urmare a velleităților de independență ale generalului față de liberali, acesta fiind și motivul pentru care el a fost înlăturat, datorită manevrelor brătieniste. Astfel, planul lui Averescu de a face din Partidul Poporului contrapondera Partidului Național Liberal în viața politică a țării esua fără orice șansă de aplicare viitoare, urmînd ca acest rol să revină, începînd cu aceeași perioadă, a eșecului averescan, Partidului Național Țărănesc. În fond nu exista diferență între ceea ce intenționa, de pe poziții egocentriste Averescu, și ceea ce a dus la crearea Partidului Național Țărănesc. Pentru că, după cum just consideră I. Ciupercă în articolul sau, formarea acestui partid, ca și — adăugăm noi — rolul Partidului Poporului în viziunea liderului său, trebuie privite „ca un rezultat al relațiilor dintre partidele politice burgheze aflate în opoziție față de guvernul liberal și angrenate în lupta pentru putere. Perspectiva de mai sus permite sesizarea unei anumite coerențe a activității oamenilor politici preocupați — fiecare în felul și cu mijloacele lui — să contribuie la făurirea unui instrument de guvernare care să servească drept contrapondera Partidului liberal care preluase puterea în ianuarie 1922” (p. 245). Aproape de prisos să mai subliniem că asemenea preocupări sînt legate și de adversitatea tot mai accentuată a oamenilor politici burghezi față de P.C.R. În această situație, demnă de semnalat este opinia lui I. Ciupercă în conformitate cu care, în 1926, anul fuziunii dintre Partidul Național din Transilvania și Partidul Țărănesc din Vechiul Regat nu mai era vorba de o deplasare spre dreapta a Partidului Țărănesc, ci numai de o clarificare și o consacrare a locului pe care el se găsea și pe care îl alesese în martie 1924,

cînd respinsese propunerea de front unic formulată de conducerea P.C.R. (p. 246).

Analizată pe de altă parte din unghiul de vedere oferit de rolul economic pe care unele instituții l-au avut în cursul său, perioada interbelică își găsește o veridică reflectare în studiile *Băncile populare sătești din România de la 1918 pînă la criza economică din 1929—1933*, de D. Șandru și *Cu privire la rolul statului în economia națională* de I. Saizu. Primul articol este conceput în strînsă legătură cu preocupările cunoscute ale autorului de cercetare multilaterală a reformei agrare din 1921, preocupări ce și-au găsit încununarea în sinteza apărută în 1975. Băncile populare — spune autorul — au fost nevoite să se reorganizeze după legiferarea reformei agrare, în consens cu noua structură a proprietății funciare. Însă, deși ele au jucat un rol pozitiv în ajutorarea țăranilor improprietăriți, mai ales către anul 1931, cînd bilanțul lor atinge cele mai ridicate cifre, băncile populare nu au fost capabile, totuși, să dispună de cantități monetare suficiente, pe care să le ofere țăranilor în condiții cel puțin rezonabile, încît în cele din urmă rolul lor nu a fost împlinit decît parțial. Cît privește cealaltă instituție analizată în paginile Anuarului, după cum se poate constata, aceasta este cea mai reprezentativă pentru rînduilele burgheze: statul burghez. I. Saizu își concentrează atenția asupra perioadei de ascensiune a capitalismului în economia românească postbelică, adică asupra perioadei cînd în politica economică doctrina liberalismului clasic devenise desuetă și era necesară întărirea intervenționismului de stat. Acest intervenționism, dorit într-o formă oarecare de toate partidele și oamenii politici burghezi, ca urmare a unor interese variate, coincide între 1922 și 1928 numai cu linia promovată de marea burghezie liberală, care printr-un complex de măsuri economice și juridice încadrate în așa numita politică „Prin noi înșine” și-a întărit considerabil pozițiile economice și politice în detrimentul celorlalte categorii ale burgheziei și, mai ales, al maselor populare.

De o natură aparte în contextul sumarului primei rubrici a Anuarului sînt studiile *Premisele interne ale istoriografiei pașoptiste*, de V. Cristian și *Filosofia istoriei la Dimitrie Cantemir*, semnat de Virgil Catargiu. Primul articol se constituie pe baza unui important efort de sinteză. Premisele obiective ale istoriografiei pașoptiste sînt găsite în profundele transformări de ordin economic, politic și social cu care au venit începuturile evului modern. Aceste transformări au fost însoțite de un mare interes pentru istorie, interes întreținut în rîndul unor categorii sociale din ce în ce mai largi. El s-a maturizat în contextul procesului de desăvîrșire a formării

națiunii române, a conștiinței naționale și a fost pus în slujba realizării marilor dezederate ce se vor afirma în timpul revoluției. Cum preocupările pentru istorie au început să aibă un loc predominant în cadrul preocupărilor culturale, cum apelul la trecut se conjuga cu o generoasă tendință de difuziune largă a cunoștințelor, istoriografia a dat roade importante pentru pregătirea spiritelor în vederea transformărilor de la mijlocul secolului trecut. Prin aceasta, ea „răspundea unor necesități și în același timp, își afirma înalta ei menire socială” (p. 189). La rindul său, studiul lui V. Catargiu, expresie a orizontului larg al Anuarului, pune în discuție o problemă foarte interesantă: filosofia istoriei la D. Cantemir, una din marile personalități culturale ale lumii, la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea. Deși nu reprezintă primul demers științific pe acest teren, studiul citat rămâne de un real interes, mai ales dacă se ia în considerare că el se bazează îndeosebi pe lucrarea ce „conține cea mai avansată concepție a lui Cantemir ca gânditor și filosof al istoriei” (*Monarchiarum phisica examinatio*) — p. 159 — făcută cunoscută publicului român abia în 1951. Concluzia ce se degajă din articol este aceea că filozofia istoriei la Cantemir se bazează în esență pe două perspective de abordare a proceselor istorice: o metafizică de natură religioasă și o filosofie fizică, cărora le corespund două căi de cunoaștere: revelația și rațiunea; prin rațiune se ajunge la sesizarea naturalului, iar prin revelație la supranatural. Cele două tendințe să înlănesc într-un efort comun și anume al recunoașterii legății și ordinii divine care există în lume (p. 158).

A doua rubrică a sumarului Anuarului — *Comunicări și note* — este de o bogăție și varietate similare atributelor rubricii precedente. Adoptând o ordine evolutiv cronologică de apreciere a materialelor, le reținem mai întâi pe cele referitoare la istoria evului de mijloc. În acest context, Alexandru I. Gonța discută despre *Rolul cancelariei moldovenești în slavizarea numelor de locuri în secolul XIV—XVI (originea istorică a cobilelor)* și arată că centrele regiunilor, unde pe teren existau satele denumite românește *Iapa* (autorul ia în considerare trei cazuri de regiuni, plus două sate), înainte de adoptarea limbii slave ca limbă oficială în cancelaria țării, au fost traduse apoi de dieci prin corespondentul slav *Coblla*. Denumirea aceasta slavă a dispărut din documente în secolul al XVII-lea, concomitent cu adoptarea de către cancelaria moldovenească a limbii române ca limbă oficială, iar numele românesc *Iapa* a revenit, păstrându-se și astăzi sub această formă în locurile indicate de documente. În același context, Emil Diaconescu reia o problemă discutată de el în 1939 aducând *Prectzări*

cu privire la lupta lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei. Față de diversele păreri exprimate pînă acum în istoriografia noastră cu privire la începuturile domniei lui Ștefan cel Mare — păreri consemnate de autor — pe baza reinterpretării izvoarelor timpului, a coroborării lor și prin recunoașteri pe teren, E. Diaconescu consideră că lupta ce l-a adus pe Ștefan în scaunul Moldovei s-a dat pe cîmpia de lângă Dolhești (subl. aut. p. 283). O tematică eminamente nouă, relativ la istoria feudală, propune pe de altă parte Ștefan Lemny, în articolul *Despre contribuția solilor la lupta pentru apararea Țărilor Române*. O tenacitate remarcabilă în depistarea informațiilor, dispersate de cele mai multe ori în diferite izvoare, punerea laolaltă și interpretarea lor adecvată, toate îi oferă lui Ștefan Lemny posibilitatea de a vedea în solii români din evul mediu „o categorie importantă folosită în activitatea de informare” (p. 259), categorii care, ca nucleu al diplomației noastre medievale și a adus contribuția la lupta de apărare a țărilor române. Menționăm, în sfîrșit, de la acest grupaj dedicat istoriei feudale, materialul lui Scarlat Porcescu intitulat *Craniul votevodului Mihai Viteazul* și în care autorul descrie periplusul singurei relicve cunoscute a primului voievod al unirii, în timpul conflagrației mondiale din 1914—1918, periplusul început cu adăpostirea craniului la Mitropolia din Iași, în 1916, continuat cu trecerea și păstrarea lui în Rusia de către preotul și profesorul Gr. Popescu-Breasta, în vara lui 1917, și încheiat cu revenirea în țară în aprilie 1918 și depunerea la 26 august 1920 la mănăstirea Dealu, după ce pe itinerarul de la Iași la Dealu, craniul fusese însoțit de cea mai înaltă cinstire.

Epoca modernă constituie și ea, la rindul său, obiectul a numeroase comunicări. Dintre acestea, reținem mai întâi articolul lui Gh. Platon, *Ideea Daco-României în conștiința generației de la 1848. Geneză și continuitate*. După cum singur mărturisește, autorul „nu are drept obiectiv redescoperirea și reconstituirea problemei”, ci „prin analiza succesiunii istorice” el își propune să facă „doar cîteva sublinieri de natură să călăuzească la înțelegerea mai deplină a sensului exact pe care generația de la 1848 îl atribuia Daco-României” (p. 333). Bizuindu-se pe această metodologie, Gh. Platon subliniază adevărul că „Ideea de unitate nu aparține epocii moderne; poporul român s-a născut cu conștiința unității, la care n-a renunțat niciodată, cu toate vicisitudinile istoriei. Epoca modernă (a cărei exemplară exprimare autorul o vede în generația pașoptistă — T.R.) a dat ideii semnificațiile și dimensiunile sale reale, a definit căile de înfăptuire a Daco-României, a statului național, pentru realizarea istorică a națiunii române, una și indivizibilă” (p. 342).

Acestei concluzii esențiale formulată de Gh. Platon i se subsumează sui generis și articolul *Despre migrațiile temporare în mediul urban din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, de Ecaterina Negruți. Analizând migrațiile temporare de la sate la orașe, de la orașe la sate și interurbane autoarea conchide că atari mișcări „au contribuit la largirea orizontului spiritual al populației, la răspindirea ideilor înaintate ale timpului, la stabilirea unor contacte importante între diferite regiuni ale țării, factori care au avut rolul lor în procesul de unificare și de afirmare a națiunii noastre” (p. 312). Situația mediului urban este abordată și de Dumitru D. Rusu în comunicarea *Administrația orașului Iași la începuturile epocii moderne*. Vizind sub raport economic-edilitar anii cuprinși între 1832 și 1864, așadar perioada caracterizată de accentuata dezvoltare a raporturilor de producție și de schimb de tip capitalist, autorul identifică în măsurile privind îmbunătățirile edilitare tot atâtea mfaptuiri pe linia transformării Iașului într-un adevărat centru urban, modern, al Moldovei. Elemente inedite — legate de Iași — asupra evului modern, aduce la rindul său și M. Bordeianu în materialul *Date noi privitoare la istoria învățămîntului românesc*. Folosind două lucrări necunoscute pînă astăzi specialiștilor din acest domeniu, lucrări păstrate la Biblioteca Centrală Universitară, M. Bordeianu este de părere că învățămîntul superior din Iași nu-și leagă începuturile de anul 1860, cum s-a crezut, ci de anul 1835, cînd la Academia Mihăileană s-a organizat un învățămînt universitar larg ca profil, sau chiar de anul 1640, cînd a fost înființată Academia Vasiliană. Prin opiniile sale autorul citează confirmă adevărul de mult cunoscut că Iașul constituie unul din simbolurile reprezentative ale începuturilor și dezvoltării învățămîntului nostru superior, atribuit pe care cetatea moldavă a culturii l-a păstrat cu consecvență de-a lungul timpului, în plurale ipostaze, după cum o demonstrează și Adrian Macovei în comunicarea *Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919)*.

De menționat, în sfîrșit, cu privire la epoca modernă cele două studii elaborate de Dumitru Vitcu, *Din începuturile mișcării socialiste la Iași* și Sorin Mureșeanu, *Considerații privind apariția contractului colectiv în România*. Primul face o trecere în revistă a etapelor parcurse de mișcarea socialistă ieșeană de la primele sale manifestări, în 1875, pînă la constituirea P.S.D.M.R. în 1893, în timp ce al doilea propune o viziune sensibil nouă în domeniul istoriografiei noastre marxiste care se ocupă de legislația muncii dată în România burheză. Pe bună dreptate autorul nu este inclinat să vadă în apariția contractului colectiv în primul rind un reflex

al unor interese politicaniste, ci mai degrabă expresia unei necesități obiective rezultată, pe de o parte din stadiul de dezvoltare atins de România la sfîrșitul secolului trecut, iar pe de altă parte din trebuința dotării statului național român unitar înfăptuit la 1 decembrie 1918 cu toate instituțiile moderne de care el avea nevoie.

Un număr de șase articole prezintă grupajul *Comunicări și note* referitor la perioada interbelică și imediat postbelică. În acest context Gh. I. Florescu are în atenție *Mișcarea feministă ieșeană între anii 1918—1921*, Valentin Ciorbea face *Considerații asupra traficului și a mișcării maritime din portul Constanța în perioada interbelică*, iar Ioan Scurtu prezintă *Partidele politice în alegerile parlamentare din iulie 1927*. Se adaugă la studiile menționate aprecierile lui Andrei Cardaș *Despre unitatea de acțiune a comuniștilor și social-democraților în anii 1926—1928*, unitate în care el vede just premisa acordurilor de mai tîrziu între cele două partide muncitorești pînă la înfăptuirea F.U.M. în 1944, ca și noutățile cu care vin sub raportul informației și, respectiv, al temei abordate J. Benditer, *Situația țărilor din sud-estul Europei oglindită în documentele germane (1940—1944)* și Valeriu Florin Dobrinescu, *Contribuții la istoria raporturilor româno-poloneze (1945—1947)*.

La fel de interesante prin ineditul conferit de considerații și tematică sînt și cele două studii cu care se încheie grupajul *Comunicări și Note*, respectiv *Geneza însemnului „cap de bour” (I)*, de I. Filipciuc și *Ecouri ale stăpînirii otomane în paremiologia balcanică* de D. Stanciu.

În anul sărbătoririi gloriosului jubileu al centenarului independenței de stat a României, Anuarul consacră evenimentelor de la 1877—1878 cinci materiale. Deschizătorii rubricii sînt L. Boicu și Gh. Platon cu articolul *Drumul românilor spre independența de stat*. Într-o manieră sintetică și concisă autorii demonstrează, pe baza aceleiași succesiuni istorice folosită și în alte lucrări ale lor, că „independența, recunoscută României prin tratatul de pace de la Berlin, nu a fost un dar al Europei; ea a reprezentat o năzuință a întregului popor și lupta pentru realizarea ei străbate ca un fir roșu întreaga istorie a cărei componentă esențială este. Actul, declarat în fața țării la 9 mai 1877, cucerit de ostașii români pe cîmpul de luptă, recunoscut de Europa prin Congresul internațional, a fost îndelung pregătit, prin eforturi continue și stăruitoare, pecetluit prin o grea jertfă de sînge” (p. 455). În celelalte materiale Ionel Dirdală prezintă *Un precursor al nealtrării: Alexandru Băncescu*, Gheorghe Sibechi Oa-

ment și fapte din războiul de independență, D. Ciurea se referă la *Preludiile diplomatice ale războiului din 1877*, iar Paul Mihail publică *Scrisori ale generalului Dimitrie Racoviță în timpul războiului de independență*.

Tot în 1977 împlinindu-se 70 de ani de la răscoala din 1907 și 30 de ani de la proclamarea Republicii Populare Române, două rubrici de sine stătătoare sint consacrate, implicit, celor două importante evenimente ale istoriei noastre. În sumar sint cuprinse trei notabile contribuții: Georgeta Tudoran, *Desfășurarea răscoalei țărănilor din 1907 în județul Neamț*, M. Timofte, *Răscoala din 1907 oglindită în documente diplomatice belgiene și A. Karetki, Lupta Partidului Comunist Român pentru înlăturarea monarhiei în perioada revoluției democrat-populare*.

La rubricile *Discuții și Documente*, Constantin A. Stoițe pledează și încearcă să argumenteze din nou o primă domnie a lui Vlad Tepeș între anii 1447 și 1450 în studiul *Din nou despre istoria Țării Românești în anii 1447-1450*, iar Dalila Lucia Aramă publică *Un document inedit de la Ieremia Movilă voievod*, I. Caproșu, *Două documente inedite din secolul al XVIII-lea* și Dan Ripă-Buicliu, Nicolae Vasilescu-Capsali, *Un document cămătăresc inedit de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*.

De o densitate deosebită sint cele două rubrici ale sumarului, *Recenzii și Note bibliografice*. Fiecare au secțiuni pentru istoria României și pentru istoria universală. Cantitativ, pentru istoria României sint cuprinse 19 recenzii și 46 de note, iar pentru istoria universală 6 recenzii și 15 note. Se poate, deci, constata că în cimpul literaturii de specialitate Anuarul manifestă un interes remarcabil de receptare și apreciere a lucrărilor nou apărute. Din acest punct de vedere, puține au fost lucrările publicate la noi imediat anterior anului 1977 și care nu au intrat în atenția istoricilor ieșeni, aria de cuprindere fiind foarte largă: de la unele lucrări de popularizare, continuind cu altele aferente disciplinelor înrudite cu istoria, pină la cele de cea mai strictă specialitate, care sint, firește, și cele mai numeroase. Recenziile și notele bibliografice nu se disting însă numai prin cantitate, dar și prin calitate. Autorii lor se asociază unui profund spirit critic — vezi recenziile semnate de I. Caproșu, Ștefan

Lemny și alții — uneori chiar unei anumite severități, fiind însă clar că în severitatea lor, ei sint animați de cele mai bune intenții. Se remarcă, de asemenea, aportul pe care unele note bibliografice și îndeosebi cele relative la istoria universală le aduc pe plan informativ — vezi în acest sens prezentările lui Gh. Buzatu cu privire la istoria celui de al II-lea război mondial. De observat aici că față de ceea ce rezultă din paginile Anuarului pe anul 1977, el poate face infinit mai mult, pe linia materializării legăturilor cultivate de către Institutul „A. D. Xenopol”, de către facultatea de istorie-filozofie ieșeană cu instituții similare și istorici de peste hotare, ca să nu mai vorbim de cei din alte centre ale țării noastre. Atare materializare se poate traduce în găzduirea mai consecventă în paginile Anuarului a istoricilor respectivi, de ale căror preocupări concrete urea majoritate a celor care activează pe frontul istoric de la noi nu poate lua, evident, cunoștință cu mare ușurință. Sugerind asemenea piste de colaborare, premisa de la care pornim este aea că Anuarul a făcut deja în acest sens lucruri perenporii. Bunăoară, demn de relevat este creditul pe care el l-a acordat unor istorici tineri, unii fiind chiar studenți. Totodată, o corespunzătoare reprezentare a tuturor epocilor istorice în paginile sale ar fi o altă coordonată de care Anuarul poate să țină seama. Aceasta întrucât apare ca un neajuns al sumarului faptul că în volumul din 1977 nu este prezent nici un semn al cercetărilor din domeniul istoriei comunei primitive și al perioadei ce poate fi denumită „antichitatea clasică” a istoriei noastre. Or, se cunoaște, la Iași, fie la Institutul „A. D. Xenopol”, fie la facultatea de istorie-filozofie, sint specialiști renumiți în aceste domenii. Evident, observațiile făcute și care cad sub incidența ținutei generale a Anuarului nu afectează cu nimic din valoarea acestuia, chiar dacă pe alocuri se pot adăuga și alte observații mai de amănunt. Prin contribuțiile puse în circulație în 1977 pe tărîm istoriografic virtuțile publicației Institutului „A. D. Xenopol” rămîn fapte pentru a căror demonstrare nu mai sint necesare și alte argumente, incit Anuarul ieșean constituie una din publicațiile de înalt prestigiu apărute în țara noastră și care trebuie cunoscut de oricare specialist.

Tudor M. Răfni

ISTORIA ROMÂNIEI

AUGUSTIN DEAC, ION TOACĂ, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor, 1916-1918*, Edit. militară, București, 1978, 358 p.

Încă o lucrare vine să îmbogățească bibliografia de specialitate referitoare la perioada participării României la primul război mondial, ocupându-se în special de rezistența maselor populare din teritoriul românesc, vremelnice ocupat de trupele Puterilor Centrale între anii 1916-1918.

Lucrarea pe care o prezentăm, realizată de istoricii Augustin Deac și Ion Toacă a apărut sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Monografia este structurată pe 8 capitole și se bazează pe o bogată bibliografie editată și inedită.

În demersul lor științific, autorii subliniază faptul că acțiunile de rezistență ale maselor populare din țara noastră împotriva cotropitorilor au fost multiple și variate. La ele au participat diverse categorii sociale ca muncitorii, țărani, meseriași, funcționari, intelectuali, ca și unele personalități politice.

Meritul autorilor este și acela de a releva în mod pregnant participarea muncitorilor la mișcarea de rezistență având în vedere că „activitatea nentreruptă dusă de socialiștii români aflați în teritoriul ocupat pentru apărarea intereselor supreme ale țării a fost puțin cercetată și în multe privințe subapreciată sau ignorată” (p. 68).

Din lectura sintezei în discuție reiese cu pregnanță faptul că rezistența împotriva invadatorilor s-a dezvoltat neîncetat, constituind o puternică manifestare a hotărârii și dirzeniei pentru recucerirea libertății și independenței naționale, deziderate pentru care poporul român a luptat dintotdeauna.

În volum se relevă faptul că, concomitent cu lupta de rezistență a românilor din teritoriul vremelnice ocupat, s-au intensificat și acțiunile populației românești din provinciile istorice încorporate în Imperiul Austro-Ungar pentru eliberarea de sub jugul asupritor, pentru unitate națională și înfăptuirea unor radicale reforme democratice,

acțiuni la care au participat cot la cot cu românii, muncitorii și țărani aparținând naționalităților conlocuitoare. Autorii relevă regimul de dominație politică și spoliere economică aplicat de Puterile Centrale în teritoriul românesc vremelnice ocupat.

Mișcarea de rezistență împotriva cotropitorilor a cuprins cele mai largi păături sociale și un aport deosebit la lupta de rezistență a adus, ca de atâtea ori în trecut, zbuciumat al poporului nostru, țărănimea. Una din cele mai curajoase și mai eficiente acțiuni desfășurate de poporul român împotriva trupelor de ocupație ale Puterilor Centrale a constituit-o lupta de partizani, domeniu în care poporul român avea o bogată experiență.

Grupurile de partizani români cu sprijinul larg al maselor țărănești au desfășurat numeroase acțiuni de luptă împotriva invadatorilor, provocându-le acestora grele pierderi materiale și umane.

De asemenea, autorii menționează faptul că acțiunile de sabotaj în această perioadă au cunoscut o creștere simțitoare fiind deosebit de puternice în centrele industriale din regiunea petroliferă a Văii Prahovei.

Intensificarea acțiunilor de rezistență a maselor populare împotriva cotropitorilor, în special după strălucitele victorii raportate de armata română la Mărăști, Mărășești și Oituz, îmbrăcând forme dintre cele mai variate și eficiente, contribuie, alături de acțiunile armatei naționale, la alungarea cotropitorilor de pe teritoriul României.

În acțiunea lor brutală cotropitorii au fost împiedicați să-și desăvârșească planurile de jaf și de distrugerii prin rezistența îndrăzită a poporului român care a apărut cu înverșunare bogățiile și avutul țării.

Aceste episoade eroice demonstrează încă o dată în plus faptul că participarea României la primul război mondial a avut un caracter just și a reprezentat un pas important în procesul făuririi statului național unitar.

În încheiere ne permitem să formulăm câteva observații critice. Astfel, se simte lipsa unui rezumat într-o limbă străină care ar fi putut face cunoscut istoricilor străini problematica lucrării. Unele greșeli de tipar

strecurate în text puteau fi evitate sau îndreptate printr-o erată. Aceste mici observații critice nu scad însă valoarea de ansamblu a lucrării prezentate și totodată credem că volumul prezentat nu exclude posibilitatea unor completări.

Sinteza în discuție beneficiază de un bogat indice general, iar includerea reproducerilor dă acesteia o notă de variație și ridică valoarea științifică a lucrării.

Scris într-un stil atrăgător, îmbinând armonios accesibilitatea cu conținutul științific, volumul reprezintă un omagiu adus luptei necurmate duse de poporul român pentru libertate și independență națională.

Constantin Dobrescu

Recherches sur l'histoire des institutions et du droit, buletin al Asociației de istorie comparată a instituțiilor și a dreptului din R. S. România, București, 1977—1978, 115 + 200 p.

Diversificarea cercetărilor în domeniul științelor sociale în secolul nostru a impus constituirea unor discipline ce revendică cu o expresivitate particulară statut autonom. În rindul acestora istoria dreptului ocupă un loc aparte. În anii postbelici o pleiadă de juriști a întreprins studierea complexă a instituțiilor și vechiului drept românesc, atit în cadrul organizat al colectivului condus de Andrei Rădulescu cit și în echipe constituite ad-hoc. Era firesc deci ca după 30 de ani de strădănie, școala românească de istoria instituțiilor și a dreptului să-și făurească o tribună proprie de exprimare, o publicație de profil care să înmănușeze în mod sistematic rezultatele cercetării. Așa a apărut anuarul de față. Pentru el pleda, indubitabil, întreaga activitate de pină acum a slujitorilor acestei discipline desfășurată în institute, publicații de istorie, reuniuni naționale și internaționale. Această împrejurare va fi făcut, desigur, ca în locul unui articol-program, care să-i fixeze ținuta viitoare, întemeletorii lui să se mulțumească a deschide publicația cu o dare de seamă a conferinței de la Mamaia din 1974 consacrată „Elementelor de cultură spirituală și socială în primele forme de legislație”. Pornind de la această conferință, considerată a avea valoare de memento, fondatorii destinează publicația precumpănitor specialiștilor din străinătate spre a face cunoscute „aspecte ale istoriei instituțiilor și dreptului românesc, originalitatea lui, fondul umanitar, progresist, chipul în care unele instituții au fost imprumutate de la alte popoare și adaptate caracterului

specific al poporului nostru ca și etapele evoluției acestor instituții de-a-lungul vremii”.

Structura propriu-zisă a tomurilor pe care le prezentăm, primul apărut în 1977, al doilea în 1978, se relevă a fi deosebit de judicioasă, vădind o concepție modernă, robustă de editare, o rubrică substanțială de *studii*, omagierea unor personalități dispărute, note și discuții și, în incheiere, un amplu și binevenit compartiment de recenzii.

Prinul studiu din tomul inaugural aparține lui Emil Cernea, *Traditions autochtones et influences étrangères dans l'ancien droit roumain* și evidențiază pe de o parte caracterul unitar al dreptului cutumiar din Țara Românească, Moldova și Transilvania și pe de altă parte sorgintea comună — romană și romano-bizantină — a normelor juridice scrise aflate în vigoare pe teritoriul românesc.

Gh. Cronț reia tema asupra căreia a stăruit adeseori, *Le droit romano-byzantin dans les Pays Roumains*. Al treilea articol, *La genèse féodale des mesures de sûreté réglementées en droit pénal roumain*, datorat lui Mircea Georgescu, făcând apel la cutuma observată în Evul Mediu, avansează ideea că o serie de măsuri înscrise în codul penal actual își au obirșia în acest fond juridic autohton. (Textul a mai fost prezentat la congresul de istoria dreptului de la Cracovia din 1973).

Vasile Gionea prezintă o instituție de drept roman — acțiunea paulină — și interpretările ei în special în codurile române de legi din secolul al 19-lea începind cu *Legiutrea Caragea, L'annulation des actes faits en fraude des créanciers dans la législation roumaine*.

Cu deosebite interesant ne-a apărut studiul lui Al. Herlea *Une institution peu connue: le „baillof”*, consacrat bילוților, acelor „judices regales” folosiți în procedura penală de regii Arpadieni în Transilvania în secolele XII—XIII. Instituția proprie feudalismului timpuriu (précoce, cum îl traduce Al. H. în franceză !) este atestată concomitent în Anglia („bailiff”), statele italiene („bailo”), Franța („baillif”).

Un comentariu pe marginea povășuirilor pentru preoți ale lui Antim Ivireanul (devenit în franceză Anthime l'Ibérien !) face Stelian Marinescu în *Dispositions de droit laïque dans les „Capete de poruncă” (Règles à suivre) de 1714*. Petre Strihan trece în grabă în revistă citeva elemente culese din lucrările lui Dimitrie Cantemir, ale lui Constantin Mavrocordat și din unele proiecte de organizare politică ale țării române datorate boierilor privitoare la regimul constituțional în articolul *Les prémisses du régime constitutionnel dans la pensée politique et la législation antérieures aux Règlements Organiques (1831—1832)*.

În silajul unor mai vechi și ilustre cercetări (datorate lui S. Bărnăușiu, B. P. Hasdeu, S. G. Longinescu, N. Iorga, A. Rădulescu)

Valeriu Șotropa reia discuția privind *L'influence romaine dans l'ancien droit roumain* fără ca în cele zece pagini, desigur, să poată epuiza subiectul sau aduce un plus de cunoaștere.

Volumul din 1978 cuprinde 11 studii cu o tematică considerabil amplificată, periclitând întrucîtva programul editorial ce era lăsat să se întrevadă în tomul de debut.

Barbu Berceanu discută pertinent principiul naționalităților în condițiile deschiderii crizei orientale din 1875—1878 în studiul *Les nations et le principe des nationalités lors de la conquête de l'indépendance de la Roumanie*. O interesantă evaluare a punctelor de vedere exprimate în legătură cu *Jus valachicum*, începînd din 1916 (K. Kladek, Dumitru Crănjală, J. Meznik, V. Chaloupecky, J. Macourek, D. Motoleseu, St. Szczotka) dă, sub acest titlu, Emil Cernea.

Într-o notă de cîteva pagini Vasile Gionea schițează *Quelques aspects de la trahison dans l'ancien droit roumain*. Ca și la volumul precedent, Al. Herlea aduce o contribuție de excepție în cercetarea instituțiilor transilvănene prin studiul *L'institution de la Diète dans la Transylvanie autonome*. Aspecte privind organizarea unei instituții fundamentale în Evul Mediu — biserica — sînt abordate avizat de Stelian Marinescu în articolul *La justice ecclésiastique dans les Principautés Roumaines (Valachie et Moldavie aux XVe—XVIIIe siècles)*.

Romulus Martin discută competent o problemă devenită acută pentru societățile industrializate și anume accidentele de muncă în articolul *Aspects inédits dans la recherche des accidents de travail*. În sfîrșit, ultima contribuție ce se încadrează tematicii pe care întemeietorii publicației o sugerau la început — aspecte multiple ale istoriei instituțiilor și dreptului — o dă Aurel Smaranda cu *Jus monetarum dans les Pays Roumains depuis la fondation jusqu'à 1867*.

Dintr-o pricină pe care nu o înțelegem, căci nu putem admite că portofoliul istoricilor juriști se va fi secătuit, în acest tom sînt găzduite și un articol consacrat plasticiei (*Le mariage dans une vision plastique de Ion Bembea*), altul istoriei religiilor (*Au carrefour des deux civilisations: les religions thraco-dace et cello britonne de P. I. David*), unul de demografie (*Aspects de la démographie du Banat concernant spécialement la natalité de Petre Rimneanu*) și cel din urmă: *La coutume de la „Foire aux filles” pratiquée dans les Monts Apuseni — preuve de la continuité autochtone au Nord du Danube*, de V. Șotropa.

Și rubrica de note și discuții în acest al doilea volum a sporit considerabil. Din ea reținem ca notabil micul studiu al lui Constantin Opriș *Présentation graphique du rap-*

port entre la propriété féodale et la propriété néo-classique.

Printre recenzii apare una căreia nu-i vedem noima aici și anume cea consacrată de Ion Sava Nanu lucrării lui Anghel Rugină *American Capitalism at a Crossroads*, New York, 1976. Textul în sine nu e tocmai o recenzie cînd introduce o dedicație a autorului către recenzent: „Al dott ... un infaticabile scrutatore dei legami fra i Romeni-Americani e quelli rimasti nella Patria Madre ...”.

Traducerea forțată a unor termeni, supărătoarele greșeli de tipar, un aparat critic adesea neglijent redactat umbresc puțin forma proaspetei reviste.

Pe lângă valoarea intrinsecă certă a unora din contribuții, nou apăruta membră în confreria publicațiilor românești va trebui să facă dovada rezistenței, a unui ritm alert și de calitate a materialelor oferite. Și factorul care va confirma valențele acestor *Recherches* este timpul.

Georgeta Penelea

MARIA COMȘA *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII — X de la Bucov-Ploiești)*, Edit. Academiei, București, 1978, 181 p., XXVIII pl.

La cîteva ani după încheierea săpăturilor arheologice efectuate pe teritoriul satului Bucov din județul Prahova cercetătoarea Maria Comșa ne prezintă rezultatele acestor cercetări într-o aleasă lucrare științifică.

După un capitol (I) de *Introducere*, în care este expus mediul geografic și istoricul cercetărilor de pe cuprinsul zonei studiate, sînt prezentate tipurile de așezare din epoca feudală timpurie.

Cele cinci așezări identificate datînd din sec. VIII X sînt situate pe terase înalte, bine apărate de cursuri de apă și în vecinătatea unor izvoare de apă potabilă. Stratigrafia observată în așezările de la Bucov-Ghespari (cercetare de suprafață), Bucov-Rotari (săpături de salvare) și Bucov-Tioca (cercetare exhaustivă) au dus la constatarea unei succesiuni de niveluri de locuire din epoca feudală timpurie care dovedesc contemporaneitatea așezărilor.

În capitolul IV intitulat *Locuințele și dependențele lor* sînt studiate bordeiele, casele puțin adîncite, casele construite la suprafața solului, cuptoarele pentru copt și gropile. Atît bordeiele cît și casele prezintă în interior gropi albiate. Încălzirea acestor locuințe se făcea cu ajutorul unor vetre deschise pe care se pregătea și hrana. Se întîlnesc însă și locuințe cu 2—4 vetre.

Studierea tipurilor și a modalităților de construcție a vetrelor a permis stabilirea moștenirii unor elemente de tradiție daco-romană, dar și a preluării unor elemente alogene. După detaliile generale de construcție s-a putut deduce că locuințele-case puțin adâncite reprezintă trecerea de la bordei la casa de suprafață.

Casele, ca și bordeiele, constau dintr-o singură încăpere, rareori din două. Unele locuințe conțineau cuptoare pentru copt piinea.

Coroborarea datelor stratigrafice cu elemente de datare a permis o stabilire a evoluției tipurilor de construcții pe epoci. Astfel, după trei etape de așezări în bordeie datind din sec. VIII până la mijlocul sec. IX urmează două etape din a doua jumătate a sec. IX, două de la sfârșitul sec. IX până în prima jumătate a sec. X cu case puțin adâncite, și două etape din mijlocul până către sfârșitul sec. X cu case de suprafață.

Este de remarcat însă faptul că apariția caselor se datorează unei tendințe de a ajunge la suprafață și nu unei modificări etnice a locuitorilor din așezările de la Bucov.

La marginea așezărilor sînt situate numeroase gropi pentru scos lut, precum și gropi menajere. Materialele de construcție descoperite în diferite complexe sînt cărămizi, pietre fasonate, olane și conducte de apă.

Referindu-se la ocupațiile locuitorilor din Bucov, autoarea tratează dovezile practicării agriculturii, grădinaritului, vinătoriei, pescuitului și adunarea moluștelor (melcilor).

O altă ocupație importantă era creșterea vitelor. Oasele recoltate cu ocazia săpăturilor provin de la bovine, porcine și ovicaprine. Ca animale de tracțiune și cărat serveau calul și asinul. Cîinele și pisica sînt prezenți. Dintre păsări sînt cunoscute găinile și gisca.

Vinatul este puțin semnalat — iepurele, mistrețul, capra sălbatică, zimbrul și cerbul. De asemenea, pescuitul era întimplător, în schimb se adunau mari cantități de melci. Studiindu-se toate aceste ocupații și comparindu-le cu cele din epocile anterioare s-a putut constata o mare similitudine între modul de trai al dacilor și cel al locuitorilor din așezările de la Bucov neremarcîndu-se o influență a populațiilor de origine nomadă.

Dintre meșteșuguri, remarcăm reducerea minereului de fier și prelucrarea fierului, a lemnului, a oaselor și a coarnelor de animale, precum și olăritul. Este probabil ca la Bucov, încă din sec. IX, să se fi extras păcura.

Printre îndeletnicirile (meșteșugurile) casnice se număra torsul, țesutul, tăbăcăria și probabil împletitul.

Unei ample tratări este supusă în capitolul IX *Ceramica*. Deosebit de semnificativă este

constatarea că inventarul ceramic al tuturor așezărilor cercetate nu prezintă deosebiri.

În cadrul ceramicii locale, prima grupă enunțată este ceramica cu decor incizat, lucrată cu roata rapidă (de picior). Formele ei tipice sînt borcanele, oalele (ulcele) și căniile cu o toartă. A doua grupă a acestei categorii este de asemenea decorată prin incizie, dar în schimb fiind lucrată pe roata de mină.

În funcție de pastă și ardere se împarte în trei subgrupe: arșă oxidant (borcane, ulcele cu o toartă, castroane), arșă inoxidant (aceleași forme, dar mai rară) și ceramica din humă alburie (rară).

A treia grupă constă din ceramica cu decor lustruit și incizat, arșă inoxidant. Formele ei tipice sînt borcanul, castronul, strachina cana, ulciorul și găleata. Grupa a patra este reprezentată de ceramica cu decor lustruit și incizat arșă oxidant de culoare galbenă, roz sau roșie, gălbui-maronie sau cărămizie — borcane, castroane, ulcioare. Rar întîlnită este ceramica alcătuită grupa a cincea care are suprafața dată cu angobă, vopsită sau pictată.

Fragmentele de ceramică pictată provin din vase lucrate la roata rapidă (de picior) cit și la cea de mină. Pe fundul unor vase lucrate la roata de mină sînt semne în relief. Problema originii și semnificației acestor semne a fost amplu dezbătută în studiile publicate până în prezent. Reținem părerea autoarei asupra originii lor din semnele similare de pe ceramica romană tirzie datată în sec. IV—V și cu rol magic și social.

În continuare autoarea face unele considerații cu privire la originea și cronologia ceramicii locale expunîndu-și punctul de vedere propriu, care uneori diferă de cel al altor specialiști. Sînt prezentate pe lingă numeroasele elemente autohtone influențele pontice și romano-bizantine care au fost prelucrate în mod creator de către localnici.

O a doua categorie de ceramică ieșită la iveală la Bucov este cea de tip bizantin. Prima grupă din cadrul ei este reprezentată de ceramica smălțuită parțial sau total — ulcioare, capace, castroane, iar grupa a doua este compusă din vase ceramice nesmălțuite.

Pe baza analizei minuțioase a ceramicii descoperite la Bucov, autoarea conchide că tradiția ceramicii romano-provinciale, întregită de influențele bizantine va reuși să persiste în spațiul românesc și să ajungă la un stadiu avansat al producției ceramice. Astfel producția ceramică din sec. VIII—X de la Bucov, în comparație cu cea a teritoriilor învecinate și chiar cu cea din Europa Centrală, se situează la un nivel superior.

În cite un capitol separat sînt studiate *Obiectele de uz casnic, Instrumentele pentru măsural greutatea* (părțile componente ale unui

cintar, un pond de plumb), *Podoabele și alte obiecte de porț precum și Armele* (virfuri de săgeți).

Săpăturile efectuate au scos la iveală urme ale unei preocupări deosebit de semnificative pentru perioada tratată — *Scrisul*. Aceasta a putut fi dovedită prin fragmentele de inscripții chirilice care fuseseră incizate pe pereții unora din construcții, pe cărămizi, ceramică, pe fusaiole, pietre de ascuțit, oase.

Capitolul XV prezintă *Amulete, jocuri, instrumente muzicale și ritualuri*, iar în capitolul XVI *Problema ritului și ritualului funerar al locuitorilor din așezările de la Bucov. Gropile arse și cu cărbuni*. Studiind așezarea, orientarea și inventarul gropilor arse se pune întrebarea dacă ele nu serveau cumva drept morminte, autoarea inclinând a considera că cele aflate la periferia așezărilor ar putea reprezenta înmormintări reale sau simbolice.

Deși cartea pe care o prezentăm are un caracter monografic, în text și deseori în note, se fac ample referiri la descoperiri din alte zone și epoci, fapt ce conferă lucrării o deosebită valoare. O parte din aceste referiri se reiau în ultimul capitol, al XVII-lea, de *Concluzii* în care se tratează încadrarea cronologică a așezărilor și se caracterizează modul de trai al populației de la Bucov. În ceea ce privește organizarea socială și economică în zona subcarpatică a Munteniei în lumina studiului așezărilor de la Bucov s-a putut stabili că pe baza celor două grupe diferite de rinduri de case de la Bucov-Tioca această așezare a fost fondată de două cete de neam. Ele s-au dezvoltat în unul și același loc formind o obște. Spre sfârșitul sec. IX cele două comunități (cete de neam) au fuzionat într-una singură. Așezările erau înconjurate de întinderi libere ce serveau drept pășune, ogor și pădure.

În altă ordine de idei, așezările situate pe Gîrla Morii — Izvor și probabil cele de pe valea Bucovelului formau o obște de vale care în sec. IX—X se grupează în jurul unui punct fortificat. Conducerea trebuie să o fi avut un cneaz cu atribuții juridice și militare.

Din studiul detaliat al culturii materiale și spirituale a locuitorilor de la Bucov rezultă o serie întreagă de elemente de tradiție daco-romană. Astfel autoarea insistă asupra tipului de locuință, cuptoarelor, vaselor lucrate la roata rapidă și a unora la roata de mîină, precum și asupra altor obiecte de inventar ce își au originea în cultura geto-dacă și provincial romană. Elemente de tradiție autohtonă sînt de semnalat atît în agricultură cît și în creșterea vitelor. Gropile arse ne prezintă înmormintări sau cenotafe de tradiție provincial romană.

Pe lîngă acestea autoarea prezintă și unele elemente, în special în ceramică, de origine slavă sau de influență nord și vest-pontică, elemente ce au fost vehiculate de popoarele din stepă și care prin contact au fost preluate de populație veche românească.

Prin toate caracteristicile constatate așezările de la Bucov se încadrează într-un vast complex care în sec. IX—X cuprindea teritoriul de la nord de Dunăre. Destrămarea așezărilor trebuie pusă în legătură cu năvălirea pecenegilor la sfîrșitul sec. X, populația strămutîndu-și așezările în altă parte, dar tot în aceeași zonă, fapt ce a contribuit la ivirea vechilor cnezate românești din sec. XIII—XIV și la formarea orașului medieval Bucov.

Lucrarea, însoțită de numeroase planșe, desene și fotografii, constituie prin toate problemele tratate un valoros studiu nu numai asupra culturii materiale, dar și asupra celei spirituale vechi românești din sec. VIII—X.

George Trohani

ISTORIA UNIVERSALĂ

WACLAWA SZELIŃSKA, JANINA TOMASZEWICZ, *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, vol. I (1148—1506), Cracovia, 1975, XIV, + 397 p.

Muzeul național din Cracovia a început editarea completă a documentelor aflate în colecțiile Bibliotecii Czartoryski. Așa după cum se recunoaște în *Prefață*, pînă acum nu exista un catalog tipărit al documentelor scrise pe pergament. Un inventar anterior pentru uz intern datează din 1886—1889 și a fost alcătuit de custodele bibliotecii, Leon Bentkowski, ulterior completat de generațiile de bibliotecari. Colecția de documente datează din sec. al XVIII-lea. Catalogul de față cuprinde 756 de documente dintre anii 1148—1506 scri-

se în majoritatea cazurilor în limba latină; alte redacții sînt în limba slavă (rună) (33), germană (25), cehă (2), franceză (2). O bibliografie bogată indică lucrările referitoare la fondul de documente pe pergament. Cea mai veche lucrare este a lui M. Dogiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Wilno, 1758—1764, și continuă pînă la Z. Perzanowski, *Dokumenty sadu ziemskiego krakowskiego 1302—1453*, Wrocław, 1971. În lista bibliografică nu apare însă vreo publicație de documente românești care au reproduș pergamente din Biblioteca Czartoryski.

Documentele sînt publicate în regeste în limba polonă. La început se arată anul, luna,

ziua și localitatea de emisie a actului. După aceasta urmează descrierea sa, (mărimea, pecetea, culoarea cernelei) indicarea limbii textului, reproducerea însemnărilor de pe verso și se arată unde a mai fost tipărit (p. 1 — 330).

Urmează lista a 115 documente în care sînt incluse conținutul unor documente mai vechi (p. 331—333) și volumul se încheie cu indexul de persoane și localități. Regretăm lipsa ilustrațiilor unor documente reprezentative.

Între regestele documentelor publicate sînt și trei documente emise de la domnii din Moldova. La aceste regeste nu se indică însă faptul că ele sînt cunoscute și au fost publicate în România.

Regestul pergamentului nr. 484 publicat în catalog sub nr. 533 p. 230 reprezintă documentul în limba slavonă din 1448, februarie 23 dat la Colomeia, prin care Roman voievod întărește lui Didrich Buceaski satele Vasilăul pe Dnistru, satul lui Boris, Cucurul, satul lui Lențovic, Iurcouții și Verbouții. De pe verso documentului se publică însemnările. În literatură română a fost publicat de I. Bogdan, *Contribuții . . .*, în „Analele Academiei Române”, secția II-a, tom. 29 (1907), p. 637—639 și reprodus de M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 305—309. Acest document este de mare preț, fiind unul dintre cele trei cunoscute de la Roman voievod.

Regestul pergamentului nr. 490, publicat în catalog sub nr. 539, p. 233, reprezintă documentul slavon din 1449, decembrie 2 dat în Suceava, prin care Bogdan voievod scrie lui Didrich Buceațki din Iazlovăț, staroste de Camenița și de Podolia ca să-l ocrotească contra dușmanilor săi, Alexandru fiul lui Ilieș, și de Doamna, maica lui. Pentru aceasta și va da anual 400 zloți turcești și altele. De pe verso documentului se publică însemnările. Documentul a fost publicat de I. Bogdan, *op. cit.*, p. 639—642 și reprodus de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 746—749.

Regestul pergamentului nr. 532, publicat în catalog sub nr. 583, p. 252, reprezintă documentul slavon din 1458, ianuarie 24, dat la Camenița prin care Petru, fost voievod al Moldovei, împreună cu patru boieri adeverești că Mihail din Buceaci, starostele întregii Podolii, fratele lui Bartoș din Buceaci, i-a înapoiat banii ce-i dăduse Petru voievod ca leafă. De pe verso documentului se publică însemnările. Documentul a fost publicat de I. Bogdan, *op. cit.*, p. 642—643 și reprodus de M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 814—816. Însemnările de pe versoul acestor pergamente n-au fost încă publicate în limba română.

În afară de aceste pergamente, catalogul, mai cuprinde alte trei documente în limba latină, atingătoare de Moldova. Astfel regestul pergamentului nr. 374, publicat în catalog

sub nr. 410, p. 177, reprezintă documentul din 1431, septembrie 1, emis Czartorysk, prin care Boleslaw adică Swidzygello, mare duce lituanian cu aliații, mari maestri ai ordinului teuton din Prusia și din Inflant împreună cu Alexandru, voievodul Moldovei, (subl. n.) încheie cu Wladislaw, regele polon un armistițiu pe doi ani în condițiunile înscrise în document. Pergamentul are 31 peceti, 17 ale panilor, 10 de ceară și celelalte aplicate. Se arată că pergamentul a fost publicat în 1848 și de W. Weise în 1939, la Königsberg.

Regestul pergamentului nr. 411, publicat în catalog sub nr. 451, p. 194—195, reprezintă documentul din 1435, aprilie 31, emis la Brzesé Kujawski prin care Franciszek Kuhschmalz, episcop de Warmia și vicarii ordinului cavalerilor teutoni și aliații lor, împreună cu voievodul moldovean (subl. n.) încheie pace vesnică cu Pawel de Russdorf și aliații lui. Documentul a fost întocmit pe 4 foi, în mărime de 322×524 mm. de către diacul Andrei. Lipsește pecetea iar pe marginea stîngă au rămas urmele a trei șnururi. A fost publicat numai sub formă de regest de către E. Weise, Königsberg, 1939.

Regestul pergamentului nr. 493, publicat în catalog sub nr. 542, p. 234 reprezintă documentul din 1450, august 2, emis lângă Hotin, prin care castelanul de Sandomir, staroste de Przemysl, desemnat de rege conducător al expediției în Moldova (subl. n.), asigură pe localnicii din Belz care s-au împotrivit la granița continuării expediției că regele le confirmă drepturile acordate de către înaintașii săi. A fost publicat de E. Lewicki în 1891—1894 la Cracovia.

Instrument de lucru de utilitate excepțională, lucrarea este folositoare și istoricilor români și de aceea așteptăm cu nerăbdare volumele următoare.

Paul Mihail

SPYRIDON G. FOCAS, *Grecii în navigația fluvială pe Dunărea de jos*. (Traducere din limba română de Marla I. Markopoulou), Institutul de studii balcanice, Thessaloniki, 1975, 478 p. +32 p. cu ilustrații.

Autorul, grec de origină, a trăit mulți ani în țară, a luat doctoratul în științe economice la București¹ și între anii 1939 și 1947 a ocupat postul de secretar general al Direcției speciale autonome de navigație pe Dunăre.

În timpul șederii sale în România s-a ocupat cu cercetarea științifică și a cules un

¹ Teza sa de doctorat a apărut sub titlul: *Valorificarea gazelor naturale combustibile din România și importanța lor în economia națională*, București, 1944, 345 p.

prețios material în legătură cu comerțul și navigația pe Dunăre. După mulți ani de așteptare, a sosit momentul să-și vadă opera tipărită în condițiuni tipografice ireproșabile, mulțumită Institutului de studii balcanice de la Thessaloniki. Opera a fost redactată de autor în limba română și tradusă apoi în limba greacă de Maria I. Markopoulou spre a fi publicată.

Sp. Focas a lucrat cu pasiune la un subiect care l-a atras în mod deosebit. Încă de cind era în țară a publicat câteva studii ca de pildă: *Traficul prin canalul Sulina* (1942), *Grecii în navigația Dunării maritime* (1946) etc.

Voluminoasa operă a lui Focas se împarte în șapte părți. În prima parte autorul se ocupă de coloniile grecești de la Marea Neagră, de pătrunderea grecilor în valea Dunării, de comerțul exercitat de aceștia înainte și în timpul fanarioșilor.

În partea a II-a tratează dezvoltarea comerțului și a navigației în epoca de la 1829—1856, arată greutățile întâmpinate de greci din partea consulatelor Marilor Puteri, precum și concurența exercitată de vasele cu pavilion italian, austriac, rusesc, englez, francez și turcesc. Aici sînt publicate și tabele cu numărul vaselor de diferite pavilioane intrate în porturile dunărene în cursul anilor 1839, 1850 și 1858.

Partea a III-a cuprinde epoca de la Convenția de la Paris pînă la primul război mondial, unde sînt tratate diferite probleme legate de navigația pe Dunăre: libera navigație pe Dunăre, reorganizarea și perfecționarea flotei comerciale și a mijloacelor de transport portuare, înființarea de agenții maritime, asigurarea vaselor și a mărfurilor etc. Apoi autorul trece la situația flotei grecești fluviiale între 1856 și primul război mondial. De asemenea se ocupă de flota fluviială română pe Dunăre și pe Prut. În 1900 sub pavilion românesc erau 53 șlepurii de 29 654 tone, 13 vase de pasageri de 2855 H. P., 11 remorchere de 5340 H. P. și 7 tancuri petroliere de 3000 tone, 70% fiind proprietate personală și 30% proprietatea statului. Mai departe arată că flota fluviială română pe anul 1916 era superioară celei din 1900.

În partea a IV-a autorul tratează epoca dintre cele două războaie mondiale. În capitole speciale se ocupă de modificarea statutului Dunării, de situația flotei fluviiale în 1920, 1920—1930 și în 1931—1936. O atenție deosebită se acordă situației politice între anii 1937—1941, cind au fost luate măsuri speciale în navigație. În timpul acesta numărul vaselor străine și mai ales al celor grecești s-a împuținat, fiindcă o mare parte din ele au fost îndepărtate din bazele lor dunărene, din cauza războiului.

În partea a V-a este cercetată situația flotei grecești după al doilea război mondial, și naționalizarea ei.

În partea a VI-a autorul se ocupă de convenția româno-greacă pentru despăgubiri, semnată la 25 august 1956 de reprezentanții guvernelor grec și român.

Volumul mai cuprinde câteva anexe, o listă cu bibliografia utilizată, un indice de nume și de locuri în limba greacă, precum și un al doilea indice de nume străine și se încheie cu 30 ilustrații în afară de text, legate de trecutul istoric românesc.

Ne-am mărginit la aceste câteva mențiuni din masivul volum publicat de Sp. Focas, care, credem, că sînt suficiente pentru ca cititorul să ia cunoștință de conținutul cărții.

Înainte de a încheia această prezentare vrem să facem cunoscut cercetătorilor că autorul a utilizat o bogată bibliografie românească, iar operele consultate în alte limbi se numără pe degete. Socotim ca o lipsă că autorul n-a consultat ziarele și revistele românești, mai ales cele de la mijlocul secolului al XIX-lea. Dacă va arunca o privire în *Bibliografia analitică a periodicelor românești* întocmită de Ioan Lupu, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima (București, 1966, vol. 1, partea a II-a rubricile despre comerț și navigație), va vedea ce material prețios se află în periodicele timpului, care putea fi utilizat cu folos în opera sa. Autorul n-a acordat atenția cuvenită nici ziarelor apărute în orașele dunărene Galați și Brăila, cum sînt de pildă „Dunărea — Il Danubio”, *Jurnal de comerț, agricultură și navigație* (1847—1848), „*Jurnalul de Galatz, politic, comercial și literar*” (1849—1850), „*Mercur. Jurnal comercial al portului Brăilei*” (1839—1847), care a avut și o ediție în limba italiană sub titlul „*Mercurio*” etc.

Sp. Focas a tratat cu multă căldură și interes un subiect strins legat de comerțul și navigația pe Dunăre în cele două mari orașe de la gurile Dunării, Galați și Brăila și opera sa va fi de mare folos istoricilor greci și români.

Nestor Camariano

* * * *Les relations franco-allemandes, 1933—1939*, Paris, Editions du C.N.R.S., 1976, 424 p.

Pornind de la aprecierea, cu totul justă, că studiile consacrate relațiilor franco-germane între anii 1933—1939 sînt destul de rare, că atunci cind ele există privesc mai ales aspectele politico-militare, Centrul Național al Cercetării Științifice din Franța a organizat un colocviu internațional axat pe această temă dar abordată într-un spirit multidiscipli-

nar. Reuniunea a avut loc la Strasbourg, între 7—10 octombrie 1975 și a întrunit participanți din 11 țări între care și România. Țara noastră a fost reprezentată de dr. Eliza Campus.

Evoluția raporturilor franco-germane de la instaurarea lui Hitler la putere și pînă la declanșarea celui de-al doilea război mondial a fost reconstituită sub cinci aspecte. Astfel: 1) Reichul și Franța (trei comunicări); 2) propaganda germană și influența sa în Franța (nouă comunicări); 3) fundalul militar (trei comunicări); 4) repercusiunile în Europa orientală (șase comunicări); 5) Declarația franco-germană din 6 decembrie 1938 (două comunicări).

Simpla enumerare a tematicii ilustrează ideea abordării multidisciplinare a chestiunii, prin referirile la aspectele politice, psiho-ideologice și militare. Evident că această soluție este în măsură să completeze imaginea de ansamblu a raporturilor franco-germane pentru perioada dată și poate atrage atenția asupra unor noi direcții de cercetare.

Așadar, în cadrul celei dintîi subteme s-au analizat aspecte politice ale relațiilor franco-germane (*Le Reich et la France*, p. 15—74). Referindu-se la locul Franței în diferitele stadii ale politicii externe a celui de-al Treilea Reich (1933—1940), profesorul Charles Bloch reconstituie linia sinuoasă a raporturilor oficiale dintre Berlin și Paris. Dincolo de deciziile luate în funcție de conjunctura generală, Hitler nu a deviat niciodată, susține Charles Bloch, de la concepția sa asupra necesității distrugerii Franței, obiectiv pe care-l va atinge în vara lui 1940. Poziția Franței față de cel de-al Treilea Reich a fost prezentată atît prin prisma atitudinii unui singur politician (Jacques Bariety, *Leon Blum et l'Allemagne, 1930—1938*), cit și la nivelul general deși numai pentru anii 1938—1939 (dr. K. Mazurowa, *La politique allemande des gouvernements, des principaux partis et groupements français dans les années 1938—1939*). Pentru Franța, problema germană a fost poate cea mai importantă chestiune de politică externă, cu largi implicații interne, așa cum reiese din cele două materiale, chestiune care a generat atitudini diverse și contradictorii, dar care nu a găsit în nici un moment o soluție fermă. Din considerente de ordin politic, economic și militar, atitudinea Franței față de Germania nazistă a oscilat mereu pînă la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

În cadrul celei de-a doua sub-teme (*La propagande allemande et son influence en France*, p. 75—231), au fost prezentate cele mai multe comunicări, fapt semnificativ și pentru carențele cercetării în această direcție, anume aceea a unei abordări pluridisciplinare, respectiv sociocultural politice, a problemelor. Materialele înfățișate sînt în măsură, credem noi, să completeze imaginea raporturilor ofi-

cială, cunoscute în liniile lor generale, dintre Franța și Germania nazistă înainte de 1939 prin investigarea atitudinii unor cercuri sociale mai largi și în primul rînd a celor intelectuale. Astfel, opiniile unor scriitori, poziția unor ziare sau a unor asociații profesionale sînt clar conturate în comunicările susținute de: Mlle Detalle (*Apollon et Dionysos dans le debat ouvert par les écrivains français a propos de l'Allemagne entre 1933 et 1939*); L. Mysyrowicz (*L'image de l'Allemagne nationale-socialiste a travers les publications françaises des années 1933—1939*); M. Cointet-Labrousse, (*Le Syndical National des Instituteurs, le pacifisme et l'Allemagne, 1937—1939*); L. Dupeux (*La Revue „L'Allemagne contemporaine”, 1936—1939*) și P. de Senarclès (*Brasillach. Le fascisme et l'Allemagne*). Foarte interesantă, prin ideea pe care o evidențiază, este comunicarea profesorului G. Badia în legătură cu experiența sa în Germania nazistă în anii 1936—1938 (G. Badia, *Un jeune français en Allemagne hitlerienne, 1936—1938*).

Avînd în vedere experiența personală a lui G. Badia, luînd în considerare și concluziile celorlalte materiale mai sus menționate, la care trebuie adăugat și cel al lui A. Gisselbrech (*Quelle interprétation du phénomène nazi en France entre 1933 et 1939*), reținem următoarea idee: marea majoritate a francezilor nu au cunoscut mult timp natura regimului nazist, realitățile din Germania național-socialistă sau, cu alte cuvinte, adevărata față a hitlerismului. Doar treptat, pe măsura ce acțiunile lui Hitler devin tot mai fățișe se clarifică și optica francezilor. Ni se pare semnificativ faptul că în 1936 un francez ca Gilbert Badia nu cunoștea menirea Gestapo-ului (p. 101).

Se cer a fi menționate și celelalte două comunicări ale părții a II-a anume cea a lui A. Kupferman (*Le bureau Ribbentrop et les campagnes pour le rapprochement franco-allemand, 1934—1937*, p. 87—98) și a lui R. A. Hohne (*Die aussenpolitische Neuroientierung Frankreichs, 1934—1936*), care se referă la chestiunea atitudinii unor partide politice față de probleme de politică externă, mai precis la aspectul legat de raporturile franco-germane.

Secvențe din raporturile militare dintre al Treilea Reich și Franța sînt prezentate în trei comunicări incluse în cea de-a treia subtemă, anume *Les arriere-plans militaires* (p. 235—296). Trebuie însă spus că nici unul din aceste materiale nu aduce prea multe elemente noi față de ceea ce era cunoscut. Generalul Gambiez a prezentat un material care se vrea un preludiv al unui studiu asupra evoluției concepțiilor militare în Franța și Germania în cursul celui de-al doilea război mondial (p. 235—246). Colonelul Defrasne se oprește

asupra ocupării zonei demilitarizate a Renaniei, relevând ponderea reală a operației germane și reacția Franței în cadrul alianțelor sale (p. 247—276). Reținem mai ales analiza situației militare, a raporturilor de forțe dintre Franța și Germania în martie 1936. Aceasta este, în opinia noastră, una dintre cele mai bune sinteze ale acțiunii militare propriu zise ce a avut loc în martie 1936. La rîndul său, Georges Castellan se oprește asupra reinarmării clandestine a Germaniei, între 1930—1935, așa cum a fost văzută de Biroul II francez, așadar o reluare a lucrării sale mai vechi (1954) ce nu aduce teze sau date noi (p. 277—296).

O notă sporită de interes prezintă comunicările incluse în cea de-a patra subtemă, anume *Les repercussions en Europe orientale* (p. 299—392). Prezentate de istorici din Marea Britanie, R. D. Germană, R. F. G., România și Polonia, aceste materiale tind a reconstitui efectele raporturilor franco-germane în Europa orientală. Remarcăm în mod special comunicarea Elizei Campus intitulată *Diplomația română și relațiile franco-germane în anii 1933—1939* (p. 335—352). Autoarea evidențiază, cu just teorie, că atitudinea României față de relațiile franco-germane a fost determinată atît de propriile interese naționale cît și de cele legate de menținerea ordinii juridice și politice în Europa.

Ultima subtemă se referă, prin cele două comunicări, la un moment important din raporturile franco-germane, anume încheierea declarației dintre cele două țări la 6 decembrie 1938 (parte V, *La declaration franco-allemande du 6 decembre 1938*, p. 395—424). Declarația reprezintă, în opoziție cu istoricul britanic A. P. Adanthwaite, un ultim efort pentru a

ajunge la o înțelegere cu Germania și un mijloc de moderare a pretențiilor Italiei (p. 395). Reacția majorității francezilor, arată Fernand L'Huillier, a fost de adeziune resemnată, la care alții au adăugat sprijin și entuziasm (p. 417).

Succinta trecere în revistă a celor cinci subteme pe care s-a axat colocviul internațional de la Strasbourg din octombrie 1975, consacrat relațiilor franco-germane în perioada 1933—1939, evidențiază faptul că nu toate comunicările prezentate au adus elemente noi, că sînt prea puține completările aduse la ceea ce se știa despre tema abordată. În special în ce privește latura pur politică a legăturilor bilaterale nu s-a depășit linia de prezentare a unei succesiuni de evenimente, nu s-a aprofundat chestiunea cauzelor reale ale situației existente în epocă în problema dată.

Considerăm însă că partea a doua a adus o întreagă serie de precizări utile care pot deschide drumuri spre noi cercetări. Conturînd în linii mari opinia francezului despre cel de-al Treilea Reich înainte de 1939 trebuia poate încercat a se vedea măsura în care această opoziție a influențat, eventual, atitudinea oficială a guvernului francez față de Germania.

Dincolo de aceste considerații apreciem, prin rezultatele generale, ca binevenită și utilă organizarea colocviului de la Strasbourg. Pe această cale s-a atras atenția asupra unei importante teme, s-au schițat direcțiile care în mod necesar trebuiesc dezvoltate și în același timp s-a creat un nou prilej pentru un schimb de opinii între istorici din diverse țări pe marginea unei teme cu largi implicații internaționale.

Nicolae Dascălu

MIHAI BERZA

(1907—1978)

La 5 octombrie 1978 a încetat din viață profesorul universitar doctor docent Mihai Berza, remarcabilă personalitate a științei istorice românești, neuitat dascăl a numeroase generații de istorici.

S-a născut la 23 august 1907 la Tețuci, a urmat cursurile universitare la Iași, absolvind Facultatea de filozofie și litere în 1929. Format în mediul intelectual ieșean, Mihai Berza și-a continuat pregătirea științifică la Roma, ca membru al Școlii Române (1931—1933), apoi secretar al acestei școli (1936—1938), și la Paris (1935—1936).

Reîntors în țară, după un scurt stagiul în învățămîntul liceal (1939—1941), ocupă catedra de metodologie și istoriografie, genealogie și heraldică de la Școala de arhivistică, fiind, totodată, subdirector al Institutului de istorie universală „Nicolae Iorga”. Și-a continuat activitatea didactică ca profesor la Facultatea de istorie din București (1950—1974), unde, în 1964, devine șef al catedrei de istorie universală medie, modernă și contemporană, iar din 1955 fiind și șef al secției de istorie universală din Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Din 1964 Mihai Berza a fost directorul Institutului de studii sud-est europene a cărui activitate științifică a dirijat-o prin erudiția și experiența sa.

Opera sa științifică, exemplară prin soliditatea construcției, claritatea viziunii și noutatea concluziilor, cuprinde variate domenii ale investigației istoriografice: de la istoria economiei la cea a ideilor, de la teorie și metodă la genealogie și heraldică. Debutant cu un studiu privind cronica lui Matei al Mirelor, a fost atras de istoria universală, această preocupare concretizîndu-se într-un lung șir de studii, dintre care se detașează acelea consacrate orașului Amalfi, și a căror înecunurare a constituit-o viziunea sintetică asupra funcției istorice a Mării Negre în secolele XIII—XV. Mihai Berza a contribuit masiv prin scrisul și știința sa la volumele

privind evul mediu din ampla sinteză *Istoria României*, unde a publicat substanțiale capitole de istorie economică, socială, politică și culturală. Temeinice cercetări a realizat Mihai Berza asupra regimului de obligații al țărilor române față de Poartă.

Din seria lucrărilor sale științifice remarcăm capitolele din *Istoria României*, vol. II—III (1962—1964), *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii sub îngrijirea sa, 1964, *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, 1968, *Amalfi Preducale* (596—957), 1938, *La Mer Noire à la fin du Moyen Age*, 1941, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, 1946, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, 1957, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta Otomană în secolele XVI—XVII*, 1958 *Les grandes étapes de l'histoire de Sud-Est européen*, 1969, *Problèmes majeurs et orientations de la recherche dans l'étude de l'ancienne culture roumaine*, 1970, *Nicolae Iorga et les traditions du Sud-Est européen dans le domaine de la culture* 1971, *Turcs, Empire ottoman et relations roumanoturques dans l'historiographie moldave des XV—XVII siècle* 1972, *Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir*, 1974. Echilibrul perfect între informație și analiză, preocuparea ca forma — de cea mai aleasă ținută — să îmbrace riguros fondul au făcut ca Mihai Berza să se numere printre autorii paginilor de mare valoare literară din istoriografia românească.

Îndelungata sa activitate științifică și didactică s-a bucurat de o deosebită prețuire prin acordarea înaltelor titluri de membru corespondent al Academiei în 1963 și de membru titular al Academiei de științe sociale și politice în 1970. Organisme și instituții științifice internaționale se mîndresc cu faptul că îl numără printre membrii lor, Mihai Berza fiind din 1970 membru în Comitetul internațional al A.I.E.S.E.E., din același an membru în biroul Comitetului internațional al științelor istorice, vicepreședinte, din 1971, al Asociației internaționale de studii bizantine, membru străin al Academiei sîrbe de științe și arte.

A activat ca redactor șef al R.E.S.E.E. și membru în comitetele de redacție ale altor publicații și al colecției *Documenta Romaniae Historica*. Mihai Berza a fost membru în comitetul de redacție al „*Revistei de istorie*”, spiritul său critic, informația științifică largă, experiența de editor contribuind la îmbogățirea neconținută a conținutului științific al revistei.

Istoric cetățean, Mihai Berza a răspuns cu competență cerințelor de progres social și de înălțare a patriei, rămînind pildă pentru toți colaboratorii și discipolii săi.

REVISTA DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XXXI, 1978

GENERALITĂȚI, ISTORIOGRAFIE, TEORIA ȘI METODA ISTORIEI

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
Expunerea prezentată de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU la ședința activului central de partid și de stat, 3 august 1978	8	1315
Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român, 1 decembrie 1978	12	2137
* * * Scrisoare de felicitare adresată de Institutul de istorie „N. Iorga” tovarășului Nicolae Ceaușescu, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de viață și 45 de ani de activitate revoluționară	1	5
APOSTOL, ION, Privire generală asupra principalelor publicații de istorie românești. „Revista de istorie” — realizări și perspective la 30 de ani de apariție	2	199
BADEA, MARIN, Karl Marx și istoria. Contribuția Partidului Comunist Român la dezvoltarea creatoare a teoriei marxiste cu privire la istorie ca știință (160 de ani de la nașterea lui Karl Marx)	5	753
BÁNYAI, LADISLAU, Aportul tovarășului Nicolae Ceaușescu la întărirea unității frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare	1	83
BOLINTINEANU, ALEXANDRU, Contribuția României și a Președintelui ei la definirea și promovarea conceptului unei noi ordini economice și politice internaționale	1	119
BREZEANU, STELIAN, Bizantinistul Nicolae Bănescu (100 de ani de la naștere)	12	2221
FOTINO, NICOLAE, Contribuția Președintelui Nicolae Ceaușescu la dezvoltarea relațiilor externe ale României socialiste	1	95
IONIȚĂ, GHEORGHE I., Operele tovarășului Nicolae Ceaușescu — îndreptar și stimulent în activitatea istoricilor	1	33
IONIȚĂ, GHEORGHE I., Lupta necurmată a poporului român pentru unitate statală și națională, în lumina aprecierilor cuprinse în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu	7	1129
NICHITA, VASILE, Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în opera teoretică și în activitatea practică a secretarului general al Partidului Comunist Român	1	61
PETRIC, ARON, Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra rolului politico-educativ al istoriei	1	17
SILARD, ANDREI, Concepția despre istorie în opera lui Antonio Gramsci	2	299
ȘTEFĂNESCU, ȘTEFAN, Omagiu Președintelui României	1	7

Istorie contemporană

ALEXANDRESCU, ION, Politica României de lărgire și diversificare a relațiilor economice externe (1948—1965)	3	363
BOZGA, VASILE, La trei decenii de la naționalizarea principalelor mijloace de producție	6	947
EUȘE, CONSTANTIN, Mișcarea de eliberare socială și națională din Nicaragua (1909—1934)	12	2259
CHIPER, IOAN, Atitudinea Germaniei față de problema unirii Transilvaniei cu România (1918—1919)	11	2065

DASCĂLU, NICOLAE, PATRICIA EGGLESTON (S.U.A.), Războiul italo-etio- pian (1935—1936) în istoriografia universală	10	1793
GEORGESCU, TITU, Împotriva obscurantismului, rasismului și șovinismului — pagini din experiența României interbelice	9	1517
IONIȚĂ, GHEORGHE I., România socialistă la cea de-a 60-a aniversare a Marii Uniri	11	1923
LIVEANU, VASILE, Surprinderea inamicului la 23 august 1944 și condițio- narea ei social-politică	12	2169
MATICHEȘCU, OLIMPIU, Lupta Partidului Comunist pentru apărarea militan- ților revoluționari din închisori, pentru regim politic	6	961
NEDELCU, FLOREA, Unele probleme ale luptei pentru putere dintre dictatura regală și Garda de fier	4	587
NEDELCU, FLOREA, Aspecte și considerații privind cucerirea puterii în orien- tarea P.C.R. (1921—1944)	10	1755
PETREANU, ELISABETA, România și relațiile interbalcanice în perioada postbelică	4	563
PETREANU, ELISABETA, Activitatea internațională a României între 1948—1965 (I)	8	1311
PETREANU, ELISABETA, Activitatea internațională a României între 1948—1965 (II)	9	1535
PUIA, ILIE, Relațiile economice ale României în cadrul Micii Înțelegeri între anii 1933—1938	7	1141
PUIA, ILIE, Relațiile economice externe în primul deceniu după Marea Unire RUS, TRAIAN, Problema agrară în Transilvania de nord în timpul ocupației horthyste	11	2029
RUSEȘCU, MIHAIL, Semnificația istorică a alegerilor și a constituției din 1948	8	1357
RUSEȘCU, MIHAIL, Semnificația istorică a alegerilor și a constituției din 1948	5	887
SCURTU, IOAN, Acțiuni de opoziție ale unor partide și grupări politice burgheze față de tendințele dictatoriale ale regelui Carol al II-lea (iunie 1930 — februarie 1938)	3	387
ȚUȚUI, GHEORGHE, Crearea partidului revoluționar unic — moment de seamă în istoria patriei	2	179

Istorie modernă

ADĂNILOAIE, NICHITA, Răscoala țăranilor din 1888. (Cauze și desfășurare)	6	979
BODEA, CORNELIA, Baza socială a mișcărilor de eliberare națională a româ- nilor din Transilvania în secolele XVIII și XIX	11	1959
BOIA, LUCIAN, Românii din Transilvania în perioada dualismului (1867— 1918)	11	1975
BOTORAN, CONSTANTIN, Consacrarea internațională a desăvîșirii unității statale a poporului român	11	2045
CĂZAN, GHEORGHE N., Anul revoluționar 1918 în Austro-Ungaria. Sfirșitul monarhiei habsburgice	11	2075
CERNOVODEANU, PAUL, BEATRICE MARINESCU, IRINA GAVRILĂ, Comerțul britanic prin Galați și Brăila între 1837—1852	4	629
CHIRIȚĂ, GRIGORE, România în 1866. Coordonate ale politicii interne și inter- naționale	12	2197
CIACHIR, NICOLAE, Implicațiile pe plan european ale revoluției turce din 1908	9	1625
CIACHIR, NICOLAE, Serbia pe drumul cuceririi independenței naționale (1804—1878)	12	2235
DEAC, AUGUSTIN, Contribuția clasei muncitoare la fărâșirea statului național unitar român modern	11	2001
DOGARU, MARIA, Tricolorul și cocardele în contextul luptei revoluționarilor pașoptiști	5	861
DUMITRAȘCU, GHEORGHE, Dezvoltarea economică a Dobrogei pînă la 1878 și problema apariției proletariatului	6	1009
FILIMON, AUREL, Relațiile româno-belgiene între 1859—1878	2	223
IONESCU, TRAIAN, Activitatea consulatelor franceze din Principatele Române în timpul revoluției de la 1848	5	809
ISCRU, G. D., PAPUC, GABRIELA, Considerații privind forma de proprietate funciară în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țara Româ- nească și Moldova (1746—1864)	3	417

MĂNDREA, IOAN, Revoluția de la 1848 din Transilvania. Aspecte instituțional-organizatorice	5	851
NASTOVICI, EMA, Măsuri de reglementare a situației economice interne în anii 1914–1916 și urmările lor	8	1373
NETEA, VASILE, Acțiuni culturale și artistice pentru afirmarea unității naționale	9	1561
NETEA, VASILE, Un luptător pentru unitatea națională : Octavian C. Tăslăoanu	10	1741
NICULAE, VASILE, Partidul clasei muncitoare în confruntările electorale din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea	7	1159
PĂTROIU, ION, Cucerirea independenței depline – cerință vitală a vieții economice și social-politice a întregii națiuni române	4	609
POPA, ION, Elemente de teoria istoriei la Nicolae Bălcescu și dimensiunea lor europeană	5	793
RĂDULESCU, NICOLAE, Insurecția din Milano – episod eroic al revoluției italiene de la 1818 1849	5	871
RĂDULESCU, ZONER, ȘERBAN, Problema națională în contextul raporturilor româno-austro-ungare din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea	10	1723
REZACHEVICI, CONSTANTIN, STAN VALERIU, Memoriile istorice ale colonelului Ion Voinescu I, un izvor inedit privitor la istoria politică a veacului al XIX-lea. Fragmente referitoare la revoluția de la 1848	5	835
RUSU, DORINA N., Contribuții privind începuturile armatei române moderne (1812–1830),	2	241
STAN, APOSTOL, Propaganda revoluționară la sate în revoluția de la 1848 din Țara Românească	5	769
ȘERBAN, CONSTANTIN, Voltaire și opera sa istorică (200 de ani de la moarte)	7	1191
IRIFOIU, NICOLAE, Rolul Institutului de credit „Economul” din Cluj în viața românilor din Transilvania pînă la 1918	9	1581

Istorie medie

ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, M. M., Știri despre Babadag în evul mediu	3	445
ARMBRUSTER, ADOLF, Opera culturală a lui Samuel von Brunkenthal la Sibiu	4	651
BREZEANU, SIELIAN, Ideea de imperiu în occidentul medieval în lumina cercetărilor din ultimele decenii	2	273
CHIȚESCU, LUCIAN, Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III–XIV	7	1177
HATEGAN, IOAN, Banatul și începuturile luptei antiotomane (1389–1426). Rolul lui Filippo Scolari	6	1025
LIGOR, ALEXANDRU, Din legăturile Moldovei cu celelalte țări române în vremea domniei lui Vasile Lupu	3	433
POPA, MARCEL D., Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun	2	253
REZACHEVICI, CONSTANTIN, Strategia militară românească în secolul al XVII-lea	10	1773
ROMAN, LOUIS, Așezările rurale ale Țării Românești în secolele XVI–XIX	8	1391
SIMIONESCU, ȘTEFANA, Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716–1774	9	1599
ȘERBAN, CONSTANTIN, Relațiile politice dintre țările române la mijlocul secolului al XVII-lea	11	1939

**ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE**

BERINDEI, DAN, Evoluție și revoluție în istoria modernă a României	8	1409
BOIA, LUCIAN, Nicolae Iorga și congresele internaționale de istorie	10	1825
BUCUR, CORNELIU, Direcții ale demografiei istorice românești : transhumanța pastorală	12	2285

CEAUȘESCU, PETRE, Augustus — semnificația „republicană” a unui titlu imperial	9	1649
CERNOVODEANU, PAUL, Sud-estul Europei sub dominația otomană într-o recentă lucrare a lui Peter J. Sugar	9	1671
CERNOVODEANU, PAUL, Puncte de vedere asupra lucrării lui Alexandru Duțu, <i>Cultura română în civilizația europeană modernă</i>	12	2307
CONSTANTINIU, FL., Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică	7	1215
IONIȚĂ, GHEORGHE I., Ședința de lucru a Comitetului Național al istoricilor din România și construirea Comitetului de organizare a Congresului internațional de științe istorice ce se va desfășura în anul 1980 în România	8	1405
MĂRGHITAN, LIVIU, Considerații asupra vechii civilizații de pe teritoriul patriei noastre: <i>Burebista și epoca sa</i> , de Ion Horațiu Crișan	7	1227
SIMIONESCU, PAUL, Consemnarea istoriografică și sensul investigațiilor etnologice	10	1813

DOCUMENTAR

BINDER, PAVEL, O identificare din poemul „Zlatna” al lui Martin Opitz	4	687
BOIA, LUCIAN, Contribuții privind istoria relațiilor româno-spaniole și româno-etiopiene. (Din arhiva lui Mihai Tican Rumano)	6	1059
BOJAN, TEODOR, GABOR IOAN, Contribuții cronologice la domniile lui Alexandru și Bogdan Lăpușeanu	2	329
CERNOVODEANU, PAUL, Privilégiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor	6	1041
CIUCĂ, MARCEL DUMITRU, Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea	7	1253
CORFUS, ILIE, Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente	3	481
DOGARU, MARIA, Insemne ale societăților național-culturale românești reflectând lupta pentru desăvârșirea unității de stat	4	679
IONESCU, DIMITRIE P., Primele proiecte de căi ferate în Moldova și Țara Românească	3	465
ISAR, NICOLAE, Ideile social-politice ale lui Scarlat Vîrnav — fondatorul bibliotecii române din Paris (1846)	8	1433
LENCO, ALECU, Aspecte ale luptei împotriva ocupanților pe teritoriul fostului județ Putna în anii 1916—1918	10	1849
MARCU, NICOLAE, Lupta pentru independența economică a României oglindită în documente de arhivă	8	1419
NAGHI, GHEORGHE, Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria	10	1833
NETEA, VASILE, 125 de ani de existență a unei publicații românești din Transilvania („Telegraful român”)	4	673
PAPACOSTEA, ȘERBAN, Ștefan cel Mare și războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454—1466)	3	475
PASCU, ADRIAN T., Din istoricul presei unirii; „Jurnalul Craiovei” (1854)	2	323
RĂCILĂ, EMIL, Organizarea militaro-administrativă a teritoriului românesc vremelnice ocupat (1916—1918)	10	1839
ROMAN, ȘTEFAN, Contribuția presei craiovene la lupta pentru unitatea națională a tuturor românilor	7	1237
RUȘȘINDILAR, PETRU, Constituirea în 1896 a Partidului Social-Democrat din Bucovina și semnificația acestui eveniment	7	1243
TUDOR, CONSTANTIN, Aspecte ale desfășurării răscoalei de la 1888 în județul Ialomița	6	1051
VELCIU, DUMITRU, Cu privire la cei mai vechi Costinești	8	1443

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

HOLBAN, MARIA, Pe marginea unor probleme controversate în istoriografia română. Citeva observații îndeosebi despre politica lui Basarab și o lămurire în chestiunea identificării „satului Cozial”	6	1069
--	---	------

HUREZEANU, DAMIAN, Dimensiunea cultural-ideologică a mișcării socialiste din România la sfârșitul secolului al XIX-lea, în lumina unor noi investigații	1	133
HUREZEANU, DAMIAN, Cristian Rakovski într-o ediție antologică	10	1863
LĂZĂRESCU, DAN A., Probleme ale istoriei germane în lucrările lui Golo Mann	4	691
STOICESCU, NICOLAE, Lucrările de istorie locală din ultimele două decenii	3	505
STOICESCU, NICOLAE, Lucrări noi de istorie locală	9	1675
STROIA, MARIAN, Despre istoriografia consacrată lui Robespierre și epocii sale	7	1265

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ARMBRUSTER, ADOLF, Sesiunea anuală a Asociației pentru istorie medievală din R. F. Germania	6	1090
BERINDEI, DAN, Colocviul „Criza orientală din 1875–1878; Problematika unui centenar”	3	516
BERINDEI, DAN, Al VI-lea Congres al istoricilor din Republica Democrată Germană	5	911
BERINDEI, DAN, Simpozion româno-elvețian consacrat centenarului cuceririi independenței României	5	912
BOIA, LUCIAN, Sesiunea științifică consacrată împlinirii a 70 de ani de la moartea lui B. P. Hasdeu	1	142
BOIA, LUCIAN, Călătorie de documentare în Cehoslovacia	2	335
BREZEANU, STELIAN, Colocviul de geografie istorică bizantină	2	334
CERNOVODEANU, PAUL, Simpozionul de istorie româno-turc de la Ankara	1	146
CAMPUS, ELIZA, Colocviul de istorie româno-englez	9	1687
CHIACHIR, NICOLAE, Conferința internațională de la Moscova consacrată Centenarului independenței sud-estului european de sub dominația otomană	9	1689
CIOCÎLTAN, VIRGIL, Călătorie de documentare în R. F. Germania	10	1882
COMȘA, EUGEN, Lucrările Colocviului VI al secției orînduirii comunei primitive a Institutului de arheologie din București	7	1274
CONSTANȚINESCU, IOANA, Simpozion interjudețean de istorie	7	1273
DASCĂLU, NICOLAE, Sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „Nicolae Iorga”	8	1466
FLOREA, IOAN, Manifestare științifică la Sibiu	5	906
GAVRILĂ, IRINA, Călătorie de studii în Marea Britanie	6	1092
ILIESCU, OCTAVIAN, Din nou despre <i>asperi de Licostomo</i>	7	1279
IONESCU, MATEI, Manifestare la Roma cu prilejul celei de-a 60-a aniversări a creării statului unitar român	11	2110
IONIȚĂ, GH. I., A V-a întâlnire a comisiei mixte româno-sovietice de istorie	3	515
IONIȚĂ, GH. I., Simpozionul Facultății de istorie a Universității București pe tema „Trei decenii de la realizarea partidului unic al clasei muncitoare din România”	5	906
IONIȚĂ, GHEORGHE I., A doua olimpiadă națională de istorie	6	1086
IONIȚĂ, GHEORGHE I., A VI-a întâlnire a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie	9	1685
IONIȚĂ, GHEORGHE I., A XI-a reuniune a Comisiei de problemă „Istoria Marelui Octombrie și a următoarelor revoluții socialiste”	12	2313
MANOLESCU, RADU, Activitatea științifică a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie (secția istorie filozofie) în anul 1977	5	907
MANOLESCU, RADU, Călătorie de documentare științifică în Marea Britanie	7	1278
MAXIM, MIHAI, Simpozionul româno-turc de istorie	10	1877
MAXUTOVICI, GELCU, Conferința științifică dedicată centenarului „Ligi din Prizen”	10	1882
MIOC, DAMASCHIN, Sesiunea omagială de la Belgrad consacrată centenarului independenței de stat a României	10	1881
OPRESCU, PAUL, Sesiunea științifică de la Sofia consacrată sărbătoririi a 100 de ani de la eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman	6	1090
RĂDULESCU, NICOLAE, Expoziția „Societatea românească în preajma anului revoluționar 1848”	11	2111
ROMAN, LOUIS, Colocviul internațional de demografie istorică	2	333

SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU, ȘTEFANA, Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga” la manifestări științifice interne și internaționale în 1977	4	709
SIMIONESCU-DĂSCĂLESCU ȘTEFANA, Publicațiile membrilor Institutului de istorie „N. Iorga” pe anul 1977	4	703
STAN, APOSTOL, Călătorie de documentare în S.U.A.	3	518
STAN, VALERIU, Călătorie de studii în Statele Unite ale Americii	8	1468
STANCIU, ION, Simpozion româno-american privind independența României	1	143
STANCIU, ION, Colocviul româno-american de istorie cu tema „60 de ani de la formarea statului național unitar român”	11	2107
STOICESCU, NICOLAE, Un nou steag românesc	8	1470
STROIA, MARIAN, Sesiunea de comunicări pe tema „Activitatea revoluționară a lui Nicolae Bălcescu și rolul său în desfășurarea revoluției de la 1848”	1	141
ȘERBAN, CONSTANTIN, Sesiuni științifice aniversative	3	520
ȘERBAN, CONSTANTIN, Călătorie de studii în U.R.S.S.	7	1277
ȘERBAN, CONSTANTIN, Colocviul omagial Voltaire, Rousseau și secolul al XVIII-lea	9	1690
ȘERBAN, CONSTANTIN, Sesiunea de comunicări științifice de la Curtea de Argeș	12	2311
VEKOV, CAROL, Conferința „Lupte sociale și politice în Slovacia în secolul al XVII și la începutul secolului al XVIII-lea”	3	517
* * * Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1977	4	697
* * * Programul celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, București, 1980	6	1084
* * * Sesiunea științifică „Revoluția burghezo-democratică din 1848 — moment istoric în infăptuirea și consolidarea României moderne	7	1463
* * * Sesiunea de comunicări științifice „București — străveche vatră de civilizație și cultură”	12	2311
* * * Simpozionul cu tema: „Făurirea partidului politic unic al clasei muncitoare — rezultat al unui proces istoric obiectiv, contribuție la îmbogățirea tezaurului teoretic și practic al mișcării comuniste și muncitorești internaționale”	5	901
* * * Cronică	3	523
* * * Cronică	7	1280
* * * Cronică	8	1471
* * * Cronică	9	1692
* * * Cronică	10	1883
* * * Cronică	12	2314

RECENZII

ARICESCU, ANDREI, <i>Armata în Dobrogea română</i> , Edit. militară, București, 1977, 312 p., 2 hărți, 34 figuri (Alexandru Suceveanu)	4	719
BLAGA, LUCIAN, <i>Ființa istorică</i> , note și post-față de Tudor Cățineanu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 291 p. (Damian Hurezeanu)	3	529
CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, MIHAI E. IONESCU, <i>Războiul neatîrnării României</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București 1977, 327 p. (Apostol Stan)	11	2117
CEAUȘESCU, general-maior dr. ILIE, MOCANU, col. dr. VASILE I., CĂLIN, prof. univ. dr. ION, <i>Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență</i> , Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977, 341 p. (Irina Guțu)	10	1889
CHIROT, DANIEL, <i>Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Colony</i> , New York — San Francisco — London, Academic Press, 1976, 180 p. (Liviu Marcu)	10	1895
CIACHIR, NICOLAE, <i>Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)</i> , Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 341 p. + 8 pl. (Traian Ionescu)	6	1097

- CONSTANTINESCU, RADU, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, D.G.A.S., București, 1978, 272 p. + 2 h. (Emil Lazea) 9 1698
- CORBU, CONSTANTIN, 1877—1878. *Războiul național și popular al românilor pentru independența deplină*, Edit. politică, București, 1977, 211 p. (Mircea Iosa) 1 155
- CRISTEA, GHEORGHE, *Contribuții la istoria problemelor agrare în România. Inovările agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1977, 196 p. (Constantin Corbu) 6 1095
- DIMITROV, ILCIO, *Bălgarskata demokratitcina obštvenost, fašizmat i vojnata (Forțele democratice din Bulgaria, fascismul și războiul), 1934—1939*, Izd. na Otecestvenia front, Sofia, 1976, 322 p. (Crișan Iliescu) 2 324
- DUPĂ QUIER, J., *Introduction à la démographie historique*, Paris, Tournai, Montréal, „Gamma”, 1974, 126 p. + 11 pl., în 8° (Louis Roman) 4 729
- GEORGESCU, TITU, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 333 p. (Stelian Popescu) 3 526
- GODECHOT, JACQUES, *Un jury pour la Révolution*, Editions Robert Laffont, Paris, 1974, 379 p. Collection „Science nouvelle” (Constantin Șerban) 6 1103
- HITCHINS, KEITH, *Orthodoxy and Nationality. Andreiu Saguna and the Rumanians of Transylvania, 1846—1873*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1977, 332 p. (Harvard Historical Studies, 94) (Alexandru Dușu) 12 2317
- IONIȚĂ, CECILIA, *Relații agrare în Grecia veche. De la începuturi până în pragul epocii clasice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 256 p. (Andrei Bodor) 5 928
- IOSA, MIRCEA, TRAIAN LUNGU, *Viața politică în România, 1899—1910*, Edit. politică, București, 1977, 294 p. (Nicolae Huscaru) 12 2315
- JAKÓ, SZIGMOND, *Írás-Könyv Értelmiség* (Scrisul, cartea, intelectualitate), Edit. Kriterion, București, 1976, 374 p. (Ludovic Demeny) 10 1892
- LE ROY LANDURIE, EMMANUEL, *Le territoire de l'historien*, vol. I, ed. a II-a, Gallimard, Paris, 1977, 544 p., vol. II, 1978, 451 p. (Lucian Boia) 9 1705
- LUPAȘ, IOAN, *Scrieri alese*, I, Introducere, ediție critică, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 259 p. (Iacob Mârza) 2 339
- LUNGU, ION, *Școala ardeleană*, Edit. Minerva, București, 1976, 506 p. (Alexandru Dușu) 7 1285
- MEDVEDEV, I. P., *Vizantiiskit gumanizm XIV—XV vv*, Izd. Nauka, Leningrad, 1976, 256 p. (Constanța Niculescu) 12 2325
- MEHMED, MUSTAFA ALI, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 447 p. (Mehmet Ali Ekrem) 6 1108
- MORELLI, EMILIA, *Idieci ani che fecero l'Italia*, Edit. Felice, Le Monnier, Firenze, 1977, 206 p. (Ștefan Delureanu) 12 2321
- NEAGOE, STELIAN, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 542 p. (Gh. I. Ioniță) 5 913
- ORHONLU, CENGİZ, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti. Habeş Eyaleti* (Politica sudică a Imperiului otoman, Vilaietul Etiopiei), Edebiyat Fakültesi Matbaası (Editura Facultății de litere), Istanbul, 1974, XXXII + 317 p. + 7 hărți (Mihal Maxim) 3 536
- OTETEȚA, ANDREI acad., *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1977, 168 p. (Damian Hurezeanu) 5 916
- PACHTER, HENRY M., *The Fall and Rise of Europe. A Political, Social and Cultural of Twentieth*, London, Newton Abbot, David and Charles, 1975, 481 p. (Nicolae Dascălu) 3 540
- PERROY, EDOUARD, *Le monde carolingien*, Société d'édition d'enseignement supérieur, Paris, 1974, 274 p. (Andrei Busuioceanu) 2 345
- PLASARI, NDRECI, SHYQRI BALLVORA, *Histore de la lutte antifasciste de libération nationale du peuple albanais (1939—1944)*, vol. I, Editions „8 Nëntori”, Tirana, 1976, 592 p. (Gelcu Mazutovici) 4 724
- PREDA, EUGEN, *Săritura de piscă*, Edit. militară, București, 1976, 298 p. (Traian Udrea) 7 1298

- RĂDULESCU-ZONER, ȘERBAN, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900—1914*, Edit. Litera, București, 1977, 187 p. (*Alexandru A. Cernatoni*) 7 1288
- SPIERALSKI, ZDZ., *Jan Tarnowski 1488—1561*, Edit. Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1977, 438 p. (*Ilie Corfus*) 7 1293
- TREVELYAN, GEORGE MACAULAY, *Istoria ilustrată a Angliei*, Edit. științifică, București, 1975, 871 p. + 21 hărți și 82 pl. (*Dan A. Lăzărescu*) 5 923
- TUȚUL, GH. GH., I. IONIȚĂ, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, Edit. militară, București, 1978, 228 p. (*Aron Petric*) 9 1695
- ZELDIN, THEODORE, *France 1848—1945*, vol. I, Clarendon Press, Oxford, 1975, IV + 823 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 8 1489
- * * * *Dezarmarea și noua ordine internațională*. Coordonator dr. Nicolae Ecbescu, Edit. politică, București, 1978, 448 p. (*Alexandru Bolintineanu*) 10 1885
- * * * *Din lupta poporului român pentru independență*, redactor coordonator Ioan Scurtu, București, 1977, 294 p. (*Marian Stroia*) 1 162
- * * * *Diplomat in Paris 1936—1939. Memoirs of Juliusz Lukasiewicz, ambasador of Poland*, Edited by Waclaw Iedrezewicz, Columbia University Press, New York, 1974, 408 p. (*Mihail E. Ionescu*) 9 1701
- * * * *Diplomația română în slujba independenței*, Edit. politică, București, 1977, 272 p. + 16 f. p. (*Traian Ionescu*) 1 158
- * * * *Documente privind istoria militară a poporului român 23 — 31 august 1944*, I, Edit. militară, București, 1977, LXXXIII + 272 p. (*Gh. I. Florescu*) 8 1482
- * * * *Independența României*, Comitetul de redacție acad. prof. Șt. Pascu, redactor responsabil, acad. Const. C. Giurescu, prof. Ceterchi, Șt. Ștefănescu, membri corespondenți ai Academiei R. S. România, general-major Const. Olteanu, Edit. Academiei, București, 1977, 526 p. (*Ion Apostol*) 1 149
- * * * *Independența României. Documente*, vol. II, partea I—II, *Correspondență diplomatică străină*, Edit. Academiei R. S. România, 1977, (*Paul Oprescu*) 2 337
- * * * *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 336 p. (*Nicolae Stoicescu*) 11 2113
- * * * *Probleme de politică externă a României 1918—1940. Culegere de studii*, vol. II, Edit. militară, București, 1977, 456 p. (*Nicolae Dascălu*) 4 717
- * * * *Progresul economic în România 1877—1977*, Edit. politică, București, 1977, 695 p. (*Ilie Puia*) 8 1475
- * * * *Ziemia i ludzie dawnej Polski. Studiaz geografii historycznej* (Pământul și oamenii Poloniei de altă dată. Studii de geografie istorică) red. A. Galos, J. Janczak, Ossolineum, Wrocław, 1976, 211 p. (*Louis Roman*) 8 1484

REVISTA REVISTELOR

- OPRIȚESCU, MIHAI, MARIAN STROIA, „Crisia”, VIII, Oradea, 1978, 712 p.; „Prahova”. Vatră de istorie”, Ploiești, 1977, 234 p.; „Ialomița. Studii și Comunicări”, I, Slobozia, 1977, 272 p. 8 1495
- PREDA, DUMITRU, „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 7—8/1974, 9/1976, 10/1977, 1025 p. 10 1899
- RĂȚOI, TUDOR M., „Sargeția”, XI—XII, 1974, 1975, 503 p. 6 1114
- RĂȚOI, TUDOR M., „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Edit. Academiei R. S. România, Iași, t. XIV (1977), 735 p. 12 2329
- SUCIU, I. D., „Banatica”, III, Reșița, 1975, 401 p.; „Tibiscus”, IV, Timișoara, 1975, 362 p. + XXIII planșe; „Ziridava”, VI, Arad, 1976, 504 p. 3 544

ÎNSEMNĂRI

Istoria României

- ALBU, CORNELIU, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 327 p. + 16 il. (*Iacob Mârza*) 5 938
- BABICI, ION, *La solidarité militante antifasciste en Roumanie 1933—1939*, Edit. Meridiane, București, 1977, 127 p. (*Mihai Oprițescu*) 1 170.

- BACIU, PETRE, *Vasile Moldovan. Prefectul Legiunii a III-a*, Edit. Litera, București, 1976, 68 p. *Nicolae Vlăduțiu, prefectul cîmpiei ardelenne*, Edit. Litera, București, 1977, 68 p. (*Vasile Netea*) 5 940
- BERCIU, ION, CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, E. J. Brill Leiden, 1976, 71 p. + 32 pl. 1 h. (*Liviu Mărgăritan*) 6 1119
- BÎRDEANU, NICOLAE, *Mișcarea muncitorească din porturile României (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*, Edit. politică, București, 1978, 163 p. (*Mircea Iosa*) 8 1501
- BOTEZ, C., D. URMĂ, I. SAIZU, *Epopeea feroviară românească*, Edit. Sport-Turism, București, 1977, 232 p. (*Radu I. Vasile*) 8 1503
- BULEI, ION, 1916. *Zile de vară*, Edit. Eminescu, București, 190 p. (*Constantin Dobrescu*) 11 2128
- CERNOVODEANU, DAN, *Bibliografia heraldicii românești*, Atelierul de reprografe al Muzeului de Istorie al R. S. România, București, 1977, 89 p. (*Alexandru V. Diță*) 4 738
- CHIHAI, PAVEL, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literare artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1976, 255 p. (*Maria Constantin*) 2 353
- COMȘA, MARIA, *Cultura veche materială românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Plăești)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 181 p. + XXVIII pl. (*George Trohani*) 12 2337
- CORIVAN, NICOLAE, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 190 p. (*Constantin Dobrescu*) 1 167
- DEAC, AUGUSTIN, ION TOACĂ, *Lupta poporului român împotriva cotoptitorilor 1916-1918*, Edit. militară, București, 1978, 358 p. (*Constantin Dobrescu*) 12 2335
- DRAGNE, FL., PEFCULESCU, C., *Frontul studențesc democrat. Pagini din lupta antifascistă a studențimii române*, Edit. politică, București, 1977, 192 p. (*Gheorghe I. Ioniță*) 1 172
- DUMITRESCU, CARMEN LAURA, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVII-lea*, Edit. Meridiane, București, 1978, 123 p. + 32 pl. foto (*Nicolae Stoicescu*) 10 1909
- DUNĂREANU, ELENA, AVRAM, MIRCEA, *Războiul de independență oglindit în presa sibiană (1877-1878)*, Sibiu, Biblioteca Astra, 1977, 74 p. (*Nicolae Liu*) 1 168
- EGYED, AKOS, *A parasztság Erdélyben a századfordulón, Tárasadalom-és agrártörténeti áttekintés (Țărănimia din Transilvania la sfîrșitul sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea. Sinteză de istorie socială și agrară)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975, 300 p. (*Csucsujă Ștefan*) 3 552
- FIROIU, D. V., *Istoria statului și dreptului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 424 p. (*Tudor Voinea*) 7 1304
- GÖLLNER, CAROL, *Gheorghe Rakoczi II (1648-1660)*, Edit. militară, București, 1977, 129 p. + 3 planșe. Colecția „Domnitori și voievozi ai Țărilor române” (*Mihaela Pacuraru*) 7 1305
- GRIGORAȘ, NICOLAE, *Țara românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 207 p. (*Constantin Șerban*) 11 2123
- HURDUBETIU, ION, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Mit einem Vorwort von Akademiemitglied Constantin C. Giurescu (Germanii despre originea românilor. Cu un cuvînt înainte de acad. Constantin C. Giurescu)*, trad. germană de Gustav Gündisch, Kriterion Verlag, București, 1977, 229 p. (*Valentin Al. Georgescu*) 10 1907
- IONESCU, ȘTEFAN, *Manuc Bet, zaraș și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, 206 (207) p. + il. (*Paul Cernovodeanu*) 2 351
- MUNTEANU, CASSIAN R., *Bătălia de la Mărăești*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 158 p. (*Mircea C. Dumitriu*) 11 2131
- ORĂSCU, ȘERBAN, *Spiru Haret*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 182 p. (*Victoria Popovici*) 4 735
- PASCU, ȘTEFAN, LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 324 p. (*Iacob Mărcă*) 10 1905
- PETRESCU, ILEANA, VIRGIL JOIȚA, ION PĂTROIU, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977, 208 p. (*Mircea Iosa*) 11 2126

- RICCI, ARISTIDE, *Gli studi italiani sulla Romania risorgimentale e l'Epistolario di N. Bălcescu* (Studiile italiene asupra renașterii României și Corespondența lui N. Bălcescu), în *Nuova Antologia*, noiembrie 1975, p. 422–433 (Ștefan Delureanu) 5 937
- SMÂRCEA, DOINA, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (23 August 1944 – 30 Decembrie 1947)*, București, Tipografia Universității din București, 1977, 420 p. (Traian Udrea) 3 551
- STAN VALERIU, *Nicolae Bălcescu, 1819–1852*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 108 p. (Marian Stroia) 5 931
- STĂNESCU, M. C., „Depun mărturie în fața istoriei”: *Timotei Marin, militant și publicist comunist (1897–1937)*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 192 p. (Gr. Chiriță) 7 1303
- TUCĂ, FLORIAN, *Monumentele Neatîrnării. Itinerar istoric 1877–1878*, Edit. militară, București, 1977, 193 p. (Constantin Dobrescu) 8 1502
- WAGNER, ERNST, *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1977, IX + 526 p. + 40 fig. + 27 tab. + 2 h. (Studia Transylvanica 4) (Adolf Armbruster) 9 1712
- * * *Bălcescu și Transilvania* (Studia et acta musei Nicolae Bălcescu) IX, Bălcești pe Topolog, Cluj-Napoca, 1976, 153 p. + il. (Radu I. Vasile) 5 934
- * * * *Dimitrie Cantemir* (Antologie, prefață, cronologie și bibliografie de Suzana Carmen-Dumitrescu), Edit. Eminescu, București, 1977, 270 p. (Constantin Gheorghe) 11 2125
- * * * *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, vol. 1, Edit. Academiei R. S. România, București, 1977, 573 p. (Constantin Dobrescu) 2 349
- * * * „Familia”. *Corespondențe de la Plevna*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 250 p. (Mircea C. Dumitriu) 6 1118
- * * * *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. II, 276 p. + 46 p.; vol. III 1, 287 p. Edit. Academiei R. S. România, București, 1977, (George Trohani) 9 1713
- * * * *Mărăști-Mărășești-Oituz. Documente militare*, Edit. militară, București, 1977, XXXVII + 452 p. (Dumitru Preda) 11 2129
- * * * *Recherches sur l'histoire des institutions et du droit*, buletin al Asociației de istorie comparată a instituțiilor și a dreptului din R. S. România, București, 1977–1978 (Georgela Penelea) 12 2336
- * * * *Românii în periodicele germane din Transilvania*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 238 p. (Victor A. Neumann) 6 1117
- * * * *Viteji ai neamului 1877–1878*. Redactori coordonatori: Florian Georgescu, Elena Pălânceanu, Muzeul de istorie a R. S. România, București, 1977, 320 p. (Mihai Oprițescu) 9 1711
- * * * *1877 Fegyverrel Tolla Tanulmányok*, Edit. Kriterion, București, 1977, 82 p. (Stelian Mindruș) 4 736

Istoria universală

- ARMAS, RAMON DE, *La Revolucion pospuesla. Contenido y alcances de la Revolucion Martiana por la independencia*, Editorial de Ciencias sociales, La Habana, 1975, 216 p. (Ioan I. Neacșu) 2 355
- BERENGER, JEAN, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Imprimerie nationale, Paris, 1975, 527 p. (Ștefana Simionescu) 2 354
- BOISSIER, GASTON, *Cicero și prietenii săi*, Edit. Univers, București, 1977, 305 p. (Emil Pușcariu) 6 1123
- CIZEK, EUGEN, *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars” de Suétone*, Edit. Academiei R. S. România, București, Les Belles Lettres, Paris, 1977, 264 p. (Gheorghe Ceaușescu) 2 357
- DAMIANOV, SIMEON, *Frenskata politika na Balkanite 1829–1853* (Politica franceză în Balcani), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1977, 322 p. (Constantin N. Velichi) 4 739
- DORAN, J. E., F. R. HODSEN, *Mathematics and computers in archaeology*, Edinburg University Press, 1975, XI + 381 p. (Irina Gavriliță) 10 1915
- DUBIEF, HENRI, *Le déclin de la III-e République 1929–1938*, Paris, Editions du Seuil, 1976, 250 p. (Nicolae Dascălu) 8 1508

- FOCAS, SPYRIDON G., *Grecii în navigația fluvială pe Dunărea de Jos*. Traducere din limba română de Maria I. Markopoulou, Institutul de studii balcanice, Thessaloniki, 1975, 478 p. + 32 p. cu il. (*Nestor Camariano*) 12 2340
- GEANA KOPLIS, DENO JOHN, *Interaction of the „Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance 330–1600* Yale University Press, 1976, XXII + 416 p. cu il. (*Alexandru Dufu*) 6 1120
- GHENOV, TZONKO, *Po boinia păt na asvohoditelite 1877–1878* (Pe drumul de luptă al eliberatorilor, 1877–1878), Sofia, 1976, 226 p. (*Constantin N. Velichi*) 3 554
- JACKE, JOCHEN, *Kirche zwischen Monarchie und Republik. Der Preussische Protestantismus Nach dem Zusammenbruch von 1918*, Christians Verlag, Hamburg, 1976, 490 p. (*Mircea N. Popa*) 9 1716
- JOCHALAS, TITOS P., *Gheorghe Castriotis-Scanderbeg în istoriografia și literatura neogreacă*, Institutul de studii balcanice, Thessaloniki, 1975, 170 p. + XXXI il (*Nestor Camariano*) 9 1714
- METMAN, YVES, *Tout vie est couleur, „Le Club français de la médaille”, nr. 35 36, 1972* (*Maria Dogaru*) 8 1511
- NESEV, GHEORGHI, *Bălgarski dovăzrojdeniski kulturno-narodnosti sredista* (Centre ale culturii și naționalității bulgare în perioada anterioară renașterii bulgare) Edit. Academiei bulgare de științe, Sofia, 1977, 259 p. (*Constantin N. Velichi*) 10 1911
- RANSANUS, PETRUS, *Epithoma rerum Hungarorum, id est Annaltum omnium temporum liber primus et sexagesimus*, curam gerebat Petrus Kulcsar, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 232 p. (*Adolf Armbruster*) 6 1122
- TOMASZEWICZ, JANINA, WACLAWA SZELINSKA, *Katalog dokumentow pergaminowych Biblioteki*. vol. I, (1118–1506), Cracovia, 1975, XIV + Czartoryskich w Krakowie, 379 p. (*Paul Mihail*) 12 2339
- TOYNBEE, A., *Cities on the Move*, Oxford University Press, New York–Toronto, 1973, 257 p. (*Constantin Șerban*) 8 1506
- WARREN, W. L., *Henri II*, Eyre Methuen, Londra, 1977, 693 p. + 14 hărți + 39 il. (*Ștefana Simionescu*) 7 1308
- * * * *Cultura antica nell’Occidente latino vol. VII al XI secolu*, Spoleto, Centrul italian de studii asupra evului mediu timpuriu, vol. I–II, 951 p. + il. (*Nicolae N. Rădulescu*) 10 1914
- * * * *Dejiny ceskeho divadla* (Istoria teatrului ceh) III Drama 1848–1918, Nakladatelstvi ceskoslovenske Akademie, ved-Praha, 1977, 338 p. + 319 reproduceri (*Traian Ionescu-Nișcov*) 4 743
- * * * *Enciclopedia franceză sau dicționarul rațional al științelor, artelor și meseriilor. Texte alese*, Traducere și note de Virginia Șerbănescu. Prefața și tabel cronologic de Paul Cornea, Edit. Minerva, București, 1976, 231 p. „Biblioteca pentru toți” (886) (*Marian Stroia*) 4 742
- * * * *The Lithuanian Statute of 1529* Translated and edited with an introduction and commentary by Karl von Loewe, Leiden, E. J. Brill, 1976 (*Studien zur Geschichte Osteuropas XX*) (*Victor Eskenasy*) 7 1308
- * * * *Pisma i bumaghi imperatora Petra Velikogo*, vol. XII, partea a II-a, Izd. Nauka, Moscova, 1977, 620 p. (*Constantin Șerban*) 9 1715
- * * * *Population et famille, Vivre et survivre sous l’ancien régime. L’enfance*, commentaire J. M. Gouesse, J. P. Bardet (La documentation Photographie. Diapositives, No. 6021), Imprimerie de la Documentation Française, Paris, 1976, 12 diapositive + 32 p. în 8° (*Louis Roman*) 3 556
- * * * *Les relations franco-allemandes 1933–1939*, Editions du C. N. R. S., Paris, 1976, 424 p. (*Nicolae Dascălu*) 12 2341
- * * * *Vlastivedný slovník obci na slovensku* (Dicționar istorico-geografic al localităților din Slovacia). Veda Vydavateľstvo slovensky akademie vied, Bratislava, 1977, I, 528 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) 7 1307
- * * * *Buletin bibliografic* (*Gelu Apostol*) 4 745
- MIHAI BERZA** (1907–1978) 12 2345
- * * * *Index alfabetic* (*Gelu Apostol*) 12 2347

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Coroșpondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A. D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- NICOLĂESCU-PLOPȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l' époque de Michel le Brave (L'Union de 1609), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D. M., Seythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p. + XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p. 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI L. (sub redacția), Documenta Romaniae Historica A. Moldova (1384—1448), vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, ION POPESCU-PUȚURI (sub redacția) Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907, 535 p., 38 lei.
- * * * Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
- * * * Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș. a., Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p. 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII pl., 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882), legislație și aplicare, 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI (redactor coordonator), Petru Rareș, 1978, 328 p. 20 lei.
- LUCIAN BOIA, Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914) 1977, 159 p., 12 lei.
- Răscoala secunilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 336 p., 19 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, Paleoliticul din Banat, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, Cultura Baden în România, 1978, 159 p., 18 lei.

R M I S S N C O — 3870

